CVETKO ZAGORSKI:

Rdeče in belo

1

Še je pokalo, ampak oddaljevalo se je, tja čez reko nekam je moralo padati, proti Jančam. Pa kmet niti tega ni več slišal. Le to je vedel: čez so, srečno so čez.

Tudi daniti se je že moralo, kot je sklepal po medli svetlobi, ki se je jela beliti v lini pod stropom in napovedovati svetel, bel zimski dan. Pa kmet ni mislil na to.

Samo reka je še šumela, nekaj sežnjev nižje, butala ob breg, pljuskala in drla mimo brodnikove domačije, spremenjene v žandarsko kasarno in v kmetov grob.

Obleka ga ni več varovala mraza, napila se je vlage, da jo je čutil le še kot mrzel oklep. Odmaknil se je od mokrega zidu, se sklonil naprej, s komolci v kolena, z glavo v dlani. Posoda širokih, raskavih dlani je krčevito oklepala to čudno stvar, možgane v lupini kosti in kože, ko da bi se bala, da jo zdaj zdaj raznese. Od ilovnate zemlje, pluga, sekire, žage razjedeni dolgi ploski prsti so se zarili v gosto, črno lasišče in se ga oprijemali, grabili, ko da bi hoteli z njim vred izvleči vlakna iz možganske gmote, jo precediti, razmotati ta tisočkrat prekleti klobčič in odvozlati resnico!

Ko so ga bili pahnili v tole črno, smrdljivo, mokro luknjo in si je za silo poravnal svojo kmečko, slovensko, košev in bunk vajeno hrbtenico, ko se je bil hotel razgledati po brlogu in ko ni ničesar videl, trdno zatisnil veke, da bi ugledal, česar z očmi ni moč videti, tedaj šele se je prav zavedel, da je kriv, a da je tudi storil za stvar, kar je največ mogel, in da je končano z njim. Pravzaprav se je vsakega od teh dejstev zavedel takoj, ko je bilo dovršeno, a le bežno. Spoznanje se ga je bilo tedaj komaj dotaknilo, skoraj neosebno, kot spremlja črka živo besedo. Dogodki so se bili zvrstili tako hitro, tako nepričakovano, da jim misel ni mogla slediti in si jih do kraja razložiti. Zdaj pa se je zavedel vsega hkrati, v povezavi, in dogodki so dobivali zaključen, zaokrožen pomen.

Če takrat ni bilo časa niti za šiv, ga je bilo zdaj na pretek. In kmet se je spravil na delo, na najtežjo raboto, hujšo ko če bi sam podiral smreke na Grohatu, sam vlekel na ramah seno z najvišje senožeti ali se sam vpregel v plug.

Kako je bilo vse jasno in čisto do nocoj! Vodoravno, navpično, vse v pravih kotih, kot z vrvico zmerjeno. Ko da spet zida z družino, ki se mu je bila namnožila, nov dom kraj stare bajte. Nov, prostran dom, ne le njegov, ampak vseh poštenih ljudi. Sosedje mu pomagajo, vsa vas, ljudstvo se zgrinja od vsepovsod, da bi pomagalo. Tudi sam je le eden med njimi in vsi složno zlagajo opeko, pojejo kot iz enega grla, skoro bodo pri vrhu, že vlečejo mlaje in belomodro-rdeče pa rdeče zastave tja gor in pojejo, pojejo ...

— Ljudje so mi zaupali, z njimi sem bil v dobrem in zlem. Pred vojsko in v njej. Prevzel sem županstvo pod klerikalci, ne zaradi stranke, ampak zaradi ljudi, zaradi občinske ceste, ki se prej nihče ni pobrigal zanjo, zaradi trhle brvi čez Bistrico, zaradi regulacije, zaradi skupne paše na Grohatu in zaradi mostu čez reko, tudi zaradi mostu. Vse je šlo po sreči, še most bi dobili, ko ne bi bilo te preklete vojne. Tako pa še zmeraj vozi brod, pravzaprav že deset dni ne vozi več, odkar je ofenziva. Samo danes je spet zagazil v vodo, opolnoči, poslednjič, in to je bila tudi moja poslednja pot. Strli bodo brod, ga razklali kot so vse čolne vzdolž reke ... in tudi meni bodo potrli kosti. Ampak to me pa le veseli, da je zapeljal še enkrat na drugo stran, bolj me veseli, kot bi me veselil nov železen most ...

Vse lepo in prav, — je tuhtal kmet, — ni zmage brez porazov, ali kot je govoril Sergej in še zmeraj govori, čeprav ga jaz ne slišim in ga najbrž ne bom nikoli več ne slišal ne videl, on pa bo do konca ponavljal: Kaj jim bodo vse zmage, ko pa vodijo v poraz!

Ampak kako se je napletla vsa ta vražja godlja, ki jo moram zdaj vrelo požreti? Zase že vem, lisjaka so prelisičili in zdaj tiči v lisičini, brez repa in z osmojeno dlako. Edina tolažba mi je, da sem grizel do kraja. Zapomnili si me bodo Nemci, ampak to nima takega pomena, nje bo vzel vrag in njihov spomin name z njimi. Da le ostanem živ v spominu soseske in domovine, nje ne odnese veter, ni se pritepla od koderkoli, zagozdena je v ta konec sveta in ne premakne je ne bog ne satan, kot mene ne, ki sem zagozden vanjo ...

Dvignil je glavo izmed dlani, zdaj šele je čutil, kako je težka od vsega, česar še ni mogla razmotati. Z dlanmi se je oprl v betonski pod, ko z železnima drogoma se je moral opreti, da je odtrgal od tal zadnjico, priledenelo k betonu. Zabolelo ga je v križu, ko da bi ga kdo z nožem v mozeg.

Pogled po kleti ga je prepričal, da od tod ni rešitve, vsaj sam se ne bi mogel izvleči. Zidovje debelo ko roka do komolca. Lina malo pod stropom, prekrižana z železom in še zamrežena. Svetel, bel zimski dan je tipal skoznjo v klet, ne mlačen ne premrzel, tak lep zimski dan, ravno pravšen za delo zunaj, posebno v lesu. Ali pa bi se namenil v trg, ko da gre v apoteko ali trgovino, v resnici pa bi šel poizvedovat, kako so vzdržale mreže — zveze teh deset dni, odkar je začela poplava — ofenziva. No, zdaj pa ... Res, kakšna zmaga je neki to, ko čepi zdaj sam v tej tuji mreži, njegove mreže pa so mogoče polne mastnih podusti ali pa jih že trgajo ščuke ... Ko bi bilo le malo upanja, najmanjša verjetnost, pa bi se spoprijel s tem zidom, z nohti bi ga krušil, zgrizel bi te železne križe ... Volje, poguma dovolj za vse, a kaj medvedu v kletki zobje in šape! Zaman si jih brusi, lomijo se ob železju. Gledalcem v zabavo krvaví ...

Tako stoječega, samotnega v brezčutnem prostoru ga je obšlo neznansko hrepenenje po svobodi, po tisti drobni, osebni svobodi, ki je bila mogoča gori nad trgom, pod Grohatom, četudi so po trgu lazili Nemci in narod ni bil svoboden. Očuval si je bil to svobodo, gora se je sklanjala nadnjo kot mati, zdaj so mu pa zvezali roke, ki so počivale le kadar so spale, pa še takrat sanjale o zemlji in plugu. V beton so ujeli noge, ki so bile zrasle z ilovico. Ko da so iztaknili te ko spominčice modre, drobne oči, globoko v jamicah, in jim odvzeli opravek, za katerega so bile rojene: da potujejo po nebu od vzhoda do zahoda, po vrhovih in po dolini vse letne čase.

Obšlo ga je nenavadno, doslej nepoznano čustvo hrepenenja in volje, ki pa se, komaj porojena, že lomita v spoznanju, da je zaman. Sla in obup v kletko ujete živali, ko ji do nozdrvi zaveje vlažni vonj zemlje in gozdov, pa se pomeša s smradom železa in rje. Tedaj žival rjove, skala bi se je usmilila, človek se je pa ne, ker sta sovražnika in se je boji.

— Pamet! — si je prigovarjal, sklanjaje se nad breznom strahu in zmede. Vrnejo se in potem ne bo več časa za premislek. Do tedaj pa mora opraviti to svoje delo, prevaliti to skalo, videti, kaj skriva jazbina pod njo.

2

Glavo sem tiščal v nov sod, ki sem ga bil naredil iz starih dog, da bi bilo kam spraviti jesenski pridelek in zaliti s čim svobodo. Tako sem že več dni oblal, zabijal in osluškoval zamolklo bučanje prazne sodove notranjosti, samo da ne bi bilo treba zmeraj prisluškovati, če le že ne prihajajo kurirji. Teden dni že ni bilo nikogar, prej pa dvakrat na teden, vsak ponedeljek in petek, kot ura, vmes pa še kakšna patrola, mobiliziranci, terenci, minerji... Včasih je bilo ko na semanji dan doli v trgu... Saj so bile tudi prej kdaj ofenzive, a zveza je bila vsaj enkrat na teden, pa če so morali kurirji sredi zime preplavati reko ali se preplaziti skozi strelsko črto. Zdaj pa nič. So se poskrili v lisičje brloge? Samo oddaljeno nabijanje mitraljezov, ki se začenja ponavadi že z zarjo in se potem ponavlja po večkrat na dan. Z mrakom in ponoči kdaj pa rdeče, zelene signalne rakete...

Z glavo v sodu nisem slišal, kdaj so vstopili. Okrog nog mi je potegnilo iz odprtih vežnih vrat. Pred menoj so stali trije: sosed, dolgi Merkovec in neznana partizana. Za seboj morata imeti dolgo pot, sem presodil. Večji, v predolgem zelenem italijanskem plašču, zaradi česar je bil videti še višji, tesno prepasan in s pištolo povrh plašča, je stiskal v dlani angleško hitrostrelko, tisto kratko, preprosto reč, kakršno bi naredil tudi sam v kovačnici in so jih zadnji čas metali zavezniki iz letal. Kapo je imel potisnjeno do obrvi, zaradi mraza. Iz vdrtih, ozkih jamic je pikalo dvoje mišjih, črnih oči. Njegov tovariš je stal nekam ponižno zadaj, v civilu, samo hlače je imel spodaj zvite z vojaškimi gamašami. Bil je tudi drugače tovariševo nasprotje, majhen in plečat, širokega obraza, velikih, izbuljenih svetlih oči, a na glavi, tako da je skrival eno uho, je nosil potlačeno trivogelno kapo, kakršnih zdaj že ne nosijo več partizani Najbrž je iz kakšne oddaljenejše enote, sem si mislil.

— Smrt fašizmu! — je pozdravil dolgin naglas in odločno.

— Svobodo narodu! — sem odgovoril, vesel, da spet vidim partizane. — Sem že mislil, da nikogar več ne bo.

Sosed pa:

— Najbolje bo, da ju pripeljem k tebi, sem si mislil. Pošto imata.

Dolgin si je pomaknil usnjeno torbo, ki mu je visela ob boku, naprej, jo dolgo, nekam premišljeno odpenjal, vzel iz nje šop plavih kuvert in mi jih pomolil.

— Na TV 15 ni nobeden več živ. Izdani so bili, z barako vred so jih pokončali Nemci. Zato sva prišla midva s TV 6, mi bomo vzdrževali zvezo, dokler ne bo spet vzpostavljena TV 15.

Pogled mi je zdrknil po naslovu na vrhnji kuverti.

OK KPS
tov. Sergej
preko TV 3

Za Sergeja, za sekretarja, sem pomislil. S črnilom, kot ponavadi. Preko TV 3. Ampak kje sta zdaj TV 3 in Sergej!

— Pošta je nujna, odred mora v zaščito bolnici, ki se umika, — je kurir dodal.

S počasno roko sem prevzel pošto, pri teh rečeh sem si zmeraj dal časa za premislek.

Sedeta naj, sem ju povabil v izbo. Prvi je zlezel za mizo v kotu dolgin, njemu nasproti se je spravil plečati fant, medtem ko je ostal Merkovec med vrati.

— Pa lahko noč! Če bo kaj novega, že še pritečem, — je rekel, ker je njegova hiša prva ob kolovozu, ko se vzpne strmo iz doline v rob. Od tam se lepo vidi daleč naokrog, po globači dol do ceste in na obe strani reke, na brod pod vasjo, na most in naravnost med hiše v trgu. Zato se je domačije tudi oprijelo ime Merkovec, menda že v turških časih...

Ne, Merkovec ni nič kriv. Resda boječ, kako ne, ko ima vso hišo živo drobiža, ampak noč in dan je bil na oprezu, in če je le kaj mignilo v dolini, je že dal pošto, kot njegovi predniki za Turkov. Ne, Merkovec je nedolžen. Saj potem, ko jima je Malka postavila na mizo mleka, sem stopil nalašč k njemu domov, da ga izprašam. Prišla sta z vrha, sem čez gmajno, je povedal, ne iz doline. Hotela sta vedeti, kje da sta, v kateri vasi, in če je kaj Nemcev tod okoli. Še bolj kot za Nemce sta se zanimala za strgance. Merkovec še ni slišal zanje, v naših krajih se še niso pojavljali, zato sta mu razložila, da so to v berače ali pa v partizane preoblečeni gestapovci. Ko so se dobršen čas tako pogovarjali, jima je Merkovec prinesel na mizo tovkovca. In ko sta omenila, da imata pošto, ju je peljal k meni... Pri meni nista bila tako zgovorna. Ko da sta opravila svoje, oddala pošto, pa se jima mudi spet nazaj. Pobrala sta se medtem ko sem bil jaz še pri Merkovcu. Ni se mi zdelo niti tako čudno.

— Proti vrhu sta šla, čez senožet v gmajno, — je povedala Malka.

— Sta kaj vprašala? — sem bil radoveden.

— Kje so Nemci in koliko jih je, pa o partizanih, če jih je kaj dosti dala vas.

V mislih sem jima želel srečno pot čez rob nad vasjo, ko se nagne svet na ono stran, v širne gozdove, kamor sta bila namenjena. Vtem se je tudi znočilo, zvezdnato nebo je napovedovalo ledene rože.

— O strgancih ste že slišali kdaj? — se je domislila Malka, ko se je vrnila od molže. — Mamo sta kar prestrašila z njimi. Naj ne zaupamo nikomur, če ga ne poznamo, sta rekla. Preoblečeni gestapovci da hodijo okrog in preskušajo ljudi. Gorje, kdor jim nasede!

Nič nisem rekel. Strgancev doslej še nisem videl. Lahko mi pa ni bilo pri duši. Slutil sem, da bo pred koncem še hudo. Do te ofenzive je bilo še vse čisto, rdeče je bilo rdeče, belo — belo. Kadar je bilo najhuje, smo se umaknili s kakšno četo na drugo področje ali sami zbežali v vrh Grohata. Potem smo se vrnili, spet orali, sejali... Pa če smo pol dali partizanom, je za nas še zmeraj dosti ostalo.

Kar sem rekel, je držalo. Rdeče je bilo rdeče in belo — belo. Ivana sem sam poslal v hosto. Bolje, sem sodil, ko na fronto kam daleč, saj če mu je namenjena krogla, naj ga zadene raje blizu doma. Za Ivanom Hanica — rajši za bolničarko k partizanom, kot na delo kam daleč v Nemčijo... Lona je samo pisnila, ko smo zvedeli, da je Ivan padel. Upadla je, koža na licih ji je postala tenka in bela. To ne bo dobro, sem si rekel, a ko je začutila vnovič otroka v sebi, Jožka, se je spet zravnala, novo življenje je prihajalo vanjo, kot zmeraj, kadar je bilo kaj na poti...

Misli so bile ko prebliski, v trenutku se jih je napletel cel klobčič. Kako kratko je življenje! V nekaj minutah vsega premisliš, kadar prideš v takle precep. Strnjeno v nekaj bistvenih dogodkov stopi človeku pred oči vse lepo in zvišeno, pa vse ponižujoče in žalostno, najbolj pa vse tisto, na čemer visi, zaradi česar bi še hotel živeti in vse prenesti.

Pri dveh dekletih so pravili hiši, dokler je bila doma še Hanica.

Pri dveh dekletih! Marsikaka domačija je imela po dve dekleti, po troje in tudi po pet deklet, pa se je ni oprijelo ime po njih. Obdržale so prejšnja domača imena — pri Merkovcu, na Lazah, pri Valpetiču... Ali pa so se jih oprijela nova, partizanska: pri Mamici, pri Starem...

Vsi so vedeli, oče in mati, partizani in tudi sami dekleti, da nista znamenje hiše le zato, ker sta kurirki, obveščevalki in po potrebi tudi bolničarki, skratka vse, kar je prinesla potreba časa. Bili sta dekleti, da kaj! Devetnajst in osemnajst let. Zdravje, veselje in toploto si čutil v njuni bližini. Partizani so se smukali okoli njiju, pa ni prišlo nikomur na misel, da bi poskusil dobiti kaj več kot prijazen pogled iz rjavih in modrih oči, širok nasmeh, kolikor so dale ustnice, rožnate in nežne ko češnje, pa kruh in mleko iz njunih belih, širokih in raskavih dlani.

Pri dveh dekletih — dokler ni odšla Hanica za bolničarko. Takrat je hodil tam okrog brkat hrust, doktor Črt. Videl je, s kakšno potrpežljivostjo, nežnostjo in spretnostjo obvezuje ranjencu nogo in ji rekel:

— Bi šla z mano? Bolnišnico ustanavljam, bolničark potrebujem...

Prej ni mislila na to — zdaj pa, ko da je odkrila svoje poslanstvo.

Ostala je samo Malka. Poslej so pravili hiši: Na javki, ker so se tu, v prvi hiši pod bregom, sestajali kurirji dveh postaj, ene tokraj, druge onkraj reke...

Kje so že Malka in Lona z Jožkom?

Nobenega strela več, nobenega hrupa. Daleč je že kolona z ranjenci, daleč njegovi, onkraj Janškega vrha, ki se vzvišen razglejuje po Dolenjskem gričevju, dokler mu ne zapro razgleda motne daljave. Tam ni Nemcev, ni ofenzive, tam je svoboda... nič nejasnega, nič takega, česar ne bi mogel človek opredeliti.

Malka, Lona in Jožko so na varnem, si je ponavljal in bilo mu je lažje. Le matere ni več. Osemdesetletna starka, vsa bela v glavo, naglušna in polslepa, je ostala v hiši kot mrtva straža. Lahko bi še živela kakšne mesece ali celo

FRANCE MIHELIČ:
PARTIZANSKA KOLONA, 1948 (olje)

leta, čeprav se je zadnjo zimo še komaj vlekla do hleva. Poleti je prihajala še na njivo, plela, od jeseni pa jo je priklepala postelja, vleklo jo je k zemlji. A že prej, kadar so bežali, ni marala z njimi. Bilo je kot dogovorjeno: mati so ostajali doma, naj se zgodi karkoli, čeprav pridejo najbolj podivjani esesovci, tisti z vzhodne fronte, morilci otrok in stark. Odločila se je bila, da s svojo starostjo, svojimi belimi lasmi in tresočimi prsti varuje domačijo — ali pa z njo zgori...

3

Potem mi je spet zapihalo okrog nog in spet sem potegnil glavo iz soda. Spet je bil Merkovec.

— Kaj če je strganec, — je hitel preplašeno. — Vdrl bi, če mu ne bi odprli. Za partizani sprašuje. Ne vem, pa ne vem, sem mu zatrjeval, on pa vame, ko da mi hoče z jezika strgati, češ saj to je partizanska vas, saj tu blizu nekje mora biti javka... Pravi, da je kurir s TV 6, da sta bila dva in da so ju Nemci gonili. Za tovariša ne ve, kje je, on je vedel za javko v vasi...

Sklenil sem, da ne odprem nikomur. Dokler ne pride kak znan partizan, nočem s tem nobenega opravka več.

— Prav sta svarila partizana, — je še govoril Merkovec. — Ne veš več, kdo je kaj! Še sebi kmalu ne bom več verjel... Ko je videl, da ne opravi, je jezen odšel gor po vasi...

— Nikomur, če ga ne poznaš, ne odpiraj, — sem naročil.

Spravil sem se spet nad sod in premišljeval, kako bi spravil pošto čez reko, vsaj do Valpetiča, on bi že poskrbel za naprej, saj tam ni ofenzive. Za ranjence je šlo, bogve kje čakajo, sem si rekel, mogoče je samo od mene odvisno, od te pošte... In tudi Hanica je verjetno z njimi.

Ampak kako priti čez reko? Nobenega čolna ni več nikjer. Ko bi mogla vsaj Malka čez most...

Vrtal sem vase, medtem ko je Lona previjala in dojila Jožka, mati pa so že od popoldne čepeli za pečjo. Malka je ropotala po kuhinji, ko je nekdo neučakano potrkal po vratih.

— Komu se pa tako mudi? — je zaklicala Malka.

— Partizan! — je zaklical oni zunaj ukazovalno.

Malka je stekla k vratom. Pustil sem sod in zadržal Malki roko na zapahu.

Začudeno me je pogledala, zgodilo se je prvič, da nismo takoj odprli partizanu.

Ni mi bilo treba razlagati, oni zunaj je bil po vratih ko obseden.

— Odprite! Odprite!

— Ljudje! — je začel bolj priljudno. — Izgubil sem se, samo pot mi pokažite, pa nekaj za v želodec mi dajte...

Privil sem petrolejko in jo upihnil, ko da smo se spravili spat.

— Pa bi mu le odprli, — so rekli mati, celo oni so že slišali ropotanje.

Imelo me je, da bi odprl. Če sem verjel onima dvema, zakaj ne bi še temu? Že, ampak onadva sta prišla drugače, nista vdirala, in pošto sta imela. Temu pa ne bi mogel verjeti, četudi bi mu hotel.

Takrat je začel oni zunaj tako ropotati in preklinjati, da je zamoril sleherno misel v meni.

— Ali ste ljudje ali banditi? — je rohnel. — Vlomim, če ne odprete!

Res je začel z nečim ropotati po križih, s puško ali pištolo.

Stopil sem v temi k oknu, za zaveso.

V svetlo koprenasti noči sem ugledal pod oknom dolgo postavo. Glava mu je tičala globoko v odvihanem ovratniku vojaškega plašča, tako da je bilo komaj kaj videti izpod kape, čeprav ga je osvetljeval mesec. Ko da ni živ človek, se mi je zazdelo.

Zganil se je, najbrž me je zaslutil.

— Odprite, pravim poslednjič, ali pa naredim luknjo v hišo!

Glasno sem odštorkljal v vežo, odpahnil in stopil na prag. Hitrih korakov se mi je približal.

— Hudiča, kaj res ni poštene hiše v vasi? — je renčal spotoma. — Pa gre po vsej Dolenjski glas, kakšen partizanski kraj da je to!

Molče sem ga pričakal. V dolgem nemškem plašču, v širokih, nizkih nemških škornjih se mi je zazdel pošasten, v desnici je nosil težek ruski avtomat. Ko je stopil tik predme, sem ga vprašal hladno:

— Kaj bi radi?

— Najprej samo peč in kaj za pod zob.

Toliko da me ni odrinil.

— Ne smemo sprejemati tujcev v hišo, — sem rekel.

Jezno je dvignil glavo, češ ali ne vidiš, kaj nosim na kapi. Stopil je naprej, s puško si je pomagal mimo mene.

Zavrelo mi je v prsih, zgrabil bi ga za reverje na plašču in pahnil v hlev. Pa sem se premagal in stopil za njim v hišo.

— Luči nimate? — je vprašal ukazujoče.

Otipal sem žveplenke ob petrolejki in iz stenja je švignil jeziček. Sence so zaplesale po hiši, iz kota se je dvignila peč in zrasla pod strop. Pokril sem plamen s cilindrom in stenj privil. Sence so zbežale k tlom in v kóte, hišo je oblila mirnejša svetloba.

Lona je z otrokom na prsih sedela na klopi onkraj peči, mati so se je tiščali tokraj, pri vratih. Malka je vstopila in obstala.

Nepovabljeni gost se je zrinil za mizo, v kót pod oknom. Avtomat je odložil na mizo kraj sebe.

Molče se je razgledal po hiši, z jeznim pogledom obstal na vsakem izmed nas. Petrolejka mu je svetila naravnost v obraz. Izpod bikovskega, trmastega čela so zabodeno strmele sive oči, pod ostrim, malo krivim nosom so črneli pristriženi brkci.

— Da mi nihče ne odide kam iz hiše, dokler sem tu. Jutri me greste pa lahko prijavit, — je rekel, si odpel široki plašč, vzel izza pasu tri kvadrataste ročne bombe in jih zložil po mizi zraven hitrostrelke.

— Še na misel vam ne pride, da bi postregli lačnemu partizanu, kaj? — je očital. Oči je zapičil najprej v Lono, a ko se ni zganila, še v Malko. — Tudi sam si lahko postrežem, haha! — je dodal malomarno, režeč se, in se dvignil s klopi. Z Malko sva mu napravila prostor in še midva stopila k peči. Naj počne, kar se mu zdi, sem si mislil, noč ga je dala, noč ga bo vzela.

Vzel je leščerbo z mize in medtem ko je stopal z njo v eni roki in z avtomatom v drugi skozi hišo, je vse zaplesalo za njim — peč, miza, stene, strop in okrog peči zbrana družina. Vse se je prihulilo k tlom, potem se pa dvignilo in vrtoglavo poplesalo, nazadnje pa se stegnilo in hišo je zajela tema. Gledali smo za medlo svetlobo, kako se je po veži zgubljala v kuhinjo.

— Ta pa res ne more biti pravi, — je šepnila Lona, zakaj vse, kar je počel in govoril, je bilo kot izzivanje. Tako se ni obnašal pri nas še noben partizan, naj je bil znan ali neznan, napol bos borec ali štabovec v škornjih.

Mati so nekaj godrnjali, Malka pa, vajena doslej zaupanja in prijaznih pomenkov, je ostala brez besede.

— Ne vem, — sem rekel. — Najedel se bo, pa šel.

Malka pa, užaljeno:

— Če je partizan, naj ga bo sram. V obraz mu povem.

— To pa ne, — pravim. — Lahko se izdaš in nas vse pogubiš. Mogoče je ponarejen — strganec! — Prvič sem izrekel to besedo, tuja mi je bila, nekam grozna.

— Saj ni strgan, — je ugovarjala Malka, ni ji šlo v glavo.

— Najbrž so hodili spočetka strgani, da bi jim ljudje bolj zaupali. Drugi dan pa so vodili Nemce po hišah: ta mi je dal jesti, ta hvalil Ruse, govoril čez Nemce...

Tak šepet je tekel v mraku, medtem ko je v kuhinji ropotalo, razločno smo slišali skozi peč. Odkrival je lonce in jih odrival... Ne išče le hrane, sem posumil, najbrž tudi česa drugega. Bunker... me je zmrazilo. Zdravila, papir za tiskarno, municija... Zdaj še ni na sledi, lahko pa si zmisli...

Lona je odstavljala Joška, ga polagala v zibko, čisto brez šuma, ko da bi se bala opozoriti na otroka. Potem ga je nekajkrat zazibala, da je zaspal, in me je prijela za roko.

— Kaj pa, če bi bil le pravi? — je šepnila.

Nisem odgovoril.

Ja, kaj če bi bil le pravi, sem premišljeval. Prekleti čas! Kako lepo je bilo prej: od daleč si ločil partizana od Nemca, prijatelja od sovražnika. Nihče se ni prenarejal. Rdeče ali belo. Zdaj pa — fej! To ni ničemur več podobno, to ni niti vojska več. Dva nepoznana kurirja, zdaj še tretji. Če sta bila prva dva prava, je ponarejen ta, če je pa ta pravi, sta bila ponarejena onadva, vsi niso šli hkrati na pot... Komu naj verjamem: Če nikomur več verjeti ne moreš, potem zgubi smisel tudi vse drugo — ta boj, to partizanstvo, vse to, kar govorimo, beremo, v kar upamo...

4

Ni strpel, stopil je k zapahnjenim vratom, ki jih je v mraku kleti komaj razločil, in otipal njih grčavi, trdi les. Pritisnil je — za kak prst so se vdala, nič več, še miš ne bi mogla skoz špranjo.

Prestopil se je k steni nasproti vrat, pod lino, se napel kot kita, skrčil pesti in jih sunil navzdol, stegnil vrat in glavo proti lini, ko da bi hotel poleteti, strop predreti.

Od vsega, česar je bil deležen v življenju, sta ostala le ta ozek, podolgovat izsek nebesne modrine in šum reke, ki se je zaletavala nekaj sežnjev nižje v strmi breg.

Prisluhnil je šumu. Bil je edino, kar je živega čutil izven sebe. Doslej je bila reka zanj le voda, zdaj pa je razločil, da živi z mnogimi glasovi. Prepletajo se, ni jim mogoče slediti, in se hkrati zlivajo v skupen spev. Tenki glasovi, žuboreči, vihravi, bobneči... Ko je nekaj časa lovil ta šum, se mu je zazdel ob vsej pisanosti vendarle enoličen, ko da ponavlja venomer eno in isto misel in se ponaša s svojo mogočnostjo. Bil je presiromašen sobesednik za človekovo stisko. Njegova vztrajnost, ki je ni bilo mogoče zajeziti, je začela bobneče pritiskati na možgane. Postal je vsiljiv, zoprn, mogoče samo zato, ker mu kmet ni bil kos, ker je vedel, da mu ne more ubežati, in da bo šumela reka venomer, dan in noč, dokler bo on tu v ječi in še potem desetletja in stoletja, vso večnost, tudi ko ne bo več ne njega ne Nemcev ne te vojske, ničesar več, kar mu pomeni zdaj življenje in smrt.

Zatisnil si je ušesa, da bi ubežal šumu in mogel misliti. A na kaj naj misli, če ne na to, o čemer ni nikoli veliko premišljal, ker je bilo preveč preprosto, preveč premočrtno, táko pač, kakršno je moglo edino biti. O sebi naj bi premišljal. O tem, v kakšen vozel se je zapletlo njegovo življenje to noč. In kako čemi zdaj ujet v brodnikovi hiši, iz katere so bili izselili družino, da se je v njej lahko naselila ta gnusoba žandarska. O tem, da leži na lojtrskem vozu na drugi strani hiše mrtev partizan in da je kriv njegove smrti, čeprav je za njegovo ceno potem rešil kolono ranjencev.

Ob spominu je vse popustilo v njem, sesedel se je v smrdljivo slamo v kotu. Stresalo ga je, ne le zato, ker je bila klet kot ledenica. Bilo ga je še bolj mraz sebe. Zaril se je v gnilobo, nametal si je je za hrbet, na noge, in se skrčil.

Res je nehal drgetati in znova se je lotil rabote, na katero je bil obsojen. Česa koristnejšega niti ni mogel početi. Nobenega dejanja, ki bi lahko še kaj spremenilo. Prevalimo torej to skalo, si je rekel. Kako je že bilo? Oni se je vrnil v hišo, razen z avtomatko in svetilko obložen še z latvico mleka, hlebom kruha in celim svinjskim plečem. Zadovoljno — lačno si je ogledoval plen in z dolgimi kraki prekoračil izbo do mize. Odhrknil se je, izpustil iz ust dolg glas, ne a in ne e, kot človek, ko pride po trudapolni poti na cilj. Izvlekel je iz žepa bel, koščen nožič in se lotil svoje pozne večerje ali kosila ali vsega skupaj. Če je bil prej videti še kolikor toliko človeški, ga je bila zdaj le še nenasitna votlina, v katero je padalo skoraj samo meso, na kruh se je redkokdaj spomnil. Slišati je bilo le še mlaskanje, domačih še pogledal ni več, ko da jih ni.

Ko je vtaknil v usta nekajkrat zaporedoma kruh in zalil obrok z litrom mleka, je odrinil, kar je ostalo...

Kaj bo pa zdaj, smo pomislili mi okrog peči, v upanju, da bo vstal, rekel vsaj »pišite me« in odšel.

On pa se je s hrbtom naslonil v kot, kolikor je mogel udobno, toliko da ni legel, potegnil leseno dozo iz prsnega žepa, vzel žveplenko z mize in si prižgal cigareto. Nekajkrat je puhnil, da je zadišalo po sobi — bila je tista sladko dišeča, debela angleška cigareta, za dve naši.

— Hvala za večerjo, — je rekel posmehljivo se spakovaje in nas pogledal, ko da se nas je šele zdaj spet spomnil.

Prav trudil se je, da bi videli, kako uživa. Mežikal je v gost, belkast dim in nas opazoval skozenj.

— Me pa le zanima, kaj si mislite o meni, — je rekel z vprašujočim glasom, ko da nas preskuša. Sploh je bilo vse, kar je prihajalo iz njegovih ust, ko ponarejeno, ko da ne govori, kar misli. Zraven je zvenelo zaničljivo in domišljavo. Zato mi je postajal z vsako besedo bolj tuj, sovražen. Še Malka, ki bi šla za rdečo zvezdo v ogenj, se je držala čisto postrani.

— Recimo, da je pomota — je nadaljeval, videlo se je, kako nekaj napleta. — Mogoče se jaz motim o vas, mogoče vi o meni. Bojite se me, mogoče me imate za dezerterja, za strganca ali kaj. Dokazal bi vam, da nisem, ampak kako?

Resneje ko je zlagal besede, manj sem verjel. Ne toliko zaradi tega, kar je govoril, bolj zaradi načina, kako je govoril.

— Tole hribovje je znano za naše, se pravi partizansko. Če se niste sprevrgli zdaj med ofenzivo? Vse je mogoče. Dokler pritiskaš na kmeta, je s teboj, ko pa le malo popustiš in se te ne boji več. ti že leze z vilami za hrbet, — je razpredal svojo tujo učenost. — Ampak jaz vas imam še zmeraj za naše, čeprav se nocoj niste ravno izkazali. Dajte mi zvezo na tej strani ali pa me spravite čez Savo...

Poslušal sem ga le z enim ušesom, z drugim sem strigel iz hiše, če ta večer še koga ne prinese. Lahko bi pridrli Nemci, kot že nekajkrat te dni, lahko bi potrkal po oknu znan kurir in potem bi se na mah vse razpletlo. Pa ni bilo nikogar, sam sem moral s svojo kmečko glavo skozi to čudno reč...

S hrbtom naslonjen na rob peči, z rokami uprtimi v klop sem sedèl na oglu, ko da se izpostavljam, braneč družino okoli peči, mater na eni strani, pri vratih, pa ženo in oba otroka na drugi, v kotu, kjer so vrata v kamro. Nepre-

mično sem gledal prišleca, ni se ganil od mize v nasprotnem kotu, izpod slikarij na steklu, ki so varovale dom že sto let, Jožefa z obličem, Marije z mrtvim sinom in Florjana s korcem vode nad gorečo hišo. Gledal sem ga, poslušal in mislil na pošto, ki sem jo čutil v hlačnem žepu kot pekoč predmet. Kako naj jo spravim naprej? Pri meni je pomenila nevarnost zame in za hišo, na pravem mestu bi pa pomenila rešitev mnogim partizanom. Še nocoj jo moram spraviti vsaj do Valpetiča, sem sklenil. Kot iz ozadja vsega tega se mi je iznenada pobliskalo, zbal sem se in zveselil obenem in se že tudi odločil.

Premaknil sem se na klopi, se za ped presédel in zahrkal. Prišlec me je radovedno pogledal, obmolknil in čakal besede. Namesto tega sem se dvignil s klopi in stopil k omarici v steni pa vzel iz nje slatinsko steklenico in kozarec. Z udržanim korakom, premišljeno sem odnesel oboje na mizo in natočil. Oni je premeteno-veselo pomežiknil, ko da sva se ta hip o nečem sporazumela. Zvrnil je in jaz sem prisedel.

Nisem prišel z besedo takoj na dan, s pogledom, uprtim v steklenico, sem počasi privlekel iz grla:

— Taki so ti vojskini časi. Kmet je zmeraj z eno nogo v grobu ... Se pravi, da bi rad čez ... — Namenoma sem ga ošinil z nezaupnim pogledom, ko da še zdvajam. — To ni lahko, zdaj med ofenzivo ... Ampak mogoče ti le pomorem.

— Saj sem vedel! — je vzkliknil razveseljen.

— Počakaj tu, v četrt ure bom nazaj, samo da pokličem človeka, ki te popelje do Save in s čolnom čez.

Zdaj me je on pogledal nezaupljivo.

— Stari, ne igraj se.

— Kakor hočeš, pomagati sem ti hotel.

— Samo posvaril sem te, — se je umaknil.

Medtem ko sem snemal s prečke ob peči klobuk, je položil uro na mizo in se zamislil ...

Nekaj skokov in bil sem pri Merkovcu.

— Prav si imel, — sem mu rekel. — Tisti človek res ni partizan. — Na kratko sem mu razložil načrt, on pa se je počehljal za ušesom in naredil kisel obraz. Da je načrt dober, mi je potrdil, samo igra mu ni bila po duši.

— Oni so začeli s tem, — sem rekel in mu izročil pošto. Zataknil si jo je znotraj klobuka in se odpravil.

Doma sem bil prej, kot je oni pričakoval.

— No, kaj je? — je vprašal nestrpno.

— Kake pol ure bo treba počakati, človeka, ki ve za čoln, še ni domov ...

Bil je zadovoljen z odgovorom. Uro je imel še zmeraj na mizi, igral se je z verižico. Govoriti se mu bržčas ni več ljubilo, glavo si je naslonil v dlani, veke so mu lezle skupaj in široko je zazehal.

Medtem ko sem bil zunaj, so se spravili mati v posteljo ob steni, zdaj je odšla v kamro še Malka. Lona je malega že prej odnesla v sobo na oni strani veže, sama pa še posedela ob peči.

Na pol poti je že, sem premišljeval o Merkovcu. Zdaj je že na Lazah, navzdol gre hitro ...

Oni za mizo je spet zehal, pošteno se mu je dremalo. Pa se je premagal, dvignil glavo, pretegnil roke in kot iz dolgega časa jel kvasiti svoje duhovitosti:

(Nadaljevanje)

FRANCE VURNIK:

PESNIŠTVO 1963

(Nadaljevanje in konec)

KULTURNI OBZORNIK

Posebno poglavje lanskega pesništva pomenijo dramska pesnitev *Otroka reke* Daneta Zajca, *Odisej* Gregorja Strniše in zbirka *Jetnik prostosti* Vena Tauferja. Vsi trije so iz kroga sodelavcev Perspektiv in vsi trije so se v slovenski književnosti že uveljavili s pesniškimi zbirkami. Njihovo pesniško delo zahteva od bralca posebne pozornosti in koncentracije, ker je simbolika njihovih pesmi tako razkošna in zapletena, da ustvarja poseben svet pojmov in vrednot. Bralec mora torej najprej prodreti v ta na novo ustvarjeni predstavni svet, da se potem lahko prepusti razmišljanju in uživanju liričnih vrednot. V kolikšni meri in kateri sestavini v prid, bomo vsaj delno skušali spoznati v nadaljnem vživljanju in analiziranju v navedene pesniške stvaritve.

Otroka reke Daneta Zajca je po obliki dramska pesnitev, v bistvu pa je čista lirika: pesem o človekovem bivanju, njegovem hrepenenju po komaj slutenih vrednotah, o vztrajnem iskanju za posameznika pomembnih posebnosti, o razočaranju, o ljubezni in odtujevanju; meditacija o človekovih dejanjih, hotenjih in porazih, o volji in nemoči spričo zahtevnejšega, močnejšega okolja, o smislu in nesmislu bivanja. V tej navedbi lahko zvene ti pojmi dokaj abstraktno, toda v različnih človekovih življenjskih situacijah dobivajo konkretne, realne obrise. K obliki pesnitve samo še naslednje spoznanje: v sami zgradbi je opaziti rahel dramski zaplet, konflikt bi mu ne mogli reči, ker bi njegov obseg že povečali. Ta zaplet je ujet v ljubezenskem trikotniku, katerega razvojno valovanje spodbuja meditativne odstavke.

Pesnitvi Otroka reke bi gotovo napravili krivico, če bi jo prevedli v jezik vsakdanjih človekovih predstav. S posebnim opozorilom, da bo to napravljeno zaradi lažjega razumevanja, bomo tvegali ta poskus. Reka in Dan sta si v ljubezni intenzivno blizu, vendar se Dan odloči za dolgo pot, da bi poiskal svojo ptico. Osameli Reki se približa Tujec, uklenjen v svet ur, in čeprav uživata telesno ljubezen, ostaneta drug do drugega tujca, vsak na svojem bregu. Dan se vrne, našel je ptico, ki pa poslej nima zanj več tiste cene kot prej, ko jo je iskal. Reka se ponovno

odloči zanj in potem sta obsojena na samoto. Ob tem dogajanju potekajo linearni odnosi med Pesnikom in Žensko, sprva razmišljata drug mimo drugega, na koncu pa se Pesnik odloči zanjo. Samo dogajanje in situacije komentira zbor; njegova poglavja so zaključene pesniške meditacije.

Pesnitev Otroka reke prevzame človeka predvsem z detajli, včasih je ujeto življenjsko spoznanje ali lirično občutje v en sam verz ali v večjo enoto; simbolika je razkošna, logična in dosledna, jezik izredno prečiščen. Umetnina je oblikovana tako, da bo v vsakem bralcu izzvala posebno čustveno in miselno podoživljanje. Zaradi čiste, nevsiljive abstraktnosti bo živela svoje posebno življenje, kakor se dogaja z mnogimi dobrimi umetninami, da različna obdobja in različni prostori odkrivajo v njih sebi lastne in svojemu ozračju ustrezne sestavine. Druga stran te pesnitve pa je v tem, da je prignana do neke skrajnosti, iz katere ni več izhoda, vsaj zaenkrat ga ni mogoče zaslutiti. To je začarani krog intimnih, subjektivnih meditacij, prividov, občutij in slutenj, ki je sočloveku samo razkrit, ne more pa mu biti dostopen, ker nikamor ne vodi.

Pesniška zbirka *Odisej* Gregorja Strniše izpričuje, da je to zelo samosvoj, izrazit pesnik, tako v izrazu, simboliki kot v vsebini svojih pesniških podob.

Iz Strniševih pesniških slik odmevajo velika življenjska spoznanja. Njegova pesem nikoli ni meditacija ali samo izpoved liričnega občutja; oboje, misel in občutje je ujel pesnik v podobah, v situacijah, v opisih izjemnega položaja ali gibanja. Zato se zde Strniševe pesmi kot stare podobe, na katerih je ohranjen dogodek v najintenzivnejšem stanju.

Zato je razumljivo, da Strniša spleta motive v cikle, največkrat po pet pesmi. V takšno kompozicijo vnaša določeno dinamiko. Vzemimo za primer najizrazitejši ciklus Odisej, po katerem je zbirka naslovljena in ki zaključuje zbirko. Prva pesem predstavi Odiseja, sedečega ob obrežju, ko se zamišlja v preteklost in v smrt. Čas gre mimo, naprej, njegove misli pa v nasprotno smer, v preteklost. Naslednje tri pesmi razgrinjajo značilne dogodivščine v njegovem življenju, v katerih so skrita globlja življenjska spoznanja: zemlja mrtvih, otok Siren in starec z volkom. Zadnja pesem se vrne k sedečemu Odiseju, vendar v obratnem zaporedju pripovedi kot v prvi pesmi.

Simbolični opisi določenih situacij so nabiti z neko notranjo napetostjo, z intenzivnostjo specifičnega vzdušja, ki korenini v razmerju predmetov ali simbolov. V ciklu Tu je bil tiger naslika na primer neko harmonično podobo, katere enotnost moti neka značilna malenkost: tigrova sled.

Strniševe pesmi le redkokdaj govore same zase, njihov pravi izpovedni pomen se razkrije šele v sklopu celega cikla, čeprav je seveda v zbirki nekaj ciklov, v katerih govore pesmi same zase (Sanje leta na primer, kjer so izredno originalne in posrečene podobe letnih časov; same zase imajo te pesmi določen pomen, v celoti pa se pomen razširi). Podobno je s ciklom Vikingi. Strastni iskalci zlata, katerih ladje čeme potopljene na morskem dnu, predstavljajo določeno človeško avanturo. V popolnoma nasprotnem tonu izzveni ciklus Dom, ki dobi svoj pravi pomen šele v sklopu celotne pesniške zbirke kot živo nasprotje Vikingov. V Domu je upodobljeno umirjeno življenje, počitek v senci domačnostnega okolja.

Strniša je izoblikoval nov, zaokrožen svet protislovij in navzkrižij, ki odraža s svojo izrazito slikovitostjo človekovo življenje v različnih stopnjah osveščanja. Ta v Strniševih pesmih specifično oblikovani svet je poln blodenj, grozljivih prividov, pogojenih v človekovi naravi (Lenorina pesem, na primer) in groteskních podob. V ciklu Inferno popotnika skozi puščavo ni strah dejanskih nevarnosti, ki mu groze na samotni poti, s svojo grozo ga prevzamejo privídi, ko léže v šotoru k počitku. V tem je nakazano razmerje med tem, kar je v človeku in izven njega, ter relativnost enega in drugega v učinkovanju na človekovo zavest.

Strniševe pesmi predvsem presenečajo z izvirnostjo in grozljivostjo podob; odtujevalno učinkuje na bralca dejstvo, da zahtevajo intenziven intelektualni napor, da prodre v ta svet simbolike, blodenj in prividov.

Tauferjeva pesniška zbirka *Jetnik prostosti* odpira vprašanje smiselnosti take poezije, kakršno nam pesnik Veno Taufer nudi. Pa ne samo to. Hladne abstraktne besedne konstrukcije Vena Tauferja terjajo neki poseben predstavni svet, drugačen splet pojmov in verjetno tudi nov jezik, da bi človek mogel dojeti tisto, kar naj bi v pesmih bilo, pretehtati vrednost tistega ozadja, iz katerega so pesmi nastale, in obrazložiti odmev v podoživetju oziroma v premisleku, kajti čustva bi v pesmih Vena Tauferja iskali zaman. Gre za dovolj resno vprašanje: ali je naša predstavna sposobnost nesposobna povsem razvozlati oziroma sprejeti vase Tauferjev ekspresionistični konstruktivizem, razstavljen v pesniški zbirki Jetnik prostosti. Mimogrede rečeno: v tem naslovu ne vidim nobene zveze z vsebinsko meglo pesniške zbirke. Naslov sam zase pa ima dovolj zgovorno vsebinsko jedro.

Glede na takšen vtis o Tauferjevi pesniški zbirki bom skušal poročati o pesmih Jetnika prostosti po vsem razumskem naporu, ki sem ga vložil v sprejemanje in analiziranje teh pesmi. Ob tem pa se zastavlja novo vprašanje: ali je pesem še pesem, če jo moraš raziskovati in razčlenjevati kot matematični problem, kot zamotano znanstveno vprašanje in potem odkriješ spoznanja dvomljive vrednosti? Tisočletje je človeštvo oblikovalo in odkrivalo neki pojmovni red za sporazumevanje, za odkrivanje naravnih zakonitosti. Ta pojmovni sistem, kot se človeku zdi, je v Tauferjevi poeziji načet:

za temo škrta z zobmi čelada
stolp se skoz oblake ruši
človek sončni vzhod gleda suho
kašlja v duši

(Grude prsti, V, str. 37)

Ali:

na ognjišču obale sled okamnelih
plamenov
domačija naslonjena na ramo vode
sesa mrzlo dojko lunine svetlobe
ladja stoji med otoki zvezd in
planetov

(Sedmi dan, IV, str. 44)

Vsaj deloma bi se dokopali do jedra te poezije, če bi jo z določenimi pridržki primerjali z moderno abstraktno grafiko (v prvem delu zbirke), ciklus Nemi Orfej in Pesem starega pisarja pa bi si razlagali kot zelo subjektivno pojmovane freske. Če bi si torej vsaj nekatere pesmi prevedli v likovno govorico, oziroma da bi si bolj predstavljali grafični list, kako nastaja po besedah v zavesti, in manj jemali besede kot simbole določenih pojmov, bi se prepad med Tauferjevo poezijo in odjemalci nekoliko unesel.

Izberimo si eno izmed razumljivejših in estetsko uspelejših pesniških konstrukcij v zbirki Jetnik prostosti, pesem z naslovom Ljubezen I: pesnik govori dekletu ali ženi o *belih besedah*, o *belih očeh*, o *belih prstih*, kar vse jima je skupno. Toda:

v tvojih ustih gnezdi zelena ptica
v mojih ustih gnezdi rdeča ptica
— — — — — — — — — — — —
zelena ptica vzleti proti sivemu jutru
rdeča ptica proti črnemu večeru

Seveda pa je tak pristop le ena možnost, ki pa bi utegnila dati misliti, da izhaja Taufer iz podobnih ustvarjalnih izhodišč in da so razlike samo v uporabi materiala, izraznega sredstva. To je samo domneva in ne trditev.

V nekaterih nazornejših simboličnih spletih določenih situacij je opaziti shematičen prenos skoncentriranih življenjskih zapletov, na primer v Baladi o deževni dobi, v ciklu V odprtem krogu — v njem naj bi bile ujete reminiscence na človeka posameznika v družbi.

Iz družbe racionalno komponiranih skic nas še najbolj pritegnejo pesmi, ki jim ne bi mogli reči ljubezenske pesmi, ker take kot so, to niso, po sedanjem pojmovanju, odsevajo pa *žalost in mir* med možem in ženo v določeni situaciji. Taki naj bi bili pesmi Ljubezen I in Ljubezen II in ves ciklus Nemi Orfej. To poglavje osmih pesmi po svoji zaključenosti, dostopnosti in pesniškem vzdušju se razlikuje od drugih. Ambient teh pesmi je morje, »sonce sonc ki sije v svoje lastno veliko oko«, obrežje, ki ga pesnik naslika izredno po svoje, in v tem ambientu iščeta mož in žena žalost in mir. Za

to poglavje pesmi je bilo že rečeno, da spominjajo na freske: obenem pa je zanje zanimivo, da so spletene iz romantičnih sestavin. Že sam umik v to samotno morsko obrežje, iskanje žalosti in miru, sta sestavini romantične narave. Podrobnosti tega obrežja bodo to trditev samo dopolnile: na tem obrežju je *star stolp* s *staro uro;* opoldne ob vročini — »sonce pošilja vojske majhnih angelov z zlatimi sabljami«, to so čisto navadni sončni žarki, ne samo v romantični, ampak v baročno nabrekli govorici. Misel o romantičnosti določenega dela Tauferjeve poezije v celoti potrjuje zadnja pesem v zbirki, Pesem starega pisarja. To je pripovedna pesem o starem pisarju, ki se je zaprl v »severni stolp«, ki sluti smrt na pragu, pa se mu v tem čakanju konca obnavljajo v spominu najznačilnejša življenjska spoznanja. Pesniška zbirka Jetnik prostosti razpada v čudno dvojnost: racionalni konstruktivizem v ljubezenskih motivih, kjer bi ga najmanj pričakovali, in romantične stilne sestavine v pesmih iskanja *žalosti in miru.*

Zdi se, da imamo v Jetniku prostosti opraviti z abstraktno poezijo v zmoti, s poezijo na slepem tiru iz več razlogov: ker je zaradi hotenega iskanja modernističnega izraza nekomunikativna (odtujuje bralca od poezije), ker je pod zastavo modernističnega artizma zašla v stare romantične vode, ker je hladna, izvirajoča iz razumskega napora, in ker v njej ni posebnih spoznanj.

Vse tri pesniške knjige — Otroka reke, Odisej in Jetnik prostosti — je izdala Cankarjeva založba v neobičajnem kvadratastem formatu in v izjemno razkošni opremi slikarjev Maksima Sedeja mlajšega in Franceta Mačka. Že sam ta zunanji, razkošni element daje tej poeziji poseben poudarek, da se izzivalneje uvršča na knjižno polico slovenskih novitet.

Ostanejo nam še tri pesniške zbirke, s katerimi so se lani predstavili Jože Snoj, Jože Ternar in Miroslav Košuta. *Mlin stooki, Sejalec* in *Morje brez obale* so njihovi knjižni prvenci. V družbo pesniških ustvarjalcev sta se zlasti prvi in tretji uvrščala že več let z objavami v revijah; njihov nastop je bil dokaj umirjen, v tem pesniško izjemnem letu manj opazen, kot bi bil v pesniško bolj suhem letu.

Večina pesmi v *Mlinu stookem* prepričuje bralca, da je ustvarjalna osnova Jožeta Snoja bolj epske kot lirske narave. Tega ne potrjuje samo motivno jedro pesmi, pač pa tudi njihova zgradba, njihova logično razvijajoča se kompozicija. Morda bi bilo bolje, da bi namesto cikla Rože selivke napisal novelo o »fantu z najširšimi rameni v naši četrti« in o deklici »s prsti iz mehkih violin«, o zavzeti erotičnosti, ki pa ji Snojeva oblikovalna volja zastavlja določen okvir. Prav tako bi lahko uspele črtice namesto pesniških skic v »idili pod diagonalnim soncem« — Barje. Pokrajinske sestavine in ljudi vidi pesnik prepletene v nerazdružno celoto — Ej, naše žene in naše vasi — ne vedo, — so omožile vrhove nad sabo — ali drvarje. — Podobno predstavlja Dnevnik 57 motivno osnovo, lahko za portrete ljudi s pesnikove ulice, lahko celo za socialno problemske črtice. Doživljajska spodbuda za nastanek teh epskih skic je torej izven avtorjeve osebnosti, v okolju, v katerem se je znašel po naključju (ulica, barje).

Gotovo je v vsej zbirki najbolj uspelo poglavje prav ciklus o Barju: ne samo da kot krajinar razpleta detajle tega področja, ampak z raznih perspektiv gleda nanj kot na biološko celoto. Pravzaprav je dokaj nenavadno, da se v moderno poezijo vključuje narava kot vir estetskega užitka.

Teže zaznavne so kompozicije, pesmi vzdušja, pesmi, v katerih skonstruira avtor hoteno oblikovano estetsko podobo (zanimiv primer za to je Zaljubljeni baročni angel in vse tri Kompozicije). Skoraj nezaznaven vtis zapuščajo v bralcu Pesmi z moje pošte, to so pesmi intimnejše narave, s katerimi avtor tehta moralne dileme (Moj dolg je velik . . .). Tudi v izrazu se te pesmi močno razlikujejo od pripovednih skic z lirskim komentarjem: te imajo kratke verze, nizajo se besede za besedami, one pa imajo dolg, epsko opisni stih.

Snoj je zreduciral svoje pesniško oblikovanje na nekaj konkretnih področij in na skope osebne meditacije. Do sinteze, do globljih življenjskih spoznanj se ni še dokopal.

Jože Ternar odpira s svojo pesniško zbirko *Sejalec* posebno vprašanje v sodobnem slovenskem pesništvu: kako vključiti sodobno ljudsko pesniško ustvarjanje v razvojno linijo poezije: Vprašanje zveni prav toliko nesmiselno, kot če bi hotel človek spraviti v neko ravnovesje Prešerna in katerega izmed tedanjih ljudskih pesnikov. Razumljivo je, da sta to dva estetska svetova, ki si ne bosta nikoli podala rok.

Jože Ternar je nadaljevalec ljudskega pesništva v bolj kultiviranem izrazu. Tradicijo neposrednega pesniškega komentiranja najbližjih in vsakdanjih življenjskih pojavov nadaljuje v naš čas, kar mu omogoča predvsem prekmursko življenjsko področje, iz katerega izhaja. Ta mu daje snov za opise in je verjetno še kolikor toliko hvaležni odjemalec, ker so se prav v Prekmurju tradicije agrarne kulture še najbolj ohranile. Vsaj v pesmih Jožeta Ternarja ni opaziti kakšnih odmevov zunanjih, intenzivnejših sprememb, ki pa vsekakor morajo biti, samo v pesnikov doživljajski svet se še niso vključile.

Izrazitejšega, osebno izpovednega tona v pesmih Sejalca ni opaziti. Avtor se enači, se vključuje, zrašča z miselnostjo in čustvovanjem prekmurskega človeka, ki mu življenjske odločitve predvsem narekuje nemirna, neukrotljiva kri (Prekmurska balada, Vino in kri, Prekmurska razglednica). V teh pesmih srečamo podobe socialnih razmer, kakor nam jih je odkrila že književnost med obema vojnama. Isto velja za slike iz industrijsko rudarskega sveta z lendavskih polj (Strah in skrb, Beli rudarji) in za pesniško sintezo vseh spoznanj o lastnostih prekmurskega človeka v pesmi Jarem.

Preprosta kmečka miselnost daje ton tudi vsem na videz osebno izpovednim meditacijam in pesnikovim ljubezenskim tožbam. Te še močneje spominjajo na nekdanje ljudske pevce in godce, ki so hodili iz kraja v kraj, sodelovali na domačih prireditvah in v verzih izpovedovali svoja popotna spoznanja ter primaknili kanec grenkih občutij zaradi osebnih razočaranj. Izrazna sredstva te preproste ljudske poezije so prav tako vzeta iz neposrednega okolja in življenja, iz prekmurskih poljan, valujočih žit v vetru, topolov sredi poljan. Le množina pesniških oblik priča o določeni oblikovalni volji. Ena sama pesem v Ternarjevi pesniški zbirki se skuša prebiti iz ozračja ljudske tradicije in hoče biti nekoliko izrazitejša; to je pesem Sejalec, po kateri je zbirka dobila naslov. Ta pesem govori o generaciji, ki je (ne po svoji krivdi) zamudila velike socialne in duhovne spremembe in se mora zdaj vključevati samo še kot sejalec v »razor zoranih njiv«. Vendar ji manjka kot vsej Ternarjevi poeziji izrazitejšega, globljega, intimnejšega osebnega doživetja.

Tako je Ternarjev Sejalec, kljub temu, da je nastal v sedanjem času, glasnik včerajšnje in predvčerajšnje ljudske miselnosti in čustvovanja in se na knjižnem trgu pojavlja kot anahronizem. Pogled na prekmursko življenje z nekega širšega, kritičnejšega aspekta bi utegnil biti pesniško zanimivejši kot občudovanje in uživanje romantične ljudske tradicije.

Najtišjemu, zbranemu podoživljanju so namenjene pesmi Miroslava Košute, zbrane v pesniški zbirki *Morje brez obale.* Miroslav Košuta prav tako kot Ternar raste iz pokrajinskih osnov: iz mladosti in pokrajine v tržaškem okolju. K uspeli realizaciji drobnih, tihih pesniških umetnin Miroslava Košute so prispevale tri pomembne sestavine: izredno prizadevna oblikovalna volja, kultura in ekonomika pesniškega izraza, prečiščenost pesniških oblik do asketsko čiste oblike; lahkotna življenjska radoživost, ki ima gotovo svoje korenine v sredozemskem življenjskem vzdušju, s katerim je v mladosti prihajal v stik; in da uspe izluščiti iz običajnega, vsakdanjega doživljanja take motivne elemente, da v pesmih na tihem zazvene.

Odmevi iz mladostnih spominov in povezanosti življenja z naravnim okoljem, obmorskimi pejsaži, so ujeti v prvih dveh ciklih: Pomladno popoldne in Sipina. Bisernica v produ predstavlja pesnikov šepet dekletu, tudi v ta monolog, namenjen dekletu, vpleta pokrajinske sestavine. Odmevi na razmere v času so našli svoje upodobitve v poglavju Razklani jambor; med temi je najznačilnejša slika človeških odnosov v pesmi Miši: stara resnica »človek je človeku volk« je dobila v Miših

novo pesniško varianto. Zrelejše ljubezensko doživljanje odmeva iz zadnjega cikla Zlizana obala. Te pesmi izpričujejo posluh za tenkočutne spremembe v razpoloženju in čustvovanju. V iskanju teh drobnih sestavin človeškega doživljanja ima Miroslav Košuta srečno roko.

Po drugi strani pa je zazrtost v te tihe, drobne intimnosti pretiha in premalo izrazita, da bi se lahko po vrednostih, ki jih ima, vključila v sodobni pesniški hrup z iskanjem velikih in večno veljavnih življenjskih resnic in izraznih novosti — novotarij. Morda mu manjka globljega, intenzivnejšega doživetja, ki bi ga notranje temeljito pregnetel: potem bi oblikovalna volja, ki jo potrjuje zbirka Morje brez obale in življenjska radoživost doživela novo funkcionalnost.

Tako smo prelistali lansko knjižno polico pesniških zbirk. K temu pregledu lahko upravičeno primaknemo še oceno pesniške zbirke *Upadla gladina* Bojana Piska. Že pred leti je bila pripravljena za tisk, vendar zaradi čudne igre okoliščin ni izšla. V začetku tega leta pa jo je izdal Klub kulturnih delavcev v Kranju, seveda z izdatnim finančnim deležem Občinskega ljudskega odbora v Kranju. Tako imamo pred seboj tretji primer, da se osrednjemu pesniškemu toku pridružuje pesnik izven kulturnega središča. Pesmi Bojana Piska so izrazito intimno izpovedne narave in bi lahko nastale kjerkoli.

Njihov doživljajski vir ni motivno ali problemsko kdo ve kako širok, korenini pa v človekovem najelementarnejšem bistvu, v erotiki. Večina pesmi v zbirki Upadla gladina so izpovedne variante o tej prastari, večni temi pesniškega vznemirjanja in ustvarjanja. V nekem logičnem zaporedju so nanizane pesmi od začetne, globlje erotične zavzetosti mimo različnih valovanj do umirjenejšega razpoloženja, ko je v pesnikovem doživljajskem svetu »že zdavnaj vse končano«. V ta razvojni lok so ujeta prva štiri motivna poglavja. V sklopu te celote dobijo pesmi večjo izpovedno vrednost, posamično so kot sestavine, drobci nekega čustvenega razvoja od »belih mladostnih iskanj« do spoznanj.

Tudi preostali del zbirke z nadaljnjimi tremi motivnimi enotami je ubran na podobnem doživljajsko spoznavnem ritmu, ki ga pesnik izpoveduje z objektivnejšimi, zunanjimi elementi. Iz njih ne odmevajo globlja življenjska ali filozofska spoznanja niti nasprotja, v katera je ujet človek v našem času med obveznostmi in zahtevami; v večini primerov gre za razpoloženjsko skico, za metaforično domislico, za drobno razpoloženje.

V tako začrtanem okviru pa je Pisk dokaj prizadeven in izčiščen izpovedovalec. Bistvena vrednota njegovega liričnega prizadevanja je v izvirnem povezovanju erotičnega doživljanja z izbranim naravnim okoljem. V ta okvir sodijo njegove najboljše pesmi: Ajda je rdeča od tvoje krvi, Vračam se z najinih polj. Druga drobna vrednota njegovega oblikovanja je prav tako samosvoja melodičnost, ki raste in pada ustrezno čustveni zavzetosti. Pisk ni zgovoren niti plodovit ustvarjalec. Kot ga predstavlja pesniška zbirka Upadla gladina, se je zaprl v začarani krog erotičnih valovanj, kar pomeni zelo malo. Gotovo je zanj bistveno vprašanje, kako bo ta krog razbil in poleg erotičnega vznemirjenja odkril še kakšne pomembnejše doživljajske sestavine.

Pregled lanskih pesniških zbirk je odkril in potrdil:

— žilavo prisotnost vseh ustvarjajočih pesniških generacij;

— široko stilno orientacijo, od ekspresionističnih vizij, mimo realističnih in groteskih odtenkov, abstraktnih konstrukcij, do tradicionalne ljudske ustvarjalnosti;

— da so se do uspelih umetniških stvaritev povzpeli ustvarjalci z bogatimi življenjskimi skušnjami, s prizadevno ustvarjalno voljo, s humanistično miselno orientacijo in z aktivnim sodelovanjem v življenju polpreteklega in sedanjega časa;

— da je prisotnost starejše in srednje generacije v pesniškem ustvarjanju močnejša, aktivnejša, umetniško uspešnejša, k čemur je prispeval čas, v katerem so živeli in

— da pričakujemo zlasti od najmlajšega rodu, ki je zrastel v umirjajočih se povojnih letih, glasu, ki ga zaenkrat še ne slišimo.

France Vurnik

NASLOVNA STRAN PESNIŠKE ZBIRKE LOUISA FÜRNBERGA **»EL SHATT«**

Odmev partizanstva v nemški pesniški zbirki

Precej redki so primeri, da bi tuji, celo pa nemški pesniki, opevali naš boj proti fašističnim zasužnjevalcem. Prav take pa so pesmi Louisa Fürnberga v pesniški zbirki El Shatt, ki jo je leta 1960 založila založba Dietz v Berlinu. Zbirki je dal Fürnberg ime po puščavskem kraju, kjer so na meji med Azijo in Afriko od začetka leta 1944 do začetka leta 1946 bivali naši jugoslovanski ljudje, ki jih je okupator pregnal iz njihovih domačij ali pa jih je onesposobil v boju: invalidi, žene, otroci in starci. Zadnji transport naših pregnancev je krenil na repatriacijsko potovanje iz El Shatta dne 20. marca 1946. En dan pred njihovim odhodom so dospeli v El Shatt češkoslovaški begunci, med njimi pesnik Louis Fürnberg, znan protifašistični bojevnik ter prijatelj in občudovalec jugoslovanskih partizanov, ki jim je s svojo pesniško zbirko postavil trajen spomenik.

Hkrati z zavednimi Jugoslovani pa se je Fürnberg v El Shattu srečal tudi z našimi, poljskimi in grškimi odpadniki, ki jim velja ves njegov prezir, saj jih je v 44-dnevnem skupnem bivanju dodobra spoznal.

Vseh 36 pesmi omenjene Fürnbergove zbirke je en sam izraz ljubezni, priznanja, občudovanja in hvaležnosti našim upornim ljudem. Na drugi strani pa so izraz strastnega sovraštva proti vsem zasužnjevalcem.

O srečanju z našimi ljudmi v El Shattu piše Fürnberg v uvodu k pesniški zbirki naslednje:

»Leta 1943 so partizani na ponudbo Angležev evakuirali z (jugoslovanske, op. I. K.) jadranske obale približno 30.000 (35.000 — osem tisoč jih je

ostalo v Italiji, a ostali so morali v Afriko, op. I. K.) težko ranjenih partizanov, žena in otrok. Obljubili so jim zaščito in okrevanje v neki oazi. Ta oaza je bilo primitivno taborišče iz šotorov na robu puščave Sinai, nedaleč od Sueškega prekopa: El Shatt.

Tu so evakuiranci prebili skoraj tri leta (dobri dve leti, op. I. K.) v okolju, kjer narava nepreračunljivo in zahrbtno biča prebivalce. Ti so se morali boriti proti puščavskim vetrovom in peščenim viharjem, v razžarjenih dnevnih urah in ledenih nočeh.

Nezadostna hrana in neprimerna obleka, epidemije, pomanjkanje zdravil in sanitarnih pripomočkov, vojaška birokracija britanske kolonialne sile, vse to je skupno delovalo nanje z namenom, da bi se uklonili in nato nastopili proti novi socialistični Jugoslaviji. Najprej jih je bilo treba zlomiti, potem pa podkupiti.

Smrt jim je pobirala otroke. Na Mirogoju, pokopališču, ki so ga z golimi rokami uredili v obliki zvezde v sami puščavi, počiva 500 jugoslovanskih otrok; 500 otrok od skupno 30.000 (27.000, op. I. K.) ljudi in umrlih v treh letih!

Smrt je kosila med možmi in ženami.

Preživeli so se upirali, upirali!

Volja in junaška dejanja teh protifašističnih borcev so spremenili kos puščave v eno izmed središč jugoslovanskega osvobodilnega boja izven domovine.

Pred šotori so zrasli vrtovi, šole, zasilna bolnišnica, kulturni prostori. Tako so se v El Shattu, v puščavi Sinai, borili proti fašizmu.

Ogromna peterokraka zvezda iz oljenk je svetila nad taboriščem!

V marcu 1946 so zadnji od 30.000 (27.000, op. I. K.) zapustili taborišče in se vrnili domov.«

Pregnanci so bili v glavnem iz zaledja naše morske obale, od koder jih je bilo najlaže evakuirati na otoke in z otokov v Italijo in Afriko. Slovencev je bilo le nekaj sto. Med njimi največ takih, ki so po kapitulaciji Italije pobegnili iz koncentracijskih taborišč in se prebijali proti jugu, pa tudi nekaj naših invalidov, ki so komaj napol ozdravljeni prepustili mesta v naših bolnišnicah težkim ranjencem, evakuiranim iz domovine v Italijo.

In vendar oživlja Fürnberg v uvodni pesmi z naslovom »Posvetilo« najprej spomine na Slovenijo

»O kranjski gozd! O Triglav v snegu ves!
Prešernov spev — bližnje pomladi glas!
Ob blejskem jezeru poletni čas!
Vijoličasto modro vaše je nebo!«

V isti pesmi se spominja Zagreba in Beograda ter padlih tovarišev Veselina Masleša in Avgusta Cesarca. Zadnja kitica »Posvetila« velja tistim, ki so preživeli boj:

»Prijatelji, vzemite jo, kot je nastala,
iz vročega srca in bratskega!
Že zemlja zeleni! Grobove krije skala!
Mir in pomlad doma pri vas naj vladata!«

ILUSTRACIJA IZ PESNIŠKE ZBIRKE LOUISA FÜRNBERGA »EL SHATT«

Trinajst ilustracij za zbirko je prispevala Lea Grundig, ki se je že kot študentka dresdenske slikarske akademije skupaj s svojim poznejšim možem Hansom Grundigom vključila v nemško antifašistično gibanje in je v njem neomajno vztrajala do konca. Sedaj je profesorica na slikarski akademiji v Dresdenu, medtem ko je njen mož, ki je bil rektor te akademije, pred nekaj leti umrl. Prav zaradi svoje antifašistične in komunistične tradicije je bila najbolj poklicana, da ilustrira pesmi, posvečene jugoslovanskim antifašističnim bojevnikom. Njena partizanka je zamišljeno dekle, toda bolj kot na lepa lica in obe kiti las je ponosna na svojo puško, znamenje takratnega boja vsega ljudstva, tudi žena, proti fašizmu. Puško odloži le takrat, kadar pomaga ranjenim:

»Vsi bolniki ljubijo te roke,
njene ozke, nežno božajoče

mehke roke, ki blažé pekoče
bolečine pri previjanju vsak dan.«

Tudi njena ilustracija k pesmi »Možje pojejo« nam razodeva željo pevcev invalidov:

»Saj sem zopet zdrav. Kaj čakaš,
ne napišeš potrdila?
Pusti me, da grem že k svojim . . .
Ne zadrži me več nobena sila . . .«

Ne samo mladoletni, tudi še neozdravljeni so nenehno zahtevali, naj jim zdravniška komisija dovoli vrnitev v domovino. Hoteli so sodelovati v boju vsega ljudstva proti skupnemu sovražniku, sovražniku, ki je tudi nemškemu ljudstvu povzročil veliko škodo in mu jo še dela. Fürnbergove pesmi naj bodo tudi sedanjim revanšistom v Nemčiji opomin, naj končno že enkrat skrenejo s poti, ki vodi v novo, še večjo katastrofo.

Ivan Kreft

Kranjčevi liki

v II. delu tetralogije »Za svetlimi obzorji«

Na začetku letošnjega leta je po triletnem presledku izšla pri DZS druga knjiga tetralogije »Za svetlimi obzorji«. Avtor, Miško Kranjec, je temu tisoč petsto strani obsegajočem delu dal podnaslov »Bele so vse poti«, ki s svojo semantično-stilno strukturo v vsebinski plati zajema revolucionarno-osvobodilni oziroma nacionalno-manifestativni zimski pohod štirinajste divizije na Štajersko (1943/44), v stilni plasti pa se izrazito javlja lirizem — anticipira kontrapunktično razmerje med umetniškim in življenjskim materialom celega romana. Tak, predvsem na lirizmu sloneč oblikovni princip, je za vojne romane nekaj nevsakdanjega, obenem pa bistveno značilen za večino Kranjčevih dosedanjih stvaritev. V načelu je (kot vsako abstraktno načelo) tvoren, saj dopušča avtorju, da zajame vso zgodovinsko in individualno tragedijo polpreteklega časa na izredno sugestiven, emocionalen način. Do kolikšne mere pa je uspelo Kranjcu, gradečemu svoj roman na taki antitezi, prikazati protislovje v okviru družbe in človeka, oziroma koliko mu je uspelo v časovnem in krajevnem okviru narodnoosvobodilne vojne (ter poleg nje) uresničiti enkratne, neponovljive človeške like z vso njihovo individualno zapletenostjo in objektivno pogojenostjo, nam lepo odgovarja material sam — knjiga kot realizirana substanca takega principa.

Pri oblikovanju le-te je avtor izhajal v prvi vrsti iz realnih zgodovinskih dogodkov, faktov, in iz njih črpal osnovno fabulativno ogrodje celotnega romana, obenem pa je v okviru teh vnaprej danih (in spoznanih) dogodkov poskušal prikazati idejno-etične metamorfoze človeka, njegove nagonske, psihične, intelektualne, čustvene itd. reakcije, formacije in deformacije, skratka, ustvariti kot umetnik celotnostno sliko človeške osebnosti, ki tvori, kljub nekakim navideznim (stilnim) zameglitvam, še vedno osnovni material današnje slovenske in svetovne umetnosti.

Táko, v objektivni preteklosti pogojeno izhodišče je popolnoma ra-

KERŠIČ-KERŽIČ: SPOMENIK PADLIM BORCEM V CERKNEM

zumljivo (komaj dvajsetletna časovna oddaljenost, precej udeležencev tega pohoda še živi), vendar je avtorja ponekod takšen faktografski koncept prerasel oziroma potegnil za sabo ter mu zameglil globljo estetsko, zlasti pa idejno analizo in sintezo časa NOB in človeka v tem času, analizo in sintezo, ki ju od tako grandiozno zasnovanega romana vsekakor pričakujemo. Faktografske drobce, ki jih je avtor zbral po zaslugi svoje izredno pohvalne zgodovinske resnicoljubnosti, je vešče vkomponiral v celotno strukturo romana ter s tem dopolnil zgodovinsko sliko obdobja NOB, zlasti zgodovino štirinajste, toda predvsem v horizontalni smeri, vertikalni (duševni) profil, ki ga v knjigi predvsem zasledujemo, kajti iz njega poganjajo korenine marsikateremu sodobnemu družbenemu in individualnemu pojavu, pa žal ostaja v večini takih primerov nenačet. (Najočitnejši primeri za tako registrsko metodo so odstavki o izgubljenem mitraljezu, o Dušanu iz Kozjanske čete, smrti raznih bolj ali manj znanih borcev ali komandantov itd.)

Zato smemo postaviti trditev, da je Kranjec glede na osrednji fabulativni material — kolektiv Štirinajste — ostal v bistvu na pozicijah dosedanjega obravnavanja tematike NOB, s čimer pa nikakor nočemo primerjati kvalitete Kranjčevega romana Za svetlimi obzorji z memoarsko-dokumentarnimi spisi neprofesionalnih ustvarjalcev, kajti moč in prepričljivost M. Kranjca je prav v tej objektivni, zgodovinski plasti, kjer je znal združiti znanstveno vernost s solidnim opisnim realizmom.

V tem smislu predstavlja knjiga »Za svetlimi obzorji« (kolikor smo jo doslej imeli možnost spoznati) stopnjevano sintezo večine dosedanjih pozitivnih oziroma uspelih romanov in zapisov s snovjo iz NOB.

Znanstveno natančnost in vernost presojamo po dokaj slučajnih in nepopolnih primerjavah Kranjčevega romana z avtentičnimi izpovedmi nekaterih udeležencev pohoda in borb, toda prepričani smo, da se ne bodo s knjigo »Za svetlimi obzorji« ukvarjali samo slovenski literarni, ampak tudi politični in vojaški zgodovinarji, ki jih Kranjec z nekaterimi pravcatimi zgodovinsko sociološkimi in strateškimi ocenitvami (na primer o Hrvatski, Štajerski, o štabu 4. operativne cone itd.) naravnost vabi in spodbuja. Pri tem bi mimogrede omenili, da ostaja Kranjec v teh razpravah predvsem znanstveno deklarativen in racionalistično precizen, kar je vse prav in lepo, le da mu včasih ta točnost omeji prednost, ki jo ima umetnost pred znanostjo, da namreč zajame življenje v spremenljivejši oziroma bolj protislovni, a obenem popolnejši človeški osebnosti.

Izrazite primere tveganosti znanstveno-žurnalističnih ekskurzov v umetniškem tekstu predstavljajo posegi v nemški miselni in čustveni svet. Prepričani smo, da bi že ena sama, od avtorjevega stališča dejansko neodvisna človeška oseba oziroma usoda globlje (bolj nepristransko) zajela problematiko zgodovinske nujnosti ter istočasne absurdnosti nemške ideologije in nemške psihe kot pa politično-ironične in izrazito subjektivno obarvane razprave, ki se kot neke v formule konservirane misli o slovanskem blatu, židovstvu in boljševizmu pojavljajo skozi vso knjigo. Taki idejno-emocionalni ekskursi so seveda posledica Kranjčevega lirskega temperamenta, ki mu preprečuje, da bi se v večji meri objektiviziral do svojih junakov, zlasti do idejnih nasprotnikov. To ostro oceno sicer v marsičem razbija izredno konkretna in toplo navdana oseba »pisarniške smeti« Pianticka, ki pa po eni strani hoteno ostaja v apolitični atmosferi, po drugi strani pa se ta na splošno zelo uspela figura preveč radikalno (in obenem misteriozno) zgubi s prizorišča. Čeprav smo skoraj prepričani, da bo Kranjcu v tretji ali četrti knjigi, ki nam jih obljublja v prihodnjih letih, uspelo opravičiti oziroma utemeljiti Piantickov uporni pobeg (ter obenem njegovo zelo zanimivo in bogato človeško figuro še nadalje razviti), vendarle ostaja dejstvo, da se je kompozicijski lok dela »Za svetlimi obzorji« II. prav na tem mestu in povsem organsko sklenil.

Osnovno in zgodovinsko najbolj izpostavljeno plast Štirinajste predstavlja voditeljsko, zlasti štabno osebje in kulturniška skupina. Tu si je avtor dovolil še najmanj umetniške svobode, zato je ta plast podana pretežno statično oziroma dekorativno, edinole komisar Krt, human, topel, deloma subjektivno-psihično poglobljen lik, globoko osebno razočaran (erotika) in vdajajoč se pijači, predstavlja (poleg Kajuha) zanimivejšo psihološko ekspozicijo. Kajuh je podan z neke čustvene, vzvišene pozicije, njegova osebnost se giblje predvsem v mejah literarno-zgodovinske produkcije (med »cvetočimi češnjami« in »samo milijonom«), kakor je bil že v prvi knjigi podan domobranec, poet-genij France Balantič, pred katerim slovenska literarna zgodovina še vedno zapira oči, Miško Kranjec pa ga je pošteno uvrstil v svoj roman. Kajuh ostaja v bralčevi zavesti živ predvsem zaradi zanimive filozofije o umetniškem ustvarjanju — premagovanje smrti oziroma nesvobode — čeprav je ta filozofija podana precej na hitro, tako da izzveni Kajuhova umetniška osebnost v neki bolj ali manj deskriptivni karakteristiki (v tem pogledu je značilen zlasti konec — smrt).

S tem smo se nekako približali izrazito subjektivni, od zunanjih zgodovinskih dogodkov direktno nepogojeni strani Kranjčeve proze, to se pravi globinskemu, psihičnemu karakteriziranju glavnih junakov (Mitje, Pianticka ter poleg Matije še nekaterih oseb iz relativno samostojnejših »družinskih kronik«: realistično umirjeni pripovedi o štajerskem gruntarju Brinšku in elementarno-nagonski baladi bajtarjev s Pohorja). To plast zajema Kranjec predvsem v treh plasteh: individualni-erotični, socialni-razredni in nacionalni, pri čemer dobijo osebe končno vrednost šele v zadnji, na-

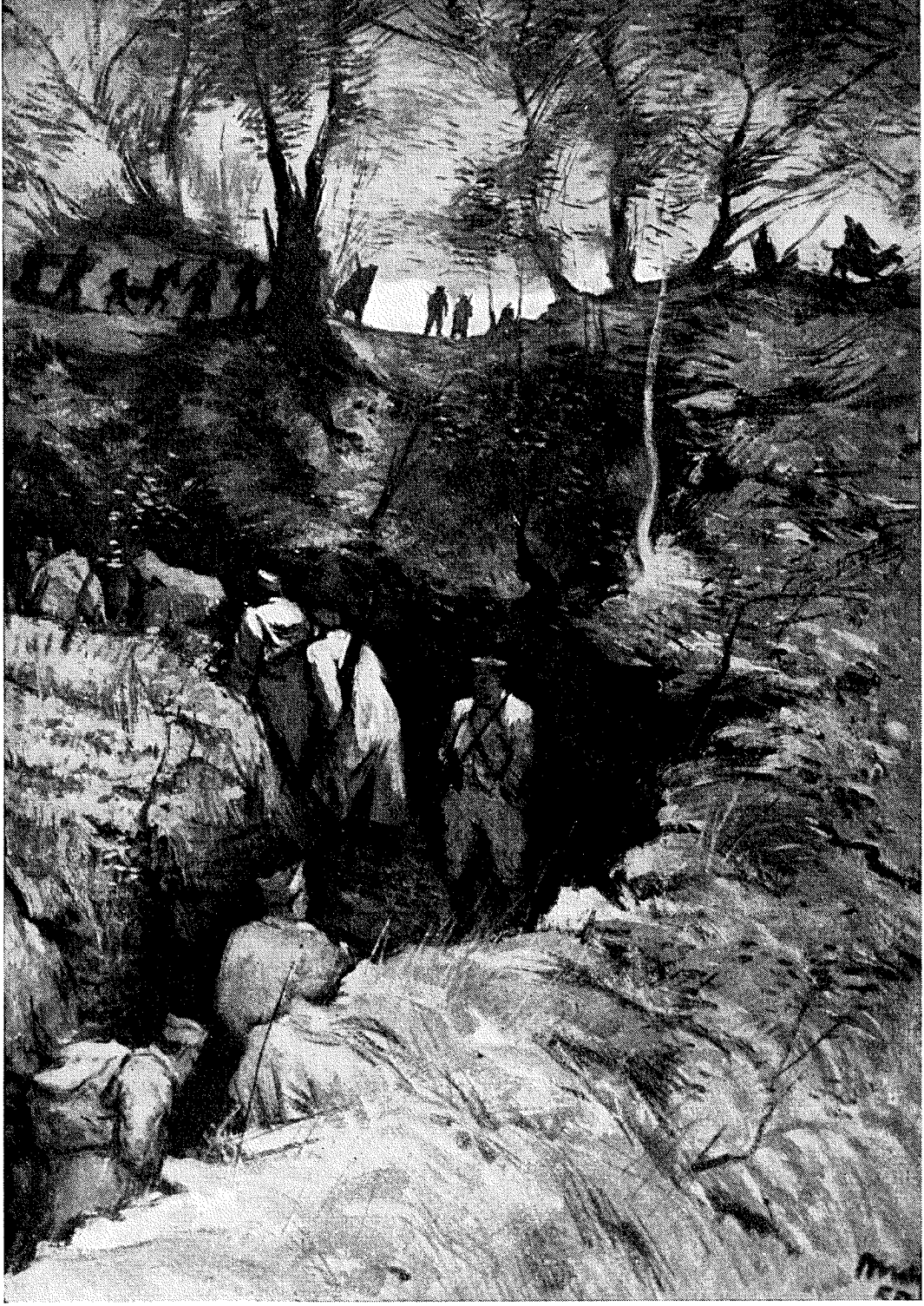
cionalni plasti, ki jo Kranjec kljub pretežno lirsko-emocionalnem kontekstu izraža predvsem razumsko (pa najsi nacionalno-domovinsko spoznanje izhaja iz nagonsko-čutnih ali miselno-spoznavnih plasti človeka): Najvišji smisel človeškega življenja je smrt za domovino (partizani Tone, Matija in njegova četna kompanija, Nemec Piatick, tudi plavogardist Ovsenikov — pri njem je Kranjec zanimivo nakazal relativnost pojma domovine). S te osnovne Kranjčeve idejne predpostavke seveda laže razumemo avtorjevo obravnavanje in razrešitev ljubezenskega razmerja Lenčka — Wutte. V času, ko se postavlja vprašanje bitnosti slovenske nacije, meditirajo Kranjčevi junaki, dobijo vse etično-moralne norme bistveno novo in izven individua pogojeno težnost. Zato dobi tudi erotika Lenčka (slovensko dekle) — Wutte (oficir SS) značaj subjektivne in objektivne izdaje slovenstva in propade. Kranjec kot močan realist ne pripelje Lenčke same do takega spoznanja, vsaj dokončno je ne pripelje, ampak razvija in izostri objektivno situacijo tako, da se razmerje dejansko pretrga. S tem pa Kranjec po objektivni poti potrdi tudi svojo izhodiščno tezo o absurdnosti subjektivnih zvez med dvema na smrt spopadenima narodoma.

Svojevrstno psihološko in estetsko poglavje Kranjčeve umetnosti predstavljajo proletarski liki (najizrazitejši Nestl, deloma Janez pa še kdo). To so robustneži, revolucionarno premočrtni liki, ki so v duševnem pogledu determinirani izredno močno v znanstvenem obenem pa zelo konkretno življenjskem marksističnem duhu. V osnovnem, psihičnem pogledu pravo nasprotje tem »proletarskim dušam« predstavljajo »nacionalni junaki« — Hanzi in Jozej ter močno tudi Matija — to je dobrodušen švejk, ki s svojo zgovornostjo in iznajdljivostjo zabava in hrabri vso svojo okolico. Skupaj s svojo tovarišijo (Jože, Vera, Slavka, Iztok, Črt, Smukec itd. ter Janez, Tone) naj bi predstavljal osnovni, neuničljivi in vitalni del slovenskega ljudstva oziroma partizanske vojske. Vendar postane Matija tak (realistični) simbol šele nekje v četrtem ali petem delu, kajti šele tu si sleče (vsaj večino) pavlihovskih cap ter izgubi pretirano naduhovičeno retorične govorance, ki se večkrat sprevržejo v dolgočasne banalnosti (na primer zdravniški pregled pred odhodom). Jozej in Hanzi, Korošca, ki sta iz nemške vojske prestopila k partizanom, sta sicer epizodni osebi, pomembna pa sta zato, ker uvajata koroško manjšinsko problematiko, ki jo menda namerava Kranjec v nadaljevanju še posebej razviti. Po svoji zasnovi spominjata na Vorančeve hlapce iz Požganice, toda če je Vorancu prav skozi humor in delno (navidezno) omejenost uspelo ohraniti polnokrvno, pranagonsko podobo svojih Koroščev, preideta Kranjcu Jozej in Hanzi v romantično-sentimentalna junaka.

Ob idejno najgloblje obdelani osebi druge knjige — zakompleksiranem intelektualcu Mitji, ki se mu druga za drugo podirajo romantične kulise revolucije in se končno znajde osamljen in strt pred golim biološkim vprašanjem življenja, ob karakteristiki intelektualca, ki je pojmoval revolucijo v dosledno meščanskem smislu, ki bi ga nanje bolj predelila pojma lastnina in karierizem, bi mogli govoriti o marsikateri kvaliteti Kranjčevega pisanja, zlasti njegovi resni idejni obravnavi junakov, vendar moramo dodati tudi to, da podaja notranji svet junakov na neki preveč premišljevanjski bazi in s pogostimi racionalnimi posegi, ki so le deloma prepojeni z — lirizmom.

Na koncu naj na kratko spregovorim o kompoziciji druge knjige. Gotovo je kompozicija ena izmed zelo težkih vprašanj Kranjčeve lirične umetnosti, zlasti če pomislimo na izreden in v slovenski književnosti edinstven obseg nastajajočega romana. Ugotoviti moramo, da je to vprašanje izredno dobro rešil, zlasti od tretjega dela druge knjige dalje ljudje in zgodovina dejansko zažive v napetem, koncentriranem življenjskem ritmu. Tudi dialogi se v tem delu zmanjšujejo, obenem pa dobi njihova vsebina (smrt, domovina, ljubezen, sovraštvo itd.) realno življenjsko ozadje, medtem ko ponekod poprej vzbujajo dialogi izrazit občutek patetičnosti in premočne idejne koncentracije (na primer pogovor Lenčka — Wutte ob prvem srečanju po »priključitvi« Štajerske Nemčiji).

Jaka Miler

DORE KLEMENČIČ-MAJ:
PARTIZANSKA KOLONA, 1950 (olje, lesonit)

BESEDA O BISTVU NOB

Kako spoznavate NOB?

Tako smo zastavili vprašanje blizu stotim učencem v gospodarstvu v Mariboru. Odgovorili so pismeno. Torej, izvedli smo nekakšno kratko, sproščeno anketo, ki je nosila v odgovorih naslov: Kako spoznavam NOB.

Najprej bomo izpisali najbolj značilne odgovore, nato pa bomo skušali na kratko ugotoviti, kako poteka pouk o NOB na teh strokovnih šolah oziroma po kakšni poti spoznavajo mladinke in mladinci, rojeni po vojni, naš narodnoosvobodilni boj in revolucijo. Dotaknili se bomo tudi nekaterih pomanjkljivosti, ki smo jih zalotili pri tem pripovedovanju mladih oziroma pri omenjenem seznanjanju.

Torej, najprej nekaj odgovorov, pravzaprav izvlečkov iz odgovorov.

Marinka Š. piše:

»Ker sem rojena po drugi svetovni vojni, nisem čutila in doživela grozot, katere je počenjal okupator nad našim ljudstvom. Okupator je poznal naše kraje in razmere v njih, zelo je sovražil komuniste in svobodomiselne ljudi. Od naših ljudi je pričakoval, da mu ne bodo delali preglavic in ovir na poti njegovega potujčevanja. Naši ljudje so se, čeprav brez vodstva (!), začeli zbirati po gozdovih in gorah, ter se organizirati v partizanske enote ter se borili proti fašističnemu okupatorju. Kljub temu da je okupator hotel uničiti narod v zloglasnih taboriščih in s streljanjem talcev, ni ukrotil našega ljudstva, marveč ga je to še bolj spodbudilo v boju proti fašizmu. Najhujše je bilo to, da sovražnik tudi otrokom ni prizanesel. Tudi nad njimi je počenjal grozote, čeprav na svetu še niso ničesar zakrivili. Po štirih letih težkih borb so pregnali sovražnika iz naših krajev in s tem nam mlajšim priborili svobodo in omogočili, da se danes lahko šolamo v slovenskih šolah.«

Bosa U. piše med drugim:

»Že kot otrok sem slišala od staršev in drugih starejših ljudi, kako govorijo o NOB. Nisem razumela, kaj je to vojna. Vprašala sem brata, kaj je to vojna. Odgovoril mi je, da sem še premlada in da bom razumela to šele takrat, ko bom začela hoditi v šolo.

V šoli smo sčasoma dobili predmet zgodovino, za katero sem se v začetku z veseljem zanimala, vendar je to veselje sčasoma splahnelo. Povrnilo se mi je spet, ko smo se v osmem razredu začeli učiti o NOB. Precej sem se naučila tudi iz knjig in filmov. Zelo mi je ugajal film Kozara, pa tudi Desant na Drvar. Bila sem tudi v muzeju NOB...«

Vida Š.:

»...Koliko veselih in žalostnih zgodb, koliko borbenih pesmi, koliko mrtvih in preživelih nas spominja na ta grozotna štiri leta! Tisti, ki so vojno preživeli, se s ponosom in žalostjo spominjajo težkih dni. Iz njihovih ust, iz raznih knjig in filmov smo že izvedeli marsikaj, a mnogo žalosti, trpljenja in srda nad okupatorjem so odnesli hrabri borci s seboj v grobove.«

Anica B.:

»...Vsi tisti, ki so se zavedali, da se borijo za svobodo, so odhajali v taborišča. Od tam se pa noben ni več vrnil. (!) Mučili so jih, jih pretepali in nazadnje so od onemoglosti umrli. Hudo je moralo biti tem ljudem, saj so morali zapustiti svoje domače. Gotovo so hrepeneli po domačem kraju. Med NOB ni bilo mnogo ranjencev... Srečna sem, da ne živim v takšnih hudih časih, zavedam pa se, da nesreča nikoli ne počiva.«

Marija Š.:

»...To si ne morem predstavljati, kako je bilo s temi borci, ki so se borili za našo svobodo. Današnja mladina noče upoštevati vseh tistih grozot, ki so se dogajale med vojno...«

Marija L.:

»Šestega aprila *1942* (verjetno pomotoma) je jugoslovansko ozemlje zadela huda katastrofa. Okupator je napadel Jugoslavijo, vendar je doživel poraz. Mnogo ljudi je zbežalo v gozdove, kajti iskali so zavetje pred sovražnikom... Tega dne je bil izveden tudi bombni napad na Beograd. Ker je bil na Dunaju podpisan pristop k trojnemu paktu, je ogorčeno ljudstvo začelo demonstrirati po ulicah Beograda. Ljudstvo je bilo prepuščeno na milost in nemilost sovražniku. Po končanem boju so se preživeli borci vračali na domove... NOB se lahko spominjamo po raznih knjigah, filmih, radiu in podobno. Zelo rada gledam takšne filme ali pa poslušam po radiu oddajo »Še pomnite, tovariši!«.

Olga R.:

»Osvobajanje iz suženjskega jarma je bilo težko. Žrtve so padale dan za dnem. Vrstila so se izsiljevanja, požiganja in moritve.«

Brigita L.:

»Stara jugoslovanska vlada je zbežala, boj proti okupatorju pa je prevzela KP s tovarišem Titom na čelu. O teh strašnih dogodkih lahko slišimo od starejših ljudi, ki so vse to doživeli in v tem času hudo trpeli. Tudi v knjigah lahko čitamo o NOB, gledamo filme, obiskujemo razne znane kraje, seveda pa se o tem tudi učimo v šoli. Teh strašnih dogodkov naš jugoslovanski narod ne bo nikoli pozabil, saj je bilo vendar tako grozno.«

Darinka T.:

»...Najlažje si človek predstavlja te grozote, če sliši iz ust borca, ki je vse to doživel v boju za svobodo. Mi mladi težje razumemo, ker vsega tega nismo doživeli, ali nas vseeno zanima...«

Marija S.:

»Vojna! Boji, ofenzive, akcije, taborišča, izseljenci, interniranci, življenje — smrt. Vse to je povezano z eno samo besedo — vojna. Toda: kaj je to vojna? O tem si nisem še zdaj prav na jasnem. Vem, kako se je borila Gubčeva brigada, vem, kako je umrl Alfonz Šarh, vem zakaj in kako je padel Sava Kovačević. Seznanjena sem z boji na Kozari, Sutjeski, Drvarju in še kje.

Vse to sem izvedela največ iz knjig, pa tudi iz filmov, iz radia. Vsako nedeljo komaj čakam, da zaslišim prijeten glas napovedovalke, ki naznanja začetek oddaje »Še pomnite, tovariši«. Ta oddaja mi je najbolj všeč, najbolj pri srcu zlasti zato, ker drugih (radijskih šol npr.) ne morem poslušati, ker sem v šoli.

Nemci, ta kruti narod, ki ga sovražim tako — da, celo knjige, ki so jih napisali nemški pisatelji, berem z nekim odporom, sovraštvom. Sama ne vem, čemu je v meni tako globoko zakoreninjeno sovraštvo do Nemcev. Tudi moje sošolke, ki so jim všeč mladi Nemci, ki se pridejo s svojimi avtomobili — zdi se mi — bahat k nam, se mi čudijo. Sama sebe ne razumem. Saj mi ni nihče padel, nobeden ni bil izseljen, nobeden izmed mojih sorodnikov ni umrl v taborišču, pa vendar sovražim ta narod, ki se je sam sebe povzdignil in hotel iz nas Slovencev napraviti ljudi, ki bi sovražili svoje poreklo in prezirali materin jezik. Tako globoko je moje sovraštvo, da se celo jaz — dekle, ne sramujem izreči kletvice na račun Nemcev.

Čeprav sem se rodila takrat, ko je streljanje sovražnih topov že utihnilo, se svojega sovraštva ne bom mogla otresti. Dokler bodo v naših kinematografih vrteli filme s temo iz NOB in dokler bodo naše založbe še izdajale knjige spominov iz partizanskih dni, pa do takrat, ko bodo stali spomeniki žrtvam nasilja in bodo v nekdanjih ječah in mučilnicah z nohti izpraskane v zid besede zadnjega slovesa, bom sovražila ta narod — bom vsekdar, če tako nanese priložnost položila cvetje na grob neznanega padlega partizana.«

Za zaključek izvlečkov odgovorov naj navedemo še izvleček iz odgovora, ki je edinstven po tem, da je učenka pripovedovala tudi o drugi plati NOB, oziroma o vsebini.

Jožica J.:

»Jugoslovanska vojska se je ob prvih udarcih Nemcev, Italijanov, Madžarov in Bolgarov ter domačih izdajalcev, kot so bili ustaši, četniki, bela garda in drugi — sesula. Razkropili so se na vse strani. Ubogi narod je ostal sam na milost in nemilost sovražniku. Toda le za kratek čas. Našli so se ljudje, ki so sklenili, da osvobodijo potlačeni narod iz težkega suženjstva. Tovariš Tito in Komunistična partija sta pričela zbirati hrabre ljudi, ki so odšli s puško in golimi rokami v gozdove in se pričeli boriti proti sovražniku. Osnovali so se prvi partizanski odredi, ki so organizirali boje proti sovražniku. Vse več ljudi je začelo odhajati v gozdove tako, da se je partizanska enota vse bolj večala in prerasla iz prvotnih troj v čete, bataljone, brigade in divizije in na koncu v armije. Tako je 29. novembra 1943. leta v bosenskem mestecu Jajcu bilo drugo zasedanje AVNOJ-a, kjer je bila zbrana prva vlada na osvobojenem ozemlju. (!?) Sklenila je, da se prepreči kralju vrnitev v domovino, tovarišu Titu se je podelilo ime »maršal«. Sklenjeni so bili tudi drugi odloki velike važnosti. (!) . . .«

ZAKLJUČEK:

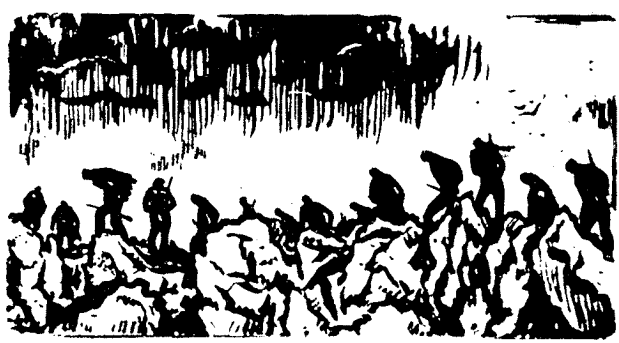
Rekli smo, da smo prebrali skoraj sto odgovorov. V vseh je značilno, da učenke in učenci spoznavajo NOB v glavnem *v šoli, po knjigah naših založb,* spoznavajo pa NOB tudi preko *filmov* in zlasti prek oddaje *»Še pomnite, tovariši«.* Manjše število navaja pogovore s starši ali preživelimi borci — partizani, zastopani pa so tudi ogledi muzejev in iz NOB znanih krajev.

Sestavki »Kako spoznavam NOB« so pisani preprosto. Govorijo pa po drugi strani o marsičem. Ozrimo se na dve, tri ugotovitve, ki kažejo, kje so pomanjkljivosti v sedanjem predstavljanju NOB našim mladim ljudem.

Najprej: v vseh sestavkih je razločno razvidno, da poznajo učenci v glavnem le grozote, mučenja, težke dni in noči, nadčloveške napore borcev itd. To je potrebno in dobro, da spoznajo zares hude dni boja in okupacije. Verjetno so jim ta leta tudi tako prikazovali in končni rezultat takega pripovedovanja je izreden odpor proti takim bojem, proti takim dogodkom. Nihče — razen v enem odgovoru — ni navedel, da se je v teh hudih časih dogajalo in dogodila *bistvena sprememba* — revolucija. To kaže, da v poučevanju, seznanjanju z dogodki iz NOB navajamo le dejstva in to enostransko, da se pa do *vsebine* dogajanj ne dokopljemo; pri tem vse preveč ostajamo pri splošnih leporečnih besedah o priborjeni svobodi in lepšem življenju. Torej, pri pouku o NOB še vedno *ni vsebine* in *sistematičnejše povezanosti dogajanj.* Vse preveč je NOB razdrobljena na datume, brigade, kraje in osebe; v takem dogajanju pa *ni celovitosti.* Mariji bi bilo vsekakor treba pojasniti vzroke druge svetovne vojne in vlogo nemškega naroda ter takratnega firerja, da ne bi v sebi gojila kar počezno sovraštvo do vsega, kar je nemško? Prav tako ni dovolj, če mladina ve, kdaj se je rodil in kje je padel ta in ta narodni heroj. Važno je, da se mladina seznani z likom, lastnostmi tega heroja, z njegovim spoznanjem, *zakaj* se je boril in tudi dal življenje. Vse premalo je pojasnjevanja o vlogi *organiziranih sil* ljudstva, predvsem *Komunistične partije in OF.*

Vsem nam je vojna odvratna. Vsak pošten, svobodoljuben in delovni človek se bori proti njej. Toda zadnjo vojno moramo naši mladini pravilno prikazati: NOB ne sme imeti samo »vojnega« obeležja, s katerim odvračamo mlade od dejanske vsebine in takratne *nujnosti* vojne, ki je bila pri nas — revolucija.

Seveda, mlad človek ne more vsega dojeti v kratkem času. Tisto pa, kar lahko dojame, pa naj bo pravilno pojasnjeno in vsestransko, s potrebno vsebino in bistvom. Obrobnosti nas navajajo k površnosti.

Ob zakonu o posebnem dodatku za borce

Pred kratkim je bil sprejet predlog republiškega zakona o posebnem dodatku zaposlenim udeležencem NOV.

Poglejmo, kako je prišlo do tega zakona.

Razlogi predčasnega upokojevanja borcev — udeležencev NOV izpred 9. IX. 1943 — so bili doslej prav gotovo tudi v tem, da je bil tako imenovani »borčevski dodatek« omejen in so ga borci dobivali le, če njihovi osebni dohodki iz rednega delovnega razmerja niso dosegali 26.400 dinarjev mesečno. Razlika med njihovimi aktivnimi prejemki in pokojnino pa je bila tako majhna, da je naravnost spodbujala na predčasno upokojitev, čeprav je bil kandidat za upokojitev še sposoben za delo. Materialni položaj borcev v delovnem razmerju se je v pogledu tega dodatka v zadnjih letih še poslabšal, ker so prav v tem obdobju osebni dohodki v Sloveniji narasli in je dodatek izgubljal svoj prvotni namen.

Dodatek je bil uveden 1. avgusta 1959 in je pravno urejen z 265. členom ZPZ, priznaval pa se je udeležencem NOV izpred 9. IX. 1943 in udeležencem španske državljanske vojne, ki so v stalnem delovnem razmerju in delajo polni redni delovni čas. Zagotavljal jim je določen minimalni osebni dohodek. Le-ta se je sicer iz leta v leto spreminjal in se ustalil pri vsoti 26.400 dinarjev, in še to samo pri udeležencih NOV od 1941. leta.

Ker so povprečni mesečni dohodki v Sloveniji hitreje naraščali, kakor pa je naraščal dodatek, se je število upravičencev do dodatka občutno zmanjšalo, čeprav je tudi razlika med povprečnim osebnim dohodkom v naši republiki in borcem zagotovljenim minimalnim osebnim dohodkom občutno porastla. Po podatkih komunalnih zavodov za socialno zavarovanje je bilo konec leta 1962 v Sloveniji skupno 3241 upravičencev do tega dodatka, medtem ko se je to število zmanjšalo do konca preteklega leta na 1792.

V preteklem letu je bilo izplačanih v obliki dodatka k osebnim dohodkom zaposlenim borcem skoraj 76 milijonov dinarjev, kar je za 36 milijonov manj kot leto poprej. Med upravičenci je 7,5 odstotka takih, katerih dohodki iz rednega delovnega razmerja ne dosegajo vsote 15.000 dinarjev, nekaj nad 22 odstotkov jih je z dohodki med 15.000 in 20.000 dinarjev, z dohodki od 20 do 25 tisoč dinarjev skoraj 54 odstotkov, z dohodki med 25 tisoč dinarjev in 26.400 pa dobrih 16 odstotkov. Iz teh podatkov je razvidno, da je največ takih upravičencev do dodatka, pri katerih je razlika med dejanskimi in minimalnimi dohodki razmeroma majhna, in da je število tistih, pri katerih je dodatek višji, izredno majhno.

Glede na današnje stanje in na načrte za leto 1964 je več kot jasno, da se bo število osebnih dohodkov pod navedenim minimumom še hitreje krčilo.

Posebna komisija (po 164. členu ZPZ) Socialistične republike Slovenije je pripravila predloge za prilagajanje dodatka splošnemu dvigu standarda. O teh predlogih je razpravljal in zavzel stališče tudi republiški Izvršni svet, nakar je bil izdelan predlog zakona o posebnem republiškem dodatku zaposlenih udeležencev narodnoosvobodilne vojne. O tem predlogu je najprej razpravljala zakonodajno-pravna komisija, nato še odbor za delo in socialno zavarovanje ter odbor za proračun Ljudske skupščine SR Slovenije. Ker pa je bilo treba upoštevati razne pripombe in predloge, so prvotni osnutek spremenili, in ko je o tem spremenjenem osnutku zakona ponovno razpravljala zakonodajno-pravna komisija, je bil v dokončni stilizaciji predložen splošnemu zboru Ljudske

skupščine SR Slovenije v razpravo in sprejem.

Posebna komisija, ki je pripravila predloge za prilagajanje dodatka splošnemu dvigu standarda, je upoštevala tudi tole:

Konec leta 1963 je bilo 1792 upravičencev do posebnega dodatka, za katere je bilo v vsem letu izplačanih 61 milijonov dinarjev. Če bi se tem upravičencem zvišal posebni dodatek za toliko, da bi kril razliko med njihovim osebnim dohodkom in republiškim povprečjem, potem bi bilo potrebnih za kritje tega zvišanja letno še 172 milijonov dinarjev. Če bi k upravičencem prišteli tudi tiste borce izpred 9. IX. 1943, ki prejemajo več kot 26.400 in manj kot 34.300 dinarjev osebnega dohodka — teh je približno 2500 — bi morali ta znesek povečati še za 135 milijonov. V naši republiki bi torej potrebovali po tej varianti letno okrog 368 milijonov dinarjev za 4300 upravičencev.

Z zakonom o dodatku zaposlenim udeležencem narodnoosvobodilne vojne pa je ta predlog precej razširjen:

Z dodatkom se zaradi izravnavanja realne vrednosti posebnega dodatka iz člena 265-a zakona o pokojninskem zavarovanju glede na življenjske pogoje zagotavlja udeležencem narodnoosvobodilne oziroma španske državljanske vojne osebni dohodek v višini republiškega povprečja osebnih dohodkov zaposlenih, povečanega za 25 %.

Dodatek je enak razliki ali določenemu odstotku razlike med osebnim dohodkom iz delovnega razmerja, povečanim za posebni dodatek iz člena 265-a zakona o pokojninskem zavarovanju ter med republiškim povprečjem osebnih dohodkov zaposlenih, povečanim za 25 %. Za udeležence, ki glede na višino osebnega dohodka iz delovnega razmerja ne prejemajo posebnega dodatka po členu 265-a zakona o pokojninskem zavarovanju, je dodatek po tem zakonu enak razliki med osebnim dohodkom iz delovnega razmerja in med republiškim povprečjem osebnih dohodkov zaposlenih, povečanim za 25 %. Dodatek pripada:

— udeležencem narodnoosvobodilne vojne od leta 1941 in udeležencem španske državljanske vojne — v višini 100 % razlike;

— udeležencem narodnoosvobodilne vojne od leta 1942 do konca vojne — v višini 90 % razlike;

— udeležencem narodnoosvobodilne vojne od leta 1943 do konca vojne, ki so se vključili v narodnoosvobodilni boj pred 9. septembrom 1943, višini 60 % razlike.

Pri tem je treba upoštevati, da je bil prvi predlog zakona o dodatku zaposlenim udeležencem narodnoosvobodilne vojne za določen znesek, ki bi nekako ustrezal povprečnemu dohodku kvalificiranega delavca v SR Sloveniji. Tak zakon pa bi prav zaradi tega zneska morali spreminjati, zato je navedena stilizacija mnogo prikladnejša. Seveda se bo prav zaradi formulacije navedenih zakonskih določil dodatek stalno spreminjal in se prilagojeval republiškemu povprečju osebnih dohodkov zaposlenih.

Čeprav sodi področje varstva borcev v zvezno pristojnost, so se republiški organi odločili — zaradi težavnega položaja zaposlenih borcev in zaradi tega, ker je višina borčevskega dodatka postala nerealna — sprejeti republiški zakon, ki bo zagotovil izplačevanje z veljavnostjo od 1. maja 1964.

Seveda bodo morale tudi delovne organizacije, pri katerih so ti borci zaposleni, zagotoviti borcem delovna mesta, na katerih si bodo ustvarjali take osebne dohodke, da bo razlika do določenih minimalnih prejemkov čim manjša. Doslej namreč niso bili izjemni primeri, kjer so borci delali na delovnih mestih z nižjimi osebnimi prejemki, tako da so na ta račun delovne organizacije varčevale svoja sredstva, kajti razlika do določenega minimalnega dohodka borcev je bremenila proračunska sredstva republike in pa sklade socialnega zavarovanja.

Pri vsem tem bo novi zakon o posebnem dodatku zaposlenim udeležencem NOV uredil materialno vprašanje le tistemu delu borcev, ki so zaposleni v gospodarskih organizacijah, kar pomeni, da bo ostalo odprto vprašanje materialnega položaja borcev zasebnih proizvajalcev — na primer kmetov in pa tudi upokojenih borcev, ki jih ni ravno malo.

MARKO ŠUŠTARŠIČ:
V SPOMIN PADLEMU TOVARIŠU M. M., 1961 (olje, pl.)

Problem borcev-kmetov v slovenjgraški komuni

V zadnjih letih je čedalje bolj pereče vprašanje bivših borcev in aktivistov, ki so ostali na svojih kmetijah v odročnih krajih. To so ljudje, ki so dali za narodnoosvobodilno borbo vse, kar so premogli, zdaj pa životarijo, ker so bolni in za delo nesposobni, ker jim dohodki s kmetij ne zadostujejo za preživljanje itd. Kako bi jim pomagali?

Poglejmo, kako gledajo na to vprašanje v slovenjgraški komuni. O prizadevanjih občinske skupščine, da bi se borcem in aktivistom na kmetih izboljšal gmotni položaj, je predsednik občinske skupščine ing. France Razdevšek povedal našemu sodelavcu tole:

Brez dvoma je v naši občini to vprašanje izredno pereče. V komuni imamo 2025 davčnih zavezancev ali kmetijskih gospodarstev. Že lani smo razdelili naše področje v štiri proizvodne okoliše tako, da so višinski kmetje bili povečinoma v najslabšem (četrtem proizvodnem okolišu) in smo jih zato tudi manj obremenjevali z davščinami, predvsem z občinsko doklado. Pri tem smo upoštevali republiška priporočila, vendar pa se nam je pojavil drug problem — problem zdravstvenega zavarovanja. Mariborski zavod za socialno zavarovanje je namreč

lani pri kmetijskem zavarovanju izkazal precejšnjo izgubo — menda gre za 68 milijonov dinarjev — kar bo treba letos vsekakor pokriti. Razen tega se v tem letu pričakujejo še večji izdatki iz skladov kmetijskega zavarovanja. Zato je okrajna skupščina zvišala prispevek za zavarovanje od 2,6 % na 6 % od katastrskega dohodka. V naši občini smo izračunali, da zvišana stopnja zdravstvenega zavarovanja znaša praktično več, kolikor pa je znašalo naše znižanje davkov, tako da so kmetje-borci končno prav tako obremenjeni letos kot lani.

Iz občinskega proračuna smo dolžni plačevati tudi 35 % prispevka za kmetijsko zavarovanje, zato smo letos v ta namen dodelili večja sredstva, vendar pa so proračunska sredstva tudi omejena.

Vemo, da obveznosti zmagujejo posebno težko tisti kmetje, ki imajo manjše gozdne površine. Zato je razumljivo, da je v naši občini nad 43 % članov, ki živijo sicer v skupnem gospodinjstvu pri davčnih zavezancih, dejansko zaposlenih izven kmetijstva — v drugih gospodarskih panogah. Večinoma so to mlajši prebivalci, ki so se zaposlili na velenjskem ali ravenskem področju. Spričo tega lahko trdim, da se ukvarjajo z zasebno kmetijsko proizvodnjo predvsem starejši prebivalci, pridobitno omejeni. Zato ni čudno, da propadajo zasebna kmetijska posestva. Jasno je, da samo z zmanjšanjem davčnih obveznosti ne moremo doseči kaj več na tem področju.

V občinskem proračunu smo namenili tri milijone 750.000 dinarjev sredstev za priznavalnine borcem. Vendar sodimo, da to praktično niso priznavalnine, pač pa socialne podpore, kar je razumljivo spričo tolikega števila upravičencev. Razen teh sredstev pa imamo v občinskem proračunu predvidenih tudi 19 milijonov za socialno skrbstvo. Kljub vsemu najvišja priznavalnina iz našega občinskega proračuna ne presega vsote 10.000 dinarjev, tako da priznavalnine nikakor ne morejo odigrati tiste vloge, kakršno bi morale. Povem naj še to, da smo najprej predvideli za priznavalnine za milijon nižji znesek, vendar so občani na zborih volivcev zahtevali, da prenesemo del sredstev, ki je bil določen za spomeniško varstvo, na priznavalnine — živim borcem.

Zdaj premišljamo o ustanovitvi preživninskega sklada. Če bi se v ta sklad stekala samo sredstva občinskega proračuna, bi bil položaj najbrž čez leto dni podoben današnjemu. Prav zato iščemo, kako bi obogatili ta sklad z drugimi viri; mogoče s prispevki iz gospodarstva? Predvsem se nagibamo k temu, da bi lahko vsak kmetovalec, ki proda svoje posestvo ali ga da v zakup, bodisi kmetijski ali gozdnogospodarski organizaciji, tako pridobljena sredstva naložil v preživninski sklad, nato pa bi jih črpal po mesečnih obrokih. Ta način bi bil izredno ugoden zlasti za ostarele kmete.

V načrtih imamo še eno možnost za izboljšanje materialnega položaja borcev na višinskih kmetijah, ki pa ni sprejemljiva za vse.

Zgraditev gozdnih kamionskih cest bo omogočila razvoj turizma na obronkih Pohorja, zato ni utopistična zamisel, da bi se naše kmetije vključile v turizem. Prvi pogoj za to je, da bi se kmetje privadili tej dejavnosti in temu primerno uredili svoje domove.

Prav pri tem pa se odpira nov problem, kako obnoviti že precej razpadle domačije, vsaj tiste, ki so na turistično privlačnih točkah. Sami kmetje, brez pomoči drugih, tega ne bi zmogli. Kmetovalci lahko namreč dobivajo kredite pod izredno težkimi pogoji. Stanovanjski skladi jim ne morejo dati kreditov, ker niso v delovnem razmerju z delovno organizacijo, banka prav tako ne, ker nimajo poroštev. Ostane le še »posojilni sklad« pri kmetijski zadrugi. Ta sklad pa ima izredno visoko obrestno mero in tako kratek rok vrnitve, da ga kmetje ne zmorejo. Poskušali bomo rešiti tudi to vprašanje. Vsekakor bi kreditne olajšave prišle prav tudi za nabavo lažjih kmetijskih strojev.

Prepričan sem, da bi se življenjske razmere borcev na višinskih kmetijah v mnogočem izboljšale tudi s tem, ko bi se kmetijska gospodarstva, ki nimajo prihodnosti v kmetijski proizvodnji, preusmerila na gozdarsko proizvodnjo. To je predvsem izvedljivo na rebrih zahodnega dela Pohorja, ki so za kmetijstvo neprimerni. *M. G.*

IZ MEDNARODNE ARENE

Bila sem na Kubi

(Nadaljevanje in konec)

Ko se pogovarjate s prebivalcem katere koli latinsko-ameriške dežele, vam bo gotovo omenil vsaj ducat »revolucij« iz zgodovine njegovega kraja. S to besedo namreč označujejo upore, vojaške udare, vstaje, nemire, skratka vsak količkaj pomembnejši protest proti režimu, ki se je končal s strmoglavljenjem določene skupine vladajočih ljudi. Vročekrvna Južna Amerika je navajena na spremembe režimov, nikakor pa ne na množične proslave njihovih obletnic. Zato je bila letošnja proslava 5. obletnice kubanske revolucije tem bolj zanimiva, saj so prišle do izraza temeljite spremembe ne le v vodilnih sferah, temveč tudi v bistvu družbenega sistema na tem malem otoku med obema Amerikama.

Preveč prostora bi vzelo, če bi hotela opisati manifestacije in vojaško parado pred ogromnim, pod nebo segajočim spomenikom prvemu borcu za svobodo Kube — Joséju Martiju. Sicer pa je tudi težko prikazati z besedami vso slikovitost raznopolte množice, ki je valovila na največjem trgu Havane pod metrskimi napisi »Patria o muerte« — »Domovina ali smrt« — geslom trinajstih, ki so se spremenili v tisoče. Najzanimivejši je bil govor Fidela Castra, ki je s pristnim latinsko-ameriškim temperamentom, a preprosto in razumljivo, poročal ljudstvu o uspehih in napakah petletne revolucionarne vlade. Govoril je o revoluciji, ki se je, komaj rojena, morala z orožjem v roki boriti proti svojim sovražnikom. Pripovedoval je tudi o gospodarstvu in zunanji politiki, o odnosu drugih držav do Kube ter o odnosu Kube do drugih držav, in končno o namenih in smotrih kubanske revolucije. Sodeč po komentarjih tujih novinarjev, je bil to eden najzmernejših in najbolj državniških govorov kubanskega

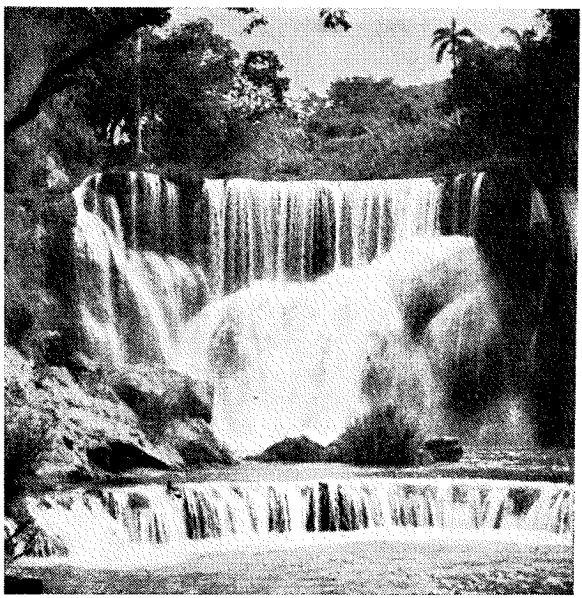
premiera. Nedvomno je revolucija šola tudi za njene voditelje, kajti modrost prihaja z izkušnjami.

Slavnost se je končala z vojaško parado, manifestacijami in petjem »Internacionale«, ki je gotovo ganila vsakega udeleženca. Tu je bilo na tisoče in tisoče ljudi, ki so ob prvih zvokih stare himne poiskali dlan najbližjega soseda in s sklenjenimi, visoko nad glavo dvignjenimi rokami prepevali pesem, s katero so umirali in zmagovali rodovi delavcev v boju za pravičnejši družbeni red. Najbrž se ne bom motila, če rečem, da je večina gostov ob tem prizoru zaželela: »Bodi srečna, mala, junaška Kuba, na poti v življenje, ki si ga gradiš!«

Počasi, še vsi pod vtisom veličastnega prizora, smo se razhajali. S trga, ki se je polagoma praznil, so orile pesmi. Nenadoma se je iz množice izločila skupina črncev in belcev, in začela se je znamenita kubanska »pachanga«, neke vrste množični ples, ki baje tako prevzame plesalce, da lahko, ne da bi se zavedali, preplešejo skozi vse mesto in se, ne vedoč kakó, znajdejo na popolnoma drugem koncu kakor so se bili namenili.

Rada bi bila še opazovala ta zanimivi ples, ki izvira verjetno nekje iz Afrike, če ne bi imeli drugih nalog. Na parkirišču so nas namreč že čakali avtomobili, da bi nas popeljali v »Park prijateljstva«, ki se nahaja nekoliko izven Havane. Tam naj bi vsak gost posadil drevesce prijateljstva v spomin na svoje bivanje na Kubi in v znamenje prijateljstva med narodi. Posadila sem dve: zase in za sina, za sedanjost in bodočnost. Naj skozi vejevje bodoče guayabe vejejo pozdravi in dobre želje Jugoslovanov sedanjim in bodočim prebivalcem Kube v našem skupnem prizadevanju za mir in človeško življenje vseh ljudi!

Dan se je nagibal h koncu. Sonce se je utapljalo v oceanskih valovih. Nebo je žarelo v krvavordečem odsvitu poslednjih žarkov. Obetal se je lep dan.

NA KUBI JE NEŠTETO NARAVNIH KRASOT

OD HAVANE DO CAMAGÜEYA

Vreme nam je bilo naklonjeno. Odpotovali smo iz Havane proti vzhodu. Peljali smo se po glavni cesti, ki se začenja tik pred polotokom Guanahacabibes in konča v Santiago de Cuba, tako da premeri skoraj vso Kubo. Drveli smo skozi palmove gaje, mimo pomarančnih nasadov, plantaž sladkornega trsa, novih naselbin za kmečke delavce, starih kmečkih koč, šolskih centrov, počitniških domov, kopališč, plaž, kar je vse za tujca tako zanimivo, za Kubanca pa pomeni vsakdanje življenje in delo, ki je vse prej kot lahko. Vodič Jorge nam je razlagal zgodovino vsakega posameznega kra-

HOTEL NACIONAL, HAVANA

ja, opisoval boje med Indijanci in Španci, Kubanci in Španci ter dogodke izpred petih let, ko je šlo za narodno in gospodarsko osamosvojitev Kube. Opozarjal nas je na imena gora, ki so nas spremljale ob desni, in zelenih dolin, kjer so bile nekdaj neenake bitke med zavojevalci in domačini. Dolina Yumuri blizu Havane, prepojena s krvjo Indijancev, je dobila ime po poslednjem vzkliku umirajočih: »Yo morir« — (jaz umreti) izgovorjeno v slabi španščini. Pravzaprav je bila Kuba še do pred kratkim en sam »Yumuri«, saj se tisto, kar je bilo izven Havane ter znanih letovišč, ni moglo imenovati življenje. Kot obtožujoči ostanki preteklosti stoje ob cesti hiše brez poda, brez oken in vrat — namesto njih so le luknje, skozi katere lahko po mili volji vdirata veter in dež, se sprehajata po prostoru, v katerem ni ničesar razen kupa cunj v kotu, kjer naj bi bilo skupno ležišče staršev in kopice otrok. Sicer se pa tisto sploh ne bi moglo imenovati hiša, saj so le štiri v zemljo zabite debelejše palice s stenami in streho iz palmovega listja. To je bilo še pred petimi leti tradicionalno bivališče kmečkega delavca. Na Kubi je namreč zanimiv pojav, ki novi vladi pravzaprav olajšuje delo, in sicer: večina zemlje je bila v rokah latifundistov, ki so ob sezoni najemali dninarje. Tak delavec je imel delo največ tri mesece na leto, sicer pa si je služil riž s priložnostnim delom. Občutek lastnine nad zemljo mu ni bil znan, ker je nikdar ni imel. Zato je zanj v redu in prav, če so plantaže tobaka, sladkornega trsa in riža nacionalizirane, saj se mu s tem zagotavlja stalno delo na njih in ima razen tega preskrbljeno družinsko stanovanje z vso opremo.

Prva postaja je bila v mestu Matanzas, ki v prevodu pomeni »klanje« in izvira prav tako iz časov, ko so zavojevalci morili domačine kakor živino. Današnji videz mesta kajpak nič ne spominja na tiste »junaške« čase. Mesto leži ob enem najlepših kubanskih zalivov in precejšnje število tovarniških dimnikov kaže, da ima kar dobro razvito industrijo zlasti žvepla in gnojil.

V Matanzasu nismo bili dolgo, ker se nam je mudilo v Santa Claro, kjer so nas že pričakovali. Dve palmi ob samotni cesti sta pomenili, da smo prestopili mejo matansaške pokrajine in prispeli v Las Villas — pokrajino, ki prideluje polovico kubanskega tobaka. Na meji med obema pokrajinama sem opazila velike živinorejske farme, ki bodo gotovo kaj pomenile v kmetijskem gospodarstvu dežele, saj sem videla kar številne črede goveje živine. Pri tem je zanimivo prijateljsko sožitje goveda z nekimi belimi pticami, ki se brez strahu sprehajajo po njegovih hrbtih in od časa do časa s prav znanstveno natančnostjo raziskujejo njegovo površje. Pravijo, da iščejo mrčes, ki utegne biti, če ni ptic, prava nadloga za živino.

Santa Clara je pristno kubansko podeželsko mesto s čudovito lepo novo univerzo, študentovskim naseljem in stanovanjskimi poslopji za profesorje. V okviru univerze deluje tudi agronomska šola, ki še nima statusa fakultete, vendar opravlja na svojem posestvu prav zanimive poizkuse, ki jih nato uvajajo v poljedelstvo. Sicer pa ima vsaka kubanska visoka šola svojo zgodovino, saj se je sleherna morala po revoluciji spoprijeti s težavami, ki jih večina evropskih univerz ne pozna, namreč s pomanjkanjem kadra. Nasprotniki revolucije so storili vse, kar je bilo v njihovih močeh, da bi profesorski kader pripravili do emigracije, kar se jim je deloma tudi posrečilo. Večina profesorjev je prejela vabila iz Floride, naj se preselijo v ZDA, kjer jim je zagotovljeno delo, stanovanje in seveda tudi visok zaslužek. Marsikdo se je tega polakomnil in odpotoval. Na univerzah je začelo primanjkovati profesorjev. Tedaj so priskočili na pomoč revoluciji vdani strokovnjaki, inženirji, agronomi, zdravniki, pedagogi in tako dalje, ki so po kratkih, posebej v ta namen prirejenih tečajih, začeli poučevati na univerzah. Za pouk so se usposobili tudi najboljši študentje višjih letnikov. Sedaj dobivajo kubanske univerze polagoma nov kader, ki bo kmalu dostojno nadomestil stare »kapacitete«. Sicer pa je tudi precej starih znanstvenikov, ki se niso izneverili ljudstvu. Med njimi naj navedem zlasti znanega kubanskega folklorista Samuela Feijoa, ki je s svojimi zbirkami pripovedk in ljudskega izročila mnogo prispeval k spoznavanju ljudske tvornosti.

Santa Clara ima prav lepo mestno knjižnico, glasbeno šolo, ki pa je še v povojih, ker ji primanjkuje najosnovnejšega — not in glasbil. Tu je tudi nešteto šolskih centrov in več drugih kulturno-prosvetnih ustanov, ki pa jih zaradi pomanjkanja časa nisem mogla obiskati.

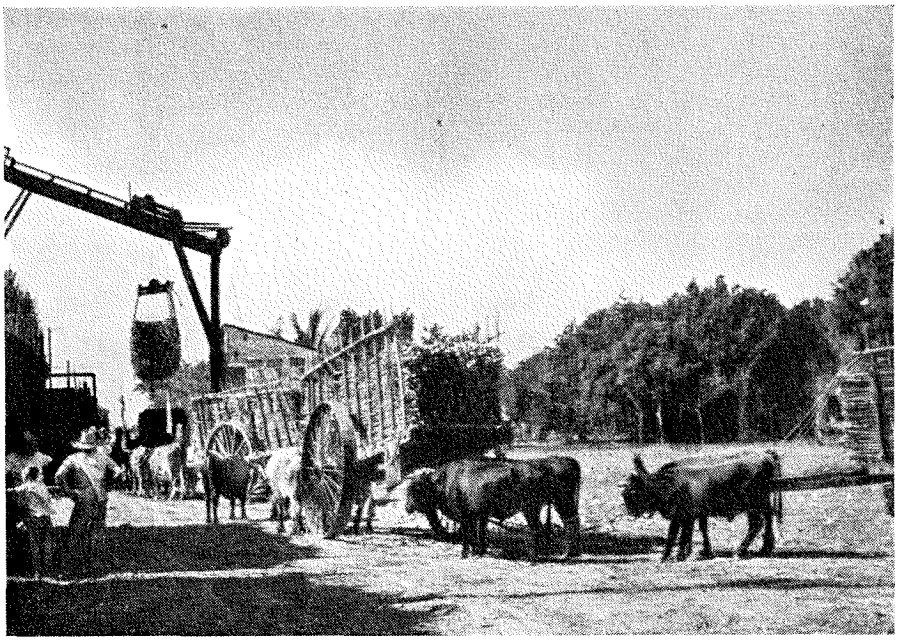
Za Jugoslavijo in življenje v njej se zelo zanimajo in prav žal mi je bilo, da nisem mogla zadovoljiti vseh, ki so spraševali o življenju pri nas, kajti tedaj bi morala ostati tam najmanj teden dni.

Toda treba je bilo naprej proti S. Spiritusu, Ciego de Avila, Camagüeyu in Nuevitasu, ki je bil naša zadnja točka poti po Kubi. Dnevi so minevali kakor v filmu, polni snidenj, pozdravov, sprejemov, obiskov in vtisov, da si ob koncu že izgubil nit in pozabil, kje si kaj videl: v Floridi, Vertientesu ali Nuevitasu.

Saj res, Vertientes! Tam sem prvič videla, koliko grenkobe, znoja in nečloveškega truda je v najslajšem živilu — sladkorju, ki ga včasih tako brezskrbno razsipavamo. Opazovala sem ves proces — od žetve, če se tisto lahko imenuje žetev — do izdelave sladkorja. Pravzaprav izraz žetev ni najboljši, kajti to je v bistvu sekanje. Pest debelo in kakšna dva metra in pol visoko rastlino je treba na mah poševno odsekati nekako 30 do 40 cm od tal z nožem, ki je podoben nožem mesarjev za sekanje kosti. Toda to je treba znati, ker če se odseka prenizko ali ne na mah, rastlina propade in drugo leto ne rodi več. Zato so »macheteros«, kakor pravijo pospravljalcem sladkornega trsa, zelo spoštovani možje. Sicer pa pri »zafri«, tj. pospravljanju in predelavi sladkornega trsa, sodeluje zadnja leta skoraj vse prebivalstvo od dijakov do gospodinj. Država je mobilizirala vse sile, da izpolni trgovske obveznosti in si hkrati zagotovi sredstva za industrializacijo, ki ji je tako zelo potrebna. Pred revolucijo je Kuba životarila od turizma in prodaje sladkorja, tobaka in ruma. Denar je šel v žepe privilegiranih družin, ki so vse potrebno nabavljale onstran luže. V Florido so — pogosteje kot vozijo ljubljanski avtobusi na Ježico — letali ameriški avioni in privažali odondod vse, od žepnih robcev do svežih ostrig. Zato je revolucionarna vlada postavila industrializacijo kot eno poglavitnih nalog. Morda se tega ni lotila najbolj posrečeno, kajti videla sem več že skoraj zgrajenih tovarn, ki pa zaradi pomanjkanja surovin ne morejo steči, vendar, sodeč po izjavah vodilnih ljudi, bodo letos stvar postavili na pravi tir. Kmalu bodo končali študij tudi mladi inženirji in tehniki, ki se usposabljajo v raznih socialističnih in nesocialističnih deželah. Nekaj jih je tudi v Jugoslaviji in reči moram, da jih v njihovi domovini prav težko pričakujejo. Zato bi bilo prav, če bi jim naši mladinci posvetili posebno pozornost in jim poleg strokovnega znanja pokazali tudi svoje izkušnje pri upravljanju podjetij.

Iz Vertientesa smo krenili v Nuevitas, majhno mestece, ki ga je strahotno opustošil lanski ciklon. Mestece ima 17.000 prebivalcev in velikanske načrte za prihodnjih sedem let. Zgraditi nameravajo kemični kombinat v glavnem za umetna gnojila, v katerega bodo investirali 50,000.000 pesosov, termoelektrarno za 120,000.000 KW in tovarno za proizvodnjo industrijskih hiš. Razen tega bodo razširili pristaniška skladišča, kajti Nuevitas je poleg vsega drugega še zelo pripravno pristanišče v velikem zalivu. Računajo tudi s porastom prebivalstva, ki naj bi leta 1970 štelo mimo naravnega prirasta še 10.000 duš več, kakor jih ima sedaj. To pa pomeni seveda nova stanovanja, šole, otroške vrtce, menze itd. V Nuevitasu sem izvedela, da bodo tamkajšnja kmetijska posestva počasi prešla na samofinanciranje, kar bo vsekakor velik korak k osamosvojitvi.

Ko smo se že nekoliko sprehodili po pokrajini, nikakor ne smemo mimo Camagüeya, ki je eno najbolj simpatičnih mest na Kubi, zlasti pa ne mimo njegove tobačne tovarne »El Surco«, kjer sva s prof. Obradovićem doživela morda najprisrčnejši sprejem. Tovarna je stara. Izdeluje cigare. Delavci so, za razliko od naših tobačnih tovarn, v glavnem moški. Po kratkem pozdravnem govoru sekretarja partijske organizacije, ki mu je sledil najživahnejši aplavz, in po najini zahvali, smo se pogovarjali z delavci, ki so pokazali živo zanimanje za delo v naših tobačnih tovarnah, za razmere v naših podjetjih, za strojno opremo itd. Ker

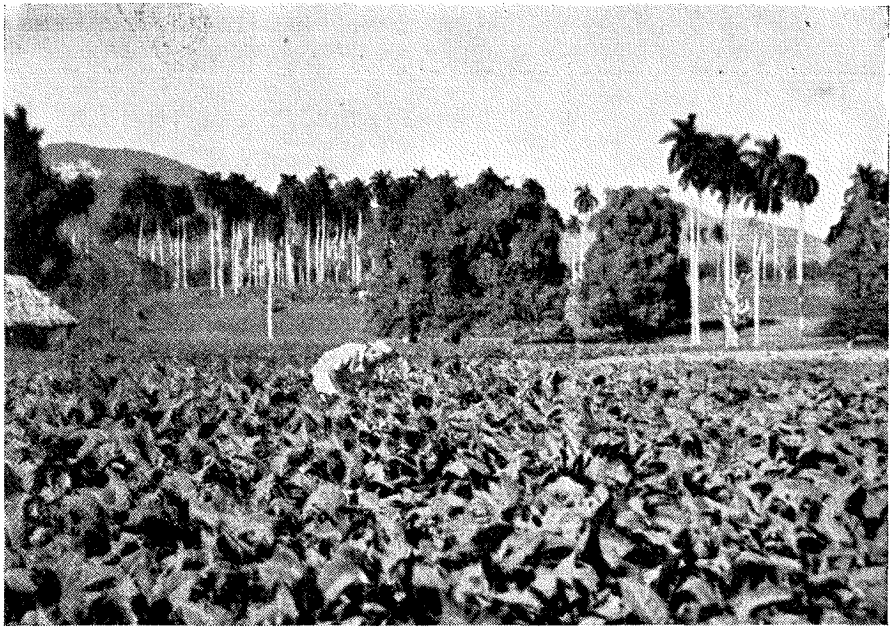

NA PLANTAŽI SLADKORNEGA TRSA

jim pač nisem znala podrobno obrazložiti poteka dela v naših tobačnih tovarnah, mi ni preostalo drugega, kakor da jim obljubim, da se bom obrnila na eno naših tovarn in poizkusila vzpostaviti stike med obema sorodnima podjetjema. Moj predlog so navdušeno sprejeli.

V Camagüeyu sem doživela lepa srečanja tudi z novinarji in kulturnimi delavci, med katerimi je bilo precej črncev. Glavni urednik camagüeyskega časopisa »Adelante« je črnka, izredno razgledana žena, s katero smo se prav prijetno pomenkovali skoraj dve uri. Seveda ne bi bila novinarka, če ne bi koj drugi dan objavila našega intervjuja v časopisu.

A čas nas je priganjal. Treba je bilo kreniti nazaj proti Havani, zlasti, ker sem si želela med potjo ogledati še nekaj kmetijskih posestev in živinorejskih farm. Joj, da ne bi storila tega! Kajti v eni sami noči sem izgubila vso simpatijo mojega dotlej tako obzirnega in taktnega sopotnika, prof. Obradovića. Rahlo sumim, da se je potihem celo nespoštljivo izražal o moji težnji po spoznavanju gospodarske plati kubanskega življenja. Na mojo željo so naju namreč peljali na otok Turiguanó, kjer je ogromna živinorejska farma s prav čednim motelom. Vsa nesreča je v tem, da je tam leglo komarjev in mušic, ki so se menda vsi spravili na ubogega skladatelja, vtem ko so mene ignorirali. Opikali so ga tako, da je dobil vročino. Tu je njegove potrpežljivosti zmanjkalo in je odločno zahteval, naj ga odpeljejo iz tega prekletega kraja. Seveda sem se morala omejiti le na ogled najbližjih objektov in drugi dan skoraj ob svitu, na vrat na nos odpotovati, da ne izgubim še zadnjih ostankov njegovega spoštovanja. To-

PLANTAŽA TOBAKA V PINAR DEL RIO

da kljub naglici, s katero sem si ogledala farmo, sem ugotovila, da je živine, zlasti prašičev, kar lepo število, da so dobro rejeni in negovani in da se gojitev svinj v odprtih svinjakih, kot je videti, dobro obnese.

Turiguano smo zapuščali v največji naglici, ki je bila kar nespodobno podobna begu. Tolažilo me je edino to, da se je mojemu sopotniku tem bolj vračala dobra volja, čim bolj smo se oddaljevali od otoka. Niso ga motile niti buške, ki so mu zrasle čez noč po čelu, obrazu, rokah, nogah, skratka povsod, kjer so ga komarji lahko pičili.

Yaguajay, Caibarien, Camajuaní, spet Santa Clara, Cruces in mesto ob zalivu — Cienfuegos, ki so ga pred stoletji osnovali Francozi.

Kakor da bi hotelo popraviti vtis od Turiguanoa, je mesto sprejelo tovariša Obradovića res prisrčno. Njemu na čast so improvizirali koncert. Potem smo si ogledali mesto, ki je nekoliko podobno Santa Clari, le da ima morje.

Iz Cienfuegosa smo krenili v smeri Playa Larga (Dolge plaže), kjer je kubansko ljudstvo složno odbilo napad interventov. Guillermo in Jorge sta nama razkazovala bojišče, ki se je raztezalo več kilometrov vzdolž obale. Pokazala sta nama, kje so se napadalci izkrcali, in od bomb porušene hišice. Tam je namreč šolski center oziroma ribiška šola z internatom. Dijaki stanujejo v pritličnih raznobarvnih hišicah, obdanih s cvetočim grmičevjem in vrtovi. Žive barve naselja s svetlozelenimi niansami morja v ozadju, ki polagoma prehajajo v temne, so nekaj najlepšega, kar si more človek predstavljati. In tu, v tej lepoti je morala teči kri! Pokazali so nama tudi sovražno letalo, čigar razbitine

leže med ruševjem. Včasih smo tako hodili gledat nemška letala. Kmalu smo se poslovili od dijakov in naselja in se odpeljali ob obali naprej po »cesti rakov« proti Guami. Cesta rakov se imenuje zato, ker raki ob večerih prečkajo cesto v takem številu, da zavirajo promet. Kamor sega oko, je polno rakov, ki počasi lezejo iz morja v goščavo. Povedati moram, da je tamkajšnja zemlja v glavnem močvirnata in skoraj neprehodna. Tudi večjih naselij ni, tu so le drvarske koče, v katerih stanujejo v glavnem oglarji. Oglarska obrt je v tem kraju zelo razvita, kajti na Kubi uporabljajo za kuho v glavnem drevesno oglje.

Proti večeru smo prispeli v Guamo, samoten, močvirnat kraj, iz katerega so v nekaj letih naredili najčudovitejše letovišče. Nekoč, v davnih časih, so tu stale koče na koleh. Indijanci so v leni vodi ribarili in lovili divjad po močvirnatih gozdovih. Sedaj stoji tu spet indijanska vas, taka kakor je bila nekdaj, le z lepimi lokastimi mostiči, hladilniki in električnimi pečicami v kočah, elegantno restavracijo sredi naselja in razglednim stolpom, na katerega se povzpneš po spiralnih stopnicah kar sredi restavracijske dvorane. Vsaka kočica je kotiček zase, h kateremu lahko prideš po lesenem mostišču ali pa se pripelješ s čolnom, ki je privezan ob stopnicah, k vodi. Ne, noči v Guami ni moč pozabiti! Raznobarvni lampioni na mostovih, nežna glasba, ki uhaja skozi špranje v iskreči se somrak in vznemirja ptice v bilju, da ji odgovarjajo s hreščečimi glasovi; luna, spremenjena v čoln, ki vesla po nebu, kajti tam ščip ni pokončen, ampak vodoraven kakor beneška gondola, ki lepo plove po temni neskončnosti vesolja, in zvezde, ki jočejo srebrne solze v črno vodo, kajti hudo je biti zvezda, ko vse naokrog preveva topli tok življenja, — ne, ni moč pozabiti noči v Guami!

Rumena jutranja svetloba me je zbudila še bolj zgodaj, kot se zbudi človek v hribih. Od Havane so se valili črni oblaki. Treba se je bilo hitro pripraviti za odhod, da nas ne bi ujel dež. Kljub vsej naglici se je ulilo, brž ko smo sedli v motorni čoln. V desetih minutah, kolikor je trajala vožnja do vhoda v koliščarsko naselje, smo bili do kože premočeni. Komaj smo izstopili, se je prismejalo sonce izza oblakov in nas osušilo. Nebo se je zjasnilo, tako da smo si na moč temeljito ogledali »rezervat« krokodilov. Prijazne živalce so ždele z odprtim gobcem, dokler se kateri ni napolnil z muhami, mušicami, žuželkami in drugimi lahkoživimi bitji krilatega sveta in se v pripravnem trenutku bliskovito zaprl. Krokodilov je bilo najmanj štiristo z mladiči vred, ki pa se nahajajo seveda posebej, da jih ljubeči starši ne bi požrli.

Spet je bilo treba na pot. Tokrat nas je peljala proti Varaderu, enemu najlepših letovišč v Srednji Ameriki. Kilometre in kilometre dolga obala drobnega belega peska, hoteli, gradovi, gradiči, vile, skratka vse, kar si more človek zaželeti za prijeten dopust. Zdaj prihajajo tja tisti, ki so se pri delu najbolj odlikovali. Dva čudovita dneva v Varaderu, čeprav ob viharnem morju, nato naprej proti Havani.

Prispeli smo proti večeru in zdelo se nam je, da smo se vrnili domov. Preostale dni nas je čakalo še precej dela, kajti imeli smo domenjene sestanke s predstavniki raznih kulturnih organizacij, jaz pa sem si hotela ogledati še Narodno knjižnico in univerzo. Profesor Obradović se je sestal s komponisti in godbeniki, obiskala sva tudi nekaj gledaliških predstav, bila v njihovem društvu književnikov, v svetu za kulturo,

muzeju, skratka povsod, kjer sva lahko izvedela podrobnosti o kulturnem življenju Kube. Kamorkoli sva prišla, sva dobila vtis, da si kubanski kulturni delavci žele tesnejših stikov z jugoslovanskimi kolegi. Do istega zaključka sem prišla v pogovoru s predsednico Zveze kubanskih žensk, soprogo Raula Castra, priljubljeno Vilmo Espina, ki bi želela, da bi se v kubanskih publikacijah pojavili tudi članki o življenju in delu jugoslovanskih žensk.

Za konec pa naj povem še to, da sem doživela v bližini Havane najbolj presenetljivo srečanje. Ko človek obišče Kubo, je skoraj obvezno, da se gre poklonit spominu velikega humanista Hemingwaya, ki mu je bila Havana skoraj dom, če ga je ta nemirni duh sploh imel. Na griču, nedaleč od Havane, je njegova vila, ki je sedaj muzej. Eksponate si navadno ogledujejo skozi okno, da se s številnimi obiski ne bi preveč pokvarila oprema. Toda ko sem na vprašanje upravnika muzeja, kdo sem po narodnosti, odgovorila, da sem Slovenka, nam je odprl vrata na stežaj, nas povabil v hišo in hip nato izginil za nekimi vrati. Pojavil se je spet z neko starejšo žensko, ki je s široko odprtimi očmi strmela vame in me nato v čisti primorski slovenščini vprašala: »Ali ste res Slovenka?« Stvar je bila tako nepričakovana, da sem se vščipnila, če ne sanjam. A bila je resnica. Starčeva Ana je 14 let služila pri Hemingwayu in, kakor je povedal upravnik muzeja, bila duša doma. Razveseljevala je vso hišo s svojimi pesmimi, plesom, šalami in smehom. Pogovarjali sva se skoraj do noči. Pripovedovala mi je o sebi, Hemingwayu, njegovi ženi, njunih navadah in še neštetih drugih rečeh, ki pa so poglavje zase, kajti nemogoče jih je stisniti v kratek opis dolge poti.

Jolanda Kvas

Oktobra v Kairu

Oktobra se bodo odprla vrata velike vladne palače v Heliopolisu. Šestdeset šefov držav z vsega sveta, iz Azije, Afrike, Latinske Amerike in Evrope, bo zasedlo mesta. Gamal Abdel Naser, predsednik Združene arabske republike, bo začel drugo konferenco nevezanih držav. Pozdravil bo delegate, med njimi predsednika Tita, enega izmed organizatorjev prve konference v Beogradu leta 1961.

Ponovile se bodo velike scene, ki se jih še vsi spominjamo. Predsednik Tito sprejema na letališču v Zemunu visoke državnike, Nehru se pripelje pred palačo zvezne skupščine, sivolasi cesar Etiopije Haile Selasie, potomec najstarejše dinastije, pride s svojim letalom iz Adis Abebe, kralj Afganistana, kralj Nepala, kralj Maroka — vsi so tu. Pet dni je bil Beograd v središču vsega sveta.

Od velikega parlamenta nevezanih držav bodo jeseni minila tri leta. V življenju naših prednikov je bilo to le skromno, večinoma nepomembno razdobje. Toda v teh 36 mesecih je svet doživel pravo revolucijo.

Prenehale so atomske eksplozije. Naše ozračje se več ne zastruplja z nevarnimi plini, atomske gobe ne vise več nad koralnimi otoki Pacifika in nad arktičnimi tundrami Sovjetske zveze, Angleži ne eksperimentirajo več na poligonu v Avstraliji, le Francija še sili naprej.

Prvič v zgodovini človeštva sta dosegla Vzhod in Zahod neki važen sporazum. To ni bila vojna vojni, to tudi ni bil sporazum o uničenju nevarnega orožja, o prepovedi kopičenja orožja, marveč samo o uporabi atomskega orožja. Vendar...

V razdobju hladne vojne bi bil ta sporazum nemogoč. Stalin ga ne bi

nikoli podpisal, tudi Zahod bi okleval, varal bi naprej svetovno javnost o nevarnosti vojne.

Bloki se majejo. O nekdanji blokovski razdelitvi sveta lahko še komaj govorimo. Francija vodi na vseh sektorjih, od Atlantskega pakta do Jugovzhodne Azije in Latinske Amerike, svojo politiko. De Gaulle bo morda še letos obiskal Sovjetsko zvezo, priznal je LR Kitajsko, zavzema se za nevtralizacijo Jugovzhodne Azije. Britanija trguje s Kubo, Američani proglašajo trgovino s Castrom za »nelegalno«. Toda taisti Američani nudijo Sovjetski zvezi žito.

Tudi v vzhodnem bloku se čuti nov veter, odnosi med državami in partijami se vse bolj liberalizirajo. Ni več nezmotljivih učiteljev in njihovih pridnih učencev, dogme so že stvar zgodovine. V dobi atomske tehnike ni možno predvideti dogodkov niti za leto naprej. Ne moremo večno citirati in ponavljati izrekov Marxa, Engelsa, Lenina — je ondan dejal Hruščov. Svet se spreminja, svet se razvija. V naših ocenah moramo biti bolj elastični.

Razširila se je cona neangažiranosti. Vse več je držav, ki se zavzemajo za izvenblokovsko politiko, so za sodelovanje z vsemi. Nove države rabijo kredite, hočejo mir, svojo neodvisnost so plačale s potoki krvi. Indija se je borila za neodvisnost 90 let, v Alžiriji so sedem let odmevale krogle, so gorele hiše, Ciper se še danes bori za popolno neodvisnost, del Afrike še vedno čaka na veliki dan.

Politični zemljevid sveta se je močno spremenil. Osvoboditev sto in sto milijonov ljudi v Aziji, Afriki in na Srednjem vzhodu v zadnjih desetih letih je bila največja revolucija v tem revolucionarnem razdobju. Stoletja so držale verige skupaj, v nekaj letih so počile. Od Maroka do Indonezije, od Indije do Afrike se formirajo nove države.

Spremenilo se je ravnotežje sveta. Stara Evropa s svojimi civiliziranimi prestolnicami ni več središče sveta. London ni več edini posojilodajalec, Britanija več ne vlada sama na morju, britanskega cesarstva, v katerem sonce nikoli ne zaide, ni več.

Na razvalinah starih so nastale nove države. V življenje so vnesle nove ideje, novega duha. Svet je postal večji, pestrejši. Kairo, New Delhi, Djakarta, Adis Abeba, tudi naš Beograd so postali pojmi, mimo katerih ne more več svetovna diplomacija.

New Delhi govori v imenu 470-milijonske Indije, Djakarta v imenu 100-milijonske Indonezije, Pakistan ima 100 milijonov, Brazilija 78, Nigerija v srcu Afrike 56 milijonov. Vsak peti na svetu je Kitajec, vsak sedmi Indijec!

Glas novih narodov je vse močnejši. Res je, njihova udeležba v svetovni trgovini je skromna, to so države, ki imajo surovine, ne industrijo, imajo veliko nataliteto, več vprašanj kot odgovorov. Njihov start je bil močan, v dramatični borbi so si priborile politično neodvisnost, vendar ta še ne pomeni gospodarske.

Podedovale so težko dediščino kolonializma, začeti morajo vse znova. Od prvotnega navdušenja ni mogoče živeti. Na vseh statističnih tabelah so na zadnjem mestu. Iluzije so šle, preteklost je bila lepa, tudi bodočnost mora biti, sedanjost pa je težka in polna razočaranj.

Kar poglejmo. Afrika je razbita na vrsto držav — sedaj jih je že preko trideset, tudi Azija je mozaik, namesto enotne Latinske Amerike imamo skoraj dva ducata neodvisnih držav. Srednji vzhod — pravi konglomerat držav. Ena sama država: Združena arabska republika je večja od vseh držav Arabskega polotoka!

Azija ni več Bandung. Azijsko nebo je danes polno grozečih znamenj. Samo ena izmed njenih držav — Indija — je angažirana kar na dveh frontah: na Himalaji, strehi sveta, meri svoje moči s Kitajsko, v Kašmirju pa si gledajo indijski in pakistanski vojaki iz oči v oči.

Bandung je ime, ki je visoko zapisano v zgodovini Azije. Tu je bila velika konferenca afro-azijskih držav, tu se je prvič v zgodovini sestal parlament nekdanjih zasužnjenih narodov. Bil je apoteoza dolgotrajnega zgodovinskega razvoja, triumf velike ideje — Azija Azijcem, Afrika Afričanom. To je bila olimpijska točka v razvoju dveh velikih kontinentov. Največ, kar so dosegli narodi teh dveh celin.

Duh Bandunga je bil duh »panč šile«, petih načel. Ta načela sta pro-

glasila za sveta leto poprej Ču En Laj in Nehru. Nobene vojne, nobenih groženj, nobenega vmešavanja, enakopravnost — večno prijateljstvo.

Če združijo svoje moči kitajski zmaj, indijska krava in indonezijski bivol — nam nihče ne more do živega, je dejal pred nekaj leti predsednik Indonezije Sukarno. Imperializem je historična kategorija, ki je izgubila tla pod nogami, njegovi zobje so izruvani, britanski lev ne grize več, še z repom ne more več pomahati.

Toda kolonializem se je marsikje vrnil skozi zadnja vrata nazaj — neokolonializem. Ima svoje pozicije v Aziji, v Afriki — zlasti v nekdanji francoski Afriki. Neokolonializem je po mnenju nekaterih nevarnejši od samega kolonializma, saj ne nastopa frontalno, direktno, marveč bolj subtilno, rafinirano. Svoje cilje zna maskirati.

Dediščine preteklosti so težke. Problemi, ki bi jih morale velike evropske kolonialne države rešiti, so ostali nerešeni. Novi se grmadijo iz leta v leto, skoraj iz dneva v dan.

Človeštvo naraste vsako leto skoraj za sto milijonov, če bo šel razvoj tako hitro, bo štelo ob koncu tega stoletja že 7 milijard! V nerazvitih državah narašča prebivalstvo hitreje kot produkcija, poljedelska proizvodnja zaostaja, nacionalni dohodek stagnira.

Kljub vsemu je razvoj materialnih sil nezadržen, revolucija tehnologije se nadaljuje triumfalno, poljedelske države se industrializirajo, industrijske uvajajo zaščitne carine za svojo razvijajočo se agrarno proizvodnjo, politični bloki se tope in izgubljajo na svoji prvotni ostrini, namesto njih se pojavljajo gospodarski bloki. To pa je diskriminacija za druge.

Svet je večji, pestrejši in zanimivejši. Svetovni tisk zabeleži najmanjši dogodek v katerikoli državi. Razširil se je na vseh pet celin. Afrika ni več »črna«, to je kontinent, ki ima 275 milijonov ljudi — ko sem hodil še v gimnazijo, smo se učili, da šteje 140 milijonov.

V Južni Ameriki ne žive več divjaki, tu so velika milijonska mesta, veliki so tudi kontrasti med mestom in vasjo. Latinska Amerika nadaljuje tradicije romanske Evrope. Njene univerze so starejše od univerz v Severni Ameriki, v Bostonu, New Yorku, New Havenu.

Latinska Amerika je kontinent XXI. stoletja, je svet, kjer bo prišlo do simbioze Evrope, Amerike in Afrike. Danes je samo kaos, anarhija. Toda to je večinoma tvorna anarhija. V Alžiriji je celo anarhija nekaj revolucionarnega, je ondan pripomnil nek gost iz Mehike. Zdaj je ta kontinent poln mizerije. Za lepimi kulisami Rio de Janeira je beda, je ignoranca, je tragedija fevdalizma.

Marsikaj se je spremenilo. Indija ni več kronska kolonija, Hongkong ni več Gibraltar Daljnega vzhoda, Singapur je postal iz velike vojaške baze trgovsko pristanišče — peto na svetu. Suez ni več žila imperialne Anglije, Holandci nimajo več petroleja na Javi, izgubili so gumijeve plantaže, rudniki kositra na otokih med Borneom in Javo so v indonezijskih rokah.

Francozi ne pobirajo več davka v Indokini, nimajo več baz v Alžiriji, Tuniziji, Maroku, na vrhu Kilimandžara se vije tanganjiška, ne britanska zastava, Nil je od izvira do izliva v afriških rokah, letos se bosta pojavili na afriškem zemljevidu še dve novi državi: Njasa-Malawi in Severna Rodezija-Zambia.

Kar je danes še revolucionarno, jutri ne bo več. Kdo je lahko ob koncu vojne predvideval, da bo doživela Afrika v devetnajstih letih po drugi svetovni vojni take spremembe. Kdo bi lahko napovedal, da bo ostalo od starih imperijev le nekaj drobcev in da bo Naser popoln gospodar Sueškega prekopa!

Do leta 1956 je bil Egipt del Sueškega prekopa (Sueške delniške družbe!), sedaj je obratno, Suez z vsemi svojimi milijoni dolarjev in funtov, s svojim inventarjem, bazami, remontnimi delavnicami itd. je postal sestavni del Egipta — Združene arabske republike.

Le na jugu Arabskega polotoka, v Adenu pa v šejkatih na Perzijskem zalivu, so še britanske baze. Ni jih več ne v Iraku ne v Jordaniji. Tudi iz Libije se bodo morali britanski vojaki kmalu umakniti. Ne le angleški, tudi ameriški. In ameriška baza Wheelns Field je bila prava država v državi, »republika« s svojo radijsko postajo, televizijo, bolnišnico itd.

Ne le Amerika, ne le Evropa, Rusija in Kitajska, tudi Afrika gradi velike objekte. Asuanski hidrokombinat bo največji spomenik sveta, svetil bo skoraj do ekvatorja, z vseh strani Afrike bodo prihajali radovedneži. Kaj piramide, kaj Babilonski stolp, kaj svetilnik Pharos pri Aleksandriji, sedmo čudo sveta, kaj Salomonov tempelj v Jeruzalemu — Asuanski jez bo nova, velika, triumfalna zgodovina.

Indija gradi velike vodne centrale pod Himalajo, v državi Orissa, ima najmodernejši atomski inštitut v bližini Bombaya. Dolžina naftovodov v Aziji je večja od vseh sibirskih rek skupaj. Ne le v Iraku, tudi v Jemenu, nekdanji Arabii Felix, govore o revoluciji. Jemen, nekdaj najbolj zaostala država Arabije, je postala republika! Začeti hoče vse znova, preskočiti iz temnega srednjega veka naravnost v moderno XX. stoletje, stoletje tehnike in elektronike.

Perzija je sredi tihe revolucije, šah sam deli zemljo, listine (tapije) o lastniški zemljiški pravici, perzijske žene imajo volilno pravico. Po vsej Latinski Ameriki odmeva klic »Tierra y libertad« — zemljo in svobodo!

Celo v Afganistanu, nekdaj poslednji trdnjavi ortodoksnega islamizma, imajo načrtno gospodarstvo, tudi Nepal, kraljevina pod Himalajo, govori o pančajatih, direktni, živi demokraciji. Kambodža ni več kraljevina, nekdanji kralj princ Sihanuk je postal šef države, niti naslova predsednika ne mara.

Svet se spreminja pred našimi očmi. Nove države vnašajo nove ideje v življenje. Nove države ne pomenijo samo številčnega povečanja, marveč pomenijo tudi novo kvaliteto v svetu. Na nove države odpade dve tretjini sveta.

To je popolnoma nov faktor v zgodovini. Iz objektov postajajo, ali vsaj hočejo postati, polnopravni subjekti, člani velike skupnosti narodov. Vključiti se hočejo v svetovno gospodarsko izmenjavo, v veliko zgodovino sveta, ki se je začela pisati leta 1945. Po največji vojni, največji katastrofi, ki jo je kdajkoli doživelo človeštvo. Ustvariti hočejo nov svet. Nikoli več vojne! Vojna bi bila atomska smrt, konec človeštva, katastrofa za vse.

Na konferenci nevezanih držav v Kairu bodo govorili o vseh problemih, ki mučijo današnji svet. O miru, mednarodnem sporazumevanju, kolonializmu, posledicah hladne vojne, gospodarskem razvoju sveta itd.

Kairo bo nova manifestacija miru, bo protest proti diktatu velesil, gospodarski diskriminaciji, ki jo izvajajo v imenu močnejšega. Bo velika piramida, ki bo svetila od Azije do Afrike, od Afrike do Južne Amerike.

Na pripravljalnem sestanku afroazijskih držav v Djakarti je bilo sklenjeno, da bo druga konferenca afriško-azijske skupine 10. marca 1965. leta tudi v Afriki. Vsa prizadevanja kitajske diplomacije pa indonezijske in pakistanske, da bi bila v Aziji, so propadla.

Ideja Indonezije — in to so indonezijski delegati vztrajno branili — je bila, da je konferenca afroazijskih držav primarna, nevezanih držav pa sekundarna, drugotnega pomena. Prizadevali so si, da bi bila zato že julija, vendar s svojim predlogom niso prodrli.

Mi smo vedno branili stališče, da sta obe konferenci zaželeni in da se dopolnjujeta. Vsaka ima svoje mesto v sedanjem zgodovinskem trenutku. Naše mnenje je bilo, naj bo konferenca nevezanih prej, saj so zanjo pogoji pa priprave že dozorele.

To stališče sta branila tudi Indija pa Ceylon, to misel so podprle tudi arabske države, cesar Haile Selasie je dejal, da konferenca afroazijskih držav letos ni nujna.

Konferenca v Kairu bo v velikem stilu, na beograjski je sodelovalo 25 držav, v Kairu jih bo 60. Povabili bodo vse tiste, ki so že sodelovale na beograjski, vse arabske države, sedem iz Latinske Amerike, štiri iz Evrope — Jugoslavijo, Avstrijo, Finsko in Švedsko, in še vrsto novih držav iz Afrike.

Zakaj prav v Afriki? Zato, ker je prišlo na tem kontinentu po vojni do največjih političnih in strukturalnih sprememb.

Zakaj prav v Kairu? Ker simbolizira al Kahira borbo Arabcev za velike ideale človeštva, boj vse Afrike za neodvisnost in svobodo.

Kairo naj postane začetek novega razdobja v zgodovini.

M. O.

ZVONE KRŽIŠNIK:

Srečanje z borcem

Dve posebni rdeči opombi sta vtisnjeni v julijski koledarski list: 4. in 22. dan tega meseca sta zaznamovana za svetal spomin, za ohranitev revolucijskega izročila, za rojstvo in trajanje sveta, ki so hrepeneli po njem mnogi rodovi, našla in doživela pa ga je šele sodobna generacija. Dan borcev in Dan vstaje — dva rdeča datuma sredi časa, sredi te neoprijemljive tvarine, ki se zdi siva marsikdaj celo najiskrivejšemu človeškemu duhu. Moč žari iz obeh rdečih beležk, udarja hrup množic, bije zvon ob smrtnem boju sužnosti, vreščijo partizanski mitraljezi. In trdo, v tisočerih križajočih se tonih zveni iz rdečega tiska koračnica ustvarjalne sodobnosti in buči epski spev, ki je hkrati legenda in vere polna vizija jutrišnjega dne.

Dva napisa iz rdečih črk tudi v julijski pratiki 1964...

Spomin milijonom ljudi, spomin borcem in njihovemu uporu, spomin mrtvim in živim revolucionarjem, pomnik poštenja, pravičnosti, samoohranitvene sile in akcije, nakopičenih v ljudstvu in njegovi človeškosti.

Vsako leto minevata rdeča julijska datuma. Vsako leto vzburjata naše misli in občutja, spet in spet se zavrta v nas ost njunega spomina. Marsikdaj zahrepenimo, da bi si bolj približali njun pomen, njuno tvarno in neposrednejšo podobo; zaželimo si kramljanja, toplega, tovariškega stika z njima; zahoče se nam, da bi dneva odložila slavnostni oblačili in obstala za časek med nami kot živa izraza resničnosti, ki sta njena simbola.

Knjižnica za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani

Simboli idej in dogodkov tu in tam obstojé. Obstojé vselej takrat, ko se srečajo z usodami lastnih povzročiteljev in vsrkajo iz usod teh ljudi hrano za svoj prihodnji obstanek in oplemenitenje. Dragocen jim je sleherni drobec, sleherni kamenček, ki dopolni njihov razkošni mozaik, da bodo popolneje, globlje in širje poustvarjali zaupano jim resničnost.

Simbola, rdeče zarisana 4. in 22. julij, naj ne sodita pričujočega pisanja po šibkosti avtorjevega peresa, ampak po iskrenem namenu, dodati k mozaiku, ki ga pomenita, vreden kamen. Izluščil ga je v njuno čast iz življenjske usode pravega sinu revolucije, iz usode velikega borca.

*

Vojašnica iz staroogrskih časov, obsajena s platanami. Poslopja, staknjena v pravokotnik z vežbališčem na sredi; hrami boga Marsa, zbujajoči dolgčas, da jim pozabiš prešteti nadstropja in da si ne zapomniš niti barve niti oblike streh. Medli spomini na vojaško službo. Stražar, dežurni podoficir v snežno belih gamašah, legitimiranje v sprejemni pisarni. Pot po betonu in mračnem hodniku, pot po stopnicah, ki so jih skrbno očistili mladi možje.

Sprejem pri kapetanu-adjutantu, vstop brez trkanja, vstop v prostrano sobo, ki jo je pozimi bržčas težko ogreti in ki spričo skromne, povsem preproste oprave mora povedati tudi opazovalcu pravkar odvezanih oči, da v njej ne prebiva direktor, marveč vojak. Komaj kakšna omara, zemljevid na steni, maršalov portret, miza in stoli okrog nje brez kakršne koli elegance, vendar vse v slogu čvrste funkcionalnosti. Vzdolž stene na levi mogočna delovna miza, v kotu za njo masivna blagajna s poniklanim koleščkom.

Samo trenutek, kolikor trajajo koraki od vrat do delovne mize, ostane na razpolago obiskovalcu, da si vtisne v spomin podobo prostora — odtlej brez pardona vzame v zakup njegovo pozornost človek, ki se je vedro dvignil in mu odprtih dlani stopil naproti. Domač pozdrav, stisk roke in gost sede iz oči v oči s 50-letnikom v uniformi generala podpolkovnika. Sprejel ga je komandant ljubljanskega vojnega okrožja, narodni heroj Rado Pehaček.

Novinarju, ki ga poklic sčasoma odvadi zaletavega navdušenja, se ne dogaja pogosto, da ga neka osebnost v trenutku prevzame. Ob srečanju z Radom Pehačkom sem brž začutil, da to pravilo doživlja tu elementarno izjemo. Skladnost kretnje in besede, da, skladnost, ki je ne more roditi teatrski študij, ampak je lahko samo hči prabitnega poštenja in globoke ljubezni do prirode, to skladnost sem srečal v njegovem vedenju. Bistra šegavost, slednji trenutek udarjajoča izpod namuznjenih brkov, dobročuden smeh, ki ga ne slutiš na ustih, ampak sije iz oči, visoko visoko čelo, ki se za njim ne more spočeti nobena frazerska puhlica, lasje, počesani nazaj s simpatično nebrižnostjo, vse to, pravim, je bilo v takem soglasju z vzravnano držo, s tršatimi rameni, z modrujočimi koraki, ki je od časa do časa z njimi zahitel okrog mize, z gibi rok in neprisiljenimi domislicami, — da sem že po nekaj minutah pomenka spontano dejal sam pri sebi: »Bog vas živi, general.«

»Ne vem, če bo posebno zanimivo,« je podvomil, ko sem ga prosil, naj spregovori o svojem življenju in partizanščini, »malo bo pa že.«

Nato se je zamislil, premišljujoče nagnil glavo in sprožil pripoved.

»Po kapitulaciji Jugoslavije, brž po ustanovitvi Osvobodilne fronte, sem bil klican iz Logatca v Ljubljano. Pri Turnherju doma sem prvič videl Kidriča. Tu sem našel tudi Leskoška, Rusa, Breclja in druge. Poklicali so me, ker sem bil označen po sokolski liniji kot bodoči član vrhniškega okrožnega komiteja OF. Komuniste v komiteju je zastopal Popit, sokole jaz, krščanske socialiste Suhadolc, Zvezo kmečkih fantov in deklet pa tovariš — no, zdajle se ne domislim njegovega imena. Od maja 1941 sem delal v tem komiteju in na terenu vse do marca 1942, ko sem bil do kraja kompromitiran. Takrat sem šel v hribe in postal komandir logaške čete. V komiteju me je zamenjal Edo Vidmar, dokler ga ni doletela smrt. Maja sem z logaško četo prišel v Notranjski odred, ki ga je formiral Bračič, vodil pa Gorjan. V začetku julija sem prišel v Dolomitski odred za komandanta prvega bataljona. Po smrti Ježevnika in Radovana iz Gaberja sem postal tretji komandant Dolomitskega odreda. Ko je CK potegnil odred zaradi hudih izgub z dolomitskega terena, sem nekaj časa z eno četo še ostal tam. Maja 1943 pa sta me komandant Novljan in komisar Avbelj dobila za načelnika štaba prve operativne cone. S Tomšičevo, Cankarjevo, Gubčevo in Šercerjevo brigado sem se odslej tolkel podolgem in počez po Dolenjskem in Notranjskem in se udeležil vročega napada na Žužemberk. Vročega, pravim, saj sem tam pod žužemberškimi bunkerji skupil rani v glavo in plečko.«

»V začetku ste omenili srečanje s Kidričem,« sem vpadel ob njegovem kratkem premolku, »kako se ga kaj spominjate?«

»Vse, kar rečem, je brez pomena, nevredno njegove veličine. Opišem lahko samo nekatere njegove lastnosti, samo ivernate fragmente, ki so mi izpričevali Kidričevo orjaško osebnost. Bil je čudovito miren in hladnokrven v nevarnosti. Ob prvem srečanju, ki sem ga prej omenil, sva skupaj odšla iz Turnherjeve hiše. Na cesti se je s klicem: ‚In alto le mani' postavila pred naju italijanska patrulja. Dvignila sva roke in karabinjer naju je pretipal od nog do glave. Posebno všeč je bil soldatu moj vžigalnik; kratkomalo v žep ga je vtaknil. Razjezil sem se in zahteval reč nazaj. Z zgovorno kretnjo mi je fant dal vedeti, da bo streljal, če ne bom tiho. Pogledal sem Kidriča. Komaj zaznavno mi je odkimal, naj se zmirim, sicer pa se niti gubica ni zganila na njegovem obrazu.

In ko so zelenci z mojim fajercajgom odšli, se je nasmehnil, rekoč: ‚Ti si pa dober, ali nimava vražje sreče, da naju niso legitimirali in vtaknili nosu v moje ilegalne papirje?' Potem je pri priči začel govoriti o organizaciji Fronte in dogodka niti omenil ni več.

Kidrič je bil neuničljiv optimist in tudi od vse okolice je zahteval optimizem brez kompromisa. Spominjam se ga iz Dolomitov; novembra 1942 je imel sestanek z vsem vodilnim kadrom odreda. Govoril je o politični in vojaški situaciji, na koncu pa je dejal, ali ima kdo kakšno vprašanje. Vstal sem in zinil: ‚Tovariš Peter, vsi borci vprašujejo, kdaj bo konec vojne. November mesec je, ti si pa vselej trdil, da bo vojna minila do konca letošnjega leta . . .' Ostro, strupeno me je ošinil in skoraj zavpil: ‚Kaj, ali ti ne verjameš?' Kar klecnil sem in kolikor mogoče prepričevalno pokimal: ‚Jaz ja, seveda, jaz že verjamem!'

Preveč razgledan je bil Kidrič, da bi po miselni poti verjel v absurd, ki ga je trdil, toda njegovo ogromno čustvo in njegov optimizem nista trpela niti mračnih premišljevanj kogarkoli, niti miselnih ugovorov njega samega. Brez skrajnega optimizma, je vedel Peter, druge svetovne vojne in revolucije ne bo mogoče preživeti.

Povem vam, ko je bil Kidrič komisar glavnega štaba, pa tudi v vsem vojnem in povojnem času ni bilo za nas vojake boljšega, bolj blagega, bolj razumevajočega človeka. O, za državni aparat ni bil tak!«

Hudomušen smehljaj je spreletel obraz Rada Pehačka, vendar samo za hip. Potem je čezenj legla senca in vedel sem, da se je vanjo skrila misel: Petra, velikega Petra zdaj ni več.

V tej misli so se generalu povesila ramena in epolete na njih. Pred mano je sedel človek mehke duše, veteran revolucije, čigar davni prednik je prišel s Češkega ter stopil v logarsko in lovsko službo rodbine Windischgraetz. V gozdnih prostranstvih Snežnika in drugih notranjskih hribov sta se odslej skozi desetletja oblikovala rod in čud Pehačkov, lovcev in gozdovnikov, dokler ni njihov poslednji potomec po muhasti igri časa zamenjal zeleni klobuk za vojaško kapo. Ljubezen do gozda mu je zmečila duha in ostala v njem; še danes sleherno uro prostega časa prebije v šumenju bukev in smrek in v obvodnih zatišjih. Tišina gozdne nature je ostala del njega samega.

»In kam vas je vodila partizanska pot po napadu na Žužemberk?«

»Bombna drobca sta me vrgla iz stroja. Spravili so me v bolnišnico na Rog, pa se je kmalu pokazalo, da rani nista nevarni. Še srečo sta mi prinesli. Ko bi ne bil ranjen, bi me morda ubila ista usodna granata, ki je ubila tovariše Jeftića, Nandeta in Šaranovića ter močno ranila Jana-Lokovška. V bolnici me je kmalu obiskal komandant Stane in me vprašal: ‚Ali lahko hodiš?' ‚Lahko,' sem odgovoril. Potem mi je dejal: ‚Če res lahko hodiš, boš peljal s Hribarjem 14. divizijo na rušenje proge Ljubljana—Trst.' In smo šli; v tej akciji smo rušili tudi glasoviti Štampetov most. Ta čas je Italija kapitulirala. Tedaj sem formiral 18. divizijo in postal njen komandant. Operirali smo po vsej bivši ljubljanski pokrajini, rušili nemško mejo v Zasavju in se slednjič spoprijeli z ostro nemško ofenzivo. Le-ta je poleg junaško padlih borcev odplaknila tudi vse šibko iz naših vrst; kar nas je ostalo, smo bili res dobra vojska. Po ofenzivi sem peljal divizijo v Gorski Kotar, ker je glavni štab spoznal, da lahko drži Notranjsko, Kočevsko in Belo krajino samo tisti, ki obvladuje kotarsko področje. Do tega spoznanja nas je privedla prav nemška ofenziva, ki je prihrumela z Gorskega Kotara. Čeprav smo dolgo držali obrambne položaje na Kolpi, je divizija »Hermann Göring« našo obrambo predrla in nas začela potiskati prek Dolenjske in Notranjske v vse ožji trikotnik proti Ljubljani.

Konec januarja 1944 sem ob komandantu Tanaskoviću in komisarju Brileju postal načelnik štaba VII. korpusa. Spomladi 1944 smo začeli ofenzivo. Likvidirali smo Zdensko vas, Trebnje ter vrsto drugih domobranskih in nemških gnezd.«

Očitno je vrsta asociacij na te boje prekinila pripoved nekdanjega načelnika štaba VII. korpusa. Vprašal sem:

»Verjetno ste dobro poznali Staneta-Rozmana. Ali ste bili z njim še kdaj drugič, razen takrat, ko vas je obiskal v bolnišnici?«

»Stane-Rozman, za Leskoškom in Mačkom tretji komandant slovenske partizanske vojske, je bil med borci izredno priljubljen. To je zapisano že v sleherni čitanki. Jaz sem ga dobro poznal, zato pa lahko rečem o njem še veliko več. Ne samo skrajno pogumen borec — bil je tudi čudovit značaj, čudovit človek. Res je zahteval disciplino, toda z ljudmi je kljub temu ravnal prizanesljivo, človeško. Njegovo srce je bilo vselej nagnjeno k odpuščanju. Samo tako si namreč lahko razlagam ganljivo potezo, ki sem jo večkrat opazil pri njem: Bilo mu je strašno všeč, prav otroško mu je bilo všeč, če smo se naredili, da se ga bojimo.

Neko soboto, se spominjam, sem se odpeljal s kolesom iz korpusa v Suhi Krajini obiskat ženo, ki je bila takrat v Beli Krajini. Vozil sem po cesti ob senčnem goščavju in kar naenkrat sem zaslišal za ovinki glas bližajočega se motorčka. ‚Aha,' sem pomislil, ‚komandant Stane se pelje v korpus. Zdaj se bova srečala in mojega izleta bo konec. Gotovo me bo obrnil nazaj; najbrž ima kaj povedati, razložiti in naročiti. Ne boš,' sem si dejal, in švrk v grmovje pod cesto. In res, Stane se je peljal mimo, ne da bi me opazil.

Ko sem se zvečer vrnil z obiska v štab korpusa, je bil komandant Stane še vedno tam. ‚Kje si pa bil?' me je vprašal. Povedal sem mu. ‚Kdaj si pa šel iz štaba?' je vrtal dalje. Ob mojem odgovoru je malo pomislil, nato pa zmajal z glavo in dejal: ‚To je pa res zelo čudno, da se nisva srečala.' Sumljivo me je gledal, tehtal razne okoliščine in vlekel iz mene toliko časa, da sem odnehal ter priznal, kaj in kako sem napravil.

Zasmejal se je in nobene graje ni bilo iz njegovih ust. Zazdelo se mi je, da je vesel in srečen, ker sem mu vse po pravici povedal.«

Po vsem videzu je ta dogodek močno ganil Rada Pehačka. Ne samo, da ga je ohranil v spominu 20 let, tudi opisal ga je podjetno in sveže, kot bi se zgodil včeraj. Samo en razlog je moral biti, da je tako negoval ta spomin: v njem je živela daljna, globoka, neumrjoča privrženost velikemu komandantu.

Pomenek med nama se je zdaj že toliko razpletel, da je general naročil, naj prinesejo kavo. »Take kave v ljubljanskih kavarnah ne morete dobiti,« je dejal, »veste, kuhajo jo moji Bosanci!«

Brž sem uvidel, da je bila hvala povsem upravičena.

Ta čas, ko sva srebala vročo pijačo, je mož pripovedoval o svoji mladosti.

Njegov oče se je prvi iz rodu gozdarjev Pehačkov odrekel tradicionalnemu poklicu. Bil je avstrijski davčni uradnik v Ilirski Bistrici. Poročil se je s hčerjo gozdarja, rojeno na lovski pristavi na Mašunu. Imela sta tri otroke, dve hčeri in sina Rada. Tej družini je bilo namenjeno mirno življenje, ne bogato, pa tudi ne preveč revno. Toda prišla je prva svetovna vojna in zmešala vse račune. Italijanska meja je odrezala primorske kraje od slovenskega življa. Pehaček se ni mogel pomiriti s to žalostno resnico, in še ko so letali v srajčkah, so se otroci nalezli od njega upornega narodnjaštva. Že kmalu po letu 1918, po prestavitvi v Postojno, je Pehaček zgubil službo. Obnjo ga je pripravila starejša hči, ko je na Miklavžev večer vzela italijansko darilo, zastavo pa odklonila. Ko se je

meja premaknila od Vrhnike do Planine, se je familija zatekla v Jugoslavijo in Pehaček je dobil službo v Logatcu. Toda že 1921. leta je za zmeraj zatisnil oči in njegov sin je takrat komaj dopolnil osmo leto. Kako je odtlej mati — dinarska upokojenka — preživljala sebe in tri nedorasle otroke, to je skrivnost, ki jo ume razvozlati zgolj življenje samo. Otroci so rasli, živeli in se šolali. Starejša sestra si je priborila štiri meščanske, mlajša pa je končala gimnazijo, on, Rado, gnan od želje po znanju, je s štirinajstimi leti napisal prošnjo in so ga, čeprav tako pozno, vendar sprejeli v gimnazijo. Začele so se brezkončne vožnje v Ljubljano in nazaj. Ko je izdelal tretji razred Poljanske gimnazije, se je začel preživljati z inštrukcijami, da je razbremenil mater. V oporo sta mu bila lastni neusahljivi optimizem in družba čudovitih logaških prijateljev, družba bratov Vidmarjev, Vilarja, Žitka, Hančiča, Babnika in drugih. Skoraj vsi so pozneje padli kot talci ali pa v partizanih. Dokončal je gimnazijo, prebil vojaščino in z njo šolo rezervnih oficirjev. Mož petindvajsetih let je nastopil službo na cestni upravi — vendar za kratko dobo. Že po prvih občinskih volitvah, ko je bil sekretar v opozicijski komisiji, je bil odpuščen po osebni telegrafski intervenciji bana Natlačena.

Narodnjak in sokol, ki ga je oče že kot šestletnega fantička peljal v telovadnico, ni klonil. Vse globlje je začel razumevati svoje funkcionarske in vaditeljske dolžnosti. Čutil je, da Logatec in z njim vsi obmejni kraji terjajo pozornost, da potrebujejo skrb, če naj ohranijo narodno zavest in naprednega duha.

Malo pred drugim svetovnim spopadom se je vpisal na pravno fakulteto v Ljubljani — pot v Zagreb, kjer bi lahko poslušal zaželeno gozdarstvo, mu je zaradi pomanjkanja sredstev ostala zaprta. V šolskem letu 1939/40 je bil prefekt v ljubljanskem Učiteljskem domu, v tistem domu, katerega stanovalci so pozneje kot en mož odšli v partizane...

Ko sem poslušal te utrinke o mladosti Rada Pehačka, se je pred mano vse bolj zaokrožala podoba borca. Postajala je bolj in bolj plastična, razsežna in celovita. Odgrinjati se mi je začel tudi smisel pojma »borec«, smisel, ki se ne more polnokrvno manifestirati v posameznih obdobjih nekega življenja, ampak mora prekriti in pretkati celotno življenje subjekta, če naj mu prav pristoji. V pojmu »borec« se križata in dopolnjujeta dve komponenti — akcijska udarnost in težnja po neprekinjenosti akcije. Ti dve črti se ne smeta raziti: kdor poseduje samo eno od njiju, ne more biti »borec« v polnem pomenu besede.

Življenjska povest Rada Pehačka od zgodnje mladosti pa do trenutka, ko ga srečujem v uniformi generala-podpolkovnika, prepričljivo razodeva, da je njen akter vselej družil v sebi ti dve črti.

Ko sem mu nekako posredoval to misel, se je zresnil in dejal:

»Kdo je borec? Jaz sem jih videl, ko so z bombami, mitraljezi, bajoneti in puškinimi kopiti prebijali obroče. Videl sem jih v juriših pred nezavzetnimi bunkerji, iz katerih se je vsipala smrt. Videl sem jih, ko so lačni in iznemogli prenašali ranjence, videl sem jih na zaščitnih položajih, s katerih ni bilo umika. To so bili borci! Premagali so strah in grozo pred smrtjo ter podvrgli lastno življenje skupni ideji.

Toda ko je bilo konec vojne, konec bunkerjev, obročev in zaščitnic, so v začudenju obstali. Bilo je, kot da je s koncem vojne konec njihovega

VANJA RADAUŠ:
PORTRET PARTIZANA

sveta. V krvi in lakoti so pozabili, kaj je mir. Znašli so se v miru kot v neki nerazumljivi situaciji — mnogi so našli izhod iz nje, mnogi ne. V teh poslednjih je nekako ugasnila težnja po akciji. Prenehali so biti borci v širšem, življenjskem pomenu besede, in mnogi med njimi so skoraj očitajoče motrili tovariše, katerih akcija se je nadaljevala.

Po domače, površno, smo dejali: ‚Ne mečite puške v koruzo.' Kadar smo jim tako rekli, so bili jezni. Razumljivo, od takih nasvetov ni mogoče živeti. Storili smo težko napako: cel kup partizanskih oficirjev smo po vojni demobilizirali, ne da bi jim dali ustrezno zaposlitev. Odhajali so iz armade, odhajali zaradi razumljive človeške neučakanosti, dobili pa niso od armade ničesar, razen zvezdic.

Tiste, ki so ostali, je armada šolala. Vsakdo je moral napraviti vsaj štiri gimnazije in razne dopolnilne tečaje za specialno službo — čeprav za službo v sami armadi. Toda v teku let si je vsak izmed teh ljudi pridobil razen vojaškega znanja tudi osnovno splošno kvalifikacijo, da ne govorim o družbeno-politični vzgoji. Ko je potem šel iz armije, je mimo petih ali šestih činov ponesel s seboj tudi strokovno znanje in zmožnost, živeti in delati v miru. In ko je prišel čas za pokoj, mu je družba zagotovila soliden moterialni položaj, ki si ga je sam zaslužil z delom.

Tiste pa, ki so odšli iz armade, smo pozabili. Dali smo jim službe, ki jim niso bili kos. Malo izmed njih je zbralo v sebi moč, da so se učili, da so bili aktivni tudi v miru. Večinoma so zapadli v melanholijo in žalost ob neuspehih, ki so jih nujno morali doživljati. Zdemoralizirani so se zatekali k pijači in k svetlim, čeprav v novem položaju neuporabnim mislim na junaška partizanska leta. In kadar so srečali človeka iz svoje nekdanje sredine, ki je bil pravi borec tudi v miru, so z zavistjo in bolnim posmehom dejali: ‚Glej ga, moj kurir je bil, zdaj je pa direktor! Kaj sva pa midva, Jože?'

Napake, ki smo jo storili, ko smo prepustili te sijajne ljudi samim sebi, ni mogoče popravljati s povečevanjem pokojnin. Popravljati jo je mogoče samo tako, da skušamo ljudi vključiti v družbo, da skušamo zbuditi družbeno aktivnost v njih. Kakšen pomen, recimo, ima višina pokojnine za srečo še mladega penzioniranega partizana? Nikakršnega pomena nima. Osreči ga lahko samo zavest, da je še koristen član družbe. Torej naj dela, čeprav je upokojen. Zato tudi novi pokojninski zakon dela izjemo za te naše ljudi. Sestavljavce je vodilo pravilno geslo: ‚Premladi so še ti partizani, da bi jim vzeli pravico do dela!«

Ta dolga generalova razčlemba položaja živečih partizanov me je prisilila, da sem sam pri sebi popravil oceno kompleksnega pojma »borec«. Brž se skruši teoretiziranje o tem pojmu v jalov ništrc, če jemljemo za elemente definicije zgolj individualne človeške potence, prezremo pa ob tem vso silo družbenih pojavov in konjunktur, ki se tu tako, tam drugače igrajo s posamezniki. Če že kako, je treba reči takole: ‚Pravi borec je tisti, ki živita v njem akcijska udarnost in težnja po neprekinjenosti akcije, hkrati pa etična in intelektualna zmožnost, usklajevati ti dve sili z zakoni družbe in družbenosti.

»Malo sva se oddaljila, tovariš Pehaček,« sem dejal. »Rad bi še slišal, kako ste preživeli zadnje obdobje vojne.«

»No, sredi poletja 1944 so me poklicali iz VII. korpusa v Vrhovni štab, ki je bil takrat na Visu. Maršal osebno — takrat sem ga prvič videl — mi je dal nalog, naj odidem v Bari, v štab naše baze. Odletel sem torej v Italijo, kjer sem bil sprva namestnik, kmalu pa komandant baze. Tam je bilo kakih 40.000 naših ljudi — ranjencev, beguncev in primorskih Slovencev, ki so jih Italijani še pred kapitulacijo tu internirali. Že pred mojim prihodom sta bili iz teh ljudi ustanovljeni dve prekmorski brigadi, naslednje tri pa sem formiral jaz. Formiral sem tudi tankovsko divizijo in precej artilerijskih divizionov, iz katerih je nastala artilerija Drapšinove IV. armije. V Bariju sem ostal do konca vojne. Preklicano dosti sem imel opraviti s pakiranjem in prevozom zavezniškega materiala, ki je bil namenjen naši vojski.«

»Pravite, da ste na Visu prvič videli Tita. Kasneje ste ga videli še dostikrat. Katero srečanje z njim vam je ostalo najbolj v spominu?«

»Moji prvi dve srečanji s Titom sta bili najlepši, čeprav sta me vsako po svoje spravili v zadrego. No, to je bila zabavna in prijetna zadrega, bila je pa le.

Ko me je maršal sprejel na Visu, je napravil name nepozaben vtis. Bil je prijazen in šegav, toda kolikor dlje sva se pogovarjala, toliko bolj sem se čudil, kako izredno natančno pozna vojaško in politično situacijo v Sloveniji. No, dokler sem poslušal in strmel, je bilo še vse dobro. Potem pa je Tito začel spraševati. Zanimalo ga je vse, o vsem je imel svoje mnenje. Slednjič me je začel spraševati take podrobnosti o slovenski partizanščini, da sem mu komaj komaj odgovarjal. Priznam, da sem se pošteno potil in čeprav sem jo srečno izvozil, sem si za zmerom zapomnil, da z maršalom ni dobro češenj zobati, če se postavi v vlogo izpraševalca.

Drugič sva se srečala v Bariju, ko je prišel na sestanek s Churchillom. Potem ko sem mu raportiral o stanju baze, me je strogo vprašal: ‚Pehaček, zakaj nisi izvršil mojega povelja?!' Postalo me je strah, v mislih sem preletel dolge tedne nazaj, vendar si pri najboljši volji nisem mogel spomniti nobenega neizpolnjenega ukaza. Dejal sem: ‚Katero povelje mislite, tovariš maršal?' Tedaj se je Tito zasmejal, me potrepljal po rami in rekel: ‚Mar se res ne spomniš? Ko si bil pri meni na Visu, sem ti dal strog ukaz, da se mi čimprej zrediš!' Kaj sem si mogel. Smejal sem se še jaz, vendar me je vrag zmotil, da sem se skušal braniti: ‚Tovariš maršal, kako naj se zredim, ko imam toliko dela?' Tedaj se je Tito spet naglas zasmejal in me krcnil: ‚Aha, s tem hočeš reči, da jaz nič ne delam.' Ob teh besedah se je ogledal po sebi — takrat se je res že popravil, in spet mi ni preostalo nič drugega, kot sklep, da velja z njim debatirati zelo premišljeno in oprezno.

Podobno jo je skupil tudi britanski letalski maršal Elliot, komandant vseh letalskih enot, ki so operirale na Balkanu. Tito ga je v Bariju povabil na večerjo in ko je po prijateljskih zdravicah stekel nevezan pogovor, se je maršal Elliot hotel malo pobahati in pohvaliti. S pokroviteljskim, malce vzvišenim glasom ter pričakujoč neizbežno priznanje in pohvalo, je vprašal voditelja jugoslovanske vojske: ‚No, kaj pravijo vaši partizani, ko vidijo na nebu zmagovita letala?' Niti trenutek ni bil Tito v zadregi za odgovor. Pri priči je dal lekcijo Angleževi bahavosti: ‚Hm. Vselej, kadar partizani vidijo vaša letala, pravijo: Evo, letijo naši. Ampak

za vsak slučaj se vendarle skrijmo.' Visokemu častniku kraljičinega letalstva se je malce pobesil nos, zvedel pa je resnico iz prve roke: Nevešči ali pa površni zavezniški letalci so marsikdaj vrgli bombe ali strojnično točo tudi na partizanske položaje.«

»Tako ste tedaj v Bariju dočakali konec vojne. Prav nenavadna je bila vaša partizanska pot iz Logatca, prek Dolomitov, Dolenjske, jugozahodnih hrvaških krajev in Dalmacije. Ob katerem dogodku ste se v partizanskem času najhuje počutili? Ali je bil to napad na Žužemberk, kjer ste bili ranjeni? Na kateri dogodek so najbolj vezani vaši lepi osebni spomini?«

»Najhujša mi je predla takrat, ko sem tekel — enkrat in edinkrat v štirih letih. Kot komandant Dolomitskega odreda sem 22. marca 1942 prespal s skupino 25 mož v nekem kozolcu pri Dobrovi. Ko sem se zbudil, je pokalo krog in krog. V megleni noči stražar ni videl sovražnika, in so nas obkolili. V strahovitem proboju se nas je od 25 borcev rešilo sedem, vsi drugi so padli. Ne rečem, da se tudi pozneje nismo marsikdaj umikali — toda to je bil vselej reden, vojaški umik večjih enot na nove položaje.

Med lepe, čisto osebne spomine sodi moja partizanska poroka. V Mrkopolju pri Delnicah v Gorskem Kotaru — tam sem bil z 18. divizijo pozno jeseni leta 1943 — me je Nace Majcen na moj 30. rojstni dan zvezal s partizanko Valentino Vratičevo-Metko, mojo življenjsko družico. Isti dan smo slavili trojno poroko: oženila sta se namreč tudi Boris Ziherl in sanitetni referent Gerbec.«

»Po vsem, kar ste povedali doslej, bi dejal, da se tudi v miru vaša življenjska pot ni umirila. Prepričan sem, da zlepa niste obsedeli v generalštabu ali v kakšni garniziji.«

»Prècej po osvoboditvi sem bil poslan kot šef jugoslovanske vojne misije v Trst. Tam sem prebil vsa različna obdobja boja za to mesto, vse do ratifikacije pogodbe leta 1947. Od tu so me poslali kot šefa vojne misije v Avstrijo urejati vprašanja vojnih zločincev in beguncev. Čas informbirojevskega napada sem preživel spet kot šef vojne misije v Berlinu: tam smo urejali vprašanja reparacij in restitucij ter opravljali konzularne posle, ker z Nemčijo takrat nismo imeli diplomatskih stikov. Konec leta 1949 so našo misijo nagnali. Sploh moram reči, da sem vsa ta leta, kjer sem pač bil, imel opraviti z neljubeznivimi gostitelji — povsod smo se kregali. Zato teh potovanj ne morem imeti v tako lepem spominu, kot na primer kakšen komercialni direktor, ki ga zdaj povsod sprejemajo s pokloni in banketi.

No, potepanj po tujini sem se naveličal. Leta 1950 sem z veseljem začel študij višje vojne akademije in operatike v Beogradu in sem ga tudi z uspehom končal. Nato sem postal komandant beograjske divizije. V posebno čast si štejem, da sem tako kot edini Slovenec doslej vodil prvomajsko parado leta 1953. Odslej sem sedem let delal v generalštabu, leta 1960 pa se mi je izpolnila najlepša želja: prišel sem v Ljubljano na položaj, ki ga imam še dandanes in ga ne kanim zapustiti.«

Ob teh besedah se je general naslonil nazaj in se sproščeno zagugal. Ta kretnja je pomenila marsikaj.

Pomenila je zadovoljstvo, da živi med domačimi ljudmi in da lahko v miru posveti svoj prosti čas soprogi ter 12-letni Marjetki. Pomenila je

spokojno srečo, ki jo uživa ob delu v svojem vrtu. S soprogo si vrt delita tako, da on goji sadno drevje in grmičevje, ona pa rože. Vsa drevesca je nasadil sam, sam jih obrezuje, okopava in varuje pred škodljivci.

In kaj je še pomenila ona kretnja? Pomenila je tudi neprekinjen stik z dobro znanimi notranjskimi gozdovi in nikdar končano kramljanje v zeleni lovski bratovščini. Pomenila je pohode skozi jutranjo roso, pričakovanje na samotnih stojiščih, srečanja z živalmi, ki jim sledi, pa spet in spet poveša puško, ko bi moral prožiti za srnjaka, jelena, divjega petelina, rekoč sam zase: ‚Preveč je lep . . .' Dovolj se je napehal Rado Pehaček, dovolj se je mučil, boril in boril — čas je, da počije.

Mar je res čas, ko borec za vedno odlaga svoja orožja, mar je res konec ustvarjalne dinamike, ki je izpolnjevala vse njegovo dosedanje bivanje?

Vsak njegov gib, slednja preudarna beseda iz njegovih ust zanika to misel. Borec ostaja tu, na položajih med nami, na novih bojiščih, ki se odpirajo z zoro slehernega dne ter se stapljajo v času in prostoru v sklenjeno, po dolžini, širjavi in globini neomejeno fronto . . .

»Kaj je osnova dela za človeka na mojem položaju? Storiti je treba vse, da se bodo skovali iz mladine, ki leto za letom prihaja v armado, čimbolj sposobni in zavestni borci, da bodo lahko uspešno branili našo socialistično državo. Prenesti je treba nanje vse naše vojno izkustvo in vse, kar smo se naučili po vojni. Obdržati je treba korak z modernizacijo vojne znanosti in veščine v svetu.«

»Mislim, da niso to niti majhne niti lahke naloge, tovariš general. Ne za vas komandni kader ne za novince. Ali jim bo naša mladina kos?«

»Našo mladino zelo radi kritizirajo, češ da je mehkužna, pokvarjena, da nima utrjene zavesti. Jaz pa vam pravim: Ta mladina ni v ničemer slabša, kot smo bili mi. Morda se navidez kaže včasih nezainteresirana in neosveščena, ampak verjemite, v težki situaciji bo ta mladina prihitela na prvi klic in s polnim srcem. Zablode mladih posameznikov, ali ekscesi, kot radi pravimo tem prehodnim pojavom, ki nastajajo spričo objestnosti in posnemanja slabih vzorov, ti ekscesi, pravim, ne morejo odločati o sodbi, kakšna je naša mladina. Mi, vojaki, dobivamo vsako leto medse mlade množice. Mi smo bolj kompetentni, da sodimo. In sodba je taka, da je naša mladina vse boljša in boljša, ona se uči, dela in se v pravem pomenu besede bori za napredek.«

»Pogosto beremo lepo rečenico, da je armada kovačnica značajev mladih ljudi. Ali ne nastaja tu določeno protislovje, ko vemo, da izven kasarn zori vse bolj svobodna, vse bolj demokratična miselnost, v armadi pa vlada disciplina, ki ne prenese demokratizma?«

»Ni dolgo tega, ko sem govoril z direktorjem nekega podjetja. Dejal mi je: ‚Z delavci nimam nobenih problemov. Če ne pride na delo, ni plačan. Če ne izpolni norme, manj zasluži. Če kaj ukrade, ga predam v obravnavo milici.'« V armadi je drugače. Preden je nekdo za prestopek kaznovam, z njim govorimo, mu napako pokažemo. Če se komu zgodi krivica, se to premelje na četni konferenci in tudi vse odločitve dobro prediskutiramo, preden jih izvršimo. Seveda, ko je odločitev dokončna, jo izvedemo brez odloga. Mislim, da bi se v našem gospodarstvu lahko zgledovali po teh

postopkih v armadi. Zunaj se namreč pogosto dogovore za neko akcijo, potem pa vsak dela, kar hoče. Ali pa poglejmo odnose! V armadi se ni treba nikomur prilizovati višjemu in višjim ni treba, da bi zatirali nižje. Pri nas namreč manjša zvezdica ne more požreti višje zvezdice, višja pa nima potrebe, da bi požrla manjšo. Tako se vselej ve, kdo pije in kdo plača. Vrh tega je armada organizacija, kjer je ostalo še največ tistih odnosov, ki smo jih poznali med vojno: tovarištvo, skrb za človeka in tako naprej.

Če zdaj združimo vse te posebne lastnosti našega sodobnega armadnega življenja, vidimo, da je od stare fraze ‚armada ne pozna demokracije' ostalo toliko kot nič. Seveda ne mislim, da je to vrlina in zasluga, ki bi se spočela kar sama po sebi, ampak je odsev naših splošnih družbenih odnosov. Če hočete, duh samoupravljanja, duh svobodnega mišljenja se širi tudi v armadi in protislovij, ki ste jih spomnili, kratko malo ne more biti.«

»Pogosto slišimo med ljudmi mnenje: Kaj nam je sploh potrebna vojska? Čemu zapravljamo zanjo tolikšna sredstva, ko že tako živimo v težavni gospodarski situaciji. Mar bi ta sredstva porabili za izboljšanje standarda. In navsezadnje, kaj bi pomenila naša armada, če bi prišlo do atomske vojne?«

»V nekaj letih so se stroški za vojsko zmanjšali od preko 10 na 7 % državnega proračuna. Malokatera država daje v sorazmerju tako majhna sredstva za vojsko. Ljudje v armadi imajo zelo skromne osebne dohodke in veliko več sredstev se troši za oborožitev kot za ljudi. Mislim, da nam je armada potrebna. V Evropi si je danes težko predstavljati izolirano vojno in naša vojska ne bo nikoli postavljena pred dejstvo, naj se sama bori proti katerikoli velesili. Za vse druge obrambne primere smo dovolj močni in nas ne gre podcenjevati. Pomisleki, da nimamo atomske oborožitve, ne veljajo, ker absolutne obrambe pred jedrskim napadom ni in je ne premorejo niti največje države. Spričo odlične klasične oborožitve smo danes še zmerom veliko na boljšem, če primerjamo našo situacijo s položajem v drugi svetovni vojni, ko smo vstali proti fašistom golih rok. Na boljšem smo, čeprav nimamo atomskega orožja, o katerem vrh vsega vemo, da je meč z dvema reziloma. Mislim, da nam povsem ustreza obramba, ki ji pravimo: boj za mir in mirno koeksistenco, še posebno, če je ta obramba podprta z našim ogromnim vojnim izkustvom, z modernimi sredstvi, ki smo jih videli na prvomajski paradi, predvsem pa s prsmi borcev, kakršnih nima zlepa nobena država. Vojno dobivajo ljudje, ne orožje!«

Ob teh besedah je general podpolkovnik Rado Pehaček vstal in premeril sobo z izdatnimi koraki. Pomislil sem: Zares, ljudje dobivajo vojno, taki ljudje, kot je ta mož nizke postave, toda ostre misli in ogromnega srca. Dokler bomo imeli take ljudi, se nam ni treba bati niti vojnih preizkušenj niti nedoumljenega, iščočega miru.

Sonce visoke pomladi je posijalo v prostrano generalsko pisarno, ko sem stisnil roko Radu Pehačku. Žarki so prodirali med listi platan skozi dolga pokončna okna in se igrivo lovili po mapah in fasciklih, se odbijali na niklju trezorjevega kolesca ter plesali po vojaških in političnih brošurah. Mož z visokim čelom in smejočimi se očmi mi je zaželel na svidenje. Na mnoga leta tedaj, borec preteklega in sedanjega časa.

OTOK VIS V NOB

Otok Vis leži v Jadranskem morju jugozahodno od Splita, približno 55 km daleč od obale. Dolg je 17 km, širok 7,5 km in ima okoli 90 km² površine. Otok je gričevnat in ima zelo lepo obalo, posebno lep je 3,5 km širok in 2,5 km dolg Komiški zaliv in na severovzhodni strani 1 km širok in 2,5 km dolg Viški zaliv, kjer je pristanišče Sv. Jurija. Najvišji hrib je Bardarovica 585 m. Ima zelo ugodno klimo, povprečna letna temperatura je 16,7° in srednja temperatura pozimi 9,7°. Rastejo pomaranče, limone, kaktusi, palme, aloje, evkaliptusi, fige, olive in vinska trta. Prebivalci se ukvarjajo z vinogradništvom in ribištvom. Zemlja je sicer po prirodi bogata, vendar ima zelo malo pitne vode. Glavni mesti sta Vis in Komiža. V letih pred prvo svetovno vojno, ko je trtna bolezen skoraj povsem uničila vinograde, so se začeli Višani množično seliti v Ameriko. Zdaj je na Visu okoli 7000 ljudi in je njihova kolonija v Ameriki številčno močnejša od njihovega otoka.

Zgodovina Visa je znana od četrtega veka pred našim štetjem, ko je tu cvetela grška naselbina Issa. V vojni Rimljanov z ilirsko kraljico Tevto je bil Vis na strani Rimljanov in je bil skoraj povsem samostojen. Imel je celo svoj denar. Na aversu sta bila ladja in grozd znak poklica takratnih prebivalcev. V državljanski vojni med Cezarjem in Pompejem je bil Vis na Pompejevi strani, zato je padel v nemilost pri Cezarju. Izgubil je svojo samostojnost. Vis je bil v razvoju še okoli leta 300 pred našim štetjem, kar dokazuje tudi velik kip cesarja Diokleciana, ki so ga izvlekli iz dna Viškega zaliva. V srednjem veku je otok po vrsti menjal bizantinsko, hrvaško in benečansko oblast, dokler ni končno leta 1420 prišel pod oblast Benetk in ostal tako vse do leta 1797. Potem je prišla francoska in angleška oblast, njo pa je zamenjala avstrijska vse do leta 1918, ko je Vis z vso ostalo Dalmacijo, razen Zadra, Lastova, Cresa in Lošinja, pripadel stari Jugoslaviji. V vodah ob Visu sta bili v preteklem stoletju dve pomorski bitki: 12. marca 1811 so Angleži razbili francosko brodovje, in 20. julija 1866 je avstrijski kontraadmiral Mariborčan Tegetthoff premagal italijansko floto admirala Persana.

Najbolj pomembni in zgodovinski dnevi na Visu pa so se vrstili med narodnoosvobodilno borbo.

Po kapitulaciji Italije so bili Nemci prisiljeni zavzeti vsa področja, ki so jih prej držale italijanske divizije. Nemški prodor v jadranski obalni pas konec 1943. leta je bil močan in odločen. Naše enote so nudile sovražniku ogorčen odpor. Nemci so potrebovali polnih 15 dni, da so prodrli do obale in tri mesece, da bi jo obvladali. Končno jim je to uspelo in tako so imeli v rokah vso obalo in vse važnejše strateške točke na otokih. V naših rokah je ostal le otok Vis.

Vrhovni štab je sprejel sklep, da je treba Vis braniti za vsako ceno. Na otok so začele prihajati enote 26. divizije. Vsak borec je vedel, da je to naša zadnja postojanka na Jadranu in da z njega ni več nobenega umika. Zaradi stalne krepitve obrambne moči otoka so Nemci trikrat preložili operacijo »Freischutz« in končno od nje odstopili.

General Levičnik se tistih dni spominja takole: Nemci so potrebovali morsko pot od Grčije v severni Jadran in obratno, kajti po dolini Morave je bila pot vse preveč tve-

gana zaradi delovanja naših enot. Enote 26. divizije so imele le lahko pehotno orožje razen nekaj malokalibrskih protitankovskih topov in težkih italijanskih mitraljezov »Breda«. Morali so hiteti z utrjevanjem Visa. Od zaveznikov smo dobili iz italijanskega plena 12 starih italijanskih havbic kalibra 100 mm in to je bila hrbtenica topniške obrambe Visa. Razporejene so bile v tri baterije po štiri topove in telefonsko povezane s komandnim centrom. Pozneje so dobile radiografsko zvezo. Izračunali smo elemente v kvadrate na otoku in obalnega morja, tako da so lahko s topniškim ognjem pokrile vse točke prihodov na obalo in sam otok. Zavezniki so začeli pošiljati gorske havbice 75 mm z ustrezno opremo, municijo in mulami. Ko je prišel Vrhovni štab s tovarišem Titom na Vis, je bila obramba že urejena. Konec julija je vrhovni komandant izdal prvo povelje o ustanovitvi artilerijske grupe in pozicijske obrambe otoka Visa. Nemci so se sicer trikrat pripravljali na desant, ne verjamem pa, da bi bili uspeli, če tudi bi bili poskušali konec leta 1943 ali v začetku 1944. leta, kajti tu je bila odlična, v borbah preizkušena 26. divizija. Res ni imela težkega orožja, vendar se Nemci ne bi mogli obdržati na otoku, zlasti še zato, ker niso imeli dovolj letalstva. Vis je tako razčlenjen, ima toliko zalivov, dolin, da ne bi uspeli. Na Visu so ustanovili tri divizione po tri baterije, vsaka je imela po štiri havbice 75 mm in en divizion na mulah po štiri baterije 47 mm. To so bili italijanski zaplenjeni topovi. Po kalibru niso bili posebno pomembni, toda bili so lahko prenosljivi in so imeli to prednost, da so lahko streljali tudi posredno. Ker so bili lahko prenosljivi, smo jih uporabili tudi pri desantih na otoke. Dve kompletni gorski bateriji 75 mm z mulami smo prepeljali z letali na letališče Nagobedje v Črni gori in sta se priključili prvemu in drugemu korpusu ter sta sodelovali v vseh borbah tja do Beograda, tam jim je zmanjkalo municije in so ju razformirali. Izkušene borce, oficirje in podoficirje pa so premestili k artileriji, ki smo jo dobili od Sovjetov.

Fašistična oblast v Italiji je preganjala slovenski živelj na Primorskem, a ga ni mogla zatreti. Doba 25 let je bila mnogo prekratka, da bi bili Slovenci pod dolgim suženjstvom pozabili, kaj so. Presilna je bila njihova želja, da bi se združili z drugimi Jugoslovani. Čeprav so jih v strahu, da se ne bi pridružili partizanom, mobilizirali, večini niso upali dati v roke orožja. Razporedili so jih v posebne delovne bataljone. Ko so zavezniki zavzeli Sicilijo in pozneje še drugo Italijo, so postali primorski Slovenci vojni ujetniki. Večina njih so ameriške in angleške oblasti internirale in prepeljale v Afriko. Tako mi je začel pripovedovati o sebi primorski Slovenec — partizan Jože Rudolf iz majhne hribovite vasi Strmec nad Črnim vrhom pri Idriji:

»Američani so mene in ostale prepeljali v Alžir v mesto Corsa in smo bili v taborišču 203. Bilo nas je tisoč Slovencev. Ko so Američani in Angleži priznali NOVJ za zavezniško vojsko, smo stalno zahtevali od Američanov, naj nam priznajo status jugoslovanskih vojakov. Tako je prišla 15. maja 1944 v naše taborišče komisija, v kateri so bili zastopniki V. ameriške, VIII. angleške armade, zastopnik kraljeve vojske in zastopnik NOVJ. Vsakega od nas so vprašali, v kateri vojski hoče služiti in se boriti. Dobro se spominjam, da se je od nas tisoč kar 989 odločilo za NOVJ. Prepeljali so nas v Bari. Tu so bile ustanovljene prekomorske brigade. Z ladjo »Ljubljana« so nas 10. julija prepeljali na Vis v Komižo. Vpisali so me v I. brdski artilerijski divizion. Bil sem v drugi bateriji v četrtem oddelku. Sodeloval sem v bojih za Ston, Knin, Mostar, Bihać in potem smo šli čez Velebit v Senj. Dne 11. aprila 1945. leta sem bil ranjen pri Novem Vinodolu. Kar tri tedne je trajala bitka za Knin. Bali smo se, da ne bo dovolj municije. Tedaj je prišel k nam general Levičnik in nam dejal: »Fantje, kruha ne prosite, toda municija bo!« Vidite to mojo roko, je zaključil svoje pripovedovanje Jože Rudolf, ta je sprožila več ko 5800 granat, ki so zletele na sovražnika.« O prekomorskih brigadah govori tudi bivši komisar prve in pozneje tretje prekmorske brigade tov. Bobnar: »Ob kapitulaciji Italije smo bili kot interniranci v taborišču na otokih Tremiti v bližini Barija. Bili smo že organizirani in smo imeli svoj odbor. Edina naša misel je bila, čimprej priti v domovino. Dobili smo majhno ladjo, na

katero se nas je vkrcalo 105 in se prepeljali v Bari. Tam so nas že na obali čakali karabinjerji, nas obkolili in nas hoteli ponovno spraviti v zapore. To smo jim onemogočili. Kmalu smo dobili stik z naprednimi Italijani in skupaj organizirali demonstracije proti fašistom. Dosegli smo svobodo in so nas prepeljali v Taranto. Tam nas je prevzela angloameriška vojska. Tu se je začela naša skupina večati, prihajali so prostovoljci iz drugih taborišč, med njimi številni primorski Slovenci iz tako imenovanih »bataljonov speciale«. Ustanovili smo partijsko organizacijo in poseben odbor, ki nas je zastopal pri angloameriški vojaški komandi. Ponovno smo zahtevali, da nas oborože in da nam čimprej omogočijo vrnitev v domovino. Iz Taranta so nas pozneje prepeljali ponovno v Bari v taborišče Carbonara. To taborišče so stražili četniki. Naš odbor je takoj prvi dan zahteval, da umaknejo četnike s stražarskih mest in iz taborišča, v katerem jih je bilo še okoli 100 oboroženih. Spet smo zahtevali, da nam omogočijo povratek v domovino. Te zahteve niso sprejeli. Ostali smo še dalje v taborišču. Naše naloge so bile: organizirati vojaške enote, pridobivati vedno nove prostovoljce, posebno iz »bataljonov speciale«, katerih je bilo v južnem delu Italije vse polno, dalje da najdemo povezavo s predstavniki NOV v domovini. Končno smo uspeli. Našli smo naše predstavništvo v Bariju. Zdaj smo se vedno bolj ukvarjali z organizacijo in vežbanjem naše enote in vedno bolj uporno zahtevali, da nas oblečejo in vojaško opremijo. Končno nas je bilo v taborišču Carbonara že okoli 2400. Ustanovili smo brigado, bataljone, čete. Uspeli smo se rešiti četnikov in postavili smo svojo vojaško komando. Prišel je čas, ko so nas angloameričani priznali za zaveznike in nam dali posebno taborišče v Gravini. Tu so nam končno dali orožje in vojaško opremo in nam omogočili odhod v domovino. Na Vis smo prišli zadnje dni oktobra 1943. leta. V taborišču v Gravini je ostalo le manjše število tovarišev, ki so še naprej sprejemali prostovoljce s področja južne Italije, Sardinije in od drugod. Tu so bile pozneje ustanovljene še tretja, četrta in peta prekomorska brigada. Tu je bila formirana tankovska brigada in v okviru te baze je bila ustanovljena tudi prva eskadrilja letalcev. Baza Gravina je odigrala polno vlogo v NOB. Mislim, da je iz te baze odšlo v domovino več ko 20 tisoč borcev.«

Vis je postal središče zvez s partizanskimi enotami in odredi. Z obale so čez otok Vis prepeljali v Italijo okoli 35.000 žena, otrok in ranjencev. Vzpostavljena je bila zveza z zavezniki v Italiji in na Vis je začela prihajati pomoč v orožju, municiji, vojaški opremi in hrani. V želji, da bi pokvarili nemški obrambni sistem na otokih, smo prešli v protiofenzivo, pripoveduje general Levičnik, in smo trikrat desantirali. Od 21. do 25. aprila 1944 na Korčulo. 10. maja na Šolto in 1. junija na Brač. Najbolj je uspel prvi desant na Korčulo. Tu smo pri vasi Blato ujeli vso nemško posadko z oborožitvijo in artilerijo. Le-to smo pozneje uporabljali v naših kasnejših akcijah. Z Visa so v štab korčulanskega odreda prispeli naši oficirji z nalogo, organizirati desant in napad naše vojske. S sodelovanjem partijske in skojevske organizacije so to nalogo uspešno opravili. Taka desantna operacija ne bi uspela, če ne bi bilo stroge konspiracije in nadrobnih podatkov o sovražniku. 13. aprila je imela naša obveščevalna služba točne podatke: na Korčuli, Mljetu in na Pelješcu so imeli Nemci več ko 2000 vojakov in močno artilerijo.

Komanda divizije je sklenila, da se je treba izkrcati z dvema borbenima skupinama. Prvo so poslali na Mljet z nalogo, da veže sovražnika na Pelješcu in tako olajša likvidacijo sovražnika na zahodnem delu Korčule. 19. aprila je šel na pot konvoj in pred jutrom prispel na Lastovo. Ko se je zmračilo, je konvoj nadaljeval pot k otoku Mljetu. Izkrcanje se je začelo pred zoro. Bataljoni so

prešli v hiter in silovit napad. Nemci so izgubljali postojanko za postojanko in imeli hude izgube. Naloga je bila opravljena in naše enote so se umaknile na Lastovo. 21. aprila so enote glavne udarne skupine krenile z Visa. Ko se je zmračilo, so ladje polne borcev izplule in formirale tri konvoje: prvi je vozil skupino, ki je imela nalogo, da se izkrca na severni strani Korčule, medtem ko sta blizu skupaj vozila k jugu Korčule konvoja južne skupine in topništvo. Da ne bi zaradi morebitne okvare motorja ali neenake hitrosti kakšna ladja zaostala, so močnejše ladje vlekle slabše. Skromna sredstva za tako kompliciranо akcijo sta nadomestili izvrstna organizacija in iznajdljivost. Z odločnim jurišem so Nemce vrgli s položajev, tako da so se začeli umikati proti Veli luki. Zaradi silovitega pritiska pa so se morali tudi tu umakniti proti zasedi, ki jih je pričakala z mitralješkim ognjem. Ko so se tako znašli v dvojnem ognju, so jih kmalu razbili. Ob 15. uri so bile likvidirane vse postojanke in utrdbe, vsi preživeli nemški vojaki pa ujeti. Hkrati so bili siloviti boji pri vasi Blato. Topništvo in minometi so pripravili pot za nočni napad. Kmalu je bila tudi ta skupina likvidirana. Preden se je zjutraj zdanilo, se je začel sistematičen topniški in minometalski ogenj.

V artileriji velja zakon verjetnosti. Za določen cilj na določeni daljini potrebujemo določeno število izstrelkov, da bi enkrat zadeli. Vprašanje sreče je, ali bomo zadeli s prvim ali zadnjim izstrelkom. Tako se nam je zgodilo na Korčuli, ko smo se izkrcali. Topove smo prenašali na rokah na položaj ne daleč od obale. Daljina je bila približno 7000 metrov. Nad Blatom je ležala v jutranjih urah gosta megla. Akcija se je začela v določenem času, streljali smo po karti skozi meglo, ne da bi videli cilj. In slučaj je nanesel, da je prvi izstrelek zadel nemški bunker in ga povsem uničil. Pozneje, ko je bilo Blato že likvidirano in nemška posadka odpeljana v ujetništvo, kolikor je je ostalo žive, smo dobili povelje, da ukrcamo artilerijo s posadkami in preostalo municijo. Vtem je prišel k meni komandant Prve proletarske brigade tovariš Bogdan Stupar in me povabil, da naj sodelujemo še v napadu na Smokvico. Ker svoje artilerije nismo več imeli, sem vzel nemško zaplenjeno baterijo s preostalo nemško posadko in določil enega naših oficirjev, da jo je postavil na položaj, nemškemu podoficirju pa ukazal, da dobro strelja na svojo osebno odgovornost. In to je tudi izvršil, prav disciplinirano.

Ko smo bili pozneje na kopnem, pred Kninom, so imeli Nemci protitankovske topove zadnjega modela tako imenovane »Panzerjägerje«. To so bili 88 mm protitankovski topovi z začetno hitrostjo več ko 1200 m na sekundo. V navodilu za uporabo teh topov je bilo posebno poudarjeno, da se za cilje razen tankov sme uporabiti le v najnujnejšem primeru, ker je bilo življenje teh cevi zaradi velike začetne hitrosti zelo kratko. Nemci so imeli navado, da so v primeru nevarnosti ali umika, vsak top uničili. Vendar nam je do konca vojne uspelo zapleniti za dve bateriji teh topov z municijo.

Posebej bi želel poudariti odlično delovanje poljske artilerije, katere značilnost je bila velika pokretljivost na vsakem terenu. Tretji poljski motorizirani divizion — tri baterije z jeepi — je v Liki držal sam široko fronto. Pri tem se je stalno premeščal. Poljski motorizirani divizion 26. divizije, dve bateriji z odličnim komandirjem artilerije ing. Miklavčičem je uničil celotno nemško grupacijo pri Kosezah pred Ilirsko Bistrico.

Na Visu so že januarja 1944. leta začeli s kurzi in tečaji: za poslužitelje topov, za komandirje-oficirje, protiletalski, protitankovski tečaj itd. Kjerkoli smo našli ali slišali za kakšnega artilerca, smo ga poiskali in vtaknili v artilerijo.

Nikdar nismo ostali brez municije ali bencina. Municijo smo si že prej pripravili za topove, ki smo jih dobili od zaveznikov. Imeli pa smo dobro obveščevalno službo, tako da smo takoj, ko smo se izkrcali na obalo, že vedeli, kje ima sovražnik svoja municijska skladišča. Pred kninsko bitko sem poslal naprej oficirje-izvidnike v okolico Gospića pregledati položaje in da ugotove, kje so municijska skladišča. Mi smo se z nemško municijo za havbice 105 mm vedno oskrbovali na terenu. Za to smo imeli tako imenovane trofejne ekipe, ki so vsak zaplenjen top takoj popravile, municijo sortirale in šli smo celo tako daleč, da smo zaplenjene granate celo tehtali in

označevali njihovo težo zaradi bolj preciznega streljanja. Ustvarili smo si lastna skladišča od Splita pa tja do Trsta. Seveda smo med potjo izkoristili vsako mehanično delavnico za naše potrebe. Tako smo imeli v Šibeniku veliko delavnico in smo jo držali, ko smo bili že pred Reko. Med primorskimi Slovenci smo našli veliko mehanikov in šoferjev in sploh ljudi, ki so poznali tehniko.

Napad na Drvar je pomenil začetek sedme ofenzive. Ta je potekala na področju vzhodne Bosne. Boji so trajali 10 dni. Nemci so trdovratno napadali. V njeni drugi fazi so nam pomagala zavezniška letala in ovirala delovanje nemškega letalstva. Takrat je Tito odredil, naj se izvede že prejšnji sklep, da premestijo Nacionalni komite in Vrhovni štab na drug, bolj varen kraj, kjer bi laže opravljala svoje delo. Tako sta v začetku junija odletela z letališča v bosenskih planinah pri Kupresu Nacionalni komite in del Vrhovnega štaba s Titom na »Dakoti« v Bari, od tam pa je prišel Tito čez nekaj dni na angleškem rušilcu na otok Vis. Tukaj sta se nastanila Nacionalni komite in Vrhovni štab. Od tu so bile zveze s tujino in domačo deželo dosti lažje.

Vis je postal pravi čebelnjak. Vsak dan so prihajali komandanti iz najbolj oddaljenih krajev Jugoslavije: iz Makedonije, Vojvodine, Slovenije. Angloameriška in sovjetska prevozna letala so se spuščala na zasilnih letališčih v planinah pa tudi na nekaterih delih osvobojenega ozemlja v Sremu, od tu so prihajali partizanski komandanti in politični delavci v Bari, od tam pa z letali ali z ladjami v Vrhovni štab na Visu. Razen tega je bila vsak dan radijska zveza s korpusi. Ker je bilo možno, da bi Nemci spustili na Vis padalce, je bil otok zelo utrjen. Po poročilih, ki so jih našli v nemških arhivih, je nemška vrhovna komanda pripravljala nov napad na Vrhovni štab na Visu. To akcijo pa je preprečil atentat na Hitlerja 20. junija 1944. leta. Zato so jo preložili za pozneje, vendar pa je niso mogli nikoli izvršiti. Na Visu je bila razen tega tudi skupina britanskih poveljstev, večinoma za protiletalsko topništvo.

Malo letališče na Visu so razširili, tako da je postalo pomožno letališče za bombnike XV. ameriške letalske armade, ki je napadala vojnoindustrijska središča v srednji Evropi in na Balkanu. Ti bombniki so se spuščali na Vis, kadar so se vračali s poletov poškodovani ali pa jim je zmanjkalo goriva.

Sicer pa je bil otok Vis poln vsakovrstnega vojaštva, medtem ko so civilno prebivalstvo večinoma izselili v Italijo in Egipt. Največja težava je bila preskrba s pitno vodo, posebno za množico topniških mul. Vis nima vode in tako so vsak dan vozili iz Italije. Bila je prava dragocenost. Sekretar občinskega komiteja ZK na Visu Andro Roko mi je prav o tem pripovedoval: »Ne vem več, katera enota je poslala v preskrbovalni oddelek pismo s prošnjo, da naj za potrebe brigade izdajo nekaj hektolitrov vina. Moram povedati, da so borci dobivali na Visu namesto vode vsak dan liter vina. V istem pismu pa je bila še ena prošnja, utemeljena do potankosti, za eno kanto pitne vode.«

Vis je bil prava kovačnica bratstva in enotnosti jugoslovanskih narodov. V številnih brigadah so bili zbrani borci iz vseh naših republik. Pomemben delež imajo tudi slovenski partizani. V petih prekomorskih brigadah, eni tankovski, eni armijski artilerijski brigadi in v štirih divizijskih artilerijskih divizionih, v mornarici in v letalski bazi je bilo mnogo več ko 20.000 borcev iz naše republike. Vse te enote so sodelovale v borbah za osvoboditev Dalmacije, Bosne in Hercegovine in nekatere od njih so sodelovale v bojih za Reko, Trst in Tržič. Prva in druga prekomorska brigada sta se izkrcali na obali pri Vranskem jezeru pri Pakoštanih. V hudih borbah je večina borcev padla, tako da jih je danes živih le okoli 70. Tretja prekomorska brigada, v kateri je bilo 820 primorskih Slovencev, dalje 25 borcev iz stare Jugoslavije, 500 Italijanov, 120 Črnogorcev, 350 Dalmatincev, 120 Istranov ter po en Cigan in en Makedonec, pa je sodelovala v vseh bojih za osvoboditev Dalmacije in Bosne in Hercegovine.

Vis ima danes vse pogoje za turizem in zato naj izrečem še misel nekaterih borcev: Vis, danes poln zgodovinskih spomenikov iz narodnoosvobodilne vojne, naj bi postal letovišče samo za nas, za Jugoslovane! To naj bi bila oaza starih borcev in našega mladega rodu!

Slavko Tiran

NIKO BELOPAVLOVIČ:

Problemi borcev Bele Krajine

V SKLOPU RAZPRAV IN UKREPOV, KI SI POSTAVLJAJO ZA CILJ IZBOLJŠANJE MATERIALNO-SOCIALNEGA POLOŽAJA BORCEV, SMO NAPROSILI TOVARIŠA NIKA BELOPAVLOVIČA, POSLANCA REPUBLIŠKEGA ZBORA LJUDSKE SKUPŠČINE SRS, DA NAM ODGOVORI NA NEKAJ VPRAŠANJ, KI OSVETLJUJEJO RAZMERE IN PROBLEME MED BORCI BELE KRAJINE TER ZADEVNE UKREPE.

Vprašanje: V zadnjem času je vse več razprav o materialno-socialnem položaju borcev NOV. Vemo, da so organizacije Zveze borcev reševale te probleme tudi na vašem področju. Ali nam lahko poveste glavne uspehe pri tem delu in v kakšni meri so potekala prizadevanja ter kako se je pokazala skrb organizacije za člane borcev?

Odgovor: V Beli Krajini prebiva na področju občin Črnomelj in Metlika 6474 članov organizacije Zveze združenj borcev Nov ali 27 % vsega prebivalstva tega področja. Od tega je 4688 udeležencev NOV pred 9. septembrom 1943.

Šibka materialna osnova Bele Krajine in opustošenje med vojno je zapustilo svoje posledice tudi v povojnem obdobju. V tem gospodarsko nerazvitem področju je bilo pred vojno le okrog 300 ljudi v delovnem razmerju, večinoma v obrti, trgovini, pošti in na železnici, medtem ko industrije ni bilo. Ker so od gospodarske osnove odvisni tudi pogoji in možnosti zadovoljevanja potreb borcev, je bilo nujno in edino pravilno usmerjati tudi Belo Krajino v gospodarsko krepitev. Doseženi so že vidni uspehi, niso pa še taki, da bi te komune samostojno, brez pomoči širše družbene skupnosti, uspešno lahko reševale vprašanj udeležencev NOV. Zato se tu še vedno srečujemo s protislovji, ki obstajajo med ekonomsko zmogljivostjo in velikim številom udeležencev NOV, ki živijo v težkih življenjskih razmerah, ker imajo manjše možnosti zaposlitve in zaslužka kot občani v gospodarsko razvitejših območjih.

Veliko borcev in mladine (okr. 5000) se je v prvih povojnih letih zaposlilo v drugih krajih Slovenije, kjer tudi zdaj stalno živijo. Taka odločitev je bila zanje in za skupnost gotovo koristna.

V zvezi z mnogimi težavami tudi ni oporekati skrbi družbe, predvsem republike, ki se je izražala v konkretni pomoči v času obnove, elektrifikacije vasi, gradnji šol in pozneje pri večjih investicijah v gospodarske objekte, komunalna dela, vodovode in ceste.

Zdaj je zaposlenih 850 borcev, to je v razmerju s številom udeležencev NOV in v primerjavi z vsemi zaposlenimi v Beli Krajini relativno malo. 450 borcev se želi še zaposliti, vendar jim je zaradi zdravstvenega stanja in ker so brez strokovne usposobljenosti, težko najti ustrezno delovno mesto. Razumljivo je pri tem, da je za udeležence NOV, ki so že starejši ljudje, težje dobiti zaposlitev kot za mlade ljudi, predvsem pa v tekstilni in konfekcijski industriji, ki poleg elektro in kovinske prevladuje na tem področju. Zato je nadaljevanje krepitve gospodarstva ter izgradnje potrebnih proizvodnih kapacitet ter s tem možnosti zaposlitve še vnaprej osnovna naloga Bele Krajine kot celote. Z rastjo materialne osnove bodo dane večje možnosti komunam in organizacijam Zveze združenj borcev NOV za reševanje njihovih vprašanj.

Skrb organizacije Zveze združenj borcev NOV in drugih družbenih činiteljev je bila predvsem posvečena konkretnim vprašanjem; o rezultatih bi se dalo na kratko podati naslednje:

Organizacije so uspešno pomagale članom pri uveljavljanju posebne delovne dobe in njihovih pravic po 73. in 80. členu zakona o pokojninskem zavarovanju.

Čeprav priznavalnine še niso v celoti zadovoljivo rešene, moramo priznati, da je v tem pogledu mnogo narejenega. V zadnjem času je Okrajni odbor Zveze združenj borcev NOV Ljubljana skrbno obravnaval prav to vprašanje in dodelil za priznavalnine večja sredstva, ki jih je dobil od okrajne skupščine. To bo moralo tudi vplivati na povečanje sredstev, ki jih v ta namen dajejo republiški organi, posebno pa občinske skupščine ne glede na skromna sredstva komun. Kajti višina občinskih priznavalnin je za današnje življenjske stroške odločno prenizka.

Najuspešnejša je bila skrb za otroke padlih borcev. Teh otrok je bilo po vojni v Beli Krajini čez 700. Organizacije Zveze borcev so v prvem obdobju poskrbele za šolanje in štipendiranje večine otrok; ko pa so bili uveljavljeni posebni predpisi, ki so uredili obvezno družbeno skrb za otroke padlih borcev, so se ta prizadevanja še okrepila. Skoraj vsi otroci so se šolali in usposobili za najrazličnejše poklice, nekaj pa jih še nadaljuje študij na višjih in visokih šolah. Le 18 je še takih, ki si iz objektivnih razlogov niso mogli pridobiti strokovne kvalifikacje.

Organizacije so reševale pereče zdravstvene primere svojih članov. Velik del članov-kmetov nima ustrezne zdravstvene zaščite. Med njimi je mnogo primerov hudih obolenj, ki so posledica vojnih naporov, poškodb in tudi starosti. Stroškov zdravljenja ti borci sami ne zmorejo in se največkrat zato ne zdravijo ali ne iščejo pravočasno zdravstvene pomoči. V minulem letu so organizaciji Zveze združenj borcev NOV pri zdravljenju najnujnejših primerov v okviru svojih možnosti pomagale občinske skupščine Črnomelj in Metlika, predvsem pa Komunalni zavod za socialno zavarovanje v Novem mestu. Na razne načine so k tej skrbi prispevale še druge organizacije (Zveza združenj borcev NOV okraja Ljubljana in Maribor) in podjetja (Kartonažna tovarna Ljubljana, Tekstilindus Kranj).

Njihova pomoč je obljubljena tudi za bodoče, vendar ostaja še vedno osrednji problem: pomoč zdravstveno ogroženim, saj je po sedanjih podatkih 228 zdravstveno nezavarovanih borcev potrebnih nujnega in v večini primerov dolgotrajnega zdravljenja.

Vprašanje: Kateri problemi po vaši sodbi ostajajo odprti kot najbolj pereči in kako jih nameravate reševati?

Odgovor: Eden najtežjih problemov je nerešeno zdravstveno vprašanje kmetov-udeležencev NOV, ki so ostali doma in se iz različnih vzrokov niso zaposlili oziroma niso imeli možnosti drugačne zaposlitve. Deležni so sicer delnega kmečkega zavarovanja, nimajo pa popolnega zdravstvenega varstva. Stroški zdravljenja so veliki in tako tudi tisti, ki materialno nekoliko bolje shajajo, ponavadi odlagajo zdravljenje ali pa se sploh ne zdravijo. Problem se samo z dosedanjimi ukrepi ne bo zmanjševal, ampak bo še naraščal, če ga ne bomo hitreje uredili. Povprečna starost borcev v belokranjskih občinah je že sedaj 49 let, obolevanja pa so zmeraj bolj pogosta.

Izhajajoč predvsem iz navedenega položaja, se želi, kot že rečeno, 450 borcev-kmetovalcev zaposliti. Ne samo že poudarjeno zdravstveno in kvalifikacijsko stanje, tudi oddaljenost od centra predstavlja za večino težave pri zaposlitvi, ker se s tem odpirajo nova težko rešljiva vprašanja stanovanj ali prevozov na delovno mesto. Če pa se posamezniki uspejo zaposliti, pridejo v neenak položaj, ker večinoma ne izpolnjujejo pogojev 15 oziroma 10-letne delovne dobe, ki bi jim dajala tiste pravice, ki jih imajo sicer zaposleni borci. Manjši del primerov bo torej možno rešiti tudi z zaposlitvijo, vendar to ni glavni in najboljši izhod za te kmete. Pri zaposlovanju bodo morale delovne organizacije in komune pokazati vso pozornost in s posluhom za osebne težave ter upoštevajoč sposobnosti udeležencev NOV iskati ustrezne rešitve.

Nadaljevanje skrbi za otroke po vojni umrlih borcev in za otroke živečih udeležencev mora biti tudi v bodoče ena od pomembnih nalog. Po vojni je umrlo v Beli Krajini čez 200 udeležencev NOV in njih otroci niso vedno preskrbljeni. Razmerja otrok po vojni umrlih borcev se ne urejajo z istimi kriteriji kot otrok padlih v vojnem času. Gre za štipendiranje, nudenje oskrbe v zavodih in druge oblike pomoči. Za te otroke ni mogoče zahtevati nekih posebnih pravic, vendar pa je naša dolžnost, da jim v primerih, ko izpolnjujejo splošne pogoje pri razpisih v šolo, štipendijah in vključevanju v delovni proces, dajemo prednost in jim s skrbjo družbene skupnosti nadomeščamo starše.

Za prizadevanja pri štipendiranju, šolanju in podobnih načinih pomoči, moramo izraziti dolžno priznanje nekaterim podjetjem tudi izven Bele Krajine, ki že nekaj let z razumevanjem prispevajo k reševanju bodočnosti otrok borcev NOV.

Tudi zagotovitev ustreznih stanovanj za borce še ni do kraja rešeno. Zaradi pomanjkanja sredstev se stanovanjsko vprašanje iz leta v leto počasi rešuje. Borci si precej sami pomagajo z izgradnjo lastnih hišic, po nekaj stanovanj vsako leto zgradijo za borce gospodarske organizacije in občinske skupščine. Vendar je vse to malo v primerjavi z velikimi potrebami. Tako na primer v občini Črnomelj polovica od 610 zaposlenih članov Zveze združenj borcev NOV nima urejenih stanovanjskih zadev.

PETAR ŠIMAGA:

IZ PARTIZANSKIH DEČJIH DOMOV

tuš, 1943

Še težji je v tem pogledu položaj tistih borcev, ki niso zaposleni, upokojencev in invalidov. Po obstoječih podatkih je v Beli Krajini 46 takih borcev, ki so brez stanovanja. Ti lastnih sredstev za gradnjo ne premorejo, gospodarske organizacije in ustanove pa skrbijo v prvi vrsti za delavce, ki so v njihovem delovnem stažu. Tako prihaja v celoti skrb za stanovanjska vprašanja teh borcev na obe občinski skupščini in širšo družbeno skupnost. Prav zaradi takega stanja so na letnih konferencah združenj borcev občin Črnomelj in Metlika predlagali, da se upošteva nezadostna lastna sredstva pri gradnji stanovanj in poveča udeležba republiškega sklada na 50 %. S tem bi se gradnja stanovanj nekoliko pospešila. Obenem pa se morajo maksimalno zavzeti gospodarske organizacije, ustanove in občinske skupščine za hitrejše reševanje stanovanjskih problemov borcev.

V vaseh živi veliko borcev v starih hišah, ki so dotrajane in niso več primerne za bivanje. Z lastnimi sredstvi jih lastniki težko obnavljajo. Ta

popravila ne terjajo zelo veliko denarja, lahko pa bi bistveno popravili kritično stanje. V ta namen naj bi se omogočilo najemanje ustreznih kreditov pod ugodnimi pogoji, ker bodo sicer te domačije do kraja razpadle in bodo s tem nastale še dodatne težave.

Organizacije Zveze združenj borcev NOV bodo morale poiskati vse možnosti tudi za rešitev socialnega položaja tistih borcev in aktivistov, ki so že stari in niso sposobni, da bi se sami preživljali. Samo v občini Črnomelj je 640 borcev in aktivistov iz let 1941, 1942 in 1943 pred 9. septembrom, ki so stari čez 55 let in so vse manj zmožni za delo. Od navedenega števila je 159 vojnih vdov in 226 staršev padlih borcev. Vse te primere bo treba še reševati s priznavalninami, upokojitvami po 80. členu zakona o pokojninskem zavarovanju ali z izposlovanjem splošnega invalidskega dodatka.

Ob mnogih upravičenih in zares zaskrbljujočih primerih pa se pojavljajo tudi pretirane in neupravične zahteve, zaradi česar morajo organizacije in komisije pazljivo in nepristransko presojati pričevanja, potrdila in druge dokumente, sami borci pa dajati svoje izjave objektivno in z vso odgovornostjo. Na drugi strani še vedno srečujemo primere, ko se ovira in oporeka zasluženo priznanje nekaterim borcem in aktivistom zgolj iz osebnih nesoglasij in nagnjenj, ki so nastala pod vplivom poznejših dogodkov in težav vsakodnevnega življenja na vasi.

Vprašanje: Skupščina SRS je sprejela zakon o dodatkih zaposlenim udeležencem narodnoosvobodilne vojne. Zanima nas, kakšen je odmev sprejetega zakona v Beli Krajini kot izrazito partizanskem območju?

Odgovor: Republiški zakon izboljšuje materialni položaj udeležencem NOV, ki so redno zaposleni in imajo iz različnih vzrokov nizke osebne dohodke. S tem bo znatno pomagano zaposlenim borcem partizanske Bele Krajine. Ugotavljamo pa, da zakon ne rešuje in, glede na svojo pravno osnovo ter obvezno skladnost z zveznimi predpisi, tudi ne more reševati nekaterih zelo važnih odprtih problemov, kot je na primer materialni položaj borcev-kmetov, ki so izven delovnega razmerja in nimajo zadostnih sredstev za zdravstveno varstvo in drugih podobnih, že omenjenih težav.

Razpoložljivi podatki nam povedo, da je od 850 zaposlenih udeležencev NOV v Beli Krajini za zdaj 400 takih, ki še ne pridejo v poštev za posebni dodatek, ker ne izpolnjujejo pogojev v delovni dobi. Seveda si bodo tudi ti z leti pridobili delovni staž in zadevne pravice.

Jasno je, da tudi ne moremo pričakovati od nekega, zlasti še tako ozko dimenzioniranega zakona, da bo avtomatično rešil vse navedene številne in zapletene primere in probleme. Ta zakon rešuje in ureja le določen del problematike, menim pa, da bo več vprašanj ustrezno lahko rešil novi zakon o pokojninskem zavarovanju, ki bo v korist udeležencev NOV in interesov družbe moral preurediti nekatere norme.

Težišče vseh prizadevanj za konkretna reševanja materialnih vprašanj udeležencev NOV pa bi moralo tudi v bodoče ne glede na zakonske predpise ostati v domeni naših organizacij Zveze združenj borcev NOV v sodelovanju s podjetji in komunami.

CVETKO ZAGORSKI:

Rdeče in belo

(Nadaljevanje in konec)

— Ne uide vam odlikovanje, če me spravite na ono stran... — Mogoče je mislil resno, a bolje bi bilo, ko sploh ne bi ust odprl. Kateri partizan je že kdaj kvasil take? — Zaslužen človek boste... Veliko zadevo boste pomagali urediti...

Jaz sem pa spremljal v mislih Merkovca: zdaj je že v dolini... da bi le srečno oddal pošto...

Prišlec si je natočil iz steklenice, ki je bila še vedno pred njim, in s trudom nekaj premišljal. Potem se je zagledal vame in rekel, ko da je to sklep njegovega premišljanja: — Čimprej me spravite čez, ne uide vam plačilo, to vam zagotavljam, kakor zdaj tukaj sedim...

Tebi tudi ne, sem mu odvrnil v mislih. Merkovec mora biti že na mostu, pri stražarju. Mu že pripoveduje: bandit na Osredku, v hiši... Stražar spusti Merkovca čez most. Tam ga drug stražar odpelje v kasarno. Ko da bi ose zbezal! Kje, kakšen, od kdaj... Se že pripravljajo. Cela desetina... Merkovec pa: če sme v gostilno onkraj ceste, samo za hip, dokler se ne pripravijo, njegova hči je mlada pri Valpetiču. Na požirek žganja, zaslužil si ga je... Nič ne slutijo, kako neki. Merkovec pa čez cesto. Stari bi se skoraj sesedel, več dni ni bilo že nikogar s hribov v gostilno. Ponoči še celo ne. Merkovec pa se mu reži. Z zetom stopita v boljšo sobo, še preden se pozdravita oče in hči. Nujna pošta! Bo šlo? Še to uro mora do Sergeja!

Pisma so srečno oddana. Pa tudi žandarji so že pripravljeni, med njimi nekaj poturic. Že se pomika kolona v hrib, spredaj komandir z Merkovcem, drugi v gosjem redu za njima...

Preklete zanke, ki jih nastavlja človek človeku! Ko da nismo vsi dvonožci, ko da ne živimo vsi enako in nimamo radi istih reči v življenju! Ko da ne govorimo vsi z istimi glasovi in nas nazadnje ne čaka isti konec!

Prekletstvo vojne! Zmeraj sem bil proti njej, saj ni drugega kot zarota proti človeku, pa sem se začel še sam vojskovati, po svoji pameti, in zdaj se mi bliža zadnja bitka. Saj je šlo kar prav, dokler sem vedel, pri čem da sem. Rdeče in belo, naši in njihovi! Ni bilo treba iskati v očeh in mislih, na kapah je pisalo, na rokavih, vsakdo je imel na jeziku, kar v srcu.

Imelo me je, da bi človeka za mizo kar naravnost vprašal, naj po pravici pove, kdo da je in kaj mu vrta po možganih. Mogoče, sem zdvajal v sebi, pa le ni, za kar ga imam. Mogoče sem skuhal nekaj, kar mi bo težko pogoltniti.

Dolgin pa je sedèl široko in brezskrbno, sit, in tudi žganje je že opravljalo svoje.

— Torbo sem jim pustil, to je že res, kdo bi mislil na torbo, ko gre za glavo, — je blebetal. — Kaj neki bi imel od tega, če bi se dal ubiti?

Nisem več mogel poslušati tega natepanja — do kraja me je prepričal, da se je bil vdal Nemcem in da zdaj dela zanje — stopil sem k mizi, poveznil kozarec čez steklenico in jo odnesel nazaj v omarico.

Zamerljivo me je pogledal.

— Ta tvoja zveza je počasna, po smrt bi jo poslal, — je rekel.

— Vsak hip bo tu, — sem odgovoril, on pa se je začel oprijemati mize in vstajati.

— Greva pogledat, videti hočem to tvojo zvezo...

— Če se ti tako mudi, pa pojdi!

Zares sem želel, da bi se pobral iz hiše.

— Je to beseda partizanu? — je zrasel. — Je to beseda tistemu, ki krvavi zate, strada, zmrzuje?

Spet je bil prejšnji, tak, da bi sprožil vanj, če bi imel kaj v roki.

— A ti krvaviš? — se nisem mogel zdržati. Iz hiše bi ga vrgel, če ne bi zaslišal takrat od zunaj zvoka, ko da je nekaj lesenega zadelo ob tepko.

Prisluhnil sem, če se bo spet oglasilo. Neznansko dolgo je trajalo. Že sem odprl usta, da bi rekel kaj pomirljivega, takrat pa je poropotalo po vežnih vratih.

Dolgin me je vprašujoče pogledal, v negotovem pričakovanju. Napol dvignjen izza mize je obstal, Lona se je zagledala predirljivo vame. S počasnim korakom sem prešel sobo in vežo in glasno vprašal:

— Kdo je?

— Jaz, — se je odzval Merkovec.

Toliko da sem odpahnil, je že nekdo od zunaj sunil v vrata, da so se nastežaj odprla. Komaj sem odskočil. Merkovca je vrglo v vežo, pahnil ga je Nemec, ki je tiščal za njim, s pištolo v eni roki in s slepečo svetilko v drugi. Za njim sta se pomolili v vežo dve črni cevi.

Odskočil sem proti kuhinji, prestrašen in radoveden, vse obenem. Obšla me je želja, da bi povprašal Merkovca, če je oddal pošto, pa nisem utegnil. Nemca sta uperila vame cevi, eden je zakričal: »Hände hoch!« Merkovec pa je zavpil, da nisem pravi. Tisti hip so že pritisnili v izbo in tudi zadrdralo je že... Ne, tega nisem hotel, pričakoval sem bil, da se jim bo fant takoj predstavil, kdo da je in se bodo v zadregi vsi skupaj spravili iz hiše. Privoščiti sem si bil hotel majhno, potrebno šalo, da bi z njo prikril zvezo... To je bilo pa tudi vse,

kar sem utegnil premisliti. Že sem bil na pragu v izbo, a kar sem videl, je vzelo udom in jeziku vso moč.

Ranjen partizan v moji hiši in po moji krivdi! S pol telesa je ležal čez mizo, z dvignjeno glavo, s krvavo liso čez čelo, zdrknila mu je v oko, ga zalila in se razlila čez lice; z odprtimi usti in v smrtnem strahu osteklenelim očesom je strmel sem na prag, prav vame. Predse je molel svoje dolge roke, v eni je imel bombo, z drugo jo je poskušal odviti.

Bila je le sekunda ali še manj, vendar dovolj dolgo, da se je v meni vse sesulo. A časa ni bilo niti za krik, iz avtomata pred menoj je spet zaropotalo d-d-d-d...

Najraje bi bil takrat sam na njegovem mestu! Glava mu je onemoglo padla na mizo, obmirovala, izmed dlani je zdrknila železna, kvadratasta nazobčana žoga, se zakotalila po mizi in se ustavila. Nemec je nekaj zarjul in odskočil, porinil s praga še mene, takrat pa je že tudi zagrmelo v hiši.

— Lona! — sem zaklical na vso moč, z enim skokom sem bil spet v hiši, v prahu in dimu.

Lona se je bila sesedla ob peči, pol je je bilo pod klopjo, kjer je ves večer sedela. Na posteljo sem vrgel pogled — mati so pol sedeli pol ležali, naslonjeni na stranico, ko da spijo.

Ob meni se je znašla Malka, v dolgi beli srajci, vsak pod eno roko sva prijela Lono in jo dvignila na klop. Sama si je pomagala, zakaj vtem se je že zavedela, in si šla z desnico čez čelo in oči, potem me pa tako čudno pogledala, takega pogleda pri njej še nisem videl, ne z ljubeznijo, ne z usmiljenjem, niti ne jezno, ampak odsotno, kot tujca, da me je prizadelo bolj kot karkoli.

— Si ranjena? — sem zaklical.

Odkimala je, nič ji ni bilo, le omedlevica. Utrujen pogled ji je šel po sobi in se ustavil na postelji. Zvlekla se je tja, dvignila starki belo glavo in jo položila na blazino. Nič ni bilo krvi, taka je bila ko prej, le zenice so motno gledale nekam navzgor, da je bila oči sama belina.

Lona se je spustila na tla, z glavo na postelji, brez glasu je jokala, le rame so se ji stresale. Obstal sem sredi sobe, nisem vedel kam s sabo, srce v prsih sem čutil ko veliko utež, trgala mi je vso notranjost.

K mizi si nisem upal pogledati. Vem, kaj naredi s človekom granata.

5

Kmet je zlezel povsem vase, samo še kot kepa je čepel v mračnem kotu. Plahnel je, medtem ko je rasla in ga vsega preraščala grozljiva, vseuničujoča misel, nevera vase in v vse, v kar je še včeraj verjel.

Tak naj bi bil torej konec? In če je lahko njegov konec tak, zakaj ne bi mogel biti tak tudi konec vsega, v kar je verjel?

...Ko je tako stal tam sredi hiše, zgubljen, malodane ponorel, je začutil na rami moško roko. Ozrl se je — bil je nemški podoficir.

Široki, tolsti, razžarjeni obraz pod žandarsko kapo se je dobrodušno, prijateljsko smehljal. Najbolj čudno pa je bilo, da so ostale kmetu v spominu rdeče, redko posejane ščetine na bradi, zgornji ustnici in po licih.

— Svinja! — je pomislil.

Nemec pa ga je potrepljal po rami:

— Braver, unser Mensch!

Kmet je razumel toliko nemški, da je vedel: Nemec hvali zvestega psa... Nemec si je njegov molk razlagal po svoje.

— Kommen Sie mit! — Z roko je kazal v dolino. — Sie bekommen viel Mark...

Medtem se je hiša napolnila z vojaki. Topotali so z nakovanimi škornji, smrdeli po vojaškem potu in prahu proti mrčesu, vsevprek govorili, se šalili in drenjali k ubitemu.

Kmet se je opotekel skozi vežo na dvorišče. Hotel je biti sam. Premisliti. Pod tepko je ugledal nekoga s tlečo cigareto v ustih. Bil je sosed, Merkovec. Tudi ta se je bil umaknil in čakal.

— Pošto si oddal? — je komaj spravil iz sebe.

— Oddal, zdaj mora biti že na poti.

Molče sta obstala drug ob drugem, potem pa je le šepnil spet kmet:

— Pa je bil najbrž le pravi...

Ničesar drugega si nista imela povedati, nikomur pod nebom ni imel kmet več kaj reči, niti partizanom ne bi vedel kaj povedati v zagovor, prsi bi jim nastavil, njim ali komurkoli... Šel je mimo soseda in se ustavil za hlevom. Naslonil se je, pravzaprav ujel na zid in se brez misli zagledal v temo.

Kako ves drugačen je bil svet nocoj! Zemlja, ko da ni njegova. Še zvezde so bile drugačne. Svetlejše, kolikor je bila noč bolj črna, oddaljenejše in večne, kolikor bližji je bil konec... Vse se mu je zdelo drugačno, belkasti soj vrhov in srebrna preja med vejami; veličastnejše, pa tudi tuje, ko da ga je narava izbrisala iz svoje skupnosti.

Streznil ga je ropot na dvorišču. Nemško govorjenje, ostri klici, ukazovanje. Potem hreščanje hlevskih vrat, škripanje voza izpod parme, leni koraki kobile, ki so jo bili zmotili pri nočnem počitku. Nakladanje, spet klici, komande, naposled hreščeče premikanje voza in oddaljujoče kopitanje po nasutem gramozu...

Lona ga je poiskala za hlevom in mu na moč vsakdanjim glasom povedala, da so si sposodili voz in kobilo. Naročili so, naj si ju pride zjutraj iskat.

Šel je za Lono v hišo in občepel v kuhinji, ob železnem štedilniku. Iz sobe onkraj stene je slišal, kako drgne Malka tla...

V gnilem senu se je toliko ogrel, da ga je minil drget in z njim tudi napetost, v kateri je zlezel vkup. Utrujene veke so zakrile oči in obšel ga je omotičen spanec. Ni trajal dolgo, zakaj ko se je zbudil, je bil v kleti še zmeraj mrak. Trznil je, ni se takoj znašel, kje je in kaj se dogaja z njim, obšel ga je čuden, globok strah. Potem se je zavedel, si pomencal oči, vrgel s sebe smrdljivo odejo sena in vstal. Zdravi udje so terjali gibanja. Pretegniti se, občutiti tok krvi, ogreti ta živi kotel, ki čemi v temi in mrazu!

Pretegnil se je. Potem ga je želodec spomnil, da je že dolgo prazen. Vse drugo se je umaknilo najpreprostejšemu občutku gladu. Spomnil se je popotnice, ki mu jo je bila dala Lona, potipal žepe — bili so prazni, saj so mu jih žandarji izpraznili. V njih so bile le še drobtinice. Z zadržano pobožnostjo jih je jel nositi v usta, sladko žito njegovega polja, ostanek vsega, kar je bilo nekdaj njegovo, z Lono in otroki vred, z njivami in gmajno, z živino in vsem, kar je pomenilo življenje. Ni bil zmeraj zadovoljen z njim, a bilo je najboljše, kakršno je moglo biti — bilo je njegovo.

Ko da si je opomogel od južine, je napravil tistih nekaj korakov dol in gor po temačnem prostoru. Postal je nestrpen. Prisluhnil je oddaljenim stražarjevim korakom in žvižgu patrole od reke sem.

— Kaj namerjajo z mano? — je pomislil prvič nase.

Kaj bi le namerjali z banditom? Odveč vprašanje. Gre samo še za to, kakšen konec ga čaka. Pred njim je samo še eno dejanje, zadnje dejanje, ki se tiče zdaj samo še njega — črta in nepreklican, nepopravljiv seštevek.

Kar se je zgodilo v njegovi hiši s partizanom — vseeno je zdaj, kakšen je bil po človeški plati, nosil je zvezdo — tega ni moč spremeniti, mrtvega partizana ni moč oživiti. A kar je bilo potem še v njegovi moči, je napravil, ranjenci so srečno prešli Savo, rešil je, kar se je dalo, in tudi sam sebe s tem, da se je takole pogubil.

Ob tem ko rezilo ostrem, neusmiljenem, pa pravičnem premisleku je spet zajel moči. Ni sédel več v kot, razkoračen je obstal sredi prostora, s pogledom svojih ko spominčice modrih oči na izseku neba, katerega temno modrino je jela prežarjati bela svetloba jutra...

Ždel sem v kuhinji, v temi, izmučen ko da so me s kolesa sneli. Lona je prigovarjala sinku, ki se ni in ni mogel potolažiti, ko da kaj ve. Malka je še zmeraj drgnila pod v hiši in bilo mi je, ko da mi dreto vleče skozi prsi.

Bolečina je ko s šilom dolbla vame, brez določene misli. Vse je bilo še preblizu, nerazumljivo. V črnem obupu sem se spomnil najpreprostejšega — slatinarke, ki sem jo bil vzel tistemu z mize. Ko da sem odkril zdravilo, me je zaneslo v hišo. Malka se je pripogibala pod mizo, ob njej je bil škaf, poln motne vode, in neznansko se mi je zasmilila, ne vem zakaj. Nisem je mogel gledati, ko tat sem se pobral s slatinarko nazaj v kuhinjo. Nagnil sem, in ko sem spet spustil glavo, se mi je zazdelo, da nekdo stoji za šipo, pred oknom. Luči v kuhinji nisem imel, zunaj pa je bila svetla noč, le češnja je metala senco čez okno, tako da bi se lahko tudi motil.

Prej kdaj bi bil stopil k oknu pogledat, kdo da je in kaj bi rad, snoči pa sem komaj zmogel odstaviti slatinarko na štedilnik. Zbal sem se človeka, se potuhnil. A ko je dvignil dlan nad oči in se s stegnjenim vratom razgledoval po temi v kuhinji, sem se spomnil, da bi bil lahko kurir, ki sem ga čakal že cel teden, in ko odrezano sem bil spet prejšnji. Minil me je strah, v meni je vstalo nejasno upanje.

Stopil sem k oknu — zares je bil nekdo s partizansko kapo na glavi in s puško čez ramo. Odprl sem okno.

— Dober večer, — je šepnil. Pojoče je zavil, po dolenjsko, in mlad, okrogel obraz je odkrito gledal vame in se navihano smehljal, češ: evo me!

— Kjer poka, so tudi naši, sem si rekel...

Zdaj sem ga prepoznal, bil je kurir Iztok z dolenjske strani.

Nisem zinil, ko da sem ob jezik, samo z glavo sem mignil in dal znamenje, naj stopi okrog hiše, kar je pomenilo, da ni nevarnosti...

Čudna stvar je človek! O sebi ima neke predstave, v resnici pa je tak, kakor se otepa z življenjem. V življenje ti stopi dogodek, pa te zaobrne, sam ne veš kdaj. Ko da se dvigne pred tabo zid in prestreže očem pogled navzven, da se obrnejo navznoter. Kar so bile navajene gledati dotlej, se umakne nečemu večjemu, globljemu. Človek, življenje — v čim večjih premikih sta, hujša peza ju tare... Sam sebe nisem več poznal. Obstal sem, tisto uro nisem mogel ni-

kamor več, a vedel sem, da bom slej ali prej moral naprej, da bom moral čez ta zid, pa naj bo za njim katerakoli resnica ...

Mrko sem ga sprejel, on pa je bil ves domač, zaupljiv, ko da je prišel pod staro streho. V veži si je stresel mokroto s čevljev in stopil za mano v hišo, kjer je Malka zadnjič pobrisala tla in ožemala cunjo. Trznila je, ko da jo je zalotil pri nepravem delu, in odnesla škaf iz hiše.

— Je zrak čist? — je vprašal.

— Je.

— Kaj pa ste imeli? — je spet vprašal, z očmi na poribanem podu, mislil pa je na pokanje.

— Ubili so nekoga, — sem odgovoril. Glas mi je bil tuj, ko da ni moj. Njegov pogled mi je obvisel na obrazu, oster, vprašujoč.

— Koga?

— Nisem ga poznal.

— Ga je kdo izdal?

Nisem takoj odgovoril.

— Kdo ga je izdal?

— Jaz.

Ostrmel je, ni premaknil oči z mene.

— Vi? — je vprašal nejeverno in me gledal, ko da se mi meša.

Moral sem mu razložiti, da bi mi verjel:

— Prvič je prišel v hišo, doslej ga še nisem videl. Kar vdrl je. Javljeno je bilo, da se potika po vasi strganec, a ko nas je ozmerjal potem še z banditi in pretaknil hišo za hrano, nisem več dvomil.

— Je bil visok, črnih las, v nemških škornjih?

— V škornjih, z rusko avtomatko.

Partizana je dvignilo. Stopil je po hiši, s pogledom v tla.

— Moj tovariš je bil, kurir. Zmeraj smo ga svarili, naj se obnaša po človeško ... Svoje vrste človek je bil, zdaj jo je skupil ... — Ustavil se je pred mano. — Ampak, kako ste se mogli tako zmotiti?

— Kako sem se mogel tako zmotiti?

Obstal je pred vprašanjem. Res, kako se je mogel tako zmotiti?

Začeti bi moral spet spočetka, na drobno, pri Merkovcu, ko mu je prišel povedat, da se klati po vasi ovaduh. Ali še prej, pri tistih dveh kurirjih, ki sta mu dala pošto — kdo sta bila, od kod jima pošta? Zaradi te pošte je poslal soseda v dolino ... Ne, niti to ne bi bilo dovolj. Začeti bi moral s tem, da že teden dni ni bilo zveze in kako je čakal kurirjev. Kako so prihajali Nemci in kako je pokalo okoli. A tudi to bi bilo mlatenje prazne slame. Vleklo bi se lahko vse dni, pa si ne bi mogel razložiti, se oprati sam pred sabo, tako se je zapletlo z njim. Moral bi začeti še dlje. Kje? Pri sebi? Pri vojni?

Čas teče, kmalu pridejo ponj ...

... Vstopila je Malka, v svežem predpasniku, z veliko belo skodelo v levici, iz nje se je dvigala para, po mleku je zadišalo, in s krajcem kruha v desnici. Obrnila se je k partizanu, s celim životom, celo smehljaj je spravila v kotičke ust, sicer ne tak kot drugekrati, širok, čez cel obraz, smehljaj je bil pa le.

Fant je sédel in srebnil. Nekaj je premišljal, se ustavil z očmi na Malki, spet srebnil in se zamislil.

IZIDOR URBANČIČ:
KURIR (zima), 1961 (olje)

— Moj tovariš je bil, — se je vrnil k začetemu pogovoru. — Nujno pošto sva nosila, pa sva naletela na strgance... Pošto za Sergeja in za odred. Ob štirih bi moral v zaščito bolnici, ki se umika... Tudi doktor Črt in Hanika...

Kmet se je prijel za čelo, zvrtelo se mu je, tako nenadoma se mu je razpletlo.

— Zdaj Nemci vedo za premik bolnice... vse lahko zajamejo! — je bruhnil.

Kurir ni razumel, začudeno je gledal kmeta.

— Kaj ne razumeš? Oni, tvoj tovariš, je izgubil med begom torbo, Nemci so jo dobili, strganca sta jo prinesla meni, jaz sem jo pa spravil čez Savo... Zdaj se odred gotovo že pripravlja na premik proti Savi...

— Hudiča, — je zinil kurir, nič drugega, in vstal. — Zdaj se pa mudi!

Potem je pogledal na uro.

— Polnoč je že mimo.

— Samo en izhod je, — je rekel kmet negotovo, ko da se še ni odločil. Kurir se je vprašujoče zazrl vanj.

— Meni bodo Nemci verjeli... — je začel kmet. Malka se je izgubila iz sobe, kmet in kurir pa se zapletla v prerekanje. Kurir je hotel čez Savo, da še

pravi čas ustavi odredov premik, kmet pa ni verjel, da bi se mu posrečilo preplavati reko, zdaj ko je ofenziva. Ujemo ga, ubijejo in vse bo izgubljeno. Potem sta preudarjala, zelo dolgo, se je zdelo Malki, ki je čakala v kuhinji, v temi, in kdaj pa kdaj odprla okno pa prisluhnila v noč.

Nazadnje je le prišel oče v kuhinjo, s počasnim, utišanim korakom, ko da bi se bal koga zbuditi.

— V hišo pridi, — ji je rekel.

Prav tako je vstopil v spalnico, k ženini postelji. Ni mu je bilo treba klicati, bedela je.

— Lona, — je rekel mehko. Koj je vedela, da ni prišel za karsibodi. Dvignila se je na komolec. — Lona, — je ponovil. — Veš, kaj se je zgodilo nocoj v naši hiši. Tisti je bil kurir, z nujno pošto... Za bolnico gre, na poti tu čez je, ob štirih bi morala čez Savo...

Ne da bi čakala konca, je vstala. Tiho se je napravljala, da ne bi zdramila otroka ob sebi.

Hotela je v hišo, pa jo je zadržal.

— Lona, — je spet rekel, še obzirneje. Začudeno se je ozrla vanj. — Veš, Lona, mogoče se dolgo ne bova videla... Mogoče sploh ne več. Nihče mi ni ukazal. Iztok mi je branil, ampak jaz sem se odločil. Gre za ranjence, okoli petdeset jih je, in tudi naša Hanika je vmes... pa tudi zame gre, za ime naše hiše. Saj bi se mi tudi drugekrati lahko kaj hudega zgodilo, sama veš, stokrat sem nosil glavo v torbi in samo posebna sreča bi bila, če bi jo srečno prinesel v svobodo...

Stala je pred njim, v mraku, vdana in tiha kot pred dvajsetimi leti, ko je bila prišla v hišo. Kmeta, ki se je bil odločil, da bo možat, je obšlo nenadno, sveže občutje: ko pred dvajsetimi leti, ko da se bo vse spet vrnilo, mladost in tista pomlad in Lona osemnajstih let, drobnih sivih oči, migetajočih v porednosti in zastrtih v ljubezni.

Sklonil se je nadnjo, vzel njeno glavo v dlani. Oči so ga zapekle. O čem naj prepričuje ženo, s katero je živel dvajset let? Poznala ga je in on njo. Tudi če bi brez besede odšel, bi vedela, da je storil, kakor je moral. Ne, ker bi mu kdo ukazal, marveč ker je vse, kar počenja, on sam.

Glava ji je omahnila ko ovenèl cvet, kolena so klecala, toliko da jo je obdržal. Naslonila se je nanj, z glavo na prsih, in mu obvisela v rokah.

— Kaj ni moč drugače? — je vprašala.

— Tako ne bi mogel živeti.

— Saj ni bilo namenoma. Razumeli bi.

— Bi. Samo jaz si ne bi odpustil...

6

Zbrali smo se v hiši, oprtani s culami. Ko da bi nas Nemci selili. Lona s sinkom v naročju. Spokojno je spal, čez leta šele bo zvedel.

Govoril sem samo še jaz, razporejal, svaril. Posamične besede, hote bolj hladne, kot bi imele biti. A kar sem počel, je bilo vse bolj pri vrhu. Delala je samo pamet. V prsih, v duši, pa je orala taka bolečina... z železnimi zobmi je orala po srcu in ga trgala.

Vsemu sem že dal slovo. Materi, pregrnjeni z belo rjuho, stenam, ki sem jih bil pozidal za rodove. Svojim si nisem upal pogledati v oči. Kadar so se

srečale, so bile moje tuje, hladne, ko zaklenjene s tremi ključavnicami, da se skoznje ne bi videlo v dušo. Se ne bodo kdaj z očitkom spomnili name? Vse nas je pogubil, naš oče, dom, družino... Za kaj, za koga?

Že je bilo vse končano, že sem hotel prijeti za kljuko, da bi odšli, ko se oglasi zunaj trkanje. Tiho smo se umaknili iz veže v hišo.

— Kdo je? — sem vprašal nejevoljno.

— Partizani, — je bil odgovor znanega glasu, bil je tisti ponarejeni partizan, ki mi je bil izročil pošto.

— Kaj pa je spet? — sem rekel, da bi ujel kaj časa. — Oblečem se.

Švignil sem v hišo in pošepnil kurirju. Skoraj brez besed sva skovala načrt. Odklenil sem jima in ju spustil v vežo, v temo. Za njima sem spet zaklenil in se motal proti izbi.

— Vsaj posvetil bi! — je bil dolgin osoren. — Kaj pa pošto, si oddal? — je vprašal bolj prijazno.

— Ná pošto! — je zaklical partizan od kuhinje, njegove oči so bile vajene teme, jaz pa že tudi na pragu v izbo, tako da je imel oba na muhi.

Pobliskalo se je po veži, cel rafal plamenčkov, pokov, ko z ognjenim bičem. Obračun je bil kratek, mudilo se je.

Posvetil je z baterijo po strgancih, ki sta drug čez drugega obležala ob vežnih vratih. Snop žarkov je šel kot dlan čez pobledela obraza, čez odprte oči in usta pa navzdol po zelenih italijanskih plaščih.

— Torba! — je zaklical Iztok in izpulil izpod mrtveca usnjeno kurirsko torbo.

A časa ni bilo za ničesar drugega več. Medtem ko je partizan svetil, sta Malka in Lona prestopili mrliča in pohiteli smo iz hiše, čez dvorišče, po jarku navzdol.

Spotoma sem dvignil Merkovca, ni ga bilo treba buditi.

— K ranjencem boš šel, — sem mu rekel. — Iztok ve, kje čakajo na prehod. Odreda jim ni treba čakati, koj naj se premaknejo. Prehod ne bo tam, kjer je domenjeno, s čolnom okrog trga, ampak na tej strani trga, z brodom. Brodar naj prepelje, pa hitro, vse naenkrat.

Poslej je šlo vse po mojem načrtu. Verjeli so mi, ko sem prišel v kasarno, da se je v moji hiši nastanila bolnišnica z zdravnikom, zdravnico in bolničarkami, in da so samo enega stražarja postavili pred hišo. Seveda — braver Mensch! Plačal sem vam, vrlega moža, in oni bodo izplačali mene... Posvetovali so se po nemško, nekam potelefonirali, nisem razumel kaj, a kmalu sem spoznal, da so načrt spremenili: bolnišnico lahko drži obkoljeno žandarska patrola, dokler ne obračuna vojska z odredom ob Savi, potem pa navali na bolnišnico... Hitro so bili nared, kajpak so vzeli mene s seboj in moral sem jih voditi proti lastnemu domu. Preden smo stopili na most, sem pobutal po krčmarjevih vratih in ukazal za Nemce žganja. Hitro je bila tu steklenica, izpraznili so jo stoje na cesti, tačas sem pa jaz Valpetiču na kratko povedal, kako je z rečjo, in mu zabičal, naj še to uro obvesti odred, naj pohiti k brodu.

Potem smo stopili v hrib, jaz s podoficirjem na čelu patrole. Skoraj pred hišo smo bili že in premišljal sem, kako se bom izgovarjal, da je bolnišnica že pač odšla, o mrtvih strgancih pa ne bi hotel nič vedeti. Takrat se je zabliskala nad Savo raketa in osvetlila dolino, Nemci so morali kaj zaslutiti.

Ustavili smo se in zagledali brod: bil je skoraj že sredi Save, poln ljudi se je pomikal na ono stran, v svobodo. Med žandarji zmeda, niso vedeli, pri čem da so. Jaz pa v skok, navzdol med grmovje, ampak oni so bili mlajši, urnih nog... in zdaj sem tu.

Skozi lino pod stropom je šinil v klet ko svilena nit droben, zlat žarek. Naslednji hip je bilo žarkov že za cel snop. Snop se je širil, z neznansko naglico so se prožili žarki v temačen prostor in risali od stropa, čez vrata in do tal žareč trak, v katerem je prah gnilega prostora blestel ko zlato.

Kot iz mavričnega vrča je lila luč nizkega poznojesenskega sonca in kmet je očaran zrl v ta vsakdanji, večni čudež. S težko, razbrazdano dlanjo je pobožal svetlo stezo. Žarki so mu dotik vračali. Zaprtih oči jim je nastavil obraz.

Topotanje nad stropom ga je vrnilo v svet štirih lišajastih sten. Kmalu je napolnilo vso hišo. Veliko škornjev je moral biti. Nato ropotanje težkih stopinj po betonskih stopnicah, proti kleti. Že pred kletjo. Vtikanje ključa, škrtanje železa v zarjaveli ključavnici. Počasno škripanje vrat. Dve čokati, surovi postavi na pragu. V črnih uniformah, orožje se jima svetlika čez prsi in v rokah. Dva podobna si obraza, široka pod črnima kapama, bela, ker se žarki lovijo na njima, nečloveška s tistimi odrevenelimi potezami pod hladnimi, policijskimi, sovražno uprtimi očmi in okrog velikih, stisnjenih ust.

— Bandit, heraus!

Tudi glas je bil tak, nečloveški. Kmet je stopil iz kleti in se počasi vzpenjal po betonskih stopnicah strmo navzgor. Onadva sta stopala tesno za njim.

Delo v njem ni prenehalo niti za hip. Vse hitreje je doživljal svojo preobrazbo. Čim bližji je bil sovražnikov obračun z njim — ali njegov obračun s sovražnikom? —, čim bližje sta si bila, tem določneje je čutil sebe. In ko za ljudi - neljudi naokrog ni bil nič drugega več kot ujet bandit, človeka le še toliko, kolikor bi bilo možno izsiliti iz njegovih ust priznanj, bitje le še zato, da ga je bilo mogoče ubiti — se je sam šele prav čutil človeka, drobno, ampak samosvoje, enkratno bitje, ki mora živeti in umreti, kot mu narekuje samo njemu lastna ura v srcu.

Stopili so v vežo, vrata na dvorišče so bila na stežaj odprta. Tu je bilo spet nekaj vojakov in kmetu se je zdelo, da imajo tudi ti enake obraze. Molče, hladno ali sovražno so se ozirali vanj, ko da gledajo redko zver.

Kmet se je ustavil, vojak za njim mu je sunkoma pokazal smer na dvorišče.

Tam je bilo še več vojakov, vsi oboroženi z avtomatkami, bahavo so stale v vrsti strojnice. Blizu vrat je bil rjav osebni avto, tja ga je rinil vojak.

Kakšna čast, je pomislil kmet, in bilo mu je smešno in gorjupo hkrati.

Z očmi je preblisnil nizko hribovje onkraj Save. Poiskal je skalnato strmino gore in se ustavil tik pod njo, na planjavi, ki je ležala tam v gubah bregov in gozda. Pa ni ugledal, kar je pričakoval, belih sten in rdeče strehe. Siv dim se je sukljal iz tal, se leno širil v svetlejšo gmoto, ki je sproti, kakor je gobasto rasla, plahnela v sončnem zimskem ozračju.

— Weiter, du Hund!

Puškino kopito je pahnilo kmeta skozi vratca avto na zadnji sedež.

Kmetu nista šla do živega ne dim domačije ne psovka. Njegova misel je bila z ranjenci, z družino, pri partizanski koloni, ki je morala biti tačas že globoko za Jančami, proti Stični, na pragu osvobojenega ozemlja.

MARIJAN DETONI:

NA, VZEMI SRAJCO

Pri založbi »Naprijed« v Zagrebu je izšla knjiga z naslovom »Na, vzemi srajco«, v kateri je objavljen dnevnik znanega slikarja Marijana Detonija iz težkih dni pete ofenzive v juniju 1943. To je lirično zveneč dnevnik umetnika, ki je v dolgi koloni partizanov borcev doživljal tudi svojo dramo — dramo nečloveških naporov in pešačenja skozi divjino Zelengore in sosednjih planin. Dramatična dogajanja osvobodilnega boja so v tej knjigi prikazana na svojstven, v naši partizanski literaturi nenavaden način: to je intimna drama človeka, ki v najtežjih dneh, izmučen in izčrpan, gleda na dogajanja okoli sebe predvsem z očmi slikarja. Opazuje barve sončnega zahoda in svitanja, svetlobo, ki obliva divje gozdove, mesečine, nočno nebo, prisluškuje zvokom, ki jih v svoji pripovedi skuša prikazati in oblikovati kot slikar. Tako ti odlomki dnevnika, ki je po avtorjevi izjavi pisan brez literarnih pretenzij, učinkujejo s svojo originalnostjo, posebno pa s svojo neposrednostjo, kot realistična, pa vendar umetniško oblikovana podoba pete ofenzive.

Smer našega pohoda so odkrili. Vsak čas bodo počile bombe, mi pa se vzpenjamo po ozki in strmi soteski s skoraj navpičnimi, golimi kamnitimi stenami. Prišle so nove skupine in kolone; morali smo se vzpenjati hitro, da se ne bi nagnetli na majhnem prostoru. Čas pa je spet stal. Po dolgih urah je iznenada pribrnela cela jata letal, z njimi pa odločno povelje: Stoj! Poišči kritje! Povzpeli smo se na velike kamnite bloke, ravne, kot da bi bili klesani. Skrili smo se po razpokah sten v istem trenutku, ko so začele udarjati bombe, katerih odmev v soteski je bil podoben grmenju.

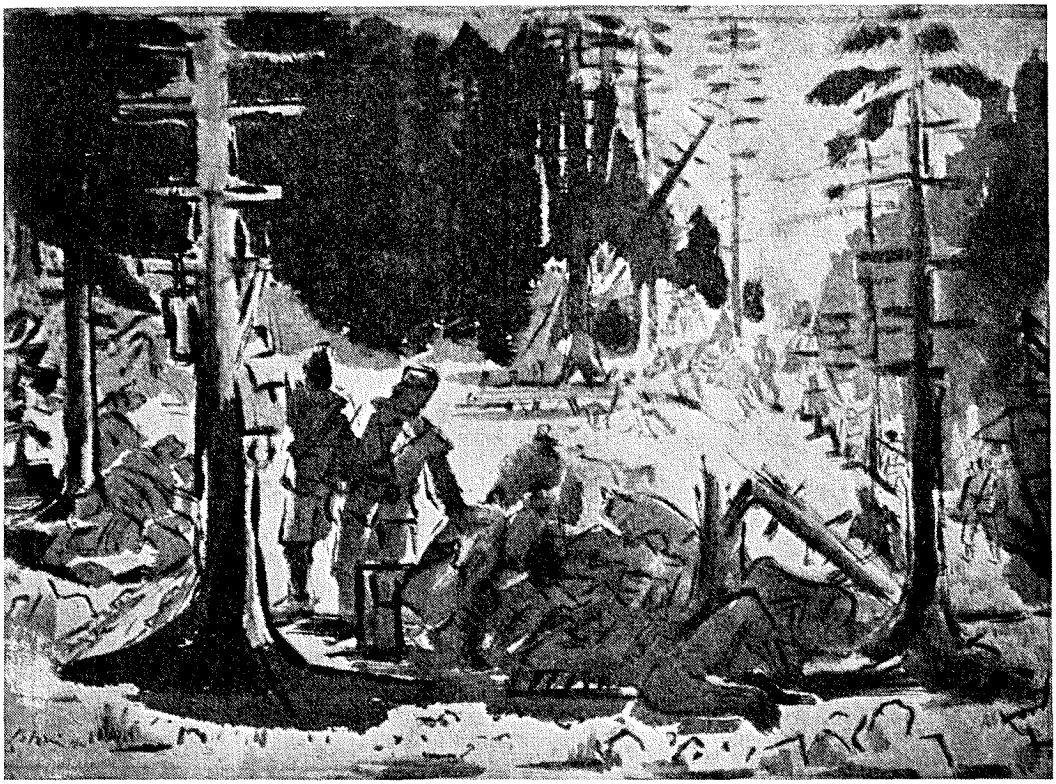
Pod nami, sredi bobnenja, se nenadoma pojavi povsem nenavaden lik — godbenik v neki uniformi (gasilski?), s trdo kapo na glavi, z velikim rumenim trombonom ali helikonom okoli vratu. Gleda navzgor, kako bi se povzpel k nam. Pomagali smo mu in izvlekli njega ter njegov instrument, s katerim v tej situaciji ni bil samo nenavaden, temveč komičen in grotesken. Predstavljajte si ga sredi kamnite soteske, med ogromnimi kamnitimi bloki, sredi Zelengore, kjer se še ni bil pojavil kovinski predmet, ki

MARIJAN DETONI:
NOČ V ZELENGORI, olje, 1949—1950

ne bi imel običajne, neobhodno potrebne funkcije. Povsem odvajeni podobnih pojavov, ti kar na lepem zagledamo v pusti skalni globeli godbenika z bleščečim, rumenim instrumentom, s prepletenimi cevmi okoli vratu — z ogromnim trombonom! Bolj nenavadne slike si v tistem času in takratnih okoliščinah res ne bi mogel misliti. Bil je član gasilske godbe, ki je nekega lepega sejemskega dne z instrumenti, kompletna odšla iz Livna, pred nosom ustašev, v partizane.

K nam se je povzpel tudi Ivo (dr. Ivo Kralj) iz štaba 7. divizije. Konja je privezal spodaj k skali in je vsak trenutek pogledal, če se konj, preplašen zaradi bombardiranja, še ni odtrgal in pobegnil. Pogovarjala sva se o Zagrebu in znancih, o vojni, problemih in pojavih, pa tudi o prividih, posledicah utrujenosti v nočnih pohodih. Pravil sem, kako sem se zaradi njih sprva prestrašil, potem pa samo še zabaval. Smejal sem se njegovim pripombam, naj se pazim, ker bi taka zabava lahko postala nevarna. Naposled sem truden in zaspan zadremal na skalnatem bloku, ki je bil zgoraj popolnoma raven in podoben veliki kocki. V spanju sem nekajkrat slišal eksplozije bomb. Slišal sem jih, vendar se nisem prebudil. Zbudil me je Ivo, ko je ugotovil, da se je brez nekega posebnega povelja začel pohod.

MARIJAN DETONI:
ODMOR V GOZDU — ZELENGORA, lavirani tuš, barva, 1944

Kamnita tla soteske je vse bolj prekrivala prst. Strmina ni bila huda, toda hitrost pohoda in težak teren sta večala breme utrujenosti, ki se je mesece nabirala v kosteh in mišicah. Ko smo zagledali vrh, se je začelo mračiti. Nekatere sprednje skupine so že prekoračile sedlo. Na pol poti nad gozdnatim bregom, poraščenim z redko travo in še redkejšim grmovjem, so se spet pojavila nad nami letala. Ko sem se ulegel pod drevo z dvema rogovilastima debloma, nisem bil zadovoljen. Nedaleč je bila visoka, ravno zrasla bukev, ki se mi je zdela mnogo boljše zaklonišče. Med dvema krogoma letala sem se podričal do nje, ali kot vedno se mi je prejšnji zaklon zdel boljši, pa sem se vrnil. Toda bil je zaseden. Pravkar je prihajalo letalo in stekel sem nazaj. Toda tu je zarežal vame partizan, ki se je že namestil pod rogovilastim deblom bukve. Razlagal je, da ni prostora za dva. Ko sem pogledal navzgor, sem med krošnjami zagledal letalo, kako leti prav nad našimi glavami. V zraku je nekaj zaropotalo. Ni še utihnil gozd, ko se je zaslišalo stokanje. Stokanje ženskih glasov. In še otroški glas, najmočnejši. Tovarišice so ranjene, otrok je ranjen. Spet se približuje ropot motorja. Ležim brez vsakega zaklona nad glavo, na redki travi in dračju, v strmem gozdu, v soteski, kjer smo utrli novo stezo. Pred nosom zagledam

steblo deteljne kislice. Utrgam jo, toda še preden jo dam v usta, začutim njen kisli okus in sline, ki jih izločajo žleze v ustih.

Neka koprena zelenkasto sive barve je prekrila mojo zavest. Blisk eksplozije je bil podoben lesketu luči na cestnih križiščih, s katero mi zavest daje signale, da obstojim. Glasovi otroškega stokanja so prodrli vame in ostali v meni. Ponavljali so se, vendar jih zavest ni kontrolirala, da nisem vedel, ali so novi, ali pa se taisti v meni le ponavljajo. Ogromen krog zemeljske površine okoli mene je bil popolnoma prazen, samo nad menoj je krožil neki »anti-jaz«, katerega dobro poznam že od zdavnaj, že iz otroških let, vendar pa ne vem, kdo je. Vem samo, da me v tem krogu išče in me hoče zadeti. Sam sem, popolnoma sam. Nikogar ni. Ni človeškega bitja tisoč kilometrov naokrog. Tu sem samo jaz, ta določeni nekdo visoko v zraku, ki brni in neki nedoločen glas otroka, ki visi nekje izven prostora. Modro-rjavo-zeleno. Tri temeljne barve: zelena, rjava, modra.

Sam. Obupna samota. SAM. Strašno. Občutek samote, oddaljenosti od doma in sploh od ljudi — je ogromen. Potrebujem ljudi, potrebujem človeka, da me reši, potrebujem zavest, da me pripelje k človeku. Otroški glas me bo vrnil v prostor, on mi bo vrnil zavest.

Otroški glas je prehajal v stokanje. Ležeč z dlanmi pod čelom, sem zadremal. Od časa do časa me je prebudilo ponovno pokanje. Mrak je bil vse bolj gost.

Vzdramil nas je poziv na pohod. Bolničarka kliče tovarišico Miro, naj ji prinese obvez. Tudi Mira nima obvez. Oglasi se moški glas iz soteske:

»Na, vzemi srajco.«

Bolničarka steče navzdol in išče še deset srajc. Nosil ni. Toda tudi če bi bila, kdo bi imel moči, da bi nosil ranjence. Morda se bo našel konj, med trenom, ko bodo odvrgli kotel.

Stokanje otrok postaja vse glasnejše, razumel sem besede: »Pustili so me samega v gozdu-u. Sredi temnega gozda-a, joj! Sredi temne noči-i. Volkovi me bodo požrli-i, joj! Zakaj ste me pustili-i!«

»Ne jokaj, mali tovariš. Šel boš z nami,« odgovarja močan glas od zgoraj.

Otrok je izenada utihnil. Z jasnim in mirnim glasom vpraša, kdo ga bo vzel s sabo.

»Jaz, takoj pridem pote. Si težko ranjen?«

»Nisem ranjen.«

»Zakaj pa potem jokaš?«

»Tovariši so me pustili samega v gozdu.«

»Niso te pustili. Ne boj se. Takoj pridem pote.«

»Pohiti. Požrli me bodo volkovi.«

Na vrhu je bila še vidna pomarančasta sled sonca na zahodu. Po zvezdah sodeč, smo se pomikali proti severu. Veje so se prepletale nad našimi glavami.

Naleteli smo na stezo. Kako lepo je namesto po kamenju hoditi po travi, mehki kot preproga. Tišino polni topot čevljev in drsenje opank. Kresnice pobliskavajo, kot da nekaj signalizirajo. Nocoj se oglašajo tudi ptice. Hreščav glas neke roparice je kratek, ko da se čudi tej nenavadni koloni, ki jo je v planini zajel mrak. Tisti pravljični svetilničar za nami je

MARIJAN DETONI:
KOLONA V MESEČINI, olje, 1951

MARIJAN DETONI:
PREHOD ČEZ NERETVO, 1943

že prižgal svetilko. In nocoj mu dobro gori. Nad visokimi krošnjami je mesec razsul svojo svetlobo.

Če bi se gozd razredčil, bi bilo mogoče videti, kako se daleč spredaj pomikajo drobne sence v koloni pod nejasnimi obrisi velikih dreves. Niti bolečina v kolenih ne more zatreti veličastne podobe gozda v noči. Temne barve globokih tonov! Teman ultramarin, močna vijoličasta barva, zamolklo zelen kromov oksid, umbra, oker in srebro mesečine se prelivajo tja do črne patine. In med hojo se vrtinčijo, da ponehavajo obstojati kot materija in žive samo še kot barve.

Je to vse spet samo privid? Halucinacija?

Že mesece opazujem te nočne barve, toda še nikoli jih nisem videl tako lepih in tako intenzivnih ko to noč. Morda so sicer potencirane zaradi fantazije ali nečesa podobnega. (Tako opazovanje utegne postati nevarno, je rekel Ivo. Mogoče, toda barve so krasne.) Moram si zapomniti te barve. Moram jih vpiti vase, ker jih bom moral nekoč prenesti na platno.

Težko si je zapomniti barve, a morda mi bo le uspelo, da si jih prav take zapomnim in naslikam. Toda neprestano se spreminjajo. Do sedaj je bil tisti jezdec pred menoj v temni umbra barvi, borovci na desni in sence pa v nekakšni kobaltovi barvi. Srebrne ploskve borovega gozda so obsejane z mesečino. Nad gozdom pa se je razprostrl globok, težak vijoličasti ultramarin.

Barve Zelengore ponoči!

In kje sem jaz?

Nebo postaja vse bolj vijoličasto, srebro pa se preliva v neapeljsko rumenilo. Na vijoličastem nebu so se razsuli drobci čistega zlata. Premikajo se, migotajo in prepletajo kot brzice voda. Združujejo se v ogromen lok iz milijonov zlatih isker. Premika se ves lok, obrača se in prihaja vse bliže. Odstopil je z vijoličastega neba, vse bližji je, visi v zraku in se pomika nad gozdom, nad poseko (ali kaj je to?), tu je, dva metra visoko, tu, v dosegu roke! Ogromen, prepletajoč in migetajoč lok zlatih isker na vijoličastem, temno vijoličastem nebu.

Lahek gib nepravega koraka strese vse — lok zlatih isker se je zamajal, premešal, eksplodiral in spremenil barve. Roj zlatih isker se je sedaj vrtel v blesketajočem zelenilu, podobnem migotanju kresnic, ki so se nato spet zlivale v lok, sedaj izpranih barv. Toda spreminja se še naprej. Sedaj je to že trda, hladna sivina neke razcefrane draperije. To niso barve gozda. To ni barva Zelengore ponoči, to so barve moje razvnete domišljije. To je paleta moje glave, moje domišljije, vzburjene od prenapetih živcev. Od prenapetih mišic in vezi. Nič zato, nisem nor. Morda vidijo isto tudi drugi. Morda tudi ostali tovariši sedaj gledajo, kako se veliki rdeči kolobarji zapirajo, zvijajo, zmanjšujejo in izgubljajo v središčni točki — tako kot v zaklopki fotografskega aparata.

Lahkotnejši korak nas je spomnil na to, da se spuščamo navzdol. Nujnost, da bolj pazimo na korak, je premagala barve. Spuščamo se v tesen. Bregovi so porasli s smrekami. V mraku se zdijo neizmerno visoke. Vlažni zrak se razširja po kotlini, kamor sestopamo. Slutim, da se steka v kotlino še nekaj tesni. Alka me čaka na koncu kolone. Tu je tudi Ivo Frol. Izgubil je svojo enoto.

»Vsak dobi kos mesa. Zakurite ognje, specite — naredite z njim, kar hočete. Ob enih po polnoči pohod. Sedaj je deset.«

Glas se širi in oživlja stene. Dogovarjamo se. Najprej je treba z brskanjem po tleh najti drva in zakuriti. Drugi bodo kurili, jaz pojdem po meso. Borov gozd odmetava drobne veje. Večje veje so trhle. Mnogi ognji počasi gorijo in prasketajo, dim pa se dviguje naravnost navzgor. Odšel sem po meso in opazujem še nevidene pojave in podobe.

Vlažno kotlino scela prekriva visoko nebo temnega kobalta, intenzivno modrega, in težka črnina borovih krošenj. Figure partizanov in konj so ovite z dimom in zde se, kot bi bile prozorne, steklene. Kretnje ljudi povzročajo vrtinčenje dima, nevidnega belo bleščečega srebrila. Nad rjavo zemljo se vrti in se pobarvan z rdečimi iskrami vije navzgor preko borovih vrhov. Sredi kotline stoji skupina tovarišev, na tleh pa se svetlika bleda, čudno modra, oguljena koža zaklane krave. Krave? »Da, krave brez rogov.« Da, brez rogov je. Mesarji sekajo s sekirami velike kose, ki jih merijo po odgovoru na vprašanje — koliko vas je? Ogromen kos reber, še topel in krvav, masten, drsi iz roke. S težavo sem s prstom prevrtal luknjo med dvema rebroma in se vrnil. Ogenj ugaša, prasketa in daje mnogo dima, malo plamenov, a še manj žerjavice. Kako naj spečemo meso? Alka odloči: vsega razrežemo na drobne kose in en del nataknemo na tanke veje v bližino ognja, ostalo pa vržemo na žerjavico.

Tovariši nosijo vodo v skledah in porcijah. Nedaleč od vode se še svetlika fosforescirajoča koža, modrikasta kot porcelan. Mesar deli ostanke — glavo seče na dvoje. Neki tovariš je odnesel del noge pod kolenom, s parkljem vred. Mudi se mu, nima časa, da bi ga odsekal. Nad vodo se sklanjajo sence ljudi. Sklonjeni, leže ali čepé drgnejo s porcijami po dnu mlake. Tudi moja je tik pod površino zadela na dno. Napil sem se in ponovno zajel, da bi je tistim pri ognju prinesel čimveč. Pomagal sem rezati meso na koščke. Z majhnim žepnim nožem gre težko. Nenadoma sem imel prste zamazane. Trave ni bilo, z vodo je bilo treba varčevati, pa sem si roke čistil tako, da sem jih drgnil ob hrapavo skorjo borovih debel. Zaspal sem, sklonjen nad ogenj. Alka je naprej rezala in pekla.

Prebudil nas je neusmiljen poziv na pohod. Vsak je dobil pest na pol prepraženih koščkov mesa, ki je dišalo kot živi konji. Kolona se je formirala. Dr. Ribar je klical svojega spremljevalca. Ni se javil. Pripravljeni smo za odhod, toda konj še ni osedlan. Končno je v temi zapazil, da mu deček leži pri nogah, utrujen spi in ne sliši ničesar.

Kolona se je začela pomikati. Poleg jezerca, iz katerega smo zajemali vodo, je dogoreval ogenj. Znova sem pogledal to »jezerce«. Bila je to dva prsta globoka mlaka rumenkaste vode, ki se je nabrala ob poti, če je to sploh bila pot. Zato je tako dišalo po blatu. Kolona se je pomikala in se izgubljala v noči Zelengore. Odšli smo na svoje mesto v koloni. Čez nekaj časa je svetilničar za nami prižgal luč. Ves čas sem mislil na to kotlino polno ognjev, partizanskih likov, ovitih z dimom in srebrno svetlobo, s svetlikajočo modrikasto kožo na tleh, in prepričeval sebe, da si je treba te barve in vse to zapomniti, kajti nekoč — bo treba to . . .

Prevedel Slavko Rupel

VELJKO KOČEVAR:

Prvo obdobje partijskega šolstva na Primorskem in Gorenjskem

Zgodovinski oris od 27. oktobra 1943 do 6. marca 1944

Z vedno večjim razmahom našega osvobodilnega in revolucionarnega gibanja je na splošno rastla tudi potreba po političnih in vojaških šolah ter tečajih.

Splošna ljudska vstaja na Primorskem in ponovni polet osvobodilnega gibanja na Gorenjskem je privedel v vrste tega gibanja na desettisoče novih borcev. Mnogo starih kadrov je že izkrvavelo, na njihova mesta so stopali novi. Osvobodilni boj in revolucija jugoslovanskih narodov sta se bližala zmagovitemu koncu. Partizanske enote so osvobodile obsežna področja naše domovine. Vzpostavljala in utrjevala se je nova ljudska oblast z vsemi svojimi organi. Nastajala je nova Jugoslavija, ki je stopila z svojim vojaško in politično pomembnim osvobodilnim bojem že zdavnaj na mednarodno torišče. Če upoštevamo še to, da je bilo Slovencem pod bivšo fašistično Italijo krateno, oziroma onemogočeno slovensko šolanje, da so bili odrezani od političnih dogajanj in vrenj v stari Jugoslaviji, zlasti od razvoja revolucionarnega delavskega gibanja v Jugoslaviji pod vodstvom Komunistične partije Jugoslavije, ko je kot revolucionarna delavska stranka zorela v učinkovito voditeljico ter organizatorico protifašističnega in kasneje osvobodilnega boja ter ustvarjalca nove revolucionarne državnosti, potem je več kot jasno, da so bile zlasti Primorcem nadvse potrebne take politične šole, ki so jim dajale teoretične osnove našega osvobodilnega in revolucionarnega boja, odpirale perspektive tega boja ter nudile še praktične vsestranske napotke za raznotere politične sektorje takratnega boja. Za večino Primorcev, ki so se udeleževali tečajev v takih šolah, so bile to prve slovenske šole v življenju.

Takšne potrebe na terenu in v partizanskih enotah na Primorskem in Gorenjskem so narekovale pokrajinskima komitejema KPS za Primorsko in Gorenjsko, da sta okoli 20. oktobra ustanovila svojo skupno partijsko šolo. Praktični razlogi so govorili za skupno šolo obeh pokrajinskih komitejev.

Na ustanovitev takih in podobnih šol sta mislila pokrajinska komiteja že davno prej. Na nujno potrebno šolanje partijskih kadrov je opozoril tudi CK KPS v svojem pismu Pokrajinskemu komiteju CK KPS za Slovensko Primorje že 20. avgusta 1943 in med drugim poveril organiziranje teh partijskih tečajev svojemu dotakratnemu inštruktorju CK dr. Alešu Beblerju-Primožu. Dne 20. septembra 1943 je prišel na Primorsko tudi sam sekretar CK KPS Leskošek Franc-Luka, ki se je osebno tudi zelo zavzemal za čimprejšnjo ustanovitev posebne partijske šole. Njena ustanovitev pa se je zakasnila zaradi znane velike nemške ofenzive na Primorskem.

Točen datum ustanovitve šole iz ohranjenih dokumentov ni razviden, pač pa so ohranjena v zadostnem številu spričevala o zaključnem izpitu tako prvega kot tudi nadaljnjih

tečajev Ta spričevala so dovolj trdni dokumenti o datumih posameznih tečajev. Saj na vsakem spričevalu piše, od kdaj do kdaj je trajal tečaj. Tako je iz spričeval prvega tečaja razvidno, da se je ta začel točno 27 oktobra Iz tega lahko sklepamo, da je PK KPS za Slovensko Primorje, ki je bil po sporazumu z PK KPS za Gorenjsko organizator in glavni materialno-finančni vzdrževalec te šole, vsaj teden dni pred začetkom prvega tečaja postavil vodstvo in osnovno ekipo šole.

Za vodjo šole in glavnega predavatelja sta bila določena član Pokrajinskega komiteja KPS za Slovensko Primorje Ivan Bratko-Andrej in Dušan Bravničar-Veljko, bivši inštruktor Pokrajinskega komiteja KPS za Slovensko Primorje, ki je bil do ustanovitve šole načelnik propagandnega statističnega oddelka v štabu III. alpske operativne cone. Kasneje je prišel za predavatelja še član Pokrajinskega komiteja KPS za Gorenjsko Oskar Šavli-Jaka. To je bil predavateljski kader.

Prvi sedež partijske šole je bil v primorski vasici Vojsko, v tamkajšnjem šolskem poslopju. Na Vojskem je bila tedaj tudi komanda mesta.

Sedež šole je moral biti na osvobojenem ozemlju, ki so ga obvladovale enote takratne III. alpske operativne cone, ki se je kmalu preimenovala v IX. korpus — in nekako praktično v središču poti iz Gorenjske, južne in severozahodne Primorske. Zbirno mesto tečajnikov je bila kurirska postaja »P-7«. Šola se je označevala s šifro »60«. Šola je imela v začetku lastno, majhno šolsko stražo, sestavljeno iz desetih borcev, ki je morala skrbeti za vojaško varnost in preskrbo šole. Vojaški poveljnik te straže je bil Dušan Furlan. Vprašanje primerne zaščite šole je bilo že od začetka pereče.

Na prvi tečaj, ki je trajal od 27. oktobra 1943. leta do 9. novembra 1943. leta, je prišlo 35 tečajnikov. Na drugega, ki je bil prav tako na Vojskem, je prišlo 58 tečajnikov. Trajal je od 10. novembra 1943 do 21. novembra 1943. Na tretji tečaj, ki je trajal od 23. novembra 1943. leta do 6. decembra 1943, prav tako na Vojskem, je prišlo 54 tečajnikov. Četrti tečaj se je samo začel — 8. decembra 1943 na Vojskem — 10. decembra so ga Nemci napadli in se je končal na Gačniku 22. decembra 1943.

Iz tečajnikov prvega tečaja si je vodstvo šole pridržalo tečajnika Hilarija Frančeškina, ki je potem vodil vso administracijo šole in bil do konca šole njen administrativni sekretar. Iz administracije šole so se ohranili dragoceni evidenčni in statistični podatki, ki nam pomagajo rekonstruirati vse tečaje, posamezne udeležence z njihovimi anketnimi podatki, njihovo število in trajanje posameznih tečajev.

Sestav udeležencev prvih tečajev je bil zelo različen. Izboru tečajnikov v nekaterih komitejih na terenu in v vojaških enotah v začetku niso posvečali potrebne pozornosti. Tako so prišli na tečaje včasih tudi tečajniki, med katerimi so bile zelo velike razlike v politični in splošni izobrazbi. Pod takimi pogoji je bilo delo predavateljev težavno.

O tem priča dopis Pokrajinskega komiteja KPS za Slovensko Primorje štabu III. alpske operativne cone z dne 6. novembra 1943. leta. V njem PK graja vojaške štabe, ki so dotlej slabo izbirali kandidate za partijsko šolo, in ugotavlja, da marsikateri sedanji kandidat ni imel osnovnega pojma o partiji ter da je zaradi tega trpel nivo šole. PK je zahteval, naj pošiljajo v naslednje tečaje bataljonske in četne politične komisarje ter njihove namestnike.

Podobno je bilo tudi v nekaterih okrožjih na terenu. Nekateri so sprva formalno in zgolj prakticistično pošiljali na tečaje take aktiviste, ki so jih na terenu najmanj pogrešali.

Intervencija partijske šole in Pokrajinskega komiteja ter štaba operativne cone ni bila zaman: nivo tečajnikov in tudi šole sploh se je začel dvigati.

Šola je morala v 10- do 14-dnevnih tečajih v najbolj zgoščeni obliki podati osnovne teoretične temelje komunistične ideologije našega takratnega političnega in vojaškega boja in njegove perspektive ter dati obilo praktičnih napotkov za pestro in vsestransko politično delo na terenu in v vojski.

Predavatelji so v zgoščenih predavanjih podajali osnovne teme, ki so jih potem podrobneje in konkretneje obdelovali še na seminarjih. Če je bil nivo tečajnikov primerno visok, so tečajniki na predavanjih in zlasti na seminarjih mnogo spraševali. Vodstvo šole je vsakega tečajnika — v dogovoru z Pokrajinskima komite-

jema — temeljito anketiralo ter se preko njih seznanilo s politično situacijo in s praktičnim političnim delom na terenu ali v posameznih vojaških enotah. Ker so bili predavatelji člani Pokrajinskih komitetov in so delovali, preden so prišli na šolo, dolgo časa na vodilnih političnih in vojaških položajih, na terenu in v vojaških enotah, so lahko nudili vsem tečajnikom veliko praktičnih napotkov za njihovo konkretno politično delo.

Iz pisma Pokrajinskega komiteja KPS za Slovensko Primorje Centralnemu komiteju KPS z dne 28. januarja 1944 je razvidno, da je Centralni komite poslal temu komiteju učni načrt za partijsko šolo, ki ga ta sicer sprejema, vendar pojasnjuje, da so v partijski šoli na Primorskem potrebne poleg teoretičnih tem še razne praktične teme in napotila za konkretno politično delo, to pa spričo specifičnih razmer na Primorskem.

Poleg seminarjev o teoretičnih temah, ki so jih predavali na partijski šoli, so imeli predavatelji s tečajniki tudi kolokvije o praktičnem političnem delu na terenu. Kolokviji so se vodili v dveh skupinah: za Primorce posebej in za Gorenjce posebej.

Pri vsem tem obilnem praktičnem delu s tečajniki pa Pokrajinski komite KPS ni bil zadovoljen. Zato v pismu 2. januarja 1944. leta vodstvu partijske šole še posebej naroča, da je treba še bolj izpopolniti učni načrt z napotili za politično prakso. Pokrajinski komite ugotavlja, da nekateri okrožni komiteji ne znajo obdelati posameznih okrožnic in jih realizirati. Opozarja na revščino nekaterih poročil okrožnih komitejev in zahteva, da se na partijskih tečajih s kurzisti predelujejo vse okrožnice iz preteklega časa. Nadalje naroča, naj se pri kurzistih še bolj razvija smisel za agitacijsko-propagandistično delo ter ustvarjajo že na partijski šoli osnove in pogoji za terensko dopisniško omrežje.

Tudi ostali člani Pokrajinskega komiteja KPS za Slovensko Primorje, kot sekretar dr. Aleš Bebler-Primož, Anton Velušček-Matevž in dr. Jože Vilfan, so hodili predavat na tečaje in na razgovore s tečajniki. Šolo je večkrat obiskal tudi sekretar Centralnega komiteja KPS Franc Leskošek-Luka, ki je takrat potoval po Primorskem in Gorenjskem, se razgovarjal s tečajniki in vodstvom šole ter se izredno zanimal in zavzemal za dober razvoj in potek šole.

Kakšno pomoč je nudila partijska šola Pokrajinskima komitejema, se vidi npr. iz poročila Pokrajinskega komiteja KPS za Slovensko Primorje Centralnemu komiteju KPS z dne 17. decembra 1943. leta, kjer med drugim poroča:

»... Izgradnja partije v zadnjih tednih hitreje napreduje. Največ je k temu pripomogla šola. Ta nam je prvič dala jasno slika o »stanju« spodaj in poslala na teren okoli 200 absolventov.«

V poročilu Centralnemu komiteju z dne 13. januarja 1944. leta pa Pokrajinski komite poroča o šoli:

»Šola odlično posluje..., ker je pouk na višini in je primorska mladina, ki jo sestavlja dve tretjini učencev silno znatiželjna, se delo absolventov na terenu močno občuti. S šolo je bila podrta zapreka, ki je obstojala v slabem kontaktu med nami in terenom... Skozi šolo so šli skoro vsi sekretarji in člani okrožnih komitejev, mnogo sekretarjev rajonskih komitejev ter funkcionarji OF, ZKS, ZSM in AFŽ. Po povratku iz šole so čisto drugače zagrabili in organizacije partije so v zadnjih tednih naglo naraščale in se usposabljale za delo. Ta proces se nadaljuje...«

Centralni komite je v svojih direktivah poudarjal, da je potrebno dvigniti ideološko zgrajenost vsega partijskega članstva. V zvezi s tem je Pokrajinski komite za Slovensko Primorje naročil vodstvu šole, da uvede nekakšno aspiranturo, se pravi, da zadrži nekaj najboljših tečajnikov kot pomožne učne moči, ki bi pomagali nekaj časa v šoli predavateljem ter se usposobili za propagandiste. Dva taka aspiranta sta bila tečajnik iz tretjega tečaja Gregor Počkar in Matija Gržina-Silvo Robida, bivši španski borec iz petega tečaja, ki sta bila določena, da bi kasneje organizirala po okrožjih tridnevne politične tečaje. Silvo Bodiba je bil še posebej zadolžen, da organizira politične tečaje v vseh varnostnih oddelkih na Primorskem.

Citirana dokumenta dovolj jasno izpričujeta tudi politično-organizacijsko vlogo, ki jo je v sodelovanju s Pokrajinskima komitejema odigrala partijska šola.

Kaj so konkretno obravnavali v partijski šoli? Kakšne so bile glavne

teme predavanj in seminarjev? Ohranjenih je precej učnih načrtov. V glavnem imajo prav tako vsebino in razporeditev kot na prvem tečaju. Samo izpopolnjevali so se od tečaja do tečaja in dobivali bolj izdelano obliko. Učni načrt 6. tečaja, kjer je bil sestav tečajnikov zelo dober, lahko smatramo za najbolje izdelan načrt te partijske šole.

Naj navedem teme takratnih predavanj in seminarjev:

Imperializem; Razvoj I., II. in III. Internacionale; Partija — ideološki in organizacijski temelji; Partija v meščansko demokratični revoluciji; Partija v boju za proletarsko revolucijo; Partija — teoretični temelji; Narodnoosvobodilno gibanje (OF); Narodnoosvobodilna vojska; Narodnoosvobodilni odbori; Razvoj ZSSR; Nacionalno in kmečko vprašanje; Razvoj slovenskega nacionalnega vprašanja; Slovenci in Jugoslavija; Zgodovina KPJ; Zveza komunistične mladine in Zveza slovenske mladine; Žensko vprašanje in Slovenska protifašistična ženska zveza; Partija — organizacijska vprašanja; Partija — kadri; Partija — v vojski; Mednarodni politični položaj.

Vsak dan so imeli tečajniki tudi organizacijski partijski sestanek. Za vsak sestanek so izvolili novega sekretarja. Ti partijski sestanki naj bi jih navajali dobro organizirati in voditi partijske sestanke v njihovem kasnejšem političnem delu.

Vsi tečajniki so dobivali tudi vso tiskano ali ciklostirano teoretično in politično literaturo, ki je prihajala iz številnih partijskih ilegalnih tiskarn po Sloveniji. Ta literatura jim je s pridom služila tudi pri individualnem študiju in kot pripomoček k posameznim predavanjem in seminarjem. Po končanih tečajih so jo tečajniki jemali kot veliko dragocenost s seboj.

Na vsakem tečaju so tečajniki pisali in sestavljali stenske in ustne časopise ter pripravili kulturno prireditev in poslovilni večer z bogatim kulturnim programom. Nekateri tečajniki so si nabrali na šoli po dva zajetna zvezka beležk.

Prvi trije tečaji so se mirno končali na Vojskem. Šola se je s svojo majhno šolsko stražo ter v sodelovanju s komando mesta sama vojaško ščitila. Imela je stražarska mesta, izvidnice, povezana je bila preko telefona z bližnjimi komandami mest. Največja nevarnost je šoli pretila iz Idrije, kjer je bila nemška posadka, okrog 1000 mož, ki je bila vojaško zelo izurjena in imela bogate izkušnje v bojih s partizani. Tam je bil okrepljeni bataljon »Heine« iz 139. nemškega rezervnega polka planinskih lovcev. Ime »Heine« je dobil zloglasni bataljon po svojem komandantu. Pred to nemško enoto se je morala šola kar najbolj vojaško zavarovati. Zato je postavila tik nad Idrijo stalno prikrito opazovalno točko, ki je imela zveze tudi s terenskimi organizacijami iz Idrije in okolice. Na tej opazovalni točki so imeli nalogo obvestiti vodstvo šole o vsakem premiku nemških sil proti Vojskemu.

To zavarovanje je rešilo četrti tečaj, ki ga je bataljon »Heine« poskušal 10. decembra 1943. leta uničiti. Ta tečaj je bil 8. decembra ravnokar začel z delom, ko so na opazovalni točki nad Idrijo ponoči opazili premik nemških enot iz smeri Idrije proti Vojskemu.

Šola bi se bila lahko organizirano pravočasno umaknila, vendar je vodstvo šole sklenilo — ker je bilo obveščeno, da prodira samo manjša nemška kolona iz Idrije proti Vojskemu, počakati sovražnika na ugodnih položajih, se z njim spoprijeti ter ga nagnati nazaj v Idrijo. Tren šole se je z neoboroženimi ali slabo oboroženimi tečajnicami umaknil že ponoči z Vojskega proti Gačniku.

V druge smeri so bile za vsak primer poslane tudi bojne izvidnice. Ravno danilo se je in gosto je začelo snežiti, ko so na položajih šole udarili po prihajajočih Nemcih. Le-te so pričakovali samo iz idrijske smeri. Kmalu potem pa so trčile tudi partizanske izvidnice v drugih smereh na prodirajoče nemške kolone. Vse te kolone so začele izstreljevati signalne rakete, ki so razkrile, kje prodira sovražnik. Nemci so začeli iz treh smeri koncentrični napad na Vojsko. Sovražnik je bil z vsemi kolonami številčno in po orožju močnejši in še obkoljeval je položaj šole. Zato je vodstvo šole odredilo organiziran umik iz nemških klešč pod kritjem zaščitnice. V vse bolj gostem snežnem metežu je šoli uspelo, da se je s spretnim manevriranjem izvlekla iz nemškega obroča. V spopadu z Nemci sta padla dva tečajnika: Zidanšek Štefan-Zlatko, politkomisar čete iz Prešernove brigade, ter Fer-

JAKAC BOŽIDAR:

ISTRSKI RANJENEC

tuš, 1945

jančič Stanislav-Majko, komandir zaščitne čete pri III. alpski operativni coni. Zidanšek je padel, ko je ščitil umik glavnine tečajnikov partijske šole, Ferjančič pa je padel še pred glavnim spopadom, ko je hitel obvestit bližnjo bolnišnico o nemškem prodiranju in je spotoma naletel na prodirajočo nemško kolono. Ranjenih je bilo nekaj borcev zaščitne čete in ena tečajnica.

Nemci so na Vojskem zažgali šolo, v kateri je bil partijski tečaj, vendar šola ni vsa pogorela. Po običajnem ropanju pri okoliških kmetih so se Nemci popoldne vrnili v Idrijo.

Šolsko poslopje na Vojskem ni bilo več uporabno, razen tega je bila partijska šola na Vojskem kompromitirana, zato se je morala preseliti. Preselila se je nekaj kilometrov severozahodno od Vojskega na samotno kmetijo Gačnik, ki je ležala nad dolinico, na pobočju, čisto na samem in na ugodnem vojaškem položaju. Tam se je 22. decembra 1943. leta končal četrti partijski tečaj.

Nemci so često vdirali iz svojih postojank in šola je morala biti v stalni vojaški pripravljenosti. Čeprav je šola dobila 5. decembra istega leta še 11 borcev iz drugega bataljona Gradnikove brigade, ki so prinesli s seboj še dodatno orožje in municijo, je razvidno iz korespondence vodstva šole s Pokrajinskim komitejem in III. operativno cono, da je takrat, v četrtem tečaju na Gačniku, šola razpolagala le s 15 borci v šolski straži, pa še ti so morali z intendantom šole

zbirati in nositi hrano iz Vipavskega in Goriškega, ker je bilo v idrijskem okrožju s preskrbo že zelo težko.

Partijska šola je imela na Gačniku dovolj skrbi, vendar ji je Pokrajinski komite za Slovensko Primorje z dopisom 17. decembra 1943 poveril še tehnično pripravo pokrajinske konference predstavnikov gospodarskih komisij, ki naj bi bila 24. decembra istega leta v bližini šole. S takimi dodatnimi obremenitvami se takrat vodstvo šole ni strinjalo.

Vprašanje varnosti šole se je po napadu Nemcev na četrti partijski tečaj znova zaostrilo, čeprav Pokrajinski komite in vodstvo šole nista nikoli pozabila na to.

Vodstvo partijske šole v pismu (pismo ni datirano — ker pa med drugim odgovarja na pismo Pokrajinskega komiteja z dne 17. decembra 1943 sporoča, da bodo zaključni izpiti 22. in 23., sklepam, da je bilo odposlano 19. ali 20. decembra) pravi med drugim:

»Dokler bodo vladale na terenu take vojaške prilike kot doslej, bo morala biti šola dosti bolj *zakonspirana* in *premična* (podčrtal Ivan Bratko-Andrej, vodja šole). Omejiti se nameravamo na 20 kurzistov in 25 mož straže. Tečajniki bi bili v večjih kmečkih hišah in premični... na večje zgradbe, šole, ne moremo računati, ker lahko vdre v te kraje vedno okupator. S tem nastanejo take prilike, da je kurzistom *onemogočen redni študij.*« (Podčrtal I. Bratko.)

Po četrtem tečaju se je hotela šola preseliti na Lokovec, kjer je prvotno nameravala začeti peti tečaj.

Vodstvo šole je tudi predlagalo Pokrajinskemu komiteju reorganizacijo tečajev. Uvedli naj bi dve stopnji tečajev. Najprej en splošni krajši tečaj, potem pa z izbranimi, najboljšimi kurzisti, ki naj bi jih bilo okoli 20, višji — daljši — partijski tečaj. Pokrajinski komite KPS za Slovensko Primorje je sprva ta predlog sprejel, a ga je kmalu preklical. Tako da so bili vsi tečaji šole, od 1. do 8. tečaja, ko je bila šola razformirana, na nivoju srednjih partijskih tečajev.

Med koncem četrtega in začetkom petega tečaja je bil majhen odmor petih dni.

Vojska je hotela imeti na tečajih te šole vsaj polovico vseh tečajnikov. Štab cone je celo mislil ustanoviti lasten partijski tečaj v okviru svojega politkomisariata. Pokrajinski komite KPS in sekretar CK KPS Franc Leskošek se s to namero nista strinjala.

Dne 24. decembra 1943. leta je pisal Pokrajinski komite KPS za Slovensko Primorje štabu III. operativne cone med drugim:

»Vzrok, da se je srednji partijski kurz začasno prekinil, ni to, da bi se bili profesorji prestrašili, temveč to, da ima šola preslabo zaščito. Posadka za zaščito šole sedaj razpolaga s 15 tovariši. Pripominjamo, da mora posadka obenem skrbeti tudi za dovoz hrane. Naše mišljenje je, da bi cona preskrbela za to, da pošlje vsaj še 15 res dobrih borcev z dobro oborožitvijo, tako da bo posadka štela 30 borcev. Kakor hitro bi se zgoraj omenjene zadeve uredile, bi se srednji kurz lahko ponovno začel...«

Do začetka V. tečaja, ki se je začel 27. decembra 1943 v Gorenji Tribuši, je štab III. operativne cone dodelil še 20 borcev za okrepitev šolske straže, kar je razvidno že iz poročila vodstva šole Pokrajinskemu komiteju z dne 29. decembra 1943. leta, v katerem ta poroča, da so poslali še isti dan, ko so bili boji z Nemci v Čepovanu, v tisto smer tri bojne izvidnice. »V patruljo so šli novi tovariši iz šolske straže«, piše v poročilu. »Stvar je sedaj neprimerno lažja kot poprej, ko ni bilo dovolj borcev za stražarsko in izvidniško službo v primeru nevarnosti...«

Sedaj je bilo v šolski straži, skupaj s poveljstvom in intendanco, 37 mož.

Če je za kakšno šolo kdaj veljalo, da so se morali udeleženci šole učiti tako, da so imeli v eni roki knjigo, v drugi pa puško, potem je to veljalo pri tej partijski šoli. Takšno učenje na bojnem položaju je bilo na dnevnem redu zlasti na IV. tečaju. Pa tudi na V. tečaju, čeprav je dobila šolska straža občutno okrepitev, so morali biti tečajniki vedno pripravljeni za iznenadni spopad ali premik. Spati so morali oblečeni z opremo in orožjem pri roki. Prav tako jim je bila oprema in orožje pri roki tudi v predavalnici. Ob nenadnih sovražnih izpadih in podobnih situacijah so morali tečajniki še vedno pomagati šolski straži.

Položaj šole v V. tečaju je bil vojaško zelo neugoden. Bil je zelo iz-

postavljen. Kdor pozna lego Gorenje Tribuše, ve, da je ta brez potrebnih zavarovanj na okoliških višinah, prava mišolovka. Zato se vodstvo šole in tečajniki tudi na V. tečaju niso čutili varne in sproščene, kar bi bil osnovni pogoj za uspešen študij. Poslopje v Gorenji Tribuši, kjer je bil V. tečaj, je stalo na majhnem gričku. Pred kapitulacijo Italije je bila tu močna italijanska vojaška postojanka. Ves grič je bil prepredžen s strelskimi jarki in posut s strojničnimi gnezdi. Ob nevarnih situacijah so morali tečajniki pomagati šolski straži zlasti pri izvidniški službi in zasedah. Marsikdaj so, namesto da bi se učili ali počivali, tičali v strojničnih gnezdih nad šolo in bedeli nad varnostjo ostalih svojih tovarišev.

Nevarnost sovražnega napada je grozila največkrat iz idrijske smeri od že znanega bataljona »Heine«. Kljub temu se je V. tečaj, na katerem je bilo 65 tečajnikov, srečno končal 8. januarja 1944. leta, čeprav je možnost napada lebdela kot črna senca stalno nad šolo. Komaj se je šola preselila v Čepovan, jo je bataljon »Heine« res iskal v Gorenji Tribuši.

Šesti tečaj se je pričel 10. januarja 1944. leta v Čepovanu, v poslopju tamkajšnje šole. Udeležilo se ga je 114 tečajnikov. Čeprav sta pokrajinska komiteja KPS po sugestiji vodstva šole določila iz varnostnih razlogov nekakšen »numerus clausus« za tečaje, so tokrat skoro vsi okrožni komiteji Primorske in Gorenjske in zlasti vojska poslali na tečaj več kadra, kot bi ga smeli. Politična in vojaška vodstva so se namreč prepričala o veliki koristi partijske šole. Delo šole so takratni najvišji politični forumi in najvidnejši politični predstavniki kar najbolje ocenili.

5. januarja 1944. leta je npr. sekretar CK KPS Leskošek Franc-Luka, ki se je še vedno mudil na Primorskem, v svojem poročilu Centralnemu Komiteju KPS napisal tole:

Partijske organizacije na terenu in v vojski so se zelo dvignile v številu in kvaliteti po zaslugi partijske šole, skozi katero je šlo že 260 tovarišev tj. skoraj vsi OK-ji, precej RK-jev, in političnih funkcionarjev v vojski. Nivo šole je precej visok...«

Podobne ocene sta dajala o delu šole tudi Pokrajinska komiteja za Slovensko Primorje in Gorenjsko. Zato ni čudno, da je bilo število tečajnikov, ki so prispeli na VI. tečaj, daleč preseženo. To je pomenilo priznanje za šolo, hkrati pa povečano skrb vodstva šole za varnost in zaščito šole. Šola s tako velikim številom tečajnikov, zlasti neoboroženih ali slabo oboroženih, je bila veliko bolj izpostavljena sovražnikovemu napadu oziroma preganjanju.

Vprašanje zadovoljive zaščite šole je postalo zato še veliko bolj pereče. Zaradi večjega števila tečajnikov je morala imeti šola primerno veliko predavalnico. Poslopja, ki so imela tako velike prostore, pa so bila le v večjih krajih, npr. v Čepovanu in Cerknem. Taki kraji pa so ležali v ozkih dolinah ali kotanjah s skrajno izpostavljeno lego.

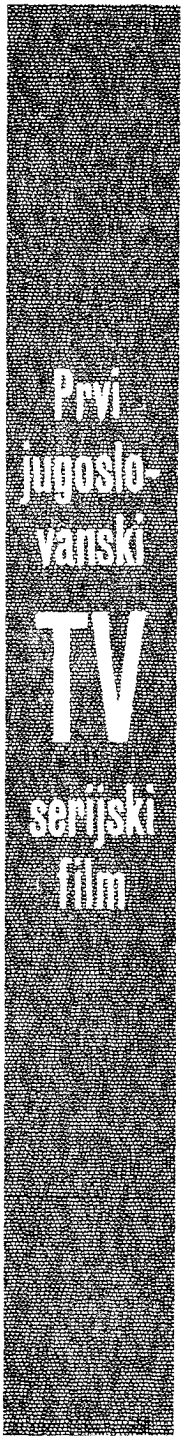
Tiste dni, ko se je začel VI. tečaj v Čepovanu, so začeli Nemci ofenzivne operacije proti enotam IX. korpusa. (Medtem se je III. operativna cona — Alpska preimenovala in reorganizirala v IX. korpus.) V Čepovanu sta bila ena brigada 32. divizije in štab divizije. Štab IX. korpusa pa je bil takrat na Lokvah. Partizanske enote so se v zvezi z vojaškim položajem stalno premikale. Šola o teh premikih ni bila vselej pravočasno obveščena. Zaradi tega in zaradi sovražnikove akcije je bila spet v stalni negotovosti.

To pereče vprašanje zaščite in varnosti partijske šole se zrcali tudi v vseh takratnih dopisih med Pokrajinskim komitejem KPS za Slovensko Primorje in vodstvom partijske šole ter med le-tema in štabom IX. korpusa.

Tako sporoča dne 10. I. 1944. Pokrajinski komite KPS za Slovensko Primorje partijski šoli med drugim tudi tole:

»1. Glede vaše varnosti smo sinoči pisali štabu korpusa, da naj za 12—14 dni posebno dobro zavaruje Čepovansko dolino. Zahtevali smo posebne zasede proti Sv. Luciji in proti Grgarju, ter pojačene patrulje v vsem rajonu. Opozorili smo jih tudi na dejstvo, da se boste morali seliti na Lokve, če dolina ne bo dovolj zavarovana.«

(Konec prihodnjič)

Človek, ki se zanima za dokumentarno in memoarsko literaturo, od poljskega septembra 1939 do 1945, ne bo nikjer v takratni okupirani Evropi zasledil tako intenzivno organizirane in tako idealno vodene aktivno-odporniške organizacije, kot je bil ljubljanski VOS.

Ljubljana, to mesto, ki ga je še sveži okupator spremenil v policijsko in vojaško garnizijo, ga obdal z žico in obkolil z bunkerji, ne samo da ni klonila z duhom, ampak se je enodušno organizirala in mobilizirala, vodila je in s kadri in z materialom podpirala upor na Slovenskem in popolnoma kontrolirala življenje v mestu.

Varnostno-obveščevalna služba, ki jo je Partija ustanovila iz najbolj predanih skojevcev in komunistov, je izvajala akcije, ki so danes že prešle v legendo (kolikšen pa je bil njih takratni odmev npr. med okupatorji, nam dovolj nazorno priča aluzija grofa Ciana v njegovem Dnevniku).

Ljubljanska TV, ki se je lotila prvega jugoslovanskega TV serijskega filma, je z umetniško rekonstrukcijo šestih vosovskih akcij hotela mladim generacijam, sosedom in tujcem nazorno, čeprav seveda parcialno, ilustrirati borbo tega našega mesta-heroja in se tako tudi vsaj malo oddolžiti vsem tistim znanim in neznanim junakom, ki so se v tako strašnih okoliščinah tako zvesto in požrtvovalno borili in umirali.

Po gradivu bivših vosovcev in z njihovim strokovnim sodelovanjem in po dokumentih iz SNZ sta scenarista Marodić in Ribič obnovila šest akcij ljubljanskega VOS in jim dala naslednje naslove:

1. **MILIJONARJI** — kako so vosovci zaplenili milijon lir v ljubljanski podružnici Banca d'Italia.

2. **GOSPOD Z ROŽAMI** — vosovci rešijo visoko funkcionarko OF iz okupatorske ječe v Ljubljani.

3. **OPERACIJA MM** — obračun z vodjo be-ga organizacije.

4. **TROJKA** — slovenska zastava s peterokrako zvezdo vrh zvonika Frančiškanske cerkve.

5. **ZAJČJA MICKA** — zaplemba precejšnje količine orožja v ljubljanskih zaporih in transport le-tega na osvobojeno ozemlje.

6. **ZOB ZA ZOB** — likvidacija visokega fašističnega častnika — predsednika vojaškega sodišča, in odhod grupe VOS v partizane.

Mimo izrednega pomena publikacije samega gradiva, mimo tega, da se je ljubljanska TV lotila te težavne naloge povsem sama, z nezadostnimi finančnimi in tehničnimi sredstvi, pa s požrtvovalno ekipo (VOS bo dolg ko dva celovečerna umetniška filma!), mimo tega, da v tem prvem jugoslovanskem TV serijskem filmu nastopa 60 igralcev in prav toliko statistov iz vse Slovenije, mimo tega, da ga režira režiser prvega slovenskega filma Francè Štiglic, se nam zdi posebne omembe vredno to, da bodo TV gledalci širom po svetu, s prodajo in zamenjavo filmov TV mrežam, lahko prek VOS plastično spoznali del naše borbe in neprecenljiv delež, ki ga je v tej borbi imela naša Ljubljana.

OPERACIJA MM

Ideja: Saša Vuga

Scenarij: Aleksander Marodić
Ivan Ribič

1. PISALNI STROJ IN DVOJE NEGOVANIH MOŠKIH ROK

NOČ

Prsti moških rok hitro in vešče preletavajo tipke pisalnega stroja... vendar pa se po vsakih nekaj besedah vedno znova zaustavljajo, kakor da je piscu vedno znova potreben premislek, kako naj napiše dalje... Naposled je list izpisan. Roki obležita na tipkah. Moški čita, kar je bil napisal. Potem roki odločno potegneta papir iz stroja... Desnica seže po peresu in ga nastavi pod tekst.

Spet trenutek čakanja — potem pa se desnica odločno zgane in načrta lep, malone šolsko čitljiv podpis:

M e r č u n

2. BUNKER

DAN

Na pogradu leži Janko in tiho igra na orglice. Kamera se odmika od njega in odkriva druge člane skupine, ki je zbrana v bunkerju. Majda tipka, Lado in Polde pa odtiskujeta na šapirografu. Marko piše pri mizi. Razpoloženje je skoraj idilično, podprto s pesmijo, ki jo igra Janko na orglice. Potem je slišati tri tope udarce — dogovorjeno znamenje. Vsi pogledajo proti vratom. Lado skoči k vhodu.

Lado odpre vrata bunkerja. Ta se odpirajo navznoter; ko se odpro, je videti, da so na drugi strani obložena z zloženimi drvmi. V bunker stopi Peter. Ves moker je, očividno zunaj dežuje. Peter je mračen, nasloni se na vrata, po njem je videti, da se je nekaj zgodilo.

Tovariši v bunkerju ga gledajo najprej začudeno, potem zaskrbljeno. Oglasi se Marko.

Marko: Kaj je, Peter?

Peter ko da noče spregovoriti. Potem le pove:

Peter: Zapirajo. Na veliko. Tudi mojega očeta so...

Prestopi se po bunkerju, ko gre mimo Marka, potegne iz žepa zmečkan papir in mu ga da.

Peter: Legija...

Kamera ostane na Marku. Marko razgrne papir. Vsi razen Petra se zbero okoli njega.

Marko razgrne papir, ga preleti, potem pa z zamolklostjo zatajevanega ogorčenja prebere naglas.

Marko: Posebna navodila legije: Vedno in povsod prepričujte ljudi, da je upor proti okupatorjem v sedanji situaciji samo peklensko delo komunistov, ki želijo uničiti naš narod... Revolucija, ki jo je začela tako imenovana Osvobodilna fronta, je še mnogo bolj nevarna kot pa okupator!

Vsi v bunkerju napeto poslušajo, razen Petra, ki je legel na pograd in spodvil roke pod glavo. Marko bere naprej.

Marko: Zato jo je treba uničiti! Vsakogar, o katerem le sumite, da je simpatizer komunistov... javite policiji. Samo tako bomo ohranili in pojačili naše vrste! Samo tako bomo pričakali našo zgodovinsko uro.

Peter na pogradu. Ustnice mu trzajo. Z odprtimi očmi strmi v strop.

Marko ves mračen dokonča branje lista.

Marko: O izvrševanju tega navodila poročajte vsak teden meni osebno... Merčun l. r.

Peter se naglo obrne na komolec.

Peter: Kdo je ta Merčun?!

Marko odloži list.

Marko: Novi komandant legije...

Miško: Merčun gotovo ni njegovo pravo ime.

Marko: Seveda ne.

Peter skoči s pograda k Marku.

Peter: Odkriti ga moramo. Zvedeti moramo, kdo je to!

Marko: Bojan je že v akciji.

Peter: Ne zameri, Marko... ampak mislim, da se to pot motiš!

Vsi pozorno pogledajo Petra.

Peter: Po mojem Bojan samo izgublja čas in se brez potrebe izpostavlja nevarnosti... ko se igra kurirje pri tistem Maliču.

Marko: Malič je pripadnik legije!

Miško: Majhna riba...

Peter: Simpatizer!

Marko mirno pogleda Petra.

Marko: Če hočeš na vrh lestve, moraš najprej stopiti na prvi klin, ne? Vesel sem, da se je Bojan tako izpremenil...

Vsi ga začudeno pogledajo.

Marko: Spoznal je, da sta samo hrabrost in samo revolver premalo. Včasih je treba tudi potrpljenja... in časa...

Marko pogleda po vseh.

Marko: Vrhovno vodstvo Fronte je že izreklo sodbo... odkriti Merčuna in nad njim izvršiti smrtno kazen.

3. V MALIČEVI PISARNI

DAN

Prostor je opremljen hladno, brez luksuza. Za veliko pisalno mizo sedi Malič in piše neko pismo.

Trkanje.

Malič pogleda proti vratom... spravi nedokončano pismo v predal pisalne mize... potem pa se dokaj nevoljno in skoraj osorno oglasi...

Malič: Naprej!

Vrata se počasi odpro in v pisarno stopi — Bojan... Ne samo da je drugače počesan, oblečen v skoraj ponošeno, nič kaj vešče krojeno obleko in pokrit s čepico z nalomljenim ščitnikom — tudi njegova drža in pogled sta popolnoma izpremenjena: živa podoba naivnega, precej lesenega preprosteža.

Bojan: Dobro jutro, gospod Malič... gospod šef!

Zdaj šele »se spomni«, brž sname čepico in se za hip »iz zadrege« nasmehne, a takoj spet zresni.

Malič: ' jutro! Je kaj pošte?

Kamera je za Bojanom.

Bojan: Kakor vedno, gospod Mal... gospod šef!

Obrne se proti polodprtim vratom in se stegne nekam v predsobo, od koder dvigne veliko, oguljeno kurirsko aktovko. Odpre aktovko, ne da bi se prestopil od vrat, potegne iz nje v časopisni papir omotan zavitek, gleda, kam naj ga položi, in se odloči, da ga bo odložil kar na tla. Ko se sklanja, Malič pomenljivo dvigne obrvi...

Malič: Kaj pa je tisto?

Bojan (v zadregi): O, nič, to je moje...

Tik preden položi zavojček na tla, se časopisni papir pretrga in po tleh se skotali jabolko... Bojan »se zmede«, brž ulovi jabolko, ga stlači v žep... in »pod vtisom nerodnosti, ki se mu je primerila«, nervozno seže v aktovko, iz katere zdaj potegne nekaj časopisov in troje pisem...

Ves resen se prestopi od vrat do Maličeve pisalne mize.

Bojan: To je vse.

Malič: Torej, Rudi, kako vam ugaja služba pri meni?

Bojan: O, zelo. Res zelo sem zadovoljen gospod Mal... gospod šef!

Malič (dobrohotno): Lažje me kličete po priimku? Šef vam ne gre z jezika?

Bojan: Oprostite... Ne vem, kako naj rečem... Navajen nisem!

Malič: No, no, se boste že navadili...

Seže po kupu zapečatenih pisem in jih pomoli Bojanu.

Malič: Do dvanajstih mora biti na pošti...

Bojan (spravlja pisma v aktovko): Brez skrbi. Še precej pred poldnem bom oddal.

Obrne se, odhaja proti vratom. Že po nekaj korakih pa ga zaustavi...

Maličev glas: Rudi!

Bojan obstoji in se okorno, a hitro obrne:

Malič, zdaj zresnjen, skoraj strog, seže po listu papirja in se zazre vanj...

Malič: Prečital sem vaš življenjepis, Rudi...

Bojan: Ja? Kaj... mogoče ni... Kaj v redu? Jaz sem prav vse napisal, res!

Malič: Vse —?... Res niste prav nič pozabili —?

Bojan (naivno): Ne da bi vedel, gospod šef...

Malič: O vaši politični pripadnosti niste napisali niti besedice...

Bojan: Ampak jaz... nikoli nisem bil v kakšni stranki...

Malič se nasmehne in vstane. Stopi k Bojanu.

Malič: Mislite, da ni pametno, ukvarjati se s politiko?

Bojan: Saj veste, preprost človek pa politika...

Malič: Prav, Rudi! Toda ne pozabite, da so partizani krivi, predvsem komunisti... da ste danes brezdomec! Vás so vam požgali, ali ne?

Bojan: No, po pravici povedano, vás so požgali Italijani, tisti v črnih srajcah, veste...

Malič (nestrpno): A zakaj? Zaradi partizanov, zaradi komunistov... Če bi ne prišli partizani v vas, bi se je nihče ne dotaknil!

Bojan (pohiti): Seveda, seveda, partizani so prišli ponoči, zjutraj pa je pokalo in gorelo...

Malič: Torej?... Zdaj veste, kdo je kriv, ja?

Bojan: Hudo je, hudo, vi niti ne veste, kako hudo, gospod...šef! A zdaj mi je dobro, ko sem pri vas, res!

Malič: Še bolje vam bo — če boste pametni, Rudi...

Bojan: Brez skrbi, gospod šef. Pameten bom!

Nerodno smehljaje se pozdravi in se prestopi do vrat, jih odpre in zapre za seboj.

4. V VESTIBULU POŠTE

DAN

Vstopi Bojan s svojo veliko aktovko: povsem povprečna postava malce kmetiško opremljenega fanta. Mirno gre do telefonske celice, vstopi, zapre za seboj, s hrbtom zakrije pogled v celico...

5. V TELEFONSKI CELICI

DAN

Bojan vzame iz aktovke pisma, ki mu jih je dal Malič, naj jih odpošlje. Ozre se čez ramo... in spretno z nožičem odpira prvo zalepko... Vzame pismo iz ovoja, ga razgrne in preleti z veščim pogledom... In že pismo zgane in vtakne nazaj v kuverto, jo zalepi in se loti odpiranja druge...

6. V MARKOVI SOBI

DAN

Telefon... zazvoni. Po slušalki seže ženska roka in jo dvigne.

7. V TELEFONSKI CELICI

DAN

Bojan (v telefon): Halo, je tam buffet?... Ja?... Danes, na žalost, nimamo nobenih specialitet... Samo navadne klobase, ja!

8. V MARKOVI SOBI

DAN

Majda odloži slušalko in se obrne nazaj v sobo... kjer sedita pri mizi, preobloženi s propagandnim materialom in dvema pisalnima strojema, Marko in Peter, medtem ko Polde stoji ob mizici s šapirografom, v katerega je pravkar vložil matrico...

Majda: Bojan je bil... Sporoča, da v Maličevi korespondenci danes ni nič posebnega...

Peter: Hm, danes...! Kakor da je že kdaj kaj bilo...

Marko: Ne zaupaš Bojanu?

Peter: Bojan je sijajen! Jaz mu še do kolen ne segam... kadar gre za dejanja... Tole špijonažo pa si je čisto po nepotrebnem v glavo vtepel!

Majda: Bojan nikoli ne dela brez sistema!

Peter: Tokrat se je pač zaletel, verjemi! Misliš, da sam ne ve tega... Ampak pretrmast je, da bi priznal, to je! Daj mi no papir, Polde!

9. TELEFONSKA CELICA

DAN

Bojan dvigne slušalko, vzame robec in z njim prekrije školjko. Zavrti nekaj številk.

Bojan: Prosim gospoda Merčuna...

Glas: Koga?

Bojan: Gospoda Merčuna...

10. V MALIČEVI PISARNI

DAN

Zresnjeni Malič, ki drži telefon, guba čelo...

Malič: Pomota. Tukaj je pisarna Fortunata Maliča... Kdo pa kliče?

Bojanov glas iz telefona: Kako prosim?

Malič: Malič! Fortunat Malič pri telefonu!

11. V TELEFONSKI CELICI

DAN

Bojan počasi odlaga telefonsko slušalko nazaj na vilice. Močno zamišljen je, ko se obrača, da bo odšel iz telefonske celice...

12. V MALIČEVI PISARNI

DAN

Bojan pravkar vzame iz aktovke sveženj pisem in jih položi na rob Maličeve pisalne mize.

Bojan: Danes se je pa kar nabralo pošte, gospod šef...

Malič samo prikima, na hitrico, kot bi mešal igralne karte, pogleda pisma, jih odloži, se nasloni daleč nazaj na naslonjalo stola, kot bi se hotel Bojanovo podobo v celoti vtisniti v spomin...

Malič: Dva meseca ste že pri meni v službi, kaj ne, Rudi...?

Bojan: Saj, skoraj dva meseca, gospod šef... Sedem tednov je bilo včeraj, od kar...

Malič (mu seže v besedo): Zadovoljen sem z vami.

Bojan: To me res veseli, gospod šef...

Malič: Zato sem se odločil, da vam zaupam bolj važno delo...

Bojan: Z veseljem, gospod šef! Samo če bom zmogel...

Malič: Boste, Rudi, jaz poznam ljudi. Pameten in pogumen fant ste..

Bojan se samo »plaho« nasmehne, ker je očitno »v zadregi« zaradi Maličeve pohvale. Malič se zdaj z laktmi nasloni na rob mize, z životom pa nagne čeznjo in se s predirljivim pogledom zazre navzgor, v Bojana...

Malič: Še boste nosili pošto... Samo ne tako, kakor do zdaj...

Bojan ga pozorno pogleda. Tokrat je njegovo vedenje pristno. Za hip je nemara celo preveč pozoren in napet. A že se spet znajde v vlogi...

Bojan: Kako to mislite, gospod šef? Ali je bilo mogoče kaj narobe?... Saj sem pošto zmeraj...

Malič: Zdaj boste nosili mojo pošto kot p r a v i kurir. Razumete? Nosili boste predvsem strogo z a u p n o pošto!

Bojan: Potrudil se bom gospod šef...

Malič vzame pismo s kupa papirjev in ga pomoli Bojanu.

Malič: Tole pismo boste odnesli naslovljencu. Izročiti mu ga smete samo osebno, ste razumeli? Samo naslovljencu v roke — pa nikomur drugemu!

Bojan: Seveda, gospod šef. To vendar ni nič težkega...

Si ogleduje naslov na kuverti...

Malič (pomenljivo): Ali pa je!... Pismo je mnogo bolj važno, kot si danes sploh še morete misliti!

Bojan: Prišlo bo v prave roke, gospod šef, ne skrbite!

Malič: To je vaša — p r a v a kurirska služba, Rudi... Od tega trenutka dalje ste moj osebni kurir!

S kretnjo obredne slovesnosti odpre predal, vzame iz njega revolver in ga pomoli zares začudenemu Bojanu...

Vaš je! Vedno ga imejte pri sebi. Vedno, Rudi, kajti sovražnik ne počiva...

Bojan je videti, kakor da ne more »do sape« od začudenja. Nerodno prime revolver v roke in »ne ve kaj naj reče«... Malič se mu dobrohotno, pokroviteljsko nasmehne...

Malič: Kurir, ki nosi tako zaupno pošto kot vi, mora biti oborožen... Lahko se zgodi, da bi vam hotel kdo pismo s silo vzeti... Tega ne boste dopustili, Rudi!

Bojan: Seveda ne... Ampak... oprostite, če neumno vprašam... kdo, mislite, bi me lahko napadel... Da se namreč vem paziti!

Malič: Kdo, kdo — komunisti vendar!

Bojan: Seveda, seveda...

Prikima in spravlja revolver v notranji žep suknjiča.

Malič: Tako, Rudi. Za zdaj glejte, da boste dobro opravljali kurirsko službo, nič ne sprašujte — in pazite! Imejte odprte oči in ušesa.

Bojan: Na to se lahko zanesete, gospod šef...

Iznenada pa se nečesa domisli in »se ustraši«.

Bojan: Ampak, kaj pa če pridem v blokado, gospod šef?... Italijani bi našli orožje pri meni, pa bi nazadnje še mislili, da... sem tudi jaz bandit!

Malič se zares šele zdaj nečesa spomni. Brž spet odpre predal pisalne mize, vzame iz njega dvoje legitimacij in jih pomoli Bojanu...

Malič: Evo orožni list in propustnico...

Bojan z dejanskim zanimanjem in s slabo prikritim začudenjem ogleduje legitimaciji...

Bojan: Sam prefekt je podpisan...

Malič (samozadovoljno): No, kaj si pa mislil! ... In s propustnico greš lahko, kamor te bom poslal ... Tudi sredi noči, če bo treba!

Bojan: Torej se nisem motil o vas, gospod šef ...

Malič (skoraj zdrznjeno): Kako?

Bojan: Vaš vpliv je še večji, kot sem mislil ...

Malič (oddahnjeno): Kmalu boš zvedel še več, kot si lahko sploh misliš ... Ne nameravam te namreč imeti zmeraj samo za kurirja ...

Bojan (začudeno): Gospod šef!

Malič: Že dobro, Rudi, že dobro!

Trkanje.

Bojan se obrne, revolver ima še zmeraj v roki. Kamera se zasuče na vrata. Vrata se počasi odpro. Vstopi visok moški gorilaste postave — Breznik.

Breznik: Naročili ste me ob desetih, gospod šef.

Malič pogleda na stensko uro. Ura kaže točno deset. In Malič zadovoljno prikima Brezniku in mu hkrati dá s pogledom znamenje, naj stopi naprej ...

Bojan spravi pištolo v žep.

Malič: Prav, Breznik. Veseli me, da znate biti točni ...

Breznik (skoraj mehanično): Disciplina, gospod šef!

Malič: To je Rudi, moj kurir ... In to Breznik, Rudi, spoznajta se, kolega sta, tako rekoč ... Vi odgovarjate za mojo zaupno pošto, Breznik pa za mojo varnost ...

Obema odkima in jima dá hkrati razumeti, naj zdaj odideta. Rudi in Breznik odhajata, Malič nekam samozadovoljno gleda za njima ... Nenadoma pa se nečesa domisli, zakliče za Breznikom ...

Malič: Breznik!

Breznik (obstoji, se ozre): Prosim, gospod šef?

Malič pristopi k njemu. Vidi, da je Bojan ostal med vrati.

Malič: Kje je vaša soba, veste?

Breznik: Gospodična mi je rekla, da ...

Malič: Prav, prav! Naj vam tajnica pokaže sobo, a o zaupnih rečeh ne govorite z njo, ja?

Breznik: Se razume, da ne!

Bojan, ki je z vso samoumevnostjo čakal na Breznika, in Breznik sam odideta drug za drugim skozi vrata.

13. V BREZNIKOVI SOBICI

DAN

Breznik si ogleduje mračni prostor, čemerna »gospodična« molče stoji ob njem: V steni nasproti vrat dokaj ozko okno brez zaves, starinska knjižna omara, oguljen kavč, mizica z dvema stoloma, na stenah tapete, pod stropom luč brez senčnika, to je vse. Breznik se sreča s pogledom »gospodične«, prikima in, ne meneč se še kaj zanjo, sleče suknjič, da ostane le v telovniku in srajci, ter zavije proti kavču, da bi legel ... »Gospodična« ne čaka. Obrne se, odide, malce trdo zapre za seboj. Breznik že hoče leči, ko se nečesa domisli: pritegne stol h kavču, seže v zadnji hlačni žep po velik, težak revolver in ga položi na stol. Potem šele leže, vznak, topo v strop zastrmljen, z dogorevajočo cigareto med ustnicami.

14. V BUNKERJU

DAN

Marko, Peter, Majda, Polde in Bojan... Marko čita s šapirografiranega papirja, nestrpni Bojan ob njem drži v roki kuverto, Majda vešče stenografira, Peter in Polde ne umakneta oči s čitajočega Marka...

Marko: ... in takoj pristopite k formiranju trojk... Tako bodo naše sile mnogo bolj gibčne, ob dobri organizaciji pa jih bo mogoče v najkrajšem času združiti v čete in bataljone... Vsaka vaša misel in vsako dejanje bodi posvečeno samo enemu cilju — zmagi. Tako nam bog pomagaj! Komandant Slovenske legije za mesto Ljubljana — Merčun l. r.

Polde zavzeto potegne sapo skozi zobe, Bojan pa se skoraj zmagoslavno ozre po zbranih...

Bojan: No — sem imel prav? Malič nas bo pripeljal naravnost v lêvji brlog, prav do tega skrivnostnega Merčuna!

Peter: Zdaj pričenjam verjeti tudi jaz...

Polde: Malič je res kar važen člen v tej kriminalni verigi, kot vse kaže...

Marko: Član komande je. Sicer bi ne razpošiljal Merčunovih okrožnic.

Bojan: Daj, daj, zalepi brž, da odnesem to svinjarijo, kamor je treba!

Marko (Bojanu): Kaže, da si res že blizu cilja... Bi ne bil čas, da prenehaš delati sam?

Bojan: Za zdaj je najbolje, če sem sam. Sicer mi pa Malič ni nevaren... A ko izbezam tistega Merčuna iz brloga, bomo pa že vsi stopili v akcijo, brez skrbi! Ne bo več spravljal naših ljudi pred puške!

Polde je zalepil kuverto in jo dal Bojanu, ki se skloni, da bo dvignil aktovko s tal. Pri tem mu iz prsnega žepa pade Maličev revolver... Brž pobere orožje in ga hoče vtakniti nazaj v žep. Toda pri tem se sreča z vprašujočimi Markovimi očmi.

Bojan: Bi me rad ozmerjal?... Ne, ne, saj nisem nedisciplíniran!... Tega-le mi je dal Malič sam in — poglej — orožni list imam, kot kakšen nedeljski lovec!... Kaj hočeš — zveze, zveze!

Spravi revolver v žep in pismo v aktovko, se sproščeno nasmeji v pozdrav in odide.

Marko, Polde, Majda in Peter precej časa molče gledajo za Bojanom. Naposled se Marko vendarle zgane. Zamišljeno se zazre v obraz pred seboj...

Marko: Mislim, da je Bojan že precej dalje, kot pa hoče povedati...

Peter: Skromnost, ki ga lahko stane glavo... En sam nepredviden slučaj, pa ga bodo prepoznali...

Polde: Mislim, da ga ne bi smeli več pustiti tako samega...

Marko: Seveda ne! Ampak kako naj...

Majda: Naj že bo Malič karkoli — nevaren je!

Vsi se vprašujoče zazro vanjo, češ kaj hoče povedati.

Majda: To nevarnost pa je mogoče zmanjšati... Vsaj nadzorujemo jo lahko... ne da bi Bojan sploh vedel za to... Predlog imam...

15. V BREZNIKOVI SOBICI

POZNO POPOLDNE

Breznik je na kavču lenobno zleknjen na bok. Rešuje križanko. Na stolu ob kavču težak revolver. Breznik se v hipu zdrami iz lenobnosti: plane na noge, hkrati zgrabi za revolver in hoče pohiteti k vratom — pa sredi giba obstoji, se ozre vstran, osupne: V steni, prelepljeni z vzorčasto tapeto, torej v steni, ki meji na Maličevo pisarno, se odpirajo vrata, katerih sicer ni bilo opaziti, ker so se tesno prilegala skritim tečajem. Med podboji se pojavi Maličev obraz. Začuden je.

Malič: Kaj pa je...?

Breznik: Zakaj, gospod šef?

Malič: Kaj ste tako zbegani?

Breznik: Ne... Samo presenetili ste me...

Z nasmehom in s pogledom okorne zadrege pokaže na vrata.

Malič: Vam nisem povedal za tale vrata?

Breznik: Ne. Zato sem...

Malič (nejevoljno): Zdaj veste! Če bi se zgodilo, da vam pozvonim dvakrat — vstopite tule... Pa hitro! Ali pa mislite, da je za mojo varnost dovolj, če Fronta zve, da ležite na kavču... in rešujete križanko?

Breznik: Oprostite, gospod šef... Ampak jaz...

Malič: Že dobro, Breznik... Saj se zanesem na vas.

Samo ne pozabite — sovražnik je lahko povsod, tega ne pozabite... Kako je s študenti, na katere ste me zadnjič opozorili?

Breznik (se zareži): So že pospravljeni, gospod šef...

Malič: Vi —?

Breznik: Ni bilo potrebno... Je kvestura kar sama dobro opravila... Štiri so poslali v lager, trije pa... sploh ne morejo več škodovati...

Malič: So jih... za talce?

Breznik: Dva. Tretji pa se je dal ustreliti... na begu, seveda!

Malič: Dobro, dobro, Breznik... (Malič se nasmeji, kot bi si pomel roke.) Mislite, da so bili, mislim, ti študenti, zares člani komunistične organizacije?

Breznik (se spet zareži): Nekaj malega sem napisal...

V skoraj otroški, a samozadovoljni zadregi seže v zadnji žep po debelo listnico in vzame iz nje preganjen list papirja, ga razgrne in ga kot šolarček učitelju pomoli... Maliču, ki se zastrmi v popisani papir...

Malič: Glej, glej, to pa ni slabo... Sedem mladih življenj uničenih zaradi komunistične dejavnosti... Če bi se ti mladi ljudje... ravnali po razumnih nasvetih vodstva Slovenske legije... bi se okupator ne mogel znesti nad njimi... njihove dragocene moči pa bi bile prihranjene za odločilni dan... Dobro, Breznik, res dobro...

Malič: To utegne biti učinkovit letak, res! Kdo bi si mislil, da se skrivajo v vas takšni propagandni talenti...

Hipoma pa mu smeh izgine z obraza. Skoraj zdrznjeno se zastrmi proti vratom, ki drže v čakalnico...

Nerazločno govorjenje in šum nekakšnega drsanja izpred vrat.

Malič se hitro prestopi proti vratom...

... toda Breznik, z revolverjem v roki, ga prehiti, sunkovito odpre vrata...

16. V ČAKALNICI
POZNO POPOLDNE

Pogled skozi okvir vrat v čakalnico. Na tleh kleči (za zdaj jo je videti le od zgoraj in v hrbet) d e k l e, ki z veliko krtačo prizadevno drgne parket, ne da bi zaradi nenadno odprtih vrat prenehala z delom ali dvignila pogled od parketa. Korak proč stoji debelušasta, petdesetletna ženska s spodrecanim krilom in z nazaj zavezano ruto na glavi — h i š n i c a, ki napol začudeno, napol jezljivo gleda proti odprtim vratom ...

... kjer je v okviru podbojev videti Maliča in Breznika.

Malič (nejevoljno): Kaj pa počnete ...?

Hišnica: Nisem vedela, da ste še tu, gospod Malič ... Ampak pet je že, a ne? Kdaj bomo pa pospravljali? Ponoči?

Malič s pomenljivim pogledom pokaže na »dekle«, ki vztrajno »biksa«, kakor da je gluha in slepa za vse okrog sebe. Hišnica nabere obraz v spravljivejše gube.

Hišnica (o dekletu): Naj vas ne moti. Moja nova punca, pa pridna, veste! ... Nimate pojma, gospod Malič, kakšni križi in težave so dandanes s temi dekleti ...

Dekle, ki drgne parket, nekoliko dvigne obraz, ne da bi le za hip prenehalo z delom — Majda je. Njen pogled se dvigne toliko, da seže ...

... do srede Breznikovih nog. Breznikova desnica ni toliko umaknjena za hrbet, da Majdin pogled ne bi opazil, da skriva revolver.

Glas hišnice: ... Prav srečo sem imela, da sem dobila tole ...

Malič z nevoljnim gibom zaustavi zgovornost hišnice.

Malič: Dobro, dobro, gospa ... Samo odslej se dogovorite z gospodom — (meni Breznika) — ob kateri uri boste pospravljali moje prostore.

Hišnica: Ja, ampak veste ...

Malič: Upam, da sva se razumela!

Hišnica (užaljeno): Kaj naj tudi štibeljc zrihtava?

Pokaže s pogledom na Breznikovo sobico.

Malič: Zdaj, ko ste že tu, dajte.

Obrne se, vrata se samotežno napol zaprejo za njim.

Hišnica pogleda Majdo, ki je zdaj prenehala z delom in dvignila obraz. Z pomenljivim pogledom in gesto, češ ali bi polila dedca, pokaže na priprta vrata Breznikove sobice ...

Hišnica: Dajte, Micka, pospravite štibeljc ... Jaz bom pa tačas tu končala ...

Majda se nekam obotavljajoče dvigne, odrine vrata v Breznikovo sobico in odrevenelo obstoji na pragu.

17. V BREZNIKOVI SOBICI
POZNO POPOLDNE

Kakor vidi Majda s praga: podolgovata sobica, v katero sta se bila še pravkar umaknila Malič in Breznik — je prazna.

Majdo iztrga iz odrevenelosti, da se brž prestopi v prostor, vrže na tla krpo in krtačo in prične drgniti parket ... Pogled klečeče Majde vznemirjeno raziskuje prostor ... dokler se ne ustavi ...

... na ozki, vertikalni črti v steni, oblepljeni s tapetami.

Majdi zastaneta roki. Pogleda ne more odtegniti od zidu, v katerem je zasledila razpoko. Naposled se razburjeno ozre, ali je morda ne opazuje hišnica, nato pa hitro vstane, se prestopi do stene, otiplje razpoko, poizkusi s prsti — vrata so.

In izza njih je zdaj slišati, čeprav komaj razločno, moški glas... Majje kakor odrevenela. Toda v tem se iz čakalnice zasliši...

Glas hišnice: Ste gotovi Micka?... še eno nadstropje naju čaka...

Majda se odtrga od stene, brž pobere hrtačo in krpo, in odhiti proti vratom, ki držijo v čakalnico...

18. V MALIČEVI PISARNI

POZNO POPOLDNE

Malič sedi za pisalno mizo. Breznik na stolu pred njo.

Malič: Torej ste tudi vi mnenja, da je z Rudijem vse v redu, da mu lahko zaupam.

Breznik odločno prikima.

Malič: Fanta se potegnil iz mizerjije... Vse kaže, da mi je zato hvaležen kot pes... No, no, ne razumite me napak, dobro mislim... Sploh je na Rudiju nekaj, kar samo po sebi vzbuja zaupanje... Nekaj zdravega, klenega... Nekaj ljudskega... (se cinično nasmehne)... Ampak človek se vseeno lahko moti, ali ne, Breznik?

Vprašanje je zastavljeno tako, da se Breznika poloti nelagodnost. Presede se in skomigne z rameni.

Malič: Če mi ga je res uspelo pridobiti za našo stvar, bo torej Rudi dragocena pridobitev. Če sem se pa motil v njem... No, prav to hočem povedati, Breznik... (nestrpno pogleda na zapestno uro). Fant utegne biti vsak čas tukaj... In za danes sem mu pripravil odločilno preizkušnjo. Če sem se zmotil... vam bom dvakrat pozvonil...

S pogledom pokaže na... gumb električnega zvonca, pritrjenega na rob pisalne mize.

Maličev glas: Dvakrat, kratko, Breznik, ja?

Breznik, ki je vprašujoče dvignil obrvi, čaka na Maličeve besede, kot bi zadrževal dih.

Malič: V tem slučaju ne izgubite niti minute! Planite v sobo in ga počite!

Breznik Maliča očitno prav ne razume, toda preden utegne kaj vprašati, Malič povzame...

Malič: Razkril mu bom namreč vse naše karte... Če te preizkušnje ne bo prestal, ne sme dihati niti minute več, to je jasno!

Breznik kakor da si je globoko oddahnil. Sprosti se v drži in izrazu.

Malič: Če se bo fant izkazal, bo pa itak dobro. Danes nam je dragocen vsak mož!

Breznik je spet napet, spet hoče nekaj vprašati, potem ko se kakor podzavestno ozre proti steni v ozadju. Spet ga Malič prehiti...

Malič: Zaradi vrat ne skrbite... Zanje veva samo midva...

Breznik: Rudi ima orožje, ne?

Malič (strogo): Pa? Vi ste oboroženi dvakrat bolje — imate revolver, kot on, in še presenečenje! To pa precej velja! Sicer pa fant niti ne sluti, da mu pripravljam preizkušnjo ... Torej ...

Breznik prikima, da mu je zdaj vse jasno, vstane in brez besed odide do ... s tapetami oblepljene stene, kjer odpre zakamuflirana vrata. Že hoče vstopiti v svojo sobico, ko se nečesa domisli. Obrne se proti Maličevi mizi ...

Breznik: Denimo, da fant preizkušnje ne prestane — kaj bomo ... no, s truplom, mislim?

Malič: Kaj nimamo telefona? ... Razburjeni boste poklicali policijo ... in ji sporočili, da je komunistični bandit streljal na šefa ... Pa ste ga prehiteli ... Naj se oni pobrigajo zanj ... mi vendar nismo pogrebni zavod!

19. NA STOPNIŠČU
POZNO POPOLDNE

Hišnica in Majda prideta iz Maličeve čakalnice, obloženi z metlami, smetišnicami in vedri za vodo. Hišnica se upoti proti kamnitim stopnicam, ki drže dalje v drugo nadstropje, odloži vedro z vodo in se pripravlja k pomivanju ... Majda pa se kar ne more odmakniti od vrat, videti je, kako je vsa prevzeta od odkritja v Breznikovi sobici ...

Hišnica: Micka!

Majda se hitro prestopi proti hišnici ...

20. NA ULICI PRED MALIČEVO HIŠO
POZNO POPOLDNE, MEGLA

Po ulici prihaja Bojan s svojo aktovko. Brezbrižno gre po pločniku, potem zavije v hišo.

Tesno k pločniku pripelje avtomobil in se ustavi malo naprej od vhoda.

Roka popravi vzvratno ogledalce in ga naravna, da je v njem videti vhod v hišo.

21. NA STOPNIŠČU
POZNO POPOLDNE

Hišnica in Majda pomivata stopnišče. Hišnica vztrajno žlobudra. Majda s težavo premaguje živčnost ...

Hišnica: ... in če bi z golimi rokami stokrat na dan pomila stopnice, pa bi se že kdo našel, ki bi otresal jezik ...

Majda se je pomaknila dve tri stopnice više. Skozi železno stopniščno ograjo gleda navzdol ... kjer je videti z vrha moškega, ki se zložno vzpenja navzgor po stopnicah. Bojan je, kolikor je mogoče razločiti z vrha.

Vmes *klepet hišnice:* ... pa če bi vsaj plačali, kakor se spodobi! A tisto pa ne!

Bojan je vse više.

Majda pogleda hišnico.

Majda: Po vodo stopim ...

Hišnica, očitno, da bi ji storila uslugo, dvigne svoje vedro in ji ga pomoli ...

Hišnica: Na, kar mojo vzemi, potlej bova skupaj šli ...

Majda ne more drugega, kot da vzame ponujeno vedro, toda sleherna črta njenega obraza izdaja eno misel: do Bojana mora, da ga opozori!

Pogled navzdol skozi stopniščno ograjo: Bojan se vzpenja po zadnjih stopnicah, ki drže proti hodniku pred vrati Maličeve pisarne ...

Majdin spremenjeni, zaskrbljeni obraz.

Pogled navzdol skozi stopniščno ograjo: Bojan je prispel v nadstropje, lagodno stopa proti vratom Maličeve čakalnice ...

Ropot pločevinastega vedra.

Bojan postoji, pogleda navzgor, a se že prestopi proti vratom, seže po kljuki, odpira ...

Majda, ki je »po nesreči« prevrnila vedro, obupano pogleda hišnico, češ kaj se ji je zgodilo ... preden pa utegne ženska kaj reči, brž pograbi vedro ...

Majda: Takoj bom drugo prinesla!

In se požene navzdol po kamnitih stopnicah ...

22. NA STOPNIŠČU
POZNO POPOLDNE

Majda prihiti do vrat Maličeve čakalnice, obstoji, kot bi hipoma ne vedela, kaj naj stori, posluša:

z nadstropja je slišati hišnico, ki riba stopnice.

Majdo šum pomiri. Dokaj odločno seže po kljuki, odpre vrata v Maličevo čakalnico ...

23. V MALIČEVI ČAKALNICI
POZNO POPOLDNE

Vznemirjena Majda vstopi v čakalnico, toda čakalnica je prazna ... Negotovost, kaj naj stori, in skoraj obup in spet uporna odločnost se menjajo v izrazu njenega obraza ... Naposled pa zbere pogum, ozre se, ali ji ni morda hišnica sledila ... zapre vrata čakalnice ... in se odtihotapi do vrat Breznikove sobice ... Zadrži dih, se skloni, se zazre skozi ključavnico v Breznikovo sobico ...

24. POGLED SKOZI KLJUČAVNICO V BREZNIKOVO SOBICO
POZNO POPOLDNE

Breznik sedi na kavču. Pogled nepremično upira proti »zakamufliranim vratom« v tapetni steni. V desnici trdo drži revolver.

25. V MALIČEVI PISARNI
POZNO POPOLDNE

Malič pravkar drži v roki matrico in pokaže z njo na ciklostil, ki stoji na manjši mizici.

Malič: Tole boste še razmnožili nocoj, Rudi. Da boste mogli zgodaj zjutraj dostaviti naslovljencu ...

Bojan: Prav, gospod šef...

Bojan že seže po matrici, ko Malič, kakor da se je šele ta hip nečesa domisli, umakne roko... Vzame kovinski svinčnik in se z odločno kretnjo podpiše na matrico ter jo izroči Bojanu, ki prizadevno vloži matrico v ciklostil... in zavrti ročico...

Malič gleda proti Bojanu, kakor bi zadrževal dih. Napeto. Nepremično, ne da bi trenil z očesom.

Bojan obstane sredi giba. Odrevenelo strmi v list, na katerega se je bila odtisnila matrica... Čez čas šele se more ozreti proti Maliču. Njegova osuplost je pristna.

Bojan: Ja, kaj pa je to, gospod šef?

Malič (napeto): Kaj, Rudi?

Bojan: Tale podpis... Pa ja niste vi sami — M e r č u n ? Mislim...

Spodnji del ciklostiranega lista z naslovom in podpisom:

KOMANDANT SLOVENSKE LEGIJE

M e r č u n

Bojanov glas: ... komandant Legije...?

Malič se hladno zasmeji.

Malič: Da, jaz sem Merčun. V mojih rokah, Rudi, je usoda Slovenije! Razumete? Eno samo povelje bom izrekel, pa se bodo dvignili tisoči mož.

Bojan strmi vanj.

Bojan (iz stisnjenega grla): Proti Italijanom?

Malič: Tudi, če bo treba... Ampak naša borba velja zdaj Osvobodilni fronti, razumete! Te preklete ófarje in komuniste je treba streti, uničiti do zadnjega! Ali bomo okupirani še 10, 20 let, to ni važno... Ko bomo zatrli to prekleto revolucijo, bo oblast naša, bo oblast v mojih rokah, razumete? V rokah pravega politika, ne pa teh rdečih capinov!... To je moj cilj, Rudi. In dosegel ga bom —...

Maličev obraz, ki se je izpreminjal v zanosu, je zdaj krut, skoraj spačen:

— — — pa če bi moral požgati vso deželo! In požgal jo bom, če bo treba!... Kaj pa me tako čudno gledate, m?

Bojanov obraz. Bled. Prepaden, a vendar z vsako potezo kot iz kamna izrezan.

Na čelo mu stopijo mrzle znojne kapljice. Pogled, ostro proti Maliču zazrt.

Bojan: To se ne bo nikoli zgodilo!

Malič skoči na noge. Strah je v njegovih očeh.

Malič: Kaj pa je z vami? Kaj... kaj naj to pomeni?

Bojan: Nikoli, pravim!... Dokler mi živimo, ne bo naša zemlja izročena zločincem... Tudi tebi ne, Merčun!

Doslej negibni Bojan se hipoma zgane. Z bliskovito kretnjo seže v notranji žep suknjiča, potegne revolver in strelja.

Trije ostri zaporedni revolverski streli.

Malič se zgrabi za prsi. Pada na mizo. Njegovi prsti krčevito grabijo proti gumbu električnega zvonca. Bojan pa skoči k telefonskemu kablu, ga izpuli z enim sunkom in se sunkovito obrne, da bi odhitel, toda sredi giba obstane.

V okviru »zakamufliranih vrat« stoji Breznik z revolverjem v roki. Ne razume prav, kaj se je zgodilo.

Pogled mu za hip uide proti Maliču, ki je otrpel obležal z životom čez ploščo pisalne mize. Bojanova roka trzne, da bo segla v žep po revolver.

Toda Breznik je hitrejši, prehiti Bojanovo namero, dvigne revolver, strelja.

Bojan se zgrabi za roko. V tem pa udari v tišino strel izza Breznika.

In takoj za njim še drugi in tretji strel. Breznik razpre oči, kot bi se nečemu začudil. Potem pa se iznenada zavrti okrog svoje osi in se zruši. Iz mraka Breznikove sobice plane vznemirjena Majda z revolverjem v desnici ... in pohiti mimo nepremičnega Breznika proti Bojanu, ki se drži za desno roko in je brezmejno začuden ...

Majda: Ranjen?

Bojan (se po sili za hip nasmehne): Nič hudega ni ...

Majda se malone z grozo ozre po prostoru, potem pa brž seže Bojanu pod roko in ga potegne za seboj proti vratom ...

26. NA ULICI PRED MALIČEVO HIŠO

PROTI VEČERU

Majda in Bojan prideta iz veže Maličeve hiše. Bojanu se je posrečilo zatajiti bolečino. Povsem mirno stopita na pločnik. Pač dva mlada človeka, ki se držita pod roko. Majda odvede Bojana s pločnika, diagonalno čez ulico. Stopata mirno, brez sledu nemira v drži ali v kretnjah. V smeri, kamor se oddaljujeta, stoji črn Mercedes.

Bojan: Kam pa greva?

Majda hoče nekaj reči, toda v tem zareže v sicer prazno ulico ...

histeričen *krik hišnice:* »Na pomoč, pomagajte!«

Bojan in Majda se zdrznjeno ozreta.

Na pločniku pred vhodom v vežo Maličeve hiše stoji hišnica. Zdi se, kakor da jo je zapustil razum: krili z rokama in cepeta z nogama.

Hišnica: Pomagajte, gospod Malič, gospod Malič! ...

Okrog nje se zbirajo italijanski uniformiranci, civilisti izginjajo levo — desno, kot da jih vleče proč silen magnet. Še malo in na ulici ne bo nikogar, razen ponorele hišnice in gruče uniformirancev okrog nje ...

Majda trdneje zgrabi Bojana pod roko in ga potegne za seboj ... proti Mercedesu. Ko dosežeta limuzino, se vrata odpro in Majda potisne Bojana v voz. Mercedes se požene z mesta, kot bi startal v tekmo ...

27. V AVTOMOBILU

VEČER

Bojan sedi med Majdo in med Markom, nekaj časa se še prav ne znajde, pogleduje zdaj Marka, ki sedi lagodno, ko da je vse povsem prirodno in samo po sebi umevno, zdaj proti hrbtu šoferja v usnjenem suknjiču. Potem pa se hoče še sam udobno nasloniti nazaj, a se za hip spači, ker ga zaskeli obstreljena roka.

Bojan: Pravzaprav ste si pa tole dobro izmislili ...

Peter se obrne od volana in pomežikne.

Majda se samo nasmehne, Marko molči.

Bojan: Malič sam je bil Merčun!

Zdaj pa Marko vendarle pogleda, prizadeto, vznemirjeno.

Marko: Bil?

Bojan prikima.

Bojan: Sodba je izvršena.

Zaigrajo mu obrazne mišice. In kakor da so mu hipoma popustile mišice in volja, se z licem nasloni na Majdino ramo.

Majda (zaskrbljeno): Boli?

Šofer v usnjenem suknjiču se spet obrne. Z gibom glave mirno pokaže v smer vožnje ...

Peter: Kam pa zdaj?

Marko: Do stanovanja dr. Božidarja!

Bojan sunkovito dvigne glavo, se zazre v Marka.

Bojan: Tudi zdravnika si vnaprej predvidel?

Marko (se nasmeji): Pri tem je treba zmeraj z vsem računati ...

Bojan: Perfekten si! ... Daj, pusti politiko, Marko, in stopi rajši med borce ... Rojen si za akcije!

28. NA SAMOTNI CESTI

VEČER

Črni mercedes pripelje iz stranske ulice na široko, v večernem miru samotno ulico. Hitro se oddaljuje v vse gostejši večer.

ČRTOMIR ŠINKOVEC:

Pravica

(1941)

Plahúta veter z drevja na dveri
in zarja ugaša z zadnjim odsvitom.
Na vrata udarili karabinjerji
trdó so s puškinim kopitom.
Mati z lučjo šla je do vrat,
revsknil je brat: »Gredó naj k vragu!«
Pa so vdrli in vklenjeni brat
objel je mater zadnjič na pragu.

(Iz zbirke partizanskih pesmi »Očeladeno zlo«)

M. JERMAN

HAJKA

Proti večeru se je bitka nekoliko unesla. Še je tu in tam zaropotala strojnica, razvnelo se je puškarjenje in granate so dvigale ognjene slapove nad poljem v dolini. Za hribom je gorela vas in črn dim se je vlekel čez gozdove.

Partizan Ris je ves zadihan prilezel čez obronek strme gore in se pognal v praprot na poseki. V smrekah so zaprasketale eksplozivne krogle izgubljenega rafala in igličevje se je vsulo nadenj, ko se je vrgel v zavetje. Ploskoma je obležal na tleh z laktmi in obrazom nad razgreto puško in se že zopet vzpel na komolce, ker ga je zmotilo šumenje v grmovju onkraj poseke.

»So že tu...« ga je prešinila misel in pomolil je puško čez posekano deblo. »Če se kdo pokaže, bo obležal.«

Znoj mu je zalival oči in v pekoči megli je videl, kako se tam onstran majejo veje; dračje je pokalo pod koraki. Vsak čas bo iz grmovja pokukala cev puške z bajonetom in potem prežeče oči pod čelado.

Pritegnil je kopito ob ramo in se oddihoval, da bi lahko mirno pomeril. Nadležna muha mu je obletavala znojni obraz in venomer jo je moral odganjati, da bi ga ne motila. Onstran poseke pa se ni nič več ganilo.

Počasi se je vzpel. Saj če je bila italijanska patrola, se ni mogla kar vgrezniti v tla. En sam vojak pa se gotovo ni plazil tod okrog. V zavetju grma se je že na pol vzravnal, ko ga je zadel oster glas:

»Toliko da te nisem ustrelil, madona...«

Ris se je v naglici zasukal in vrgel puško k licu, ko pa je zagledal raztrganega partizana, je obstal z odprtimi usti. Partizan se je skljućen že plazil bliže.

»Izginiva!« mu je zašepetal. »Tamle neki hudič lazi,« je mignil z glavo proti grmovju. »Najbrž so že zasedli rob grape in bodo zdaj pritisnili do vrha hriba. Menil sem, da me že imajo, ko sem ugledal tvoj hrbet v tej italijanski bluzi med praprotjo,« je hlastno nadaljeval. »Toda daleč gotovo niso.«

»Seveda,« je spregovoril Ris. »Plazenje sem čul tam ob robu,« je pokazal z roko. »Vendar nisem videl, kdo bi bil.«

»Koga neki boš videl!« ga je prekinil partizan, o katerem je Ris vedel, da je Pok, kakor so ga klicali. Saj so besede že tako letele od njega, da ni mogel biti nihče drug. »Kaj hudiča se le motaš tod okrog?«

»Padli smo v zasedo,« je pričel Ris. »Ne vem, če je še kdo drug ostal živ.« Vrgel sem se v jarek pod cesto in potem v grmovje. Ves dan se že tako potikam in ne vem, kam bi se obrnil. Povsod je kdo za menoj.«

»Obkoljujejo, to je...« je zaskrbljeno začel Pok in si ožemal okrvavljeno roko. »Zdaj so obroč gotovo že stisnili. Zjutraj pa bodo prečesali vse te gozdove in preobrnili sleherni kamen. Vedo, da je naša glavnina tu nekje in zato ne bodo odnehali.«

Stisnil je zobe in si pričel vihati rokav. Na laktu se je pokazala dolga, krvaveča rana.

»Obveži me,« je zastokal. »Prav danes sem jo moral stakniti, ko bi moral biti najbolj zdrav.«

Ris je potegnil obvezo iz žepa in se lotil dela. Rana je bila le globlja praska, toda boleti je le morala, ker je ranjenec hitel govoriti, da bi prikril bolečino:

»Troje so nas poslali v štab, vsakega po svoji strani. Malo preveč prepričan sem bil, da me ne morejo dobiti, pa sem kar padel pred patrolo. Dva sem že lahko podrl, potem pa sem vrgel bombo. Še sreča, da ni bilo huje! Kajpak so me tudi oni zasuli s tistimi svojimi paradižniki, ko sem izgubil torbo. »O, hudiča,« je zdajci zastokal. »Tudi tu na stegnu nekaj čutim.«

Res, hlačnica je bila krvava in Ris mu jo je odparal. V mesu je tičal kos rdečkaste pločevine.

»Zdaj naj pa bežim«, je leže na tleh robantil Pok. »Vse skupaj se mi bo razbolelo in gotovo jim bom padel v roke.«

»Ne mari!« ga je tešil Ris. »Izmazala se bova kakorkoli že. Samo če se kaj spoznaš tod okrog.«

»Blizu sem doma,« je začel Pok. »Vem za vsak korak, in če mi noga ne odpove... he, he, he,« se je zahehetal s skrušenim obrazom, ko mu je Ris potegnil pločevino iz rane. »Dobro poveži,« je potem ves bled komaj še spravil iz sebe. Zleknil se je v praprot in glava mu je omahnila. »Ne morem več.«

V hipu je zaspal in Ris si je prižgal že dolgo pogrešano cigareto. Od nikoder ni bilo več nobenega glasu. Le oddaljeno drdranje in pokanje je motilo tišino. Zahajajoče sonce je metalo dolge sence po gozdu in po nebu so pluli ozarjeni oblaki.

»Vojska je...« je šepetal predse. »Ljudje se pobijamo med seboj, sonce pa mirno sveti, kot bi ne bilo nič. In, glej jo...« se je ozrl za ptico, ki se je spreletavala med vejami in zaščebetala. »Kaj ji je mar vse to?«

Ni utegnil dognati začete misli, ker ga je zmotil kratek pisk, da se je vrgel po tleh in zgrabil za puško. Dolgo ni bilo čuti ničesar več; nič ni zašumelo in niti vejica ni počila. Že je menil, da so ga zmotili le prenapeti čuti, ko se je znova oglasila piščalka, tokrat pa že drugje, više nad poseko.

Vsa kri je zaplala v njem. Res so bili Italijani že prej na robu poseke in zdaj so jo pričeli obkoljevati. Pobegniti se ni dalo več. Kam neki? In povrh še z ranjencem.

Pok je bil začuda naglo buden, ko ga je zdregal iz spanca. Kar planil je na noge in zgrabil za puško.

Nobenega glasu ni bilo in Pok je že malomarno mahnil z roko ter se spet spuščal na tla, ko mu je zastal dih ob ponovnem pisku.

Iz notranjosti gozda so se bližali koraki. Izza debel sta strmela v goščavo, a spet ni bilo nič videti in tudi pisk se ni ponovil.

Spogledala sta se. Pok je z roko pokazal smer in Ris se je počasi pričel pomikati ob robu poseke. Sam pa je odšepal v nasprotno stran. Italijanski izvidnik je mogel biti le še nekaj sežnjev od njiju. Plazila sta se kot lisici, kajti ob najmanjšem šumu bi gotovo zatreskalo.

Ris je razumel, da morata obiti poseko. Italijani ne bodo silili na prosto, in če jima bo uspelo priplaziti se na sredino poseke, bosta na varnem. Sicer pa — kakor bo. Če trčita vanje, bodo padale bombe.

Natančno tako je menil Pok. Z odvito bombo v roki se je motal nizko ob podrtih deblih in prisluškoval, a ni prestregel nobenega glasu in šuma.

V prežavi napetosti je pozabil na bolečo nogo. Tedaj se je dvignila iz praproti neka postava, ki se je boječe ozrla naokrog in zapiskala na piščalko. Pok je ostrmel brez besede.

»He, he, he,« se je nato zahehetal po svoji navadi. »Kaj kličeš Italijane?« je v jezi nadaljeval ter se prevrgel čez podrta debla. »Nehaj že s tem prekletim piskanjem,« se je zadrl. »Kaj se ti je zmešalo?«

Sredi praproti je stal mlad partizan brez kape, v škornjih in razpeti bluzi. Nobeden od njiju ga ni spoznal, ko je veselo zakrilil z rokami.

»Tovariš, tovariš...,« je kriknil proti Poku. »Sem prišel v štab? Takoj moram govoriti z komandatom.«

»Počasi le počasi!« je Pok zatapljal z roko po zraku in privil poklopec na bombo. »Hej le poglej ga,« je nato kriknil Risu, ki mu je z naperjeno puško stopil za hrbet. »To bo eden tistih ptičev, ki nam solijo pamet, kadar je najmanj treba.«

Ris si je ogledal preplašenega fanta in obraz se mu je počasi vedril. Tudi piskač je bil čedalje bolj samozavesten.

»Komisar sem!« se je začel repenčiti. »Peljita me v štab.«

»Kje imaš pa oznake?« je Ris zasopel nanj in s prstom pokazal na rokave, koder so bili sledovi našitkov. »Orožje in kapo? Menda si se kar na hitro demobiliziral.«

»V štab hočem,« se je oni nato zadrl. »Vama ne bom nič pojasnjeval.«

»Tod ni nobenih štabov in nobenih komandantov;« je revsnil Pok in sedel na podrto deblo. »Ko pa pridemo do kakšnega štaba, boš videl hudiča!«

»Jaz vaju bom obtožil..., jaz...,« se je začel trkati po suhih prsih. »Nista hotela izpolniti povelja in grozita mi,« je nato pokazal na naperjeni puški. »Ne poznata discipline in tovarištva.«

»Le še bolj vpij, da te bodo Lahoni ja slišali,« se je oglasil Ris. »Saj bi jih menda rad priklical...«

Iznenada je umolknil in stopil predenj. Urno je segel z roko in mu iz prsnega žepa potegnil letak, kakršne so vse dni hajke spuščala letala kot prepustnice za partizane, ki bi se hoteli predati.

»Saj sem vedel,« se je zarežal. »Si že pravi!« Ta hip pa je že mahnil in ga usekal po licu, da se je kar zamajal. »Svinja izdajalska!«

Pok je odpahnil varovalko na puški in mignil Risu, naj se umakne.

Fant je zazijal in v strahu dvignil roke predse, toda Ris je stresel z glavo in potisnil namerjeno cev navzdol.

»To bodo že drugi opravili,« je rekel. »Izgini!« se je nato zadrl na piskača, mu pred nosom raztrgal letak in ga poteptal. »Izgini,« je ponovil. »Sicer te bom počil jaz!«

Do kraja splašeni fant, ki mu je znoj zalival obraz, se je z rokami pred sabo začel umikati navzdol. Oči je imel venomer uprte na namerjeno puško. Iznenada pa je poskočil in se izgubil v grmovju. Še je šumelo po goščavi, koder je bežal, potem pa je zadrdral kratek rafal in vmes so se pričele oglašati puške.

»No, zdaj pa jih je res priklical,« je menil Ris. »Spodaj so, pod grapo. Če ga dobe v roke, sva tudi midva opravila. Vendar se nama pred nočjo ne kaže premikati. Pusti me spati kakšno uro,« je zazehal. »Dva dni že skoraj nisem zatisnil očesa...,« je še momljal in se spustil z debla po tleh.« »Samo eno uro.«

Streljanje je počasi pojenjavalo. Gozd je objela tišina. Sonce je skoraj že lezlo za robove. Dim goreče vasi se je izgubil v vedrem nebu, veter pa je še vedno prenašal vonj po smodu. Na cesti so rožljali tanki; nekje je zahrzala mula in spet so zabobneli streli v večerni mrak.

Ris je previdno obšel poseko in poprežal v grapo. Veter mu je prinesel navzgor sopuh jedi, ki so si jo Italijani kuhali spodaj ob robu gozda. Ob njem ga je zgrabil krč, da se je kar zvil za skalo. Tretji dan že ni bil nič jedel, razen nekaj prgišč borovnic, ki jih je utegnil nabrati med svojim begom.

»Jesti bo treba,« je potem omenil Risu, ko je že v gosti temi pritaval nazaj k njemu in ga prebudil. »Tudi tod ne moreva ostati.«

»Premislil sem,« je povedal Pok. »Morava čez hribe na drugo stran in prav v dno. Tam sem davi v ločju ob potoku videl ubito mulo in nekaj Italijanov, ki so najbrž padli pod lastnim ognjem. V njihovih torbah je gotovo kaj za pod zob. Potem pa se bova morala kam potakniti. Saj če bi mogel s to svojo prekleto taco, bi se jim že kako izmuznila za hrbtom.«

Počasi je vstal in previdno skušal stopiti z ranjeno nogo. Muka se mu je spreletavala po obrazu.

Šlo je le počasi, vendar sta le prišla čez rob, kjer so se razpletale steze naprej po slemenu hriba in v dolino.

»Ni več daleč,« je zašepetal Pok.

Tedaj ga je Ris dregnil v ramo. Tudi sam je zaslišal tisto piskanje.

»Prekleti piskač!« je zaklel. »Še ne da miru in prav tu v dolini je nekje. Če mi pride v roke, ga bom pretegnil kakor psa.«

»Italijanov ne bo blizu,« je presodil Ris. Sicer bi že žgali iz vseh cevi, če bi ga čuli. Kar pojdiva.«

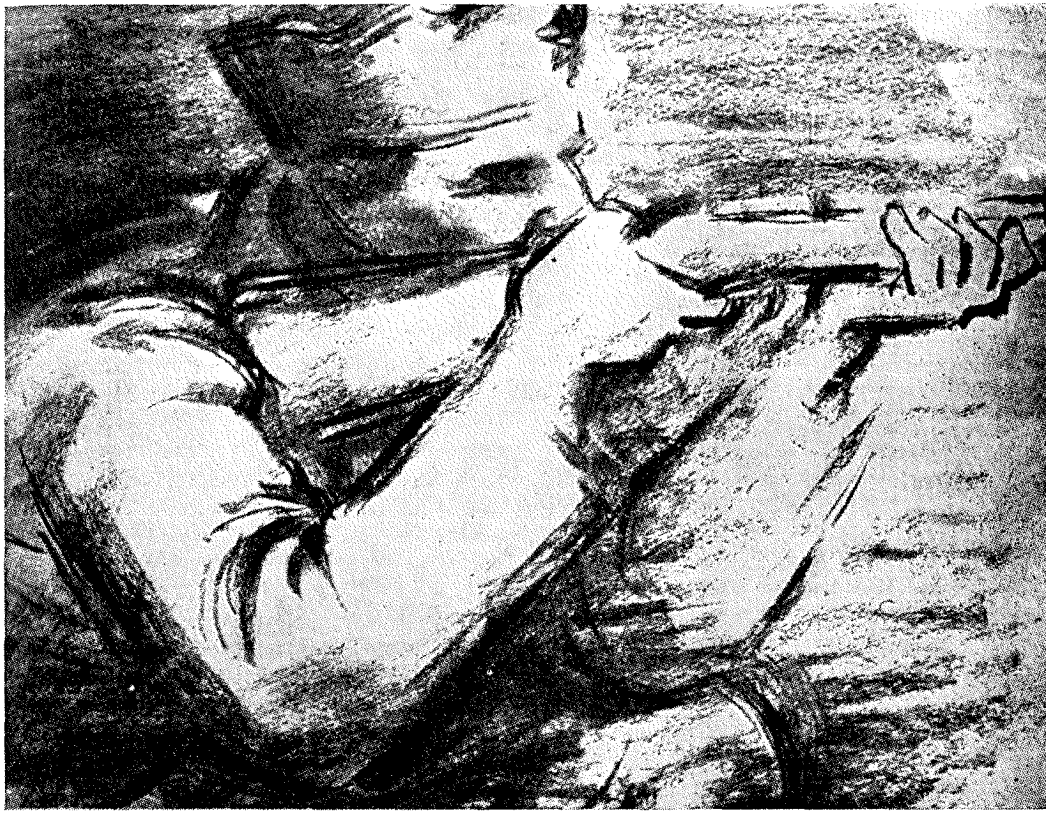
Mula je do polovice ležala v potoku in zraven nje štirje Italijani, kakor sta v temi mogla otipati, ko sta jim snemala torbe in obračala žepe.

»Dobra sva za nekaj dni,« je šepetal Pok. »Zdaj pa kar nazaj v hrib. Do tiste luknje nemara že pridem,« je zastokal. »Hudičevo me daje.«

Ris si je oprtal torbi in počasi sta tavala navkreber. Po gozdu se je razlezla nočna tišina. Zdihovala sta in padala po temi in te mučne poti ni hotelo biti ne konca ne kraja. Čepe pod neko skalo sta se oddihovala, ko se je docela blizu spet oglasil pisk.

»Zdaj ga bom pa res ustrelil,« je siknil Pok. »Koga le vabi s tem svojim piskanjem?«

Koraki so se bližali, postajali in čuti je bilo, kako oni z rokami tipa po tleh za stopinjami.

OTON POSTRUŽNIK:
BOREC

Iz doline navzgor je šinila raketa in pod drevjem je postalo svetlo kot podnevi. Takoj nato pa se je v dnu zaslišalo streljanje in piskač je kar padel prednju ko ju je zagledal pod skalo.

»Tovariši, tovariši...« je sopel. »Govoriti moram s komandantom.«

»Molči!« se je zadrl Ris in mu izpulil piščalko iz roke. »Zdaj boš pa povedal, komu le piskaš.«

»Dogovorjeni znak je,« je zašepetal piskač, ko mu je Ris potisnil cev na trebuh. »Da se zberemo...,« je potem hotel nadaljevati. »Povelje je bilo tako.«

»To ste lahko delali, ko ste po vaseh letali za babnicami in pili po zidanicah, prekleti štabovci,« ga je prekinil in pahnil predse. »Ne pa tu sredi Italijanov, ki nas tako in tako že imajo na muhi.«

Rakete so neprestano švigale kvišku in vsa strelska črta ob robu gozda je streljala. Vmes pa so pričele padati granate.

»Brigada se prebija,« se je vzradostil Pok. Med bredami so se razločno oglašale zbrojevke in na gosto so udarjale bombe. »Niso je razbili.«

»V štab moram,« se je spet oglasil piskač. »H komandantu...«

Vse je kazalo, da ju kljub ostri svetlobi raket ni prepoznal.

Ris ga je v jezi prav nemilo dregnil s puškino cevjo v rebra. V tem peklenskem drdranju, ki se je neznosno zarezovalo v možgane, da se ni dalo misliti na nobeno reč, je bila vsaka beseda odveč.

Piskač se je sesedel od bolečine in potem ves skljućen stokaje kinkal. Pok je kar stopil mimo.

»Pusti ga,« je rekel. »Saj vidiš, da je znorel. Ne bo edini, ki mu je v tej hajki ušlo v hlače in nato še udarilo v možgane. Takšni ptiči so menili, da so prišli k partizanom na letovišče in da bodo junačili samo po mitingih.«

Več ni utegnil povedati, ker jim je nad glavami zaplahutala mina in lučaj vstran tresnila z ognjenim izbruhom, da je oba vrglo po tleh.

»Zdaj smo šele v pravi kaši,« je zasopel Ris. »Merijo prav sem v hrib.«

Spet je treščilo in vsi trije so vtaknili glave med skalovje, ko so mine v enakomernih presledkih padale po robu.

»Nič...« se je že čez čas zavedel Pok. »Tu smo prav vsi sredi ognja. Izginiva!« je potem kriknil med dvema treskoma. »V grapo, pa naj bo, kar hoče.«

Ris se je pognal za njim in zadrsala sta po pobočju navzdol, ko je piskač obupno rjul za njima:

»Tovariši, tovariši; ne pustite me... Ranjen sem. Bodite ljudje, tovariši.«

V dnu sta obstala, oni pa je lomastil zgoraj po grmovju in se zviška privalil prednju, ko ga je spodneslo. S težavo se je pobiral s tal in stokal.

»Ranjen...« je siknil Ris. »Saj če mu nisem že polomil reber, bi mu jih najraje zdaj. Prekleto, da ga moram prav danes imeti na glavi.«

Bitka onkraj hriba se je šele prav razvnela. Streli in rafali so se stapljali v nepretrgano drdranje. Odsevi raket so pobliskavali med debla. Pok je, opirajoč se za puško, spet zavil po grapi navzdol.

»Tule...« je zastokal, ko je že globoko spodaj postal in se spustil na kolena. Z glavo je pričel riti v skalovje, grmovje je šumelo in skoraj je ves zginil v tla. »Semkaj!«

Ris, ki je rinil piskača pod sabo, je v odsevu raket opazil nekakšno jazbino, v katero se je plazil Pok. Že so vsi trije čepeli v gosti temi in tišini. Vžigalica je prasnila in pokazal se je skalnat brlog z vegastimi tli. Suhljad je zaprasketala in vroč zubelj je osvetlil ves podzemski prostor, ki se je v ozadju vtapljal v temi.

»Tu smo vsaj do jutra na varnem,« je z muko spregovoril Pok. »Za to luknjo vedo samo kurirji, in če je Italijanom nihče ne pokaže, je sami tudi ne bodo našli,« je počasi govoril, ko se je spravljal na ležišče iz smrečja in praproti. »Zdaj me pa pustite spati.«

Ris je naložil ogenj in pričel prazniti torbe. Na tleh so se pričeli nabirati hlebčki kruha, prepečenca, konserv, zavitki cigaret in čutare.

»Vino...« je veselo vzkliknil, ko je eno nagnil in mu je potem zaklokalo po izsušenem grlu. Zadovoljen se je oddihoval. »Kajpak so ga nakradli po zidanicah.«

»Na,« je potem pomolil čutaro piskaču in se posmehnil. »Ranjen?«

Ta je dvignil srajco in pokazal modrikasto potplutbo na boku. Bolelo ga je pač, toda sunek s cevjo ni bil rana, ki bi jo bilo vredno omenjati.

»Še premalo sem te,« je povzel.« »Nažri se,« je nato pokazal na kup hrane. »Govoril boš tam, kjer bo treba.«

Odprl je konservo in jo v menažki pristavil k ognju. Fant mu je plašno gledal pod roke. Oči so mu bolščale iz poraščenega obraza, a na jed se ni spomnil, le znova je naveznil čutaro.

V podzemlju je bila tišina. Samo enakomerno, globoko Pokovo dihanje se je čulo med prasketanjem ognja. Ris se je najedel in misel mu je bila spet prožna.

»Tovariš...« je oklevaje spregovoril piskač. »Saj si tudi ti komandant.« Skušal se je dvigniti, da bi raportiral, a je odnehal in kratko rekel: »Oba moja spremljevalca sta padla in zgubil sem torbo s spisi,« je mukoma spravil iz sebe. »V bolnišnico bi moral...«

»Molči, sem ti rekel,« se je zadrl Ris. Vendar ga je še enkrat ostro pogledal: »Kakšni spisi so bili?«

»Spisi... se je oni začudil. »Ne vem za nobene spise...«

Ris ga je imel dovolj. Hajka mu je vzela pamet. Tudi če bi prišel Italijanom v roke, bi ne mogli kaj zvleči iz njega.

Še kakšne štiri ure je bilo do svita. Ni verjel, da Italijani ne bodo našli tega zavetja. Dobro je vedel, da bodo streljali v vsako bolj gosto smreko in vsak kup dračja in metali bombe v vsako luknjo. To je prav lahko poslednja noč...

Tudi Pok se je prebudil. Najprej je spraznil čutaro in se spravil na jed. Nato so vsi trije žgali cigareto za cigareto, da se je zrak v votlini kar zgostil.

»Že po tem dimu nas lahko zavohajo,« se je spomnil Pok, ki je s skremženim obrazom preložil svojo bolečo nogo. »Moral boš iti,« se je nato obrnil k Risu. »Ti si še cel, s tem tu pa tako ni nič,« je mignil z glavo proti piskaču. »Splazi se čimbolj ob rob gozda in zlezi v kakšno grmovje, ker skraja gotovo še ne bodo tako natančno pregledovali. Le tako se boš lahko rešil. To luknjo pa si zapomni. Potem ko bo vse mirno, pridi pogledat, kaj je z menoj.«

»Govoriš, kot bi nam smrt že sedela za vratom,« se je zjezil Ris. »Tu ostanemo vsi skupaj. Z bombami lahko kaj napraviva, preden bodo prišli do te luknje, in municije imava tudi še toliko, da lahko zadrživa cel bataljon. Šele potem lahko crknemo vsi skupaj.«

Pok se je znova spravil na ležišče in ni odgovoril. Znojne kaplje so mu lezle po čelu in težko je sopel. Rane so se mu razbolele.

Noč se je vlekla v brezkončnost. Ogenj je pojenjal in Ris je ždel v temi, le cigareta mu je rdeče ožarjala obraz, ko je vlekel dim vase in premišljeval:

»Brigada se je gotovo prebila, raztepene enote se bodo zbrale in boj se bo nadaljeval. No, nekaj nas bo padlo,« je obračunal sam s seboj. »Pok se ne bo mogel več boriti, ko pridejo Italijani. Zato jih moram prej prestreči in nemara jih bom odvrnil, da ne bodo silili semkaj v grapo.«

Segel je po puški in se pretipal do izhoda. Tudi zunaj je bila gosta tema. Željno je vdihaval osvežujoči zrak, ko se je vil iz luknje in v tem hipu se je tudi znašel sredi popolne tišine. Bitka je bila ponehala. Nobenega glasu ni bilo od nikoder, le globoko spodaj pod bregom je šumel potok.

Počasi je lezel po jarku vkreber na rob hriba. Med debli, koder so bile padale mine, je vonjalo po smodečem se lesu. Na slemenu je potem obstal na robu jase, ki je segala v dno. Kraj se mu je zdel pripraven za zasedo.

Oblačno nebo je prikrilo vzhajajoče sonce. Iznenada se je pričelo motno svetlikati in v gozdu so se oglasile ptice.

»Za tako pusto jutro mi ne bo treba biti žal, če ga ne bom doživel do kraja,« se je posmehnil. »Res ne!«

»Ležé za skalo je prežal v dolino in počasi spoznaval kraj, vendar ni utegnil dosti ugibati, ker ga je kmalu zmotilo brnenje jate letal, nato hrup tankov in kamionov. Vse to se je počasi oddaljevalo in šele čez dolgo je zasli-

šal votle poke bomb in nato streljanje nekje daleč onkraj hribovja. Še pozorneje je pogledal v dolino in kar vrglo ga je kvišku.

Na travniku v dnu je razločil pohojeno in položeno travo, kjer je bila ponoči potekala strelska črta, nikoder pa ni bilo videti nobenega vojaka. Vse je kazalo, da so Italijani razklenili obroč, ki ga jim je prebila umikajoča se brigada, in vse svoje sile vrgli na zasledovanje, da bi jo znova obkolili.

»Take pasje sreče pa še ne,« je veselo zadrhtelo iz njega. »Moram dvigniti še onadva, čemu neki bi še tičali v tisti luknji, ko nam ni več nobene sile.«

V skokih se je pognal po grapi navzdol in se zbasal v luknjo. Žerjavica je le še medlo tlela in prvi mah ni nič razločil.

»Spita kakor jazbeca,« je veselo zarobantil in uprasnil vžigalico. »Pokonci, Italijani so jo pobrisali.«

Nobenega glasu ni bilo. Vznemirjen je razpihal žerjavico in nametal suhljadi, da je zubelj razsvetlil vso votlino. Pok je negiben ležal na svojem ležišču, onega drugega pa ni bilo nikjer.

»Hej, vzdrami se,« ga je stresel. »Potem boš lahko bolj mirno spal.«

Toda Pok ga je le kalno pogledal z vročičnimi očmi in se obrnil na ležišču.

»Kako... kako...,« je Ris splašeno šepetal in se oziral po votlini. Z gorečo vejo je posvetil vse kote, a vse zaman. Onega ni bilo. Zdaj je šele videl, da je izginil tudi skoraj ves kup hrane in tudi Pokove puške ni bilo več.

»Prekleta svinja dezerterska,« je zaklel Ris. »Potuhnil se je in naju imel za norca... O, ne boš ušel!« se je zagnal proti izhodu in potem po grapi navzdol. »Daleč ne more biti.«

Vendar ga ni došel. Slišal je le kratek rafal in ko se je potem priplazil po grmovju na rob nad cesto, ga je videl, kako leži z razprostrtimi rokami v blatu, italijanska patrola pa se je oddaljevala po cesti.

»Ali je bil res nor ali le tako prekanjen,« sta potem ugibala s Pokom, ki se ni mogel ganiti z ležišča v votlini. »Kaj meniš?«

»Naj bo kakorkoli že,« je odrezal Ris. »Zdaj moram gledati, da dobim kakšno zvezo. Hrane ni več. Hajka se je naju ognila, zato pa naju čakajo druge nadloge.«

»Nazadnje pa bo vse spet dobro, kot zmeraj,« se je skušal nasmehniti Pok. »Čez kakšen teden bom že dober, potem se pa bomo spet začeli dajati s temi Lahoni. Samo dobi mi kakšno puško, kajti takšni zajci pa spet niso, da bi jih lahko naganjal s krepelom.«

»Niso ne,« mu je odvrnil Ris. »In tudi preveč jih je, da bi se smeli bati, toda kadar bodo pričeli zares teči, se ne bodo ustavili prej kot doma.«

Napadeni ni hotel verjeti

TO JE ODLOMEK IZ SPOMINOV SOVJETSKEGA GENERALA I. V. BOLDINA, KI OPISUJE TRENUTKE OB NACISTIČNEM NAPADU NA SOVJETSKO ZVEZO L. 1941. IZ TEH SPOMINOV JE JASNO RAZVIDNO, KDO JE BIL V RESNIČI KRIV PRVIH SOVJETSKIH PORAZOV.

Tisto soboto zvečer so na odru oficirskega doma v Minsku igrali komedijo »Svatba v Malinovki«. Od srca smo se smejali.

Nenadoma se je v naši loži pojavil načelnik obveščevalnega oddelka štaba Zahodnega specialnega vojnega okrožja polkovnik S. V. Blohin. Sklonil se je h komandantu armadnemu generalu D. G. Pavlovu in mu nekaj tiho šepnil.

— To ni mogoče, je bilo slišati odgovor.

Načelnik obveščevalnega oddelka se je oddaljil.

— Neumnost, se je na pol šepetaje obrnil k meni Pavlov. Obveščevalna služba sporoča, da je na meji zelo nemirno. Nemško vojaštvo je menda v popolni bojni pripravljenosti in je celo streljalo na nekatere sektorje na naši meji.

Potem se je Pavlov narahlo dotaknil moje roke, si položil prst na usta in pokazal na oder, kjer so prikazovali dogodke iz državljanske vojne. Zdaj se je zdelo, da so ti dogodki nekje daleč za nami, tako kot sama beseda »vojna«. Nihče izmed teh ljudi, ki so sedeli v dvorani, še posebno pa ne civil, si ni mogel misliti, da se prav poleg nas začenja prava pošastna vojna, ki bo terjala ogromne žrtve, ruševine, povzročila hudo trpljenje ter uničila neprecenljiva kulturna in znanstvena bogastva, ki jih je ustvaril človeški genij.

Gledal sem na oder, a videl nisem ničesar. Vznemirile so me strašne misli. Se je mar res začela vojna? Bodo morali res vsi ti svečano oblečeni možje in žene, ki se tako veselo smejejo in brezskrbno zabavajo v tej čudoviti dvorani, v najkrajšem času občutiti vse vojne strahote?

Nehote sem se spomnil, kaj se je zadnje dni zgodilo v Belorusiji. Dne 20. junija 1941 je naša obveščevalna služba sporočila, da je ob 17. uri in 41 minut šest nemških letal preletelo sovjetsko državno mejo. Natanko po

dveh minutah se je pojavila druga skupina nemških letal. Nosila so bombe. S tem tovorom so preletela nekaj kilometrov našega ozemlja.

Komandant tretje armade generallajtnant V. I. Kuznjecov je sporočil iz Grodna: vzdolž meje, ob cesti Avgustov—Sejni, so bile še podnevi zapreke iz bodeče žice. Zvečer so jih Nemci odstranili. V gozdu v tem rajonu se jasno sliši hrup mnogo motorjev.

Obveščevalna služba je nadalje ugotovila: 21. junija ob zori so se nemške sile koncentrirale v vzhodno pruski, mlavski, varšavski in demblinski smeri. Glavnina se nahaja v obmejnem pasu, ki je širok trideset kilometrov. V rajonu Oljšanki (južno od Suvalke) se je ustavila težka in protiavionska artilerija. Tja so prav tako usmerili težke in srednje tanke pa tudi precej letal.

Opazili so, da Nemci kopljejo rove na zahodnem bregu Buga. V Bolja-Podljask je prišlo štirideset transportov s pontonsko opremo in zložljivimi mostovi ter ogromno količino municije.

Po vsem tem bi lahko sklepali, da so se glavne sile nemške armade, ki so usmerjene proti Zahodnemu specialnemu vojnemu okrožju, pripravile za napad.

Predstava pa se nadaljuje. V dvorani je mirno kot poprej. Zdi se, da tega miru ne more nič omajati.

Po predstavi sem šel domov. Ne morem in ne morem pozabiti poročila obveščevalne službe. Je Hitler prekršil sovjetsko-nemško nenapadalno pogodbo in je tisto, kar je zvečer sporočila obveščevalna služba, samo začetek? Da, zdi se, da je tako. Misli se križajo in nimam več miru.

Telefoniram v štab dežurnemu operativcu:

— Kaj je novega?

Odgovor:

— Za zdaj nič.

V sobi je zatohlo. Odprl sem okno. Val svežega zraka boža obraz. Ugasil sem električno svetilko in se spustil v globok naslonjač. Velik, bleščeč mesec je razsvetlil sobo. Kakor da je dan lahko vidim vsak predmet, s platnic lahko preberem naslove knjig.

Tako sem oblečen obsedel s svojimi morečimi mislimi. Preganjajo me besede, ki jih je Pavlov izrekel med predstavo: »To ni mogoče« in »neumnost«. Vidim, kako kaže z roko na oder: »Prosim tiše, bolj skrbno spremljajte dogodke na odru.« Zanima me, s čim bi lahko pojasnili, da je Pavlov tako ravnodušno sprejel poročilo obveščevalne službe. Ali pa je samo na zunaj tako ravnodušen? A vseeno me preseneča njegov olimpijski mir. Mar ima on prav in sem jaz preveč živčen?

Vstal sem in stopil k oknu. Jasno in neresnično nebo.

Iz hudih misli me je zdramilo zvonjenje telefona. Operativni dežurni mi je sporočil komandantov ukaz, naj takoj pridem v štab. Imel sem torej prav! Čez četrt ure sem stopil v komandantov kabinet. Tam sem našel člana okrožnega vojnega sveta, korpusnega komisarja A. J. Fominina in načelnika štaba generalmajorja V. E. Klimovskega.

— Kaj se je zgodilo? sem vprašal generala Pavlova.

— Niti sam ne morem popolnoma razumeti. Veš, nekakšna vražja stvar. Pred nekaj minutami je iz tretje armade telefoniral Kuznjecov. Sporoča, da so Nemci prekoračili mejo na odseku od Sopockina do Avgustova, da bombardirajo Grodno, štab armade. Telefonska zveza med eno-

tami je prekinjena, zdaj so povezane med seboj z radijskimi zvezami. Dve radijski postaji ne delata več — morda sta uničeni. Preden si prišel, je telefoniral iz desete armade Golubov, iz četrte pa načelnik štaba Sandalov. Novice niso prijetne. Nemci bombardirajo na vse strani.

Najin pogovor je prekinil telefonski poziv iz Moskve. Pavlova je klical ljudski komisar, maršal Sovjetske zveze S. K. Timošenko. Komandant mu je pojasnil položaj.

Kmalu je Kuznjecov znova telefoniral in sporočil, da Nemci še vedno bombardirajo. Na petdeset kilometrov dolgi črti so podrli vse telegrafske in telefonske drogove. Zveza z mnogimi enotami je prekinjena.

Oblaki so se kopičili. Po številnih kanalih so vedno znova prihajale v komandantov kabinet novice, druga hujša od druge: bombardiranje, požari. Nemci iz zraka pobijajo mirno prebivalstvo.

Polkovnik Blohin je prišel z novim poročilom. Pravi, da je 22. junija ob zori odšlo v napad proti enotam Zahodne fronte več ko trideset nemških pehotnih, pet tankovskih, dve motorizirani in ena desantna divizija, štirideset artilerijskih in pet desantnih polkov.

Tako je Hitler brez vojne napovedi zahrbtno napadel našo državo!

Pavlov se je obrnil k meni:

— Golubov je klical samo enkrat in nobenih poročil ni več iz desete armade. Jaz bom zdajle odletel tja, ti pa ostani tukaj.

— Taka odločitev se mi ne zdi pravilna. Komandant ne sme pustiti poveljstva nad enotami, sem protestiral.

— Vi, tovariš Boldin, pravi Pavlov zdaj uradno, ste prvi namestnik komandanta. Predlagam vam, da ostanete namesto mene v štabu. V položaju, ki je nastal, ne vidim druge rešitve.

Dokazujem Pavlovu, da bo bolje, če v Bjalistok odletim jaz. On pa je trmast, skrbi ga, celo iz kabineta gre in se vrne.

Znova se oglaša maršal S. K. Timošenko. Tokrat mu jaz pojasnim položaj. In še to pravim:

— Pavlov bi šel rad v Bjalistok. Mislim, da komandant ne sme pustiti poveljstva nad enotami. Dovolite mi, prosim, da v deseto armado odletim jaz.

Ljudski komisar ne dovoli nikomur, da bi odletel; predlaga, naj ostaneva v Minsku in se kakorkoli poveževa z armadami.

Ta čas prihajajo iz korpusov nova in nova poročila. V njih pa ni nič tolažilnega. Hitlerjevski zračni pirati še močneje napadajo. Bombardirajo Bjalistok in Grodno, Lido in Cehanovce, Volkovsk, Kobrin, Brest in Slonim ter druga beloruska mesta. Zdaj tu zdaj tam se pojavijo nemški padalci.

Uničenih je bilo veliko naših letal, še preden se jim je posrečilo zleteti. Fašisti v nizkem letu streljajo na sovjetske enote, na mirno prebivalstvo. Na mnogih mestih so vdrli čez mejo in še vedno prodirajo, zavzeli pa so že na desetine naselbin.

V mojem uradu neprestano zvonijo telefoni. Čez nekaj časa kliče ljudski komisar obrambe četrtič. Sporočam, kaj je novega. Ko mu vse povem, pravi:

— Tovariš Boldin, naj vam bo jasno: ne ukrenite ničesar proti Nemcem brez naše vednosti. Tovariš Stalin ne dovoli, da bi artilerija odgovorila Nemcem. To vam dajem na znanje in prosim, da poveste Pavlovu

— Kako je to mogoče? vpijem v slušalko. Naše enote so vendar prisiljene, da se umikajo. Mesta gorijo, ljudje umirajo!

Zelo sem bil vznemirjen. Težko bi našel prave besede, s katerimi bi opisal vso to nesrečo, ki se je širila po naši deželi. Obstaja pa ukaz, naj ne odgovorimo na izzivanje nemških generalov.

— Z letali lahko ogledujete najdalj šestdeset kilometrov, govori ljudski komandant.

Poročam, da so fašisti na letališčih prve linije onesposobili skoraj vse naše letalstvo. Kot vse kaže, hoče sovražnik dobiti v roke rajon Lido, da bi se zračni desant varno izkrcal za glavno grupacijo zahodne fronte, nato pa bi s koncentriranimi napadi proti Grodnu in na severovzhod proti Volkovsku presekal naše komunikacije.

Trmasto zahtevam dovoljenje, da lahko uporabimo mehanizirane in pehotne enote, artilerijo, posebno pa protiavionsko.

A ljudski komisar je ponovil prejšnji ukaz: ničesar drugega ne ukrenite, razen da patruljirate z letali šestdeset kilometrov v sovražnem zaledju.

Zadnje mesece sem se pogosto mudil v obmejnih enotah. Sistematično sem se seznanjal s poročili naše obveščevalne službe. Dokazovali so, da se Hitler aktivno pripravlja na vojno proti Sovjetski zvezi. Po vsakem svojem potovanju sem Pavlova podrobno obveščal o vsem, kar sem videl, on pa je to poročal v Moskvo. V položaju, ki je nastal, mi nikakor ni šlo v glavo, da so napadi, ki je z njimi začelo nemško letalstvo, izzivanje in ne vojna.

Nazadnje je iz Moskve prišel ukaz, naj se takoj odpre »Rdeči zavoj«, v katerem je bil načrt za obrambo državne meje. A bilo je že prepozno. V tretji in četrti armadi se jim je le deloma posrečilo dešifrirati ukaz, v deseti pa so se tega lotili, ko so fašisti začeli z vojnimi operacijami že v večjem obsegu.

Sicer pa moram pripomniti, da je ta ukaz omejeval naše možnosti in se končal s takimle stavkom: »Brez posebne odobritve ne storite ničesar drugega.« Kakšna pa naj bi bila obramba meje, ko je sovražnik že v več smereh prodrl globoko na naše ozemlje?

Grem k Pavlovu in mu posredujem svoj zadnji pogovor z ljudskim komisarjem za obrambo. Razlagam mu, da mi je S. K. Timošenko dovolil, da odletim v Bjalistok. Poslovim se in z vso naglico zdirjam k avtomobilu.

Na ulicah Minska je nemirno. Mesto je budno. Velike gruče ljudi stojijo ob zvočniku.

Samo za nekaj minut grem domov. Brž si oblečem usnjeni plašč in nataknem letalsko čelado. Čez rame si vržem jermen torbe za karte.

— Kam greš, Vanja? vpraša žena. Zelo je razburjena, solze se ji svetijo v očeh.

— Opravki, draga, opravki, odgovarjam s trdnim glasom in niti namignem ne, kako resen je položaj, ko da grem na vaje in ne na vojno. Poslavljam se in prepričujem, da bo vse v redu, in zapuščam dom.

Na letališču sta za vzlet pripravljeni dve letali SB. V eno sedeva jaz in moj adjutant, v drugo pa kapetan Gorjačev iz oddelka za vojno pripravljenost. Zbogom Minsk! Morda za zelo kratek čas, morda za vedno. Vojna ne pozna usmiljenja, ni ji mar za naše želje.

KAROL LESKOVEC:

Z Ratom na Primorsko

Z Zvonetom sva se tisti dan trudna in premrzla vrnila s Primorskega v Dolomite, v vasico Selo, ki leži blizu Dobrove. V tem zaselku je imel Glavni štab partizanskih odredov kurirski center, od koder so bile speljane zveze na vse strani. Midva z Zvonetom sva vzdrževala zvezo s Primorsko. Pot je bila dolga kot brezkončen trak; tja in nazaj in spet tja in spet nazaj. Sneg, mraz, ofenzive, zasede, vse to nas ni smelo zadržati, kajti kurirska zveza ni smela biti pretrgana. Zvezo smo vzdrževali trikrat tedensko, poleg tega pa se je našla še kakšna izredna pot.

Tako se je zgodilo tudi tistega mrzlega zimskega večera. S tovariši sem sedel v topli zatohli kmečki hiši ter ob peči sušil razmočene čevlje in nogavice, ki se še niso osušile od nedavne poti. Pot na Primorsko in nazaj se je takrat vlekla kar štiri mrzle noči, kajti podnevi tamkaj ni bilo moč hoditi. Ni se še spustil mrak, ko me je komandir Nande nepričakovano poklical z naročilom, naj se takoj zglasim pri njem v kake pol ure oddaljenem Logu. V tem nisem pričakoval nič dobrega, vendar sem se hitro podvizal. Nande me je že nestrpno čakal pred hišo, v izbi sem pa v slabi svetlobi opazil več tovarišev. Po imenih sem poznal le Jaka Avšiča iz Glavnega štaba, Radovana, komandanta odreda, nekaj ostalih pa le na videz. Vedel sem, da je Glavni štab blizu nas, zato nisem spraševal, kdo so in kaj hočejo. Taka radovednost v partizanih ni bila prav nič zaželena.

Na desni strani mize sem opazil tudi nekega neznanega tovariša. Takrat mi je šinilo v glavo, kakor je bilo običajno v takih primerih, da je verjetno prav on tisti, ki bo nama z Zvonetom zmedel nocojšnje račune glede počitka. S komolcem se je naslanjal na mizo, videti pa je bil izčrpan, precej dolge postave in suhljatega obraza. Oblečen je bil v temno rjavo uniformo iz srbskega domačega sukna. Na desnem boku mu je visela velika torba, na prsih pa nemška brzostrelka. Nande mi je brez ovinkov povedal, da bova morala na pot in pri tem pokazal na sedečega tovariša. Te besede so me stresle kakor mraz. Mar bo res treba iti? Noge so mi bile še vedno ledene in težke — za moje modrovanje pa ni bilo časa. Tudi Jaka Avšič je počasi vstal, nekajkrat prestopil in izvlekel iz torbe tri velike kuverte, ki mi jih je izročil z opozorilom, da je njihova vsebina izredno pomembna.

»Tovariš je iz Vrhovnega štaba,« mi je zaupljivo šepnil Nande. S tem je že zadosti povedal. Tako visokih voditeljev nismo bili vajeni vsak dan. Zdaj sem bil radoveden, kaj ta tovariš predstavlja v Vrhovnem štabu in sploh, kaj pomeni za našo vojsko. Sklepal sem, da mora biti zelo pomembna osebnost, drugače se ne bi vsi tako spoštljivo sukali okoli njega. Spraševati nisem utegnil in tudi nisem hotel. Tovariš iz Vrhovnega štaba je tedaj že vstal in stopil proti meni.

Stal sem pri vratih. Ponudil mi je roko in se razločno predstavil: »Rato Dugonjić!« Takoj je nadaljeval: »Ti si taj, koji će me voditi za Primorsku?!« Pritrdil sem mu, on pa je hotel še zvedeti, koliko časa bomo potovali, kakšne so razmere v tej smeri in podobno, kar je bilo važno za pohod. V Glavnem štabu mu je bil nekdo napolnil glavo s predlogi, naj bi zaradi njegove osebne varnosti šla z njim močna oborožena patrulja, ki bi jo vodila jaz in Zvone. Rato, ki ni poznal razmer, se je strinjal. Ta predlog pa sem jaz odločno odbil. Vse sem mu razložil in rekel: »Če hočemo priti živi tja, kamor smo namenjeni, moramo biti za sovražne dolomitske postojanke in zasede nevidni. Zato je bolje, če gremo kvečjemu trije; če pa naj gre z nami še spremstvo, potem je potreben najmanj bataljon. V tem primeru nas bo sovražnik opazil in si bomo nadaljnji pohod izsilili z borbo. Samo patrulja ne bi zadostovala!« Rato je to takoj razumel in pritrdil.

Nande in tudi drugi so mi nadvse resno naročali, da ga moramo brezpogojno pripeljati na Primorsko. Pojasnil mi je, da ga bova spremljala prav do Vogrskega pri Gorici, nazaj pa bo tako, kakor bo odločil on. Medtem je iz Sela prisopihal tudi Zvone. Tako smo bili vsi skupaj.

Rato se je poslovil in odpravili smo se po umazani ozki gazi navzgor proti Hruševju. Na Hruševju smo se zadržali v partizanski tehniki, kjer so naju kot vedno dobro obložili z razno partizansko literaturo. Zakaj na Primorskem takrat še niso imeli svoje tehnike. Zvečer je začelo snežiti. Sprva narahlo, pozneje pa močno. Kaj če nas bo to spremljalo na vsej poti? V tem primeru bo za pot teden dni premalo, če bomo sploh prišli v tem času.

Blizu Horjula smo se spet ustavili in sedli pod veliko košato smreko, kjer je bilo kopno. Pod belimi pelerinami smo si prižgali cigarete, da nas je dim prijetno poščegetal pod nosovi. Belogardistična postojanka v Horjulu je bila lepo obkrožena s svetlim vencem in Rato je pripomnil: »Tako lepo so se osvetlili, da jih moramo videti!« Počitek pa je bil kratek, kajti to noč smo morali priti vsaj v bližino Rovt. Z Zvonetom sva že med potjo tuhtala in ugibala, kje bi se skrili čez dan. Pri naših ljudeh, kjer so belčki ponoči in podnevi stikali za partizani, ne bi mogli ostati. Če bi bila sama, bi si dovolila tudi kaj takega, toda tokrat morava najti kar se da varen kraj. V mislih sem tehtal vso okolico, vsakega človeka, vsako kmetijo, kjer bi se dalo varno predaniti.

V bližini Podpeska smo se spet malo oddahnili in tovarišema sem začel razlagati razne načine, kako in kje bi predanili. Rato je nekaj časa poslušal, potem pa se je rahlo nasmehnil, me potrepljal po ramenu in rekel: »To je vaša stvar, ja sam u vašim rukama i znam da ste dobri momci!« Zelo mi je bil všeč njegov mir in optimizem, posebno še, ker nam je tako brezmejno zaupal in ker ni nič godrnjal kakor marsikdo v takšnih okoliščinah.

»V redu, kar bo, pa bo!« sem se obrnil k Zvonetu in nadaljeval: »Dan bomo prespali pri belčkih!« V mislih sem že imel izbrano kmetijo, kamor se bomo vtihotapili, Zvone pa je samo nemo prikimal. On tako ni vedel, kaj in kam nameravam, ker mu ti kraji niso bili tako znani kot meni.

Sneg, ki se je medtem že močno zmehčal, se nam je udiral pod nogami. Okrog treh ponoči smo se pomikali že čez Novakov grič. Gazili smo dalje, čeravno smo hodili mimo mnogih znanih hiš. Bolje, da nas nihče ne vidi. Če sva hodila sama, sva se po navadi oglasila v teh hišah. Na veje se je neslišno usedal sneg. Po bregovih se je čisto nizko spustila megla. Hodili smo tako tiho, da nismo prebudili niti psov.

Rato je hodil z lahkotnim in vztrajnim korakom, saj je bil vajen dolgih pohodov. Doslej ni potožil niti z besedico, niti s kretnjo ni pokazal, da je za njim že več sto kilometrov dolga pot. Okrog pol petih smo prigazili do rovtarske ceste. Z Zvonetom sva odšla naprej, da pogledava cesto. Ničesar ni bilo opaziti. Na drugi strani ceste je stal velik kozolec, ob njem je enakomerno klokotal potok, hiša in ostala poslopja so pa bila kakšnih petdeset metrov stran.

»Tu se bomo zabili čez dan,« sem šepnil Zvonetu, ki je samo presenečeno pogledal, rekel pa ni nič. Potem smo se vsi trije tiho kot beli duhovi umaknili nazaj v gozd. Sedli smo pod veliko smreko tako, da je bila cesta pred nami dobro vidna. Iz meglene gmote se je nejasno dvigal kozolec z belimi zidanimi stebri. Tedaj sem Ratu po tihem povedal, da bomo dan prebili prav na tem kozolcu. Bil sem radoveden, kaj bo rekel; tudi to moje pojasnilo je sprejel z zadovoljstvom.

»U redu,« je zamrmral. Zdaj je prvič povedal, da je utrujen. Tam smo sedeli še kakšnih petnajst minut in opazovali, če se bo kaj premaknilo, kajti belčki so prav pod tem kozolcem večkrat postavili zasedo. Hiši se je reklo »Pri Sivcu«. Vsa družina je bila bela, sinovi pa precej nevarni, oboroženi belogardisti, ki so bili že v rovtarski postojanki. Zato sem računal, da nikomur ne bo prišlo na misel, kdo bi mogel biti na Sivčevem kozolcu.

Zdaj smo tiho in previdno smuknili čez cesto, skrbno otresli sneg s čevljev in pobrisali vsako sled za seboj. Potem smo se naglo, drug za drugim povzpeli na kozolec, ob katerem je stala prislonjena lestev. Kozolec je bil dvojen in na njem precej sena. Šli smo kar na vrh kupa in se zarili globoko vanj.

Rato je kmalu zaspal. Midva pa sva stražarila. Vsak nekaj časa. Na prvi izmeni je bil Zvone. Oba sva splezala čisto pod krov. Razlika je bila le ta, da je mene kmalu premagal spanec, Zvone pa je ostal buden... Komaj sem zatisnil oči — vsaj zdelo se mi je tako — me je Zvone že stresel za ramo. Izvlekel sem se iz tople luknje in sedel na Zvonetovo mesto. Bilo je okrog osmih zjutraj. Vse bolj je zmrzovalo. Dokler sem spal, nisem čutil mraza, zdaj pa me je čedalje bolj zeblo. Čas ni in ni hotel naprej. Kadarkoli sem pogledal na uro, se mi je zdelo, da je še vedno osem. S ceste sem tedaj zaslišal govorjenje. Iz Rovt so se ljudje vračali od maše. Iz sena nisem slišal niti diha niti kašlja in počutil sem se tam gori čisto sam. Če bi nas sovražnik dobil tu, na tem mrzlem kozolcu, ne bi bilo nobenega izhoda. Tamle je rovtarska postojanka belih, tik spodaj cesta, vse naokoli široka in gola dolina, v bližini pa niti enega našega človeka... Vsak hip se je na cesti pokazalo kaj živega. Pridrsele so tudi sani, na živahnem konju so cingljali svetli zvončki.

Okoli enajstih dopoldne sta iz Logatca prihrumela dva tovornjaka. Skozi razpoko med opekami sem videl, da so v njih zmrznjeno čepeli vojaki, zaviti v odeje in šotorska krila. Sklepal sem, da Italijani vozijo v Rovte hrano za belogardiste. Tudi z dvorišča je bilo razločiti govorjenje domačih, toda moja pozornost je bila usmerjena predvsem na cesto. Tako nisem niti opazil, da je nekdo prišel pod kozolec. Hitro sem pogledal tja, kjer sta spala tovariša, misleč, da sta tudi onadva kaj začutila. Toda spala sta. Medtem je nekdo začel

laziti po lestvi. Razločno je bilo slišati njegove težke in bližajoče se korake. Videti ga nisem mogel, zato pa sem ga dobro slišal. Zdaj je stopil na pod, kjer je bilo razmetano seno. Mirno sem čepel za kupom sena, vendar bi bil nadvse rad pogledal izza kupa. Tisti, ki je priplezal na kozolec, je začel nekaj grabiti, potem pa sem razločno slišal, kako je seno tlačil v koš. Ni bilo treba dolgo ugibati, da je bil človek, ki je kalil naš mir, gospodar Sivec. Saj drugega moškega tako ni bilo doma. Ali bo zdaj brskal po kupu? Ne! Kmalu se je spet spustil na tla in spet smo imeli mir. Še malo sem odrinil strešno opeko in se prepričal, da je bil pod kozolcem res stari Sivec. Z velikim košem na rami se je počasi pomikal proti hiši. Za nas je bilo bolje, da je bil na kozolcu zadnji on; zaradi sledov. Okrog dvanajstih sem poklical Zvoneta, jaz pa sem neučakano smuknil na toplo ležišče. Ogreti se pa nisem mogel več, premočno sem bil premražen. Želodec mi je grdo krulil. Koščka kruha in nekaj suhega sadja, ki smo ga dobili na pot, že zdavnaj ni bilo več. Kakor jež sem se zvil v klobčič in dihal vase, da bi se ogrel vsaj malo. Tudi Zvoneta sem slišal, kako je od mraza šklepetal z zobmi. Od hiše pa se je širil prijeten vonj nedeljskega kosila.

Okrog dveh popoldne sem prestregel neke vesele glasove. Na pol sem se dvignil iz luknje in opazil Zvoneta, ki je neprenehoma upiral pogled nekam na cesto. Z roko mi je dal znamenje, naj mirujem. Kljub temu njegovemu svarilu sem se splazil k njemu in še jaz pogledal skozi razpoko. Imel sem kaj videti: iz Rovt je po cesti prihajalo natanko deset belogardistov. Na ramenih so imeli kot fižolovke dolge puške. Brezskrbno so se pogovarjali. Le kam so namenjeni, hudiči? Ko so prišli vštric kozolca, sem prepoznal skoraj vse. Med njimi sta bila tudi Sivčeva fanta. Zavili so k hiši. Tedaj se je Rato prebudil. Otepel se je vsiljivih senenih bilk in se mi potihoma nasmejal. Zvone mu je s prstom pokazal, naj molči in miruje, jaz pa sem mu zašepetal, kaj se godi pod kozolcem. Razumel je in šepnil: »Šta ćemo? Ništa pošto smo tu!«

Kmalu zatem so se pripodili še neki otroci in se kakor kokoši lovili sem in tja. Potem so se začeli vzpenjati na kozolec in skakati na tla. Nič hudega. Toda potem so začeli kakor hude misli lesti navzgor po lestvi. Zdaj sva z Zvonetom že ugotovila, da se gredo na seno igrat skrivalnice. »Zdaj smo pa tam,« me je spreletelo. Ti paglavčki bodo vtaknili nos v vse kote in luknje. Ni vrag, da pri tem ne bi naleteli tudi na nas. Ratu, ki ni razumel otroškega čebljanja, sva midva tolmačila, kaj nameravajo. Toda kaj bi mu delala prevelike skrbi. To je bila najina stvar, otroci pa so se med vpitjem že razkropili po senu. Mi smo se počasi in skoraj neslišno umikali še globlje v seno. Ker je bil takrat kratek dan, smo malo prej že računali, da je glavna nevarnost že za nami, na, zdaj pa tole. Veselim skrivalcem se moramo brezpogojno izogniti. Belogardistična desetina je bila namreč še vedno v hiši — in če bi zaropotalo, bi bili njihovi pajdaši iz Rovt hitro tu. Kaj bi se zgodilo z nami, si ni bilo težko predstavljati. Otroci so se pa zdaj povsem razigrali in lezli povsod. Eden izmed njih je prilezel tako blizu nas, da sem natanko čutil njegove nemirne noge. Čisto ob meni je legel in se potem drl, da je že skrit, naj ga iščejo. Če bo to trajalo še dolgo, nas bodo res odkrili, sem pomislil. Srca so nam utripala kakor ujetim ptičem. V tej napetosti smo čepeli že dolgo, da je bilo prav čudno, da nas še niso staknili. Končno so začeli vpiti, da bi se šli skrivat še na hlev. To je bilo okrog pol štirih. Poslej je bil na kozolcu blažen mir.

Čakali smo, da se stemni. Ob prvem mraku so se belčki odpravili od Sivca proti Rovtam. Med njimi se je hihitalo tudi nekaj deklet. Verjetno so odhajale

z njimi na ples v kakšno rovtarsko gostilno. Mi smo pa zdaj začeli ugibati, kje bi čimprej dobili nekaj za pomiritev želodcev. Nisem dolgo razmišljal: kje drugod kot pri Sivcu! Če smo že prebivali pri njem, zakaj nas ne bi še nahranil? Poleg tega v tej hiši gotovo še niso videli partizanov in zakaj jim ne bi ponudili te priložnosti!

Zavili smo naravnost k hiši, iz katere je pomežikovala svetlo rumena svetloba. Rato in Zvone sta za vsak primer ostala zunaj, jaz pa sem stopil v kuhinjo. Tu je bila gospodinja sama. Z »dobrim večerom« še nisem povzročil nič nenavadnega. Ženska mi je odgovorila kot kakemu sosedu, šele trenutek zatem, ko se je ozrla k vratom, je obstala kakor okamnela. Videl sem, da me je tudi prepoznala in zato je bil njen strah še večji. Brez ovinkarjenja sem spregovoril: »Mati, nekaj nam boste dali za pod zob. Tri klobase in pol hlebca kruha!« Brez besed se je nerodno obrnila, stopila v shrambo in mi dala, kar sem zahteval. Vse skupaj sem potisnil v nahrbtnik in se tiho izgubil med vrati. Še dolgo potem sem čutil, kako jo je bilo strah pred nami — le od kod smo se za belimi vzeli še mi? Tisti prigrizek smo pa pojedli kar med hojo.

Naslednje jutro smo prišli do kurirske postaje blizu Predgriž, na vzhodnem obronku trnovskega gozda. Kurirji te postaje so bili že dolgo naši znanci. Postaja je bila skrita med velikimi skalami podzemeljske luknje. Tu je bilo kar suho in toplo, le dim jim je nagajal. Vode pa ni bilo blizu, zato so topili sneg. Kljub utrujenosti smo ostali pri kurirjih le nekaj ur, medtem so nas pa tovariši nahranili z okusno primorsko »paštašuto«. Okrog polnoči smo prigazili v bližino Cola. Pod nami je v mesečini ležala vsa Vipavska dolina. Sneg je bil zdaj za nami. Spustili smo se po kopnem, po suhi in rjavi travi v dolino. Prvič sem videl Vipavsko dolino. Skoraj nemogoče se mi je zdelo, da je tu lahko vse drugače — brez snega in tako toplo. Tudi Rato ni mogel skriti presenečenja. Večkrat je ponovil, da ne more razumeti, kako smo se kar na lepem znebili snega. Tu sta domača kurirja predlagala za nadaljevanje dve poti: po stezah čez kamnite ograje, kar je bilo sicer varno, toda težko, ali pa hojo po cesti, kjer je bilo mnogo bolje, toda tudi neprimerno bolj nevarno. Predlog smo povedali tudi Ratu. On je nato vzkliknil na glas: »Ma bre, idemo gdje hočete, makar pravo u Trst. Gdje ćete vi, tamo ću i ja!« Nepopisno je bil vesel spričo te lepe in kopne pokrajine, kajti očitno je bil računal, da bo pot dosti težja.

Dvignili smo se in prebredli Vipavščico, potem pa se vzpeli navzgor k Slapu. Od Gorice sem je pihal topel veter in v zraku je bilo že čutiti pomlad. Stara vipavska vasica je bila od daleč videti kakor kakšen srednjeveški grad, opasan z visokim, na pol porušenim zidom. Domača kurirja sta odšla naprej v vas, mi pa smo ju počakali med drevjem. Nismo dolgo čakali. Vežna vrata Žorževega poslopja so bila odprta na stežaj in domači so nas sprejeli tako toplo, kakor so to znali samo na Vipavskem. Še posebno čast smo doživeli, ko sta kurirja pojasnila, da smo partizani iz Jugoslavije, kakor so nas takrat imenovali Primorci. Ratu je bilo nerodno, ker ni razumel govorice, pa sva z Zvonetom neutrudno tolmačila. Vse do jutra smo sedeli v kuhinji in si pripovedovali razne novice. Zarana pa smo zavili v gmajno, ki se je širila tik nad vasjo. Straže nismo postavili, kajti to delo so opravljali vestni pionirji in pionirke.

Organizacija teh vaščanov nas je prijetno presenetila. Ves dan smo iz Slapa dobivali hrano in tudi dosti vaščanov se je nabralo v našem taborišču. Največ radovednosti je povzročal Rato, ki je bil drugače oblečen in oborožen

z nemško brzostrelko, katere do takrat tu še nihče ni videl. Rato se je z njimi pogovarjal na dolgo, da so od njega zvedeli veliko tega, kar se je dogajalo v svetu. V Slapu smo ostali kar dva dni. Ponoči smo v vasi kramljali z vaščani, čez dan pa smo se kot martinčki greli na toplem soncu. Za hrano nam tu ni bilo treba skrbeti. Domačini so kar tekmovali, kdo nam bo bolje postregel. Drugi večer smo šli naprej. Ob reki Ubelj bi nas moral čakati čolnar, da bi nas prepeljal na drugi breg, pa ga ni bilo. Ni se dalo drugače, kot da smo to mrzlo vodo preplavali. Okrog polnoči smo prekoračili progo Ajdovščina—Gorica in se čez dan zadržali nad Vrtovinom. Drugo jutro smo že zgodaj zjutraj prišli v bližino Vogrskega in poiskali kurirsko postajo, od koder je vodila zveza dalje na Kras. Tam nas je čakal tovariš, ki je Rata odpeljal v Beblerjev bunker, midva pa sva ga na njegovo zahtevo počakala kar tu pri kurirjih. Povedal nama je, da bo že sporočil, do kdaj bova čakala in kdaj bomo šli nazaj. Tega sva se prav gotovo razveselila, bila sva potrebna počitka.

Popoldne okrog štirih se je med nami, kot da je zrasel iz zemlje, znašel tovariš Rato. Nisem dosti razmišljal, kako da je že prišel nazaj. Verjel sem, da je že opravil svoje delo pri tovarišu Beblerju in da se bomo sedaj vsi skupaj vrnili nazaj v Dolomite. Sedeli smo na hlodih, ki so ležali zraven vozne poti. Rato nama ni takoj povedal, po kaj je prišel, šele čez nekaj časa, ko se je razgovor živahno razvil o tem, kako je kdo prebil dan in kako se je odpočil, je prišel z besedo na dan: »Moji dragi momci, Italijani pripravljajo tu na spodnjem koncu Vipavske doline nekakšno hajko«. Razlagal je, kakor da je že ne vem koliko časa na tem terenu. Rekel je, da se bo zaradi tega verjetno dalj časa zadržal, kot pa je bil računal. Svetoval nama je, da jo mahneva nazaj, najbolje kar na Trnovsko stran, ker ondi Italijani baje ne nameravajo hajkati.

Italijani so res razbobnali glas o nameravani hajki, metali letake in opozarjali ljudi, da se v objavljenem času nikar ne zadržujejo izven svojih hiš. Pred večernim mrakom sva se poslovila od kurirjev in zavila — ne v smer Čavna in naprej proti Trnovskemu gozdu, temveč naravnost v zgornjo stran Vipavske doline. Naj povem, kaj naju je tako vleklo na ta konec. Že pred par dnevi, ko smo prišli v prijazno vasico Slap, ki stoji na hribčku kakor nepremagljivi srednjeveški grad, se nama je tako vrezala v spomin, da sva oba sklenila, da jo bova čimprej znova obiskala. Tu čez je bilo tudi dosti bliže v Dolomite. Računala sva, da bova — medtem ko bo divjala hajka po spodnjem koncu doline — preživela trenutke, kakršni so se v partizanih le malokdaj obetali. Kdo bi se klatil po pustem in dolgočasnem Trnovskem gozdu, ki nama je tuj, nepoznan, in tudi nikakršne hrane si tam ne bi mogla privoščiti. Tudi rdeči, vedno nasmejani obraz Žorževe Zore se mi je vrezal globoko v spomin in me kot magnet vlekel proti Slapu.

Dolga zimska noč je že bila za nama, ko sva se počasi in previdno vlekla po bregu navzgor proti vasici. Najbolj naju je skrbelo in jezilo to, da naju je moral dan ujeti pred prihodom v Slap. Pri prvi hiši, ki je stala na spodnjem koncu vasi, sva nameravala povprašati po novicah. Zvone je na spodnjem koncu, med sadnim drevjem, ostal na straži, medtem ko sem jaz zavil proti hišnemu poslopju. Na prvo okno, do katerega sem dosegel, sem nalahno in previdno potrkal. Dan se je nezadržno podil čez hribe in rumena zarja nama je naznanjala, da se bo zdaj zdaj pokazalo sonce. V sosednem hlevu so peli petelini. Vse se je budilo iz nočnega spanja in vse je pričakovalo nov, lep poletni dan. Nama pa je bila potrebna noč.

Okno je narahlo zaškripalo. Opazil sem preplašen obraz stare ženice, ki je vprašala s hripavim glasom: »Kdo je, kaj hočete?« Pristopil sem k oknu in ji narahlo zašepetal: »Mi smo, mi, partizani, nič se ne bojte, mati«!

Ni se prestrašila zaradi tega, ker je zvedela, da smo partizani, temveč zaradi tega, ker so malo pred nama trkali na okno fašisti. S prvimi pretrganimi besedami nama je povedala, naj nikar ne hodiva tod okrog, ker da je hajka in naokrog vse polno Italijanov. Nikakor ji ni šlo v glavo, da tega midva ne veva, še posebno, ker se je že delal dan. »Sam bog naj vaju pomirka,« je rekla in skoraj neslišno zaprla okno.

Ni mi bilo potrebno preveč modrovati, da sem lahko sprevidel, da je hajka res v zgornji Vipavi, ne pa v spodnji, kakor so jo bili napovedali. Sedaj mi je bilo jasno, da je to bila samo njihova zvijača... Pripognil sem se in se po vseh štirih priplazil do Zvoneta, ki je še vedno skrbno in z vso vestnostjo ogledoval in prisluškoval okrog po terenu. Povedal sem mu, kaj sem zvedel pri tej hiši. »Ti prekleta golazen italijanska, kako so jo pogruntali!« Te besede je kar naglas zabrundal, moral si je dati duška, ker kaj takega prav zares ni pričakoval.

In kam zdaj? Tu sva se zares počutila kakor bosa v trnju, ker nisva poznala terena. Tod ni bilo gozda, temveč le nizke, ko fižolove prekle gole akacije, pa še te so rasle naredko. Zakaj nisva šla proti Trnovskemu gozdu?

Zavil sem na drugo stran bajte, misleč, da bom tam prebudil še kakšno drugo živo bitje. Da so pa naši ljudje, sem se prepričal že pri prvi budnici v tej hiši. Računal sem, da lahko dobiva vsaj približne podatke, kam naj se skrijeva. Prismukal sem se do malih vrat. Sklonil sem se, pograbil pest drobnega peska in ga razpršil po oknu. Šipe so zazvenčale. Kmalu se je oglasil nežen ženski glas. Razodel sem ji uspeh prvega trkanja in da smo partizani, ko je že velela, da naj se vendar skrijeva, da naju kdo ne vidi. Po glasu sem ugotovil, da je dekle odločno. Vrgel sem se na kup vej, ki so bile suhe in zložene poleg zidu. V vratih je nekaj zaškripalo. Po trebuhu sem se priplazil, da pogledam, kaj ropota. Kmalu sem videl, da je dekle nagnjeno čez prag in da se živahno razgleduje sem in tja.

»Kje sta?« je potihoma vprašala. »Kar tukaj ob zidu, pa hitro za menoj!«

Kot preplašene jerebice smo se skrivaje smukali ob obraščenem grmovju in se približevali požgani razvalini, ki se je kakšnih dobrih dvesto metrov izven vasi upirala neizprosnemu zobu časa. Med potjo nama je povedala, da je tu bila osnovna šola, ki so jo lani Italijani požgali. »Tukaj vaju bom skrila, drugam zdaj ne utegneta!« Ko sem upognjeno stopal za tem dobrim in pogumnim dekletom, sem čutil, da je to najina rešiteljica. Skočili smo čez porušen zid. Kmalu smo vsi trije posedli zraven nizkega grmovja. Ta trenutek sem le pomislil, kaj vendar namerava z nama, kam bi naju tu skrila, kot je malo prej rekla saj vendar nisva črička, da bi nama bila vsaka luknjica dovoljna. Pogledala je zdaj mene, zdaj Zvoneta in občutila, da sva zelo zaskrbljena. Najine oči so radovedno in preplašeno plavale sem in tja in se zopet zaustavljale na dekletu. Tudi ona je preplašeno stegovala vrat in prisluškovala, če niso že kje v bližini Italijani.

Čez požgano zidovje se je ovijal zeleni bršljan, ki je zgovorno pričal, koliko je že preteklo časa, odkar je fašistična roka njemu na tem mestu posadila korenine. V kotu med požganimi zidovi je stal velik štedilnik, nepoškodovan, čeravno so bile druge stvari popolnoma uničene. Dekle je vzelo lopato in začelo nekaj strgati okrog štedilnika, kjer je bil precej velik kup pepela, po-

mešanega z malto. Pod njim je ležal velik kos železne pločevine. Ko jo je odstranila se je pokazala velika črna luknja. Bunker, se mi je zabliskalo v glavi. V tem trenutku nisva imela druge izbire.

Že sva se spustila v črno globino. Tedaj je Ančka obstala in prebledela. »Kaj je Ančka, kaj se dogaja?« sem jo vprašal. »Lezita in bodita tiho, Italijani prihajajo pa kar naravnost sem!« Hitro je pokrila luknjo in z lopato nasula nadnjo velik kup pepela.

Ančkine besede so nama kot žareče iskre plesale po glavi. Čepela sva stisnjena v temnem kotu in napeto prisluškovala, kaj se dogaja zunaj. V bunkerju je bila tema kakor v rogu. Zvone se je kot maček plazil po vseh štirih in tipal sem in tja po bunkerju. Naposled nama je uspelo, da sva odkrila slamo. Tiho sva se premaknila nanjo. Ugibala sva, kaj se v tej kleti lahko zgodi z nama. Počutil sem se, kakor da sem sam zlezel v betonsko mišnico in da sedaj brez vsake pomoči čakam svojo usodo. Če naju bodo odkrili, potem bo ena bomba zadosti za oba. Nisem se vedno zastonj ogibal takšnih in podobnih lukenj. Bolje bi bilo, če bi bila ostala zunaj. Tam imaš zmeraj možnost, da zbežiš ali pa da se stisneš k zemlji in spodneseš kakšnega Italijančka. Napenjala sva ušesa, vsak najmanjši šum nama je paral možgane. Po mrzlem betonu je začelo nekaj drseti in grebsti. Prav razločno sva slišala krevsanje nepodkovanih čevljev. Lahi so živahno žlobudrali. Nisva jih mogla razumeti, čeprav sem znal marsikatero njihovo besedo, kajti glasovi, ki so prihajali v to črno votlino, so bili bolj podobni grozečemu bobnenju kakor pa človeškemu govorjenju. Vmes sva večkrat začutila tope udarce po betonu. Pri tem razbijanju sva kaj kmalu ugotovila, da vojaki s puškinimi kopiti tolčejo po podu, da bi ugotovili, če je pod njimi kak prostor. V bunkerju je bilo kot v grobu. Srce mi je razbijalo, na koži sem čutil kapljice hladnega znoja...

V tem morečem razmišljanju še opazila nisva, da je ropotanje nad bunkerjem popolnoma utihnilo. Niti govorjenja, niti razbijanja ni bilo več, vse je utihnilo, ko da je vse skupaj odnesla kraška burja. Tedaj nama je začela stiskati srce druga črna misel: kaj če so začeli pritiskati na dekle, da jim izda, kje je bunker? Ta možnost se mi je tako zarezala v možgane, da o drugih stvareh sploh nisem več razmišljal. Če jo bodo začeli pretepati in mučiti, ali bo Ančka vzdržala?... Kaj če pove? Mrtva tišina, ki me je obkrožala z ledenim znojem, je bila še hujša kakor ropotanje nad glavo. Kaj bi dal, da bi lahko skozi kakšno odprtino vsaj malo pogledal, kaj se dogaja zunaj... Malo po dvanajsti je bilo, ko je nekdo spet začel šariti nad bunkerjem, na tistem mestu, kjer je bil vhod. Zvone me je s komolcem dregnil v rebra, ker sem bil malo zadremal. »Prav pri luknji je neki hudič« je preplašeno dejal. Svetloba se je v pramenu spustila v luknjo. Ostrmela sva. Kaj to pomeni? »Tovariša, tovariša,« je zadonel topel ženski glas. »Ali sta še živa? Odšli so,« je veselo zbrbljala Ančka. Sama sebi nisva verjela, da se je vsa stvar tako odpletla in da sva ostala živa. »Do smrti ti bova hvaležna, Ančka!«

Rekla je, da mora bunker hitro pokriti, ker je še vedno dan in Lahi še vedno lahko pridejo nazaj. Odšla je. Zopet je zavladala tišina, toda sedaj nad nama ni več plavala črna smrt. Zadovoljna sva polegla na koruzno slamo in kmalu nato naju je premagal spanec. Čez kakšne tri ure je Ančka spet pristopicala k vhodu. Zaslišala sva jo šele, ko naju je poklicala in povedala, da je prinesla nekaj za pod zob. Spustila se je v bunker. V roki je držala veliko skledo polente, pod pazduho pa je stiskala dvolitrsko kjantarico. Tudi sveče ni

Topovi grmite ...

OB 20. OBLETNICI USTANOVITVE PRVE SLOVENSKE ARTILERIJSKE BRIGADE

6. in 7. junija so borci I. slovenske artilerijske brigade praznovali v Dolenjskih Toplicah 20. obletnico ustanovitve svoje brigade, ki je bila v tistem času ne samo prva slovenska, temveč prav gotovo tudi največja jugoslovanska topniška enota.

Začetki partizanskega topništva segajo že v leto 1942, leta 1943 spomladi imamo že posamezne baterije v Cankarjevi in Gubčevi brigadi; zarodki poznejše artilerijske brigade pa segajo v obdobje meseca septembra 1943.

Neposredno po kapitulaciji Italije, 9. septembra 1943, je padlo v partizanske roke večje število topov in havbic s konjskimi vpregami, precejšnja količina streliva, opreme za zvezo itd. S tem orožjem so bile takrat ustanovljene brigadne baterije in divizioni. V XIV. in XVIII. diviziji so ustanovili po en divizion. Najštevilnejše in najbolje organizirano pa je bilo topništvo XV. divizije, ki je bilo ustanovljeno 15. septembra 1943. leta v Žabji vasi pri Novem mestu. Ta enota je imela tedaj dva diviziona po tri baterije. Vsaka baterija pa je imela dve do štiri orožja raznih kalibrov, od gorskih topov 65 mm do havbic 100 mm.

Zatišje po kapitulaciji Italije, ki je trajalo približno en mesec, so topničarji izkoristili za ureditev zaplenjenega materiala in za najnujnejše strelske vaje. Posamezne baterije so bile kljub obilnim pripravam kmalu pripravljene za pohod, da bi v sodelovanju z ostalimi udarnimi brigadami uničile še zadnja oporišča bele in plave garde v Sloveniji ter ustašev v Žumberku. Že konec septembra je del prvega diviziona artilerije XV. divizije hitel čez Gorjance, da bi skupaj z Gubčevo in XIII. Proletarsko brigado »Rade Končar« likvidiral sovražno postojanko Stojdrago. Po kratkem topniškem ognju so brigade 1. oktobra v naskoku zavzele oporišče, protiletalski vod pa je sestrelil nemško letalo, ki je obstreljevalo topniške položaje.

Po uspešnih napadih na Pleševico in po obleganju Kostanjevice, se je enota ob nemškem vdoru umaknila na Gorjance ter se je dalj časa bojevala kot pehotna enota. Ni odveč, če pripomnimo, da so pripeljali pred Kostanjevico tudi italijanski top 149 mm, ki ga pa zaradi okvare niso mogli uporabiti. Kmetje iz Žabje vasi in Smolenje vasi še danes s ponosom pripovedujejo, kako imenitno je bilo videti to 7-tonsko čudo, ko so ga vozili skozi Novo mesto, Šentjernej do vasi Ostrog, odkoder naj bi streljal na Kostanjevico.

Istočasno naj bi deli drugega diviziona pomagali pehotnim enotam, ki so se odločile pomakniti razmejitveno črto med okupacijsko cono Italije in Nemčije na samo reko Savo. In res, v kratkem času so padle nemške postojanke Dol, Kal, Šentjanž, Bučka in Boštanj. Najbolj je borcem ostal iz tega časa v spominu napad na postojanko Dol. Tam so pripeljali havbico 100 mm tik pred poslopje, kjer je imelo sedež nemško poveljstvo. Borce takrat ni motilo, ko so ob vsaki izstrelitvi delci partizanskih granat in zidnega ometa švigali mimo glav topničarjev samih.

V vseh teh akcijah si je topništvo pri borcih in starešinah pehotnih enot pridobilo spoštovanje in ugled. Sleherni dan je bolj dokazovalo upravičenost svojega obstoja.

Za obdobje od ustanovitve topniških enot do začetka nemške ofenzive proti koncu oktobra je značilen obstoj relativno prostranega osvobojenega ozemlja, ki je bilo dovolj varno zaledje. Topniško sodelovanje s pehoto je bilo v tej dobi podobno sodelovanju v normalnih, lahko rečemo — nepartizanskih pogojih, saj je topništvo opravljalo svoje premike in oskrbovanje s strelivom brez težav in po svobodnih cestah.

V nemški ofenzivi in v bojih, ki so ji sledili, pa se je položaj bistveno spremenil. Da bi zaščitili svoje premike, so Nemci pomnožili število postojank ter stalno nadzorovali ceste, ki so bile tako važne za premike naših topniških enot. Med vsakdanjimi boji s sovražnikom, ki je vdiral na osvobojeno ozemlje največkrat s podporo tankov, se je nehote pojavilo vprašanje: kam z divizioni? Ali te enote pomakniti iz območja vsakdanjih bojev na osvobojeno ozemlje v okolico Črnomlja in Metlike, ali pa jih prilagoditi novemu položaju? Sprejeto je bilo drugo mnenje. Topniški oddelki so morali spremeniti taktiko ter formacijo in se oborožiti z večjo količino avtomatičnega pehotnega orožja. Divizioni so tako dalj časa delovali kot bataljoni, baterije pa kot čete pri obkoljevanju sovražne postojanke Novo mesto. Samostojno so zapirali določeni smeri: Novo mesto—Uršna sela—Semič; Kočevje—Smuka—Dvor; Novo mesto—Trebnje. Rušili so železniške proge, opravljali demonstrativne napade ter delali sovražniku ovire na cestah.

V tem času je bil formiran še čisto pehotni bataljon (zaščitni) z nalogo, da prevzame najtežje pehotne naloge, ki so bile dodeljene topništvu. Tako je postalo topništvo kot celota popolnoma neodvisno od pehotnih brigad. To je bilo posebno važno pozneje, v času premikov topovskih kolon, kadar je nastal kritičen položaj v borbi za topove (po boju okoli Tržišča, Štampetov most itd.).

Artilerijsko orožje in strelivo so načelno zakopavali v težko dostopnih krajih, ali pa je bilo vsaj dobro in previdno maskirano. Topove so navadno zakopavali in maskirali v bližini krajev, kjer naj bi bile bodoče akcije in to vedno po posameznih delih, da ne bi kompletni topovi padli

sovražniku v roke. Tako je bila ena grupa topov zakopana v Gorjancih zaradi predvidenih akcij v območju Bela krajina—Žumberak—Novo mesto; druga grupa je čakala v območju Smuka—Žužemberk, ker so pričakovali boje na relaciji Stična—Novo mesto—Kočevje; medtem ko je bila tretja grupa topov skrita blizu Kočevja zaradi možnih bojev na Notranjskem.

Topove so skrivali v neposredni bližini sovražnih postojank, to je — v območju, ki ga je sovražnik redno nadzoroval. Danes lahko trdimo, da je bilo orožje vedno dobro shranjeno. V dveh letih se je sovražniku posrečilo izslediti le dva topa, ki sta bila spravljena na Trebeljnem. To dejstvo dokazuje izredno sposobnost in visoko zavest ljudi, ki so ta dela opravljali.

Po vsem osvobojenem ozemlju razpostavljeno orožje je bilo pogoj za hitro bojno pripravljenost in pravočasno ter uspešno sodelovanje topništva v predvidenem napadu. Prav to je sovražniku vzbujalo začudenje in jezo, ker si ni znal pojasniti, odkod se je iznenada — kljub stalnemu nadzorovanju cest — pojavila pred postojanko topniška enota.

Topničarji so imeli pri popravljanju in vzdrževanju svojega težkega orožja velike težave. Kje dobiti mazivo, kje razne ključe in priprave za merjenje pritiska v raznih zaviralnih napravah? Vse to so opravljali s preprostim kovaškim orodjem ter z izkušnjami, ki so jih dobili pri neprestanem reševanju teh problemov.

Prevoz topov in streliva je zahteval veliko število konj in vozov. Tudi to je povzročalo velike težave in skrbi. Isti pogoji, ki so narekovali, da odstranijo iz baterij topove, so prav tako zahtevali, da se za več ali manj časa odrečejo temu balastu. V začetku so prevzeli skrb za baterijske vprege štabi divizionov, pozneje pa celo nadrejeni štab. Vendar tudi ta rešitev ni bila povsem zadovoljiva, ker je negativno vplivala na bojno sposobnost pri opravljanju raznih pehotnih nalog. Enote so zato pogosto izgubljale svoje vprege, dokler niso našli primerne rešitve: konje je treba dati na posodo in rejo bližnjim kmetom, divizioni pa naj skrbijo, kje so konji, kakšno je njihovo zdravstveno stanje, kako so podkovani itd. Jasno, da so bili kmetje dolžni na poziv konje spet vrniti enotam. Toda za »hitre potrebe« je bil del konj na Topli gredi (na Rogu). To je bil dovolj varen kraj in težko dostopen, bilo je dovolj trave za pašo in košnjo. Občasno so odhajali topničarji sami kosit in sušit seno na zapuščenih kočevskih posestvih.

Preskrba s strelivom je bila relativno dobra. Takoj po kapitulaciji Italije so partizanske enote odvažale strelivo iz vseh krajev Dolenjske v varnejše kraje, večinoma v območje Podstenice—Poljane, kjer je izbrana enota skrbela za njegovo uporabnost. Vendar je čuvanje streliva pred vlago in sovražnikom povzročalo precej preglavic.

Slaba stran »razmestitve topov in vpreg po grupah« je bila v tem, da niso mogli v kratkem času zbrati vsa orožja na enem kraju. Prav zato je topništvo nudilo pomoč navadno le z manjšim številom orožij. Največkrat je sodelovalo z 2—6 topovi, v nekaterih primerih z dvanajstimi in več, kar je znašalo manj od polovice obstoječega uporabljivega topništva. Končno, večja udeležba topništva v predstoječi akciji ni bila možna tudi zaradi premajhnega števila topničarjev. V normalnih pogojih je potrebno za strežbo pri topu 8 do 10 ljudi. Zaradi nepopolnih vpreg in pomoči pri

transportiranju topov pa so v partizanskih pogojih potrebovali 20 do 30 ljudi. Bilo je dovolj tehtnih razlogov, da topništva niso uporabljali masovno, pač pa je bil cilj: z manj orožji sodelovati v čim večjem številu bojev!

Ob vsakem zatišju so imeli topničarji globoko v gozdu vaje v ravnanju s topovi, ki so jih začasno privlekli iz skrivališča.

Že v začetku decembra 1943. leta je prvi divizion dekonspiriral v Gorjancih dve havbici, mobiliziral konje in se priključil Tomšičevi brigadi pri napadu na Kočevje. Prvi oddelek je s položaja pri Rudniku uničil bunkerje pri kolodvoru in tekstilni tovarni ter omogočil pehoti, da je zavzela objekte brez večjih težav. Drugi oddelek je streljal z druge strani proti mostu ter rušil strojniška gnezda v hišah in cerkvah. Dne 11. decembra sta obe havbici obstreljevali grajska vrata do poslednje granate.

Zima 1943—1944 je topničarjem prinesla nove naloge:

V februarju 1944. leta je del topniških enot sodeloval pri napadu na Trško goro in Zdensko vas. Premik po pravkar zapadlem snegu od Globokega čez Globodol in na Brezje je bilo dolgo in zelo naporno potovanje. Na vijugastih in ozkih zasneženih trškogorskih stezah je havbica nenehno drsela s kolesnic, vendar niso odnehali, dokler se niso približali cerkvici na nekaj sto metrov. Sovražnik si je napravil vrsto okopov in se je utrdil tudi v cerkvi. Po prvih izstrelkih so topničarji že postali tarča sovražnih minometalcev. Ranili so nekaj borcev, a granate niso razbile cerkvenega zidovja. Kaj naj storijo? Pripeljati orožje še bližje ali pa streljati brez granatnih vžigalnikov. Granate brez vžigalnikov so zares eksplodirale bolj globoko v cerkvi, zidovi pa so kljub temu ostali. Po akciji na Trško goro so se ponovno vrnili v Globoko, utrujeni in premraženi.

Časa za počitek ni bilo, ker so morali pohiteti s pripravami za sodelovanje pri napadu na Zdensko vas pri Dobrem polju. Pri ogledovanju postojanke so prišli do zaključka, da sta tam dva sovražna objekta, od katerih je cerkvica sv. Antona s svojimi okopi in posadko ključ za zavzetje same Zdenske vasi, kjer je bil večji del posadke s štabom in skladišči. Topniški ogenj so morali usmerjati najprej na sv. Antona, potem pa na žarišče odpora v sami vasi. Po nekaj zadetkih so pregnali sovražno strojnico z zvonika, na Zdensko vas pa so izstrelili več kot 250 granat. V partizanskem bojevanju in pri skromnih ter težko zbranih zalogah streliva je ta številka predstavljala ogromno količino. Šele zgodaj zjutraj naslednjega dne je v zamegljeni in po smodniku dišeči vasi prenehalo streljanje.

Topničarji so bili najbolj veseli zaplenjenega protitankovskega topa 57 mm PAK. Ta je imel z gumo obložena kolesa, ki jih ni bilo treba pri približevanju sovražnikovi postojanki ovijati s cunjami in slamo.

Pomoč topniških enot je bila pri napadu na Zdensko vas zelo učinkovita. Moč topniškega ognja je bila vnovič dokazana. Odslej so se vse večje akcije na utrjene sovražne postojanke izvajale obvezno z udeležbo topniških oddelkov. Tako je pri napadu na Ribnico v mesecu aprilu poleg topništva XV. divizije sodeloval tudi divizion XVIII. divizije.

Bojno področje VII. korpusa je bilo največkrat na relaciji: Ljubljana—Brežice—Metlika—Postojna, to je — ozemlje Dolenjske, Bele krajine in Notranjske. Sredi tega ozemlja je bil Žužemberk, važno križišče cest ob Krki. Kdor je bil v posesti tega vozlišča, je imel izredne možnosti nad-

zorovanja in akcij v vse smeri tja do Trebnjega, Novega mesta, Smuke in Ivančne gorice. Zato so bili boji za Žužemberk tako pogosti in srditi.

Posebno ostri boji za Žužemberk so se vneli tudi konec aprila 1944. leta. Ker pomeni ta bitka eno najslavnejših partizanskih bitk in obenem enega največjih uspehov partizanskega topništva, naj jo opišemo malo podrobneje.

Mirno popoldne 30. aprila so presekali nenadni streli v bližini Žužemberka, ki se ga je polastila kolona motoriziranih Nemcev in belogardistov. Ob istem času se je kolona topništva počasi pomikala mimo Žužemberka na nove položaje pri Ambrusu. Štab korpusa je takoj ocenil položaj in se v trenutku odločil, da mora biti sovražnik iz Žužemberka pregnan in postojanka likvidirana.

Napad na postojanko se je začel 1. maja popoldne. Partizanski topovi so potiho in neopazno zavzeli položaje. Komandirji in komisarji so hodili od enote do enote, preverjali izpolnitev povelj ter govorili borcem o važnosti zavzetja postojanke. Hoteli so še isto noč uničiti sovražnika in tako dostojno proslaviti praznik 1. maja. V tej bitki sta prvič ozko sodelovali artilerija XV. divizije in topniški divizion XVIII. divizije. Prav zato je bilo natihoma neuradno tekmovanje, kdo bo bolje izpolnil zadano nalogo.

Že takoj v začetku napada je postalo jasno, da bo borba huda in dolgotrajna. Partizanski topovi srednjega kalibra niso mogli močnim zidovom, ki so varovali sovražnika, do živega. Če je v zid cerkve na Zafari, ki je bila sovražnikovo najmočnejše oporišče, priletela granata 100 mm, je napravila le manjšo luknjo, brez škode. S takšnim obstreljevanjem niso mogli nuditi pehoti, ki je čakala na naskok, potrebne pomoči. Toda partizani ne bi bili partizani, če se ne bi znašli tudi v takem položaju. Povelje se je glasilo: »Streljajte skozi cerkvena okna!« No, kdor pozna topništvo, ve, da je to laže reči kot doseči. Topničarji so hiteli pod topovi utrjevati tla, da se pri streljanju ne bi nagibali. Ko so po kratkem presledku topovi spet začeli bruhati ogenj, so bili že doseženi prvi uspehi. Nekaj granat je predrlo okensko steklo in eksplodiralo v notranjosti cerkve.

Največje preglavice je v začetku povzročal Cvibel, mala, močno utrjena cerkev. Ta je s severozahodne strani zapirala pot k farni cerkvi, ki je z vrha čuvala sovražne položaje v samem naselju. Pri Cviblu se je izkazal s svojo rušilno močjo in preciznostjo protioklepni top. Topničarji so ga požrtvovalno prepeljali na levi breg Krke, kar čez strugo močno narasle reke. Ko je bil Cvibel porušen, je topništvo preneslo ogenj na okope okoli farne cerkve.

Drugega dne se je pojavila sovražna težka strojnica v zvoniku in onemogočala borcem premike okoli postojanke. Potrebno je bilo strojnico pregnati ali uničiti. To nalogo je dobil top 75 mm, ki je bil postavljen nasproti cerkve na desnem bregu Krke. Z vztrajnostjo in preciznim premikanjem starih merilnih naprav je uspel in dosegel dva polna zadetka. Sovražna strojnica je utihnila, zvonovi pa so, zadeti od drobcev granat, žalostno zaječali.

Ves čas borbe je nad položaji pehote in topniških enot letala jata nemških bombnikov in neprestano obstreljevala in bombardirala. Borcem to ni vzelo ne poguma ne elana. Še bolj vneto so zasipali sovražne položaje s točno namerjenimi izstrelki.

Borbe so se nadaljevale neprenehoma, celo z vse večjo srditostjo že štiri dni. Udarne brigade so odbijale sovražne kolone, ki so hotele priti obkoljenemu sovražniku v pomoč. Postalo je jasno, da mora nekdo končno le popustiti. Toda kdo? Odločala je vztrajnost in zavest. Partizani niso popustili.

4. maja je prišel na položaje komandant Glavnega štaba Slovenije, tovariš Stane-Franc Rozman. Po raportu komandanta se je pozanimal za situacijo in vzpodbudil k energičnemu nadaljevanju borbe in zavzetju postojanke. Glas o prihodu komandanta Staneta se je hitro raznesel po položajih. Utrujenost je nenadoma prešla in vsakdo se je hotel še bolj izkazati. Topništvo je udarilo še močneje in sovražnik se točnemu ter koncentriranemu ognju topov in napadom brigad ni mogel več dolgo upirati. V noči med 4. in 5. majem so se ostanki sovražnika pod zaščito tankov zdesetkani komaj prebili v Novo mesto. Žužemberk je bil zavzet. To je bila ena najlepših zmag, h kateri je v odločilni meri pripomoglo topništvo.

Za uspešno opravljeno nalogo pri zavzetju Žužemberka je Glavni štab Slovenije na dan 6. maja 1944 izrekel priznanje topništvu XV. in XVII. divizije v vzpodbudo: »Naj bo zmaga enot VII. korpusa pri Žužemberku dostojen uvod v splošni spomladanski polet vse naše NOV!«

V istem času je po odloku Glavnega štaba Slovenije štab VII. korpusa ustanovil iz topništva XV. divizije (dva diviziona) in diviziona XVIII. divizije Prvo slovensko artilerijsko brigado (I. SAB) s štabom: komandant — poročnik Miha Mišič; politkomisar — Franc Turner (Kostja) namestnik komandanta — poročnik Tone Potočar; namestnik politkomisarja — Emil Dolčič; načelnik štaba — poročnik Aleksander Zupanc.

Ta brigada je bila po svoji formaciji, številu topov in organiziranosti prav gotovo največja jugoslovanska topniška enota tistega časa. Ob ustanovitvi je štela okoli 500 borcev in je imela naslednje enote: štab, tri divizione, zaščitni bataljon, inženirsko četo, četo za zvezo ter obveščevalni, sanitetni in transportni vod. Enote so imele okoli 100 konj. Strelne zaloge pa so v juniju 1944 znašale več kot 2000 granat raznih kalibrov.

Topničarji so se tedaj že načrtno vadili v ravnanju s topovi, komandni kader pa se je uril v hitrem usmerjanju topniškega orožja v cilj ter v pravilnem popravljanju strelnih elementov v času korekture ognja. Kljub vsemu pa je direktno streljanje ostalo primaren način uničevanja žarišč sovražnikovega odpora in to s čim manjšo potrošnjo granat. To pa so partizanski topničarji dosegli tako, da so pomaknili topove k cilju na 100 metrov oddaljenosti, ali pa še bliže.

V brigadi je vladala tudi zelo živahna propagandna in kulturna dejavnost. Propagandni oddelek je izdajal tehnično in vsebinsko zelo dobro urejevan brigadni časopis »Topničar«. V njem so starešine in borci objavljali kvalitetne in koristne članke, ki so dvigali zavest in širili kulturno obzorje. Brigada je imela tudi svoj pevski zbor, ki je pred vsakim pohodom zapel z velikim navdušenjem topniško himno »Topovi grmite . . .« Tudi to himno so zložili in napisali v propagandnem oddelku.

Borbena morala ter odnosi med borci in starešinami so bili na visoki ravni. Topniške oddelke so med seboj imenovali po tovariših, ki so se posebno odlikovali pri streljanju. Med njimi je bila najbolj znana Vidmarjeva havbica. Primer nepokorščine v brigadi ni zabeležen.

Ni nobenega dvoma, da je imela za takšno stanje v brigadi največ zaslug partijska organizacija, ki je smotrno organizirala in vodila vso dejavnost, kakor tudi življenje v brigadi.

Mesec dni po uradni ustanovitvi — po izrednih uspehih v splošnem pomladanskem poletu — je Prva slovenska artilerijska brigada 6. junija 1944 priredila v Dolenjskih Toplicah velik in slavnosten miting, katerega so se udeležili tudi najvišji predstavniki VII. korpusa in Glavnega štaba Slovenije. Zdravice so bile polne hvale o visoki borbeni zavesti in zaslugah topničarjev, obenem pa so spominjale na nove in še težje naloge, ki so čakale brigado v borbi za dokončno osvoboditev.

S padcem Žužemberka se je osvobojeno ozemlje povečalo in odtod so enote VII. korpusa prešle v splošni napad na postojanke, ki so varovale prometne zveze med Novim mestom, Ljubljano in Trstom.

V mesecu maju so brigade ob podpori topniškega ognja zavzele Trebnje, Mirno peč in Tržišče.

Prav odločilen pa je bil poseg I. SAB v borbi za Štampetov most. 12. junija na progi Ljubljana—Trst, ki je povezovala vzhodno fronto s fronto v Italiji. Med vsemi objekti je bil prav gotovo najbolj občutljiv Štampetov most med železniškima postajama na Verdu in Logatcem. Za obrambo te proge so Nemci vzpostavili močne garnizije v Borovnici, na Vrhniki, v Logatcu in na Rakeku, ob progi pa so zgradili vrsto bunkerjev, po progi pa je neprestano patruljiral njihov oklepni vlak.

Kljub temu pa se je štab VII. korpusa odločil, da bo z napadom in rušenjem Štampetovega mostu nemškim premikom zadal odločilen udarec. Nalogo je zaupal XV. diviziji. V napadu so sodelovale štiri brigade: Cankarjeva, Gubčeva, 12. in 15. brigada ter del Prve slovenske artilerijske brigade. Ta je sodelovala pri napadu s havbico 100 mm, poljskim topom 76 mm in gorsko havbico 75 mm.

Enote, ki naj bi napadle most, so že zarana krenile s širšega področja Begunj, da bi lahko do opoldne — kot jim je bilo ukazano — prišle do izhodiščnih položajev za napad. Na čelu kolone je šel bataljon Cankarjeve brigade, za njim pa so peljali topove. Ko so prispeli na Ljubljanski vrh, so se ustavili, starešine pa so se približali progi, da bi si ogledali objekte za napad in določili položaje.

Napad naj bi po načrtu začeli ob štirih popoldne s tem, da bi bilo do mraka že vse končano. Tako bi se enote do jutra lahko umaknile z nevarnega območja in se izognile obkolitvi.

Ko so se starešine vrnile k svojim enotam, so topove nemudoma poslali na izbrane položaje. Havbico 100 mm so postavili zraven ceste, približno sto metrov bolj proti vzhodu pa še poljski top. Oba položaja sta bila komaj 200 do 300 metrov daleč od bunkerja na vzhodni strani mostu. Brdsko havbico 75 mm pa so morali topničarji z lastnimi močmi potegniti na severna pobočja Ljubljanskega vrha, odkoder so imeli imeniten razgled na most in progo ter na dostope k mostu iz smeri Vrhnike in železniške postaje na Verdu.

Prvi streli pa niso padli od strani partizanov. Neka sovražna patrulja je namreč med obhodom opazila topničarje in jih začela obstreljevati iz neposredne bližine. Topničarji niso imeli nobenih izgub, ker so jih pred sovražnim ognjem obvarovali jekleni topovski ščiti. Takoj nato pa so s

pomočjo pehote nagnali sovražnikovo patruljo nazaj proti mostu. Tako se je začel boj za most.

Le malo kasneje so se oglasili še topovi in začeli obstreljevati sovražnikove bunkerje pred mostom. Havbica 100 mm je že s tretjim strelom zadela največji bunker in prisilila njegovo posadko k molku, nato pa je prenesla ogenj še na drugi bunker na mostu, ki ga je prav tako hitro uničila.

Manj sreče je imel poljski top 76 mm. Njegove granate so padale previsoko ali prenizko, tako da je lahko posadka bunkerja nemoteno zadrževala našo pehoto z močnim mitraljeznim ognjem. Cilj je zadela šele petdeseta granata in tako je naposled umolknil še ta sovražni bunker.

Zelo uspešna pa je bila tudi gorska havbica 75 mm, ki je — čeprav jo je sovražnik obmetaval z minami — kaj hitro uničila na zahodni strani mostu dva bunkerja, nato pa obstreljevala še sovražno pehoto, ki je bežala proti Vrhniki.

Tako so topovi v približno 20 minutah uničili pet bunkerjev in zlomili sovražnikov odpor, kar je omogočilo pehotnemu bataljonu in minerskim skupinam iz inženirske čete, da so brez večjih izgub osvojile most. Ko je bilo razstrelivo pripravljeno za vžig — a bilo ga je približno 1500 kilogramov — so se borci umaknili in malo pozneje je most zletel v zrak.

Pred tem pa je prišlo do iznenadne kritične situacije, ki pa jo je na srečo razčistila artilerija. Med miniranjem mostu je namreč iz smeri Verda pripeljal sovražni oklepni vlak, s katerega so začeli obstreljevati minerje na mostu. Ko pa se je oglasila partizanska gorska havbica in izstrelila proti vlaku nekaj granat, se je sovražnik spet hitro umaknil nazaj proti Verdu. Tudi druga topa nista molčala: havbica 100 mm je obstreljevala Vrhniko, poljski top pa dostope k mostu s severne strani.

Tako je bil železniški promet na glavni in dobro branjeni dvotirni progi Ljubljana—Trst za daljšo dobo popolnoma ustavljen.

Do konca 1944. leta se je del artilerijske brigade udeleževal bojev proti sovražniku, ki je vdiral v Belo krajino. Sodeloval je tudi v bojih za Kočevje, Opčine, Poganjk, Prežganje in Presko.

Spomladi leta 1945 so odšli borci artilerijske brigade v spremstvu pehotnih brigad v Pisarevino na Hrvaško po nove, moderne topove. Ob prvi obletnici zmage pri Žužemberku je bila brigada oborožena že z novim zavezniškim orožjem: 12 topov in 8 havbic! Sodelovala je pri nezadržnem napadu na Kočevje, pozneje na Ribnico, Pijavo gorico in Škofljico ter s tem omogočila slavnim pehotnim brigadam, da so se približale Ljubljani in končno tudi vkorakale vanjo.

Topniški oddelki Prve slovenske artilerijske brigade so se udeležili v dvajsetih mesecih približno 50 napadov na razne postojanke. V teh akcijah so topničarji iznajdljivo in hrabro uničevali sovražne postojanke ter spretno izpopolnjevali svoje orožje in znanje. To jih je usposobilo, da so v poslednjih bojih zadali sovražniku odločilne udarce in tako pospešili osvoboditev slovenske zemlje.

Težko je v skopih besedah opisati razvoj in borbeno pot te brigade. Danes lahko trdimo, da so topničarji Prve slovenske artilerijske brigade prispevali pomemben delež v boju slovenskega naroda za njegovo zmago in svobodo. M. M.

KATEREGAKOLI DNE

Odlomek iz romana, ki ga bo izdal »Nolit« Beograd

Stopnišče je bilo v sredini prostrane dvorane. Spominjalo je na razpolovljen violinski ključ in na lepem se mu je to zazdelo smešno: violinski ključ in sestanek.

V prvi vrsti, nasproti mize, za katero je sedel sekretar Filip z zapisnikarjem, je nekdo vstal in začel govoriti.

Dvorana je bila polna najrazličnejših stolov: z naslonjalom in brez, polnaslonjači in naslonjači, stilni stoli in lesene klopi...

Medtem ko je ta govoril so se ljudje presedali na svojih sedežih, ki so zato škripali, vsak na svoj način.

Levo od njega je neki tovariš spal. Poznal ga je na videz. Sicer pa, večina jih je bila samo spotoma tukaj: po bolnišnici so čakali na zvezo za odhod na drugo obalo, v domovino. Samo teh deset je bilo stalnih, razvrščenih v misiji, kjer so imeli razne naloge.

Tisti, ki je začel govoriti, je delal v misiji.

Marko je imel vtis, da se jezi zaradi čisto druge zadeve: opletal je z rokama, dvigal glas... stoli so začeli še bolj škripati.

Speči je odprl oči in presenečeno gledal okrog sebe.

... Pojasnilo, da gre za ljubezen, me ne prepriča! Nastaja vprašanje: zakaj smo stopili v boj? Razumljivo, ne zato, da bi se ljubili.

Speči je začel kihati in Marko ga je slišal, kako pravi tovarišu ob sebi:

Pomisli: umrl bi zaradi kihanja!

Marku se je začela vzpenjati v grlo krogla, kot nekakšen oljnat klopčič. Slabo mu je bilo. Sopara v dvorani je postajala neznosna. Vstal je in začel preskakovati noge v vrsti. Videl je, kako Filip dviga glavo in usmerja proti njemu svoj ozki, rumeni obraz in velike, mrzlične oči...

Govornik je ravno hotel sesti, vendar se je zaradi Filipovega pogleda tudi sam obrnil.

Iz sobe v drugem nadstropju, je pomislil Marko in preskočil zadnji par nog v svoji vrsti.

Tedaj je zaslišal Filipov glas: Sestanek ni končan!

Vem, slabo mi je!

Pri vhodu je stal neki tovariš. Kot da bi hotel preprečiti Marku odhod. Ali pa se mu je samo zdelo tako.

Vendar je moral nekaj reči. Zato se je ustavil pred samim izhodom, obračajoč hrbet tistemu, ki je stal tamkaj, naslonjen na podboj:

Prav ima tovariš iz prve vrste, tisti iz bidermajerskega fotelja. To sem že izjavil pred komisijo. Mojo izjavo bodo prebrali. Nič nimam dodati, zelo mi je hudo zaradi vsega tega. Toda, res ne morem ostati... Ne počutim se dobro! Zdi se mi, da se bom onesvestil... Upoštevajte to!

Šel je mimo tovariša pri izhodu. Slišal je samo zadnjo besedo bidermajerca:

... preveč!

Šele ko je začutil pod nogami s peskom posuto stezo, je doumel, da je na dvorišču.

Ne bi smel oditi, je priznaval, vendar pa tudi ni našel opravičila za povratek.

Na ulici se mu je začel zapletati v dežni plašč suh, mlačen veter.

Rad bi kadil, toda sovražil je stikanje po žepih, razen tega pa tudi ni bil prepričan, če ima vžigalice.

Ravna ulica ga je utrujala. Njena daljava se je zaključevala tam nekje pri koncu.

Tod je peljala pot do vile.

Mislil je na sklep komisije, ki so mu ga prebrali pred sestankom:

... Marko je dober tovariš, zato vse to še toliko bolj preseneča. Vedel je, da ima Danica tovariša, vedeti je moral tudi, da se je njen tovariš prebil iz obroča, članom komisije pa je izjavil, da na to ni niti v enem trenutku pomislil, ker je bila Danica zanj najpomembnejša in ker jo ima zelo rad. Tudi Danica podobno misli in izjavlja, vendar pri tem nastaja vprašanje: ZAKAJ STA SKRIVALA SVOJO ZVEZO, ZAKAJ STA ODŠLA K ITALIJANSKEMU GINEKOLOGU, DA JE DANICA SPLAVILA IN TAKO KOMPROMITIRALA LIK NAŠEGA BORCA. V vsakem primeru, Markova krivda je precej hujša od njene. On je star član, zato komisija predlaga...

Kaj bi, je premišljeval med hojo, zapisnik bodo prebrali. Tam je tudi moja izjava... Kaj naj bi še povedal? Če naj bi me razumeli, bi moral dolgo govoriti, vendar dvomim, da bi to mogel!

Zavil je v prvo prečno ulico in se nato spomnil, da je februar in da je nekega dne tega meseca pred 30 leti zagledal luč sveta.

Prišel je na vogal. Posivele pristaniške hiše so se zrcalile v nakodranem morju in podrhtevale na njem.

Marko je zavil na desno in se nepričakovano hitro znašel pred belo dvonadstropno hišo, ki so ji njeni stanovalci pravili katapult. Iz nje so ozdravljeni partizani odhajali v državo, v njej so čakali na čas odhoda...

V veži, neprijetno polmračni, pod samim oknom, je dežurni z nekom igral šah. Oba sta dvignila glavi, dežurni pa se mu je nasmehnil:

Kaj, ali se je že končalo, Marko?

Marko je nejasno zamahnil z roko.

Njena soba je bila tukaj, v pritličju, prva vrata levo.

Zdaj ni imelo nobenega pomena več skrivati prihoda.

Vstopil je brez trkanja. Danica je sedela na postelji, roka, mehanično dvignjena, ko je odprl vrata, se je ustavila na izrezu spalne srajce.

Imela je majhno, belo in mehko roko.

S hrbtom se je naslonil na vrata:

Veš, nekoliko čudno je, se je nasmehnil, tu sediš, v spalni srajci! Kdo bi to rekel, Danica! Nekako drugačna se mi zdiš.

Zanj je bila najlepša.. Dejansko, ni bila lepa, zato pa je pritegovala:

Obledeli, rjavi lasje, visoko, gladko čelo in velike, če pa vanje nekoliko dalj časa gledaš, nekoliko škilaste oči, kar ji je še posebej lepo pristajalo. Njene oči so bile nebesno modre. Debele ustnice, vedno vlažne in nekoliko zardele, s kljubovalno brado. Obraz je bil posut z redkimi, drobnimi pegami . . .

Kaj je bilo, Marko?

Položil je dežni plašč čez stol, nanj pa položil čepico. Nato se je ozrl, kot da nekaj išče v tej ozki, dolgi sobi, z oknom na desni strani, proti tesni ulici. Okno ni imelo zaves. Levo od njega je bila omara, ob zidu pa postelja s kovinskimi končnicami, s po dvema medeninastima kroglama na vsaki.

Obkrožil je mizo in stopil k oknu, ga na široko odprl: na tej strani je bila ulica široka samo en korak, zato si lahko, če se ti je zahotelo, stisnil roko tistemu v sosedni hiši . . .

Danes imaš rojstni dan!

Trideset let! — je odgovoril in se zarežal sam sebi v ogledalu umazanega okna: desna obrv je imela brazgotino, zaradi česar je bila dvignjena in je dajala vsemu obrazu izraz utrujene začudenosti. Obraz je imel širok in miren, razen nekoliko izbuljenih oči, črnih, z drobnimi, majhnimi gubicami v kotičkih. Močan, mesnat nos z razširjenimi nosnicami, oglata brada, štrleči, vedno skuštrani črni lasje . . .

Čeprav je bil sklonjen, to ni zmanjševalo njegove višine, leva rama, nenaravno nižja, ni zmanjševala širine njegovega hrbta. Samo če je čisto počasi stopal, se je nekoliko nagibal na levo stran, ker je imel to nogo za spoznanje krajšo od desne. To je bila posledica rane v kolku, ko je imel poškodovano tudi ramo, obrv pa je tedaj dobila brazgotino . . .

To je bilo pred štirimi meseci.

Po ozki ulici, pod oknom, se je tihotapil veter.

Premislil je: le kakšen veter je to? Ciganski!

Cigarete je imel v plašču. Danica ima vžigalice, razen tega pa ga je vprašala, kako se je končal sestanek.

Prišel je do postelje in sedel na njen rob.

Ali si prišel pred drugimi?

Da!

Veža se je napolnila z glasovi. Koraki po stopnicah. Vrata so se odpirala in zapirala, to pa s takšnim treskom, da je bilo jasno, da jih zapirajo ljudje, ki v treh letih vojskovanja niso kaj dosti uporabljali vrat.

Nekdo je začel peti.

Danica se je nagnila naprej in naslonila glavo na njegovo ramo.

Nisem bil do konca!

Se pravi, da je končan!

Da!

Dobro je, ker zdaj vsi vedo.

Najhuje je, ker sva šla k italijanskemu zdravniku! Tako so rekli!

Gojko bo šele postal zdravnik.

Za vojno je dober!

Ali so tudi o tem govorili?

Ne! Zakaj bi!

Kako se je končalo, ko si bil še tam?

Slabo mi je bilo! Govoril je bidermajerjevec, nekdo s takšnega stola... Šel sem ven... Mislim, da bi se onesvestil, če bi ostal samo še minuto!

Kaj pa Filip?

Videti je bil še bolj bolan! Ta njegova rana ni v redu. Če je to sploh zaradi rane!

Trkanje na vrata. Danica ni dvignila glave z njegovega ramena. Samo z rjuho je pokrila izrez na spalni srajci.

Vico je vstopil, tako kot da je še pred seboj hotel skriti prihod k njima. Skrivnostno se je smehljal...

Potem, ko je sedel na stol, je z dolgim prstom snel čepico, nato pa potegnil zavitek »Victoria« cigaret. Izbral je eno in jo dolgo vrtel. Potegnil je prvi dim in zakašljal tako močno, da je kazalo kot da se bo zadušil.

Ko je prenehal kašljati, se je spet smehljal.

Slišal sem, da v to svinjarijo mešajo nekaj, zaradi česar ti ženske ne hodijo na misel. Tako kot da bi odsekal... Ravno to sem mislil: lažna propaganda, saj, vidiš, tudi Marko jih kadi, še celo zelo mnogo, in nič, kajne, Danica?

Tako Marko kot Danica sta se zasmejala. Marko je čez njene lase opazil zavitek cigaret in škatlico vžigalic. Prižgal je tudi sam.

Kaj je bilo tam? — je vprašala Danica.

Marko se lahko pritoži komiteju, čeprav se jaz ne bi pritoževal: strogi ukor pred izključitvijo! Kmalu bo odšel na drugo obalo, v boj, pa mu bodo znižali kazen, ali pa bo izgubil glavo!

Kaj pa Danica?

Isto! Mislim, da je to zato: če ženska pomiga z repom, saj razumete... saj je to tvoj mož, Danica, ali res? Govorili so tudi o tem, kot da ima to kakšno zvezo! Ali si bila dolgo z njim?

Dve leti: pred vojno!

Seveda, kdaj je že to bilo! Moraš stopiti tja in jim povedati!

Trapa si, Vico!

Morda, se je smejal Vico, kot da ni slišal Marka, kako naj jaz poznam te ženske zadeve! Še na moške sem pozabil, odkar se je začela vojna... Glej, prejšnjo zimo, saj se spomniš, kako huda je bila ta zima: kamen in les sta pokala, tedaj pa mi je prišlo na misel, da bi se tudi sam sprostil in se zdivjal, nato pa sem uvidel, da je bila napaka: podelal sem se! Razumeš, nisem mogel razlikovati...

Danica se je vlegla, Marko pa se je zavalil povprek, čez njene noge. Bilo mu je neudobno, vedel pa je, da tudi njo tišči, vendar ni spremenil položaja.

Vico se je obrnil, da bi ugasnil cigareto, vendar tako nespretno, da je s komolcem vrgel na tla Markovo čepico.

Poberi mojo čepico!

Presedam, kajne? Rekli so, da boš moral v enoto, kot da še sam nisi hotel! Mislim, vojna bo kmalu končana; to si bosta potem privoščila...

MILO MILUNOVIĆ:
OKUPATOR ODHAJA, olje, 1946

Prav gotovo si bom tudi sam, če le ni kaj res s temi cigaretami ... Nek tovariš njenega moža trdi, da si ga poznal, Marko?

Najprej poberi mojo čepico!

Vico jo pobere in položi na mizo:

Presneto zadirčen si, Marko!

Z dogorelo cigareto je Marko pomeril v odprto okno. Cigareta je odletela, Vico pa se je nasmejal:

Marko, ali se spominjaš, tam zgoraj pri Sanici, ko je žito zorelo ... Dekleta pa so si delale iz kresnic peterokrake v laseh ... Žive peterokrake! No, ali se spominjaš?

Kako da se ne bi!

Zdaj vam je vsak na poti! Prevzema vaju želja, ni pa več skrivnosti!

Vico je vstal:

Pravijo, da je Pokimica pripravil za večerjo zrezke. Slišal sem, da se apetit zelo poveča, če človek ljubi?

Nato je odšel in jima v pozdrav pomahal z roko.

Tudi jaz, Marko, bom zahtevala, naj me pošljejo v enoto!

Šele potem, ko se boš čisto pozdravila!

Bojim se, da ne ostanem brez tebe!

Navadila se boš! Na marsikaj smo se med vojno navadili!

Toda zdaj, ko vem, da bo kmalu konec, mi je hudo.

Tudi ko smo začeli, smo že mislili na konec vojne! Ali te tišči?

Malo! — se je nasmehnila. Prevrgel se je do nje in jo prijel za lica:

Ljubim te! Tudi zdaj tako čutim ... Vsi vedo! Lahko pride kdorkoli hoče, pa mi ni treba umakniti rok s tvojega obraza!

Veš kaj mislim: zakaj sva se morala skrivati?

Marko jo poljubi na lase, nato pa vstane in se začne sprehajati po sobi:

Oni so me vprašali prav to. Rekli so: vojna, revolucija, vidva se ljubita, skrivaj to počenjata, ni prav! Potem se razživite, razen tega: Danica ima moža! To je tvoj vojni tovariš, in že kot da smo ga pokopali ... Moral bi vsem pojasnjevati (zaradi tega mi je bilo morda slabo), kot da sva mislila na kaj takega, in kako se je to začelo ... Moral bi jim povedati, da se je to začelo v smrti, zato, ker se je moralo začeti, in morda bi se začelo na kakšnem drugem kraju. Sicer pa, moralo se je začeti (Marko se je razvnemal), ali mi lahko kdo prepove, da ljubim? On, mož, kaj more on? Bila sta in nič več! Kaj vaju veže — zakon? Menda bi morala čakati, da se vrne in mu tedaj reči: Marka ljubim, toda Marko je mrtev, padel je, toda tudi ti nisi mogla sporočiti, ali pa on ni mogel slišati, preprosto: vsi trije smo ostali pokopani, ne da bi zvedeli ...

Ljubim te, Marko!

Prišel je do postelje in jo poljubil na nos. Govorila je:

Mislim, da bi moral prav to povedati.

Da, moral bi ... Nisem mogel, res nisem mogel!

Nekdo je stopal po stopnicah.

To je prav gotovo Filip!

Ali se boš vsaj z njim pogovoril ... Potem!

Ni ji mogel odgovoriti, ker ni bil prepričan. Stopil je k oknu. Iz sobe, čez cesto, so prihajali zvoki kitare ... Marko se je skušal spomniti melodije.

Kitarist je igral mehko, brez napora ...

(Nekaj o snegu, o dežju! — je pomislil, nato pa na glas dejal):

Pri nas je zdaj sneg ali pa leden dež! Sneg je zgoraj v planinah ... Spodaj, tam se je začel topiti ... Tudi dež se je začel ...

Rada bi pokukala v tisto sobo tam nasproti!

Nisem ti pravil: imel sem znanca. Dobil sem ga v bolnišnici, takoj potem, ko sem bil ranjen, pri Sinju. Bil je vojak iz Garibaldijeve brigade. Hudo ranjen ... Steffano Bozzi ... Odtod je. Imel je delavnico za niklanje. Tudi ženo. Mislim, da tudi otroka ...

Ali je umrl?

Da!

Ali boš poiskal njegove?

Že prej bi moral! Prosil me je. Dal mi je tudi naslov. Te dni nenehno mislim nanju: Via Mazzini ...

Poljubi me!

Ko je odšel, se je večerilo.

Krenil je na slepo. Večkrat je vprašal in končno našel. Bila je tako ozka, da ni bilo videti niti dneva niti noči, nebo so skrivale črne nadstrešnice kamnitih hiš ... Napete vrvi z opranim perilom so se križale in Marko je premišljal, kako le sosedi vedo, čigavo je katero perilo ...

Na začetku ulice sta dve ženski zvijali svilo od padala in naglas govorili. Ni mogel preceniti, ali se prepirata ali pa opravljata nekega tretjega, oziroma ali je to preprosto običajen razgovor ...

Nekaj dlje je na vratih neka ženska v kombineži krtačila tekač. Malo dalje je zapiralo prehod, na zemlji kot na majhni mizi, deset žensk in

en starec. Prav toliko otrok se je vrtelo med njimi. Starec je vlekel pipo. Ženske so naglas govorile. Ko se je Marko približal, so otroci obmolknili...

Gledali so ga sumljivo ali pa sovražno.

Delavnica je bila na koncu, vanjo pa se je prišlo čez nekaj stopnic.

Majhna delavnica je imela mizo, na njej je bil primež in nekaj razmetanega orodja. Na stenah so bile slike iz starih ilustracij.

Neka vrata v globini so bila pokrita z rumeno zaveso. Ali pa se mu je tako zdelo zaradi bledikave žarnice, ki je gorela za njo. Desno od zavese je bil umivalnik, v katerega je včasih Steffano polagal elemente za niklanje. Pod njim je bilo veliko vedro.

Izza zavese je prihajal duh pražene čebule. Od tam se je javil zamolkel ženski glas. Bilo je nekaj sovražnega, ali pa brezupnega v njenem vprašanju:

Koga iščeš?

Gospo Bozzi! Ženo Steffana Bozzija!

Zavesa se je razgrnila. Suha ženska, podolgovatega, lačnega obraza. Ali je bila včasih lepa? Ob njenem krilu se je sukal fantek, star približno šest let. Tako suh je bil, da je kazal še manj let. Marko je skušal v njegovih črtah najti nekaj, kar je bilo last vojaka iz Garibaldijeve...

Ni bil podoben niti materi.

Vojak! — je dejala s trudnim nasmehom, kot da je s to besedo tudi vprašala: kdaj bo svet živel brez vojakov? Potem je bila zopet pri sebi, odpenjajoč si zgornji gumb na umazani bluzi. Tudi sama je iskala pravi izraz obraza, ko je govorila:

Ko bo mali zaspal, potem pridi! 300 lir ali veliko tablico čokolade. Tisto mlečno, lahko je pa tudi mesna konserva, kar imaš, ali kar laže pogrešaš!

Nisem prišel zaradi tega! Bil sem z vašim možem!

Ali je živ?

Ne!

Torej, ali želiš spati z menoj ali ne? Samo malega moram uspavati! Ima svojo posteljico. Če nimaš rad, da bi še enkrat prišel, se malo vsedi, saj bo hitro zaspal... Tudi on živi kot vojak: na ukaz!

Sedel je na stol poleg mize in zaželel, da bi bil vojak iz Garibaldijeve, morda pa bi jo tudi brez tega sklofutal. Vendar pa je bila neka slabost v njem močnejša od vseh želja. Celo močnejša kot jeza...

Ženska je z otrokom izginila za zaveso, ki je nihala... Govorila mu je od tam (pa tudi sinu):

Nikar ne skrbi! Jaz imam stalne... Tako sinek! Takoj zamiži in štej do tri, samo do tri... Prišla bosta dva ameriška narednika. Vedno prideta skupaj. Enkrat je eden prvi, drugič drugi... Dobil boš čokolado, morda pa tudi meso, vidiš, kako se lahko zaspi, če se hoče! Ali si ti Anglež?

Jugoslovan!

Spet se je pojavila pred zaveso. Videti je bilo, kot da igra neko predstavo:

Ali se je že tudi vam zahotelo?

Nisem prišel zavoljo tega!

Kaj pa potem? (Otrok je znotraj boječe poklical: mama!)

Rekel sem ti, bil sem pri tvojem možu, ko je umiral.

Prav gotovo je jokal? (Tudi mali je začel cviliti.) Pst, Bepo!

Jokal je! Bal se je smrti!

(Malček se ni več javljal, verjetno je le zaspal.)

Seveda, vedela sem! Vedno se je bal in ko je odhajal, dokler nas niste premagali, je govoril: po vojni bom kupil tovarno za nikljanje in postal oficir ter buržuj ... Vlačili se bomo kot bogatini!

... Lahko si mislim, kakšen je bil neusojeni tovarnar!

Pripovedoval mi je o sinu. Zelo malo mu je podoben!

Nisem prepričana, če je njegov. Tedaj je bil v Abesiniji. Toda, niti enkrat se nisem okužila! Če hočeš, je lahko tudi zastonj. Morda bo tudi tako nečemu podobno!

Nočem!

Potem pa pojdi! Lahko pridejo tisti, ki želijo! Pa tudi moja narednika! Ne bi hotela, da zaradi tebe odideta. Morava jesti!

Razumem te!

Nič nimam pri tem, ko pa bosta narednika odšla in tudi vojska, bom morda našla kakšnega invalida. Zaradi malega. Pa tudi njegovi materi bom sporočila, da ga ne bo čakala.

Marko je vstal. Ona je brez razloga odprla pipo, smehljala se je odsotno, ko je govorila:

Včasih, kadar se narednikoma mudi, takrat malega uspavam z vodo ... Še to: dobro je, ker si povedal. Nekoč, ko ni bilo toka, je prišel nek vojak. Podoben mu je bil. Toliko me je utrudilo, da ni smel nikoli več priti k meni. Ali pa je morda takoj odšel na fronto ... Tudi tisti za njim ni več prihajal. Odločil se je za Prsato ...

Zapri vodo!

Da!

Oprosti moji italijanščini!

Dobro govoriš ... Nekateri, ki prihajajo semkaj, se preprosto slečejo in položijo lire, čokolado ali konservo ... Nekdo je določil ceno ...

Obrnila se je in vstopila v sobico za zaveso. Vode ni zaprla.

Ulica je bila še bolj temna. Obrazov tistih žensk, starca in otrok ni bilo več videti. Pri izhodu se je ustavil in začel prižigati ...

Šum vode, ki je za njim odtekala.

Razgovor se je za trenutek ustavil, nato pa je začel spet redno teči. Ko je šel mimo, je začel razumevati:

Kot petelinček!

Včasih je to dobro!

Morda se mu je zagnusilo.

Ali misliš, da so tvoja stegna iz raja!

Lahko vzdržijo, vendar priznajte: to je danes najpomembnejše!

Marko je pohitel.

Tiste v kombineži, s tekačem ni bilo več. Prav tako tudi ne žensk s padalsko svilo.

Od nekod z neba, tako se je zdelo Marku, je padal na uličico jok majhnega otroka.

Tudi voda je odtekala.

Moral bi biti strahopetec in zbežati ...

Živorad Mihajlović

KULTURNI OBZORNIK

Dobrica Ćosić: Ločitve

Slovenski bralci s precejšnjim nezaupanjem, mnogi celo neradi, jemljejo v roke dela jugoslovanske književnosti, zajeta iz partizanstva in sploh vojnega časa. Če smo odkriti, moramo priznati, da je za ta dela jugoslovanskih književnikov pri nas sorazmerno manj zanimanja kot bi nekatera dela zaslužila in da te knjige ne gredo med ljudi, vsaj ne tako kot bi si želeli. Zato naj takoj v začetku tega poročila povemo, da je treba slovenske bralce opozoriti, naj odložé svoje predsodke vsaj ob knjigi Dobrice Ćosića »LOČITVE« (v originalu Deobe), ki je nedolgo tega izšla v slovenskem prevodu. (Izdala Državna založba Slovenije, prevedel Janez Gradišnik, opremil Janez Bernik.) Mirno lahko zapišemo, da je roman »Ločitve« ne samo najboljše delo Dobrice Ćosića in ne samo eden najboljših dosedanjih romanov jugoslovanske književnosti iz vojnega časa, temveč da je to resnično velik tekst: realističen, psihološko poglobljen, obravnavajoč aktualno problematiko vojnega časa in napisan z modernimi prijemi, skratka, roman vreden priznanja in tudi branja. Ker ga lahko mirno postavimo ob velika dela priznanih svetovnih mojstrov, bodo tudi slovenski bralci, če bodo brez predsodkov prebrali knjigo, morali izreči avtorju vse priznanje. Sicer pa je Dobrica Ćosić znan že izpred desetih let, ko je s svojim partizanskim romanom »Daleč je sonce« prekinil dotedanje črnobelo obravnavanje partizanske tematike in pritegnil pozornost z objektivnim prikazom partizanskega življenja in drugimi kvalitetami teksta, med katerimi naj omenimo realistično obravnavanje dogodkov, tenkočutno dojemanje narave, lirizem, toplino in preprostost ter živ in sočen jezik. Njegov drugi roman v slovenščini »Korenine«, s katerim je posegel v preteklost svoje rodne Srbije, je bil slovenskemu bralcu zaradi snovi nekoliko bolj tuj. Zato pa bo njegov tretji tekst »Ločitve«, ki ima z obema nekaj skupnega — z romanom »Daleč je sonce« je skupna tematika in objektivnost prikaza, z romanom »Korenine« pa težnja po odkrivanju vzrokov zla — moral pritegniti vsakega bralca. Ne samo zaradi snovi in pretresljive vsebine, temveč tudi zato, ker pomeni tudi v umetniškem pogledu še bolj dognano in zrelo delo.

Ločitev duhov, naziranj in prepričanj, ki ji je sledila razdelitev ljudi z vsemi posledicami razbitja prej enovite družbe, je bila v Srbiji morda še posebno močna. Medtem ko so na eni strani stale napredne

sile, je na drugi strani ostalo četništvo, med obema stranema pa se je iz meseca v mesec večal prepad. In čeprav so četniki izhajali iz nacionalnih pozicij, čeprav so se opirali na stare tradicije srbstva, domovine in kralja in čeprav so razglašali, da se bore za vzvišene ideale svobode, so vendar že kmalu po okupaciji zabredli v izdajstvo. Potem so tonili vedno globlje, dokler niso slednjič končali ne samo s fizičnim polomom, temveč tudi s popolnim idejnim in moralnim razsulom. Toda kako je bilo sploh mogoče, da so se v najtežjih dneh ljudje Srbije tako razhajali? In kako je sploh moglo nastati četništvo, kot ga poznamo iz vojnega časa? Kje so korenine tega njihovega nastopa? Zakaj se je vse to moglo zgoditi? In zakaj so se konec koncev tako sprevrgle vrednote, v katerih imenu je nastopalo? Po vsem tem se je spraševal že marsikdo in iskal odgovor na ta vprašanja. Tudi pisatelj Dobrica Ćosić si je zastavljal ta vprašanja in iskal odgovore. Kakšni so ti, nam je povedal v romanu »Ločitve«, v katerem je torej skušal pojasniti vsa vprašanja v zvezi z nastankom, razvojem in izdajstvom četnikov v zadnji vojni. Seveda nam v romanu odpira široko problematiko v zvezi ločitve duhov, idealov in ljudi in daje odgovore na vsa ta vprašanja posredno, z romanom, v katerem je z umetniško prepričljivo in človeško pretresljivo pripovedjo prikazal konflikte in usode ljudi, ki so si v odločilnem času stali nasproti.

Kakšen je pisateljev odgovor na vsa ta vprašanja? Ćosić nam na eni strani prikaže partizanske borce, ki ob podpori širokega zaledja prebivalstva začno oborožen boj proti okupatorjem. Na drugi strani pa so četniki, ki vedno tesneje sodelujejo z Nemci, bogataši, ki se boje »boljševizma«, pravoslavna duhovščina in nekateri oficirji, ki ob tradicijah hajduštva in ob nekakem kultu vzvišenosti oficirskega stanu ostajajo na reakcionarnih pozicijah, zvesti nekim namišljenim in nič več stvarnim idealom. Prvi so tisti, ki se bore, drugi pa skušajo z nemško pomočjo najprej uničiti partizane, se nato potuhniti in ob polomu Nemcev spet uveljaviti stari družbeni sistem. Nesporen konflikt vodi ene in druge v skrajnost, dokler se spopad ne konča za ene s popolno zmago, za druge pa z polomom.

Prva knjiga romana ima poleg nekakega prologa dva dela. Prvi del nosi naslov »Apokalipsa« in predstavlja nekak uvodni del, pripoved, ki karakterizira okolje in čas. In ta čas je leto 1941, v Srbiji, zasedeni po Nemcih, ki v majhnem podeželskem mestecu pokažejo svoj pravi obraz: po partizanskem napadu so polovili nedolžne prebivalce, strpali ljudi v cerkev in jo z ljudmi vred pognali v zrak. Bistvo romana pa je v drugem delu, ki nosi naslov »Razlogi«, kajti v njem skuša pisatelj odgovoriti na vprašanje, ki si ga je zastavil: kakšni so razlogi za četniško zablodo, za izdajstvo in končni propad? Pisatelj nadaljuje pripoved z dogodki v malem mestecu, po pokolu ljudi v cerkvi. Nemci, okupacija, stari, korumpirani politiki, cerkev, podeželski veljaki — vse to zapleta in razpleta zgodbo, s konflikti, ki se končajo s pokolom partizanov v odročnem samostanu.

Usodni čas z vrsto dogodkov je predstavljal nevarnost, da bi se pripoved pisatelju razlezla, če bi hotel snov zajeti preširoko. Toda Ćosić se je disciplinirano omejil in oprl svojo pripoved na nekaj poglavitnih oseb, ki jih je ostro karakteriziral. V ospredju pripovedi je bogataš in podeželski veljak Uroš Babović, ki pod vplivom okolice, deloma pa zaradi lastnega stremuštva pristane na to, da postane četniški vojvoda. Seveda so v ozadju še druge sile, ki ga potiskajo naprej, med njimi propadli politik in spletkar Bata Pavlović. Potem je tu meščanski zanesenjak Mladen Rakić pa menih Gavrilo in major Kosta Cvetić, ki sprva sodeluje s partizani, saj se podpisuje celo kot komandant partizanskega in četniškega odreda, zapečati pa svojo usodo s tem, da postane od drugih veljakov izbran krvnik zajetih in v samostan pripeljanih partizanov. Treba je namreč sejati strah, in strah pred komunisti mora dobiti apokaliptične razsežnosti. Toda usodni konflikt je tu: med partizani je tudi sin četniškega vojvode! Usodni vozel se je zavozlal in rešiti ga more samo katastrofa. Toda kriv ni samo četniški vojvoda. Ob njem nosijo del krivde tudi drugi predstavniki stare družbe, ki se kasneje skušajo izogniti odgo-

FRANCE MIHELIČ:
MRTVI KURENT, barvni lesorez, 1955

vornosti. Vendar ob končnem obračunu poplačajo svoj delež.

Te snovi, s katero naj bi Ćosić dal odgovor na vprašanje, zakaj je prišlo do četniškega izdajstva, se je pisatelj lotil z originalnimi prijemi. Ne samo, da je svojo pripoved omejil na ožji krog oseb in na dogajanje v manjšem kraju srbskega podeželja, katerega imenoma sicer ni označil, za katerega pa vemo, da leži nekje v osrednji Srbiji. Pisatelj je skušal biti originalen tudi v svoji pripovedi, zato najdemo v njej vrsto modernih prijemov. Ćosićevo pisanje ima mnoge elemente sodobnega svetovnega romana. Tako je njegova pripoved skrajno zgoščena, pogosto uporablja indirekten govor, marsikje ne pove vsega, temveč ostaja pri tem, da stvari samo nakaže. Vse to nedvomno otežkoča branje in zahteva od bralca večjo mero pozornosti in zbranosti. Toda pisatelju smemo verjeti, da se teh prijemov modernega pripovedništva ni lotil zaradi nekega eksperimentiranja, temveč zato, da bi dogajanje prikazal čimbolj zgoščeno in intenzivno. In res njegov lapidarni, marsikje prav svojevrstni stil učinkuje še bolj neposredno in prepričljivo, vseskozi pa umetniško dognano.

Pri tem je morda omeniti tudi neko podobnost z antično tragedijo. Poleg nekaterih poglavitnih oseb, na katerih sloni celotno dogajanje romana, stoji v ozadju kot nekak zbor četniška vojska. In tudi spor med očetom in sinom, ki si v odločilnih trenutkih stojita nasproti, spominja na motiv starogrške tragedije. Posebno še, ker se njun spopad konča tako tragično.

Lahko torej rečemo, da gre za veliko delo, ki bo še bolj utrdilo sloves Dobrice Ćosića, ker je pač vseskozi dognano in umetniško zrelo. In tudi vredno branja, ker nam marsikaj pove. *Slavko Rupel*

Aleksander Solženicin: En dan Ivana Denisoviča

Aleksander Solženicin je nam docela neznano ime sodobne sovjetske književnosti, kakor je bilo neznano tudi v Sovjetski zvezi, dokler ni leta 1962 izšla njegova novela »En dan Ivana Denisoviča«. S to novelo je Aleksander Solženicin stopil v sovjetsko književnost, kateri se od takrat naprej povsem posveča. Zato nas bo seveda najprej zanimalo, kdo je ta pisatelj. O njegovem osebnem življenju pa je sovjetski tisk objavil le malo podatkov. Iz njih vemo predvsem to, da je Solženicin leta 1941 odšel v vojsko kot sovjetski oficir, po končani vojni pa so ga zaprli v taborišče, kjer je preživel osem ali dest let. Preživel jih je nekje v Sibiriji, nakar so ga sicer izpustili, vendar po takratni praksi poslali takoj v pregnanstvo v Kazahstan. Semkaj se je preselila tudi njegova žena. Šele konec leta 1959 ali v začetku leta 1960 se je vrnil v Rusijo in postal učitelj fizike v Rjazanu. Po letu 1962 pa se je docela posvetil literaturi in živi sedaj menda v Moskvi.

Pravzaprav ti nenavadno skopi biografski podatki niso niti važni, ker o vsakem književniku govori predvsem njegovo delo. Za nas bo seveda to knjiga »En dan Ivana Denisoviča«, ki je v prevodu Franceta Klopčiča izšla pri Državni založbi Slovenije v zbirki Kiosk, skupaj z dvema drugima, krajšima novelama istega avtorja. Vendar življenjepisne podatke Solženicina omenjamo zaradi tega, ker je nastop tega pisatelja že sam po sebi huda obtožba stalinizma, obenem pa vendarle pomemben simptom za razmere v sovjetski književnosti in sploh Sovjetski zvezi. Kakor je bila tudi že novela sama nekaj naravnost senzacionalnega. Prav zaradi teh okoliščin pa to, samo po sebi zelo zanimivo in tudi umetniško zrelo delo, presega običajni okvir.

Aleksander Solženicin je dolgo vrsto let preživel v sibirskem taborišču in nato še v izgnanstvu, kamor ga je spravil Stalinov režim. Zaradi njegovih osebnih doživetij je nastala tudi njegova novela, močno avtobiografsko delo, v katerem je opisal sicer samo en dan taborišč-nega življenja, vendar je z njim povedal dovolj. In vendar se je ta nekdanji, na ponižanje in trpljenje obsojeni človek, povzdignil v vrste sovjetskih pisateljev, katerih dela vzburjajo ne samo Sovjetsko zvezo, temveč ves kulturni svet. (Tega slednjega morda tudi zaradi neke senzacionalnosti.) Še bolj kot pojav nekdanjega taboriščnika v vrstah sovjetskih književnikov pa je morda vzbudila pozornost njegova novela sama, v kateri je Solženicin opisal taborišče in taboriščno življenje, o katerem nekoč sploh ni smela biti spregovorjena niti beseda, kaj šele da bi se pisalo o njem. In ko beremo to delo ter spoznamo, da sta bila taboriščno življenje in sistem taborišč močno podobna nemškim taboriščem, da pa pisatelj v svoji noveli povsem odkrito, jasno in nedvoumno, osebno prizadeto slika taboriščno življenje in v prizadevanju za avtentično, nesenzacionalno podobo stvarnosti odkriva resnico, potem si lahko predstavljamo, kaj je izid takega dela pomenil. V tem pa je nedvomno velik pomen te novele že same po sebi.

Seveda pa ima svoj pomen tudi vsebina te novele, ki nam do podrobnost razgalja sibirska taborišča in usodo ljudi v njih. V ospredju pripovedi je sicer Ivan Denisovič Šuhov, z avtobiografskimi potezami avtorja. Vendar se v zgodbi srečamo s pomorskimi oficirji, inženirji svetovnega slovesa, inozemskimi komunisti-emigranti, pregnanimi Estonci. Vsi ti preživljajo usodne mesece in leta ob zeljnatih juhah, ob delu pri minus 50 stopinj Celzija, brez najmanjšega udobja in v neprestanem strahu pred vsemogočno taboriščno hierarhijo, ki obstoji iz širokega kroga brigadirjev, komandantov brigad, pisarjev, nadzornikov, ovaduhov, stražnega in komandnega osebja. Priganjanje, nemogoči življenjski pogoji, paketi, kraja iz njih, zatiranje osebnosti in uničevanje človekove volje, apeli, neprestano preštevanje, bolniški revir, samice, vse to tako spominja na razmere v nemških taboriščih. In pomeni obsodbo nemogočega sistema, ki ga je vpeljal Stalinov režim

V tej pripovedi pa nas še marsikaj drugega preseneti. Pisatelj se ne omejuje samo na opis zunanjih dejstev, temveč zvesto opisuje sovjetske ljudi in njih notranja doživljanja. Vsi jetniki, skoraj brez izjeme, se nam kažejo kot pošteni, plemeniti, značajni in tovariški, kot ljudje, ki so vendarle še prežeti z optimizmom in med katerimi so le redki nasprotniki sovjetske oblasti. Preseneča pa nas zlasti, da vsi ti ljudje v taborišču delajo, pošteno delajo od jutra do večera, včasih celo ob nedeljah. Odkod volja do dela, odkod prizadevanje, napraviti čimveč? O vsem tem nam daje pojasnilo spremna beseda Franceta Klopčiča, ki je sam preživel v sovjetskem taborišču precej let, od leta 1937 pa do 1945. Ta iz lastnih izkušenj dopolnjuje z nekaj besedami pisateljevo pripoved. Prav tu je Solženicin ujel življenje v vsej protislovnosti in enotnosti — piše Klopčič v spremni besedi. Jetniki so bili prisiljen delati, sicer ne bi zaslužili dodatnega obroka, sicer bi podlegli mrazu. Teh materialnih pogojev, neposredno vplivajočih na ljudi v proizvodnji, pisatelj ne skriva in ne podcenjuje. Hkrati pa pokaže, da so se jetniki — potem ko so se že lotili dela — spojili z delom, spoštovali njegove zahteve, se vključili v njegov tempo in vložili vanj razumsko načelo. To se pravi, navzlic zlu se je uveljavljala ustvarjalna moč človeka. To je protisloven proces, toda življenje ni nikdar samo črno ali samo belo, marveč pozna mnogo več barv, je veliko bolj bogato, bolj razgibano, bolj zapleteno, kot si mislijo primitivneži ali ljudje stare miselnosti.

O sami noveli bi lahko še povedali, da je napisana vseskozi stvarno in preprosto. Pripoved je skorajda mirna, prav nič senzacionalna, s poudarkom na notranjem življenju in polna vere v človeka in njegovo prihodnost. Prav ta avtorjeva psihološka poglobljenost pa skupaj z nekako vzvišeno mirnostjo pripovedi učinkuje izredno neposredno in pretresljivo ter pomeni težko obtožbo stalinizma in celotnega sistema v času Stalinove ere. Zato nam ta sorazmeroma preprosta, pa notranje bogata novela veliko pove: o razmerah pod Stalinom in o sedanjem času, ko se o teh strahotah lahko javno piše in razpravlja. Pisateljeva odkrita in globoka zavzetost za avtentičen in nesenzacionalen odnos do resničnosti ter njegova vera v človeka pa nam razodevata pisateljevo vero v zmago pravih idej socialistične družbe.

S. R.

ČRTOMIR ŠINKOVEC:

Ni več vojne

(1945)

Ni več vojne. Da ostal sem živ,
se čudim. Vse z ljubeznijo me greje:
človek, pesem in zlatnina njiv,
mlade trave in cvetoče veje.
To lepoto dragi podarim.
Trem jo hoče ona podariti.
— Me boš ljubil, dragi, če vzbrstim?
Drage, pravim, znam samo ljubiti.
Šmenta! Ona že povoje bele šiva
in plenice je s svilenim obrobila
in se smeje, smeje, vsa je nagajiva:
— S tem roké bom tebi uklenila!

Nekaj besed o vlogi kulturne skupine 14. divizije

NA PRISPEVEK FRANCIJA STRLETA »KAKO JE PADEL KAJUH«, OBJAVLJEN V REVIJI »BOREC« št. 12-1963, JE UREDNIŠTVO PREJELO ČLANEK MATEVŽA HACETA, KI OPOZARJA NA NEKATERE NETOČNOSTI V STRLETOVEM PISANJU.

Vloga in pomen kulturne skupine 14. divizije Narodnoosvobodilne vojske Slovenije sta ljudem še vse premalo znana.

Kulturna skupina je spremljala divizijo po vseh krajih, koder je leta hodila in se borila. Vodila sta jo pesnik Karel Destovnik-Kajuh in verski referent divizije župnik Jože Lampret (sedaj v pokoju). Razen omenjenih dveh so bili v diviziji: novinarja Vlado Kiauta in Franček Drenovec, baletna plesalka Vera Paulinova in igralka Vera Hreščakova, harmonikar Janez Lavrič iz Cerknice, kipar Marolt-Špik in drugi. Skupina je po navodilih štaba divizije sestavljala razne brošure, tiskala časopis in revijo, izdelovala letake. Pesnik Kajuh je ustvarjal svoje revolucionarne pesmi, ki so jih tiskali prve dni novembra 1943 v javorniških gozdovih. Skupina je po vaseh in brigadah prirejala mitinge (shode), pomagala organizirati brigadne kulturne skupine, pela, plesala, recitirala. Pri tem je bila deležna vsestranske pomoči in podpore štaba divizije. To pa nekateri pisci, kot npr. F. S. v članku »Kako je padel Kajuh«, Borec št. 12 — 1963, hoté ali nehoté prikazujejo netočno, čeprav bi lahko o tem povprašali še živeče člane štaba 14. divizije.

Če pesnik Kajuh ne bi bil hraber, ne bi ponoči obiskoval straž in zased. Mnogokrat je vprašal v štabu za znake razpoznavanja, da bi šel lahko na nočne obiske. Pripominjam, da smo poznali tudi ljudi, ki se za vraga niso oddaljili od štaba. Kajuh pa — kakor tudi novinarja Kiauta in Drenovec — so bili drugačni: vse so hoteli videti in vedeti. Novinar Kiauta se je npr. hudo jezil, ker se kot član širšega štaba divizije ni mogel udeleževati sej in sestankov ožjega štaba, kadar je le-ta delal načrte za akcije in borbene pohode.

Kako so bili nekateri kulturniki priljubljeni pri borcih, priča npr. to, da so v znanem pohodu februarja 1944 na Štajerskem nekateri borci šaljivo spraševali, kje je zdaj Brina, da nam bo zaplesala po snegu, in kje je pevka Nada Vidmarjeva, da bi nam zapela pesem »Oj, prišel bo veseli veter, veseli veter«, kje je Janez, da bi nam zaigral na harmoniko.

Zelo pomembno vlogo je odigral v 14. diviziji verski referent Jože Lampret. V 14. divizijo je bil dodeljen septembra 1943, še pred kapitulacijo Italije. Dne 12. septembra je pokopal na pokopališču v Želimljah pri Turjaku bataljonskega komisarja Tomšičeve brigade Tilna. Kmalu nato je na Mašunu zaprisegel borce Rabske brigade, na Knežji njivi v Loški dolini in v Begunjah pri Cerknici pa borce novoustanovljene 13. brigade. Verski referent je bil diviziji potreben, saj je bilo v njenih enotah mnogo borcev, ki so bili verni. Službeno je bil vezan na komisarja divizije in njegovega pomočnika. Seveda smo mu pustili popolno svobodo pri opravljanju njegovega poklica po cerkvah, po vaseh in med borci.

Jože Lampret, verski referent in bivši župnik, je bil v štabu 14. divizije cenjena, veljavna in splošno spoštovana osebnost. Priljubljen je bil tudi pri borcih in med ljudmi po vaseh. Bil je znan kot izvrsten govornik. Borci in ljudje po vaseh so ga radi poslušali, ker je v svojih tehtnih govorih uporabljal evangelijske prispodobe o dolžnostih v domovinski vojni. S piscem tega sestavka je leta 1943 sodeloval na 65 shodih po vaseh in borbenih enotah. Rad je razpravljal o sociooloških vprašanjih, bil je dober tovariš, osebno jako skromen, skoraj asketski. Večkrat je nosil ranjence, čeprav je bil tudi sam izčrpan. Že leta 1943 smo v štabu divizije ugotavljali, da nam verski referent Jože Lampret ogromno koristi med borci in na terenu, da nam pomeni in zaleže za

borbeno četo 150 mož. Povsod, kjer je divizija hodila, je opravljal svoj poklic z vso ljubeznijo in vnemo, hkrati pa je obiskoval svoje stanovske kolege, župnike in dekane, ter jih pridobival za OF.

Dne 20. februarja 1944 smo Jožetu Lampretu na seji štaba divizije v vasi Plešivcu v Mislinjsko-šaleški dolini, ko smo izdelovali načrt za nadaljnje pohode, svetovali, da gre za nekaj časa iz divizije na teren, na področje Šmiklavža, kjer je pred vojno župnikoval. Navzoč je bil tudi tovariš Viktor Avbelj, takratni pomočnik komisarja glavnega štaba NOV in POS, ki je pomagal skupaj s člani kolektivno poveljevati diviziji v februarskem pohodu. Novinar F. S. pa je v reviji »Borec« št. 12 — 1963 netočno zapisal, da se je šel Jože Lampret skrit. Pripominjam, da je bil novinar F. S. takrat borec v Tomšičevi brigadi; pomembna vloga Jožeta Lampreta v diviziji mu ni bila znana. Če kdo po 20 letih piše o takih ljudeh, bi se moral poprej temeljito informirati o njihovem delu in vlogi, ne pa kar tjavdan uporabljati zoprne besede »skriti se«, »skrivač« ipd.

Moram priznati — in to mi bodo lahko potrdili še živeči borci 14. divizije kakor tudi številni funkcionarji — da je bil verski referent Jože Lampret med borci in prebivalstvom po Notranjskem, Dolenjskem in Štajerskem prav tako spoštovana in veljavna osebnost, kakor je bil spoštovan in veljaven pesnik Karel Destovnik-Kajuh.

Jože Lampret v svoji skromnosti ni nikoli prosil ali zahteval zase oficirski čin, čeprav smo se zavedali, da bi mu glede na vlogo in položaj pripadal čin majorja. S tem v zvezi naj omenim, da sem 20. julija 1944 srečal na Vačah moravškega dekana Jerneja Hafnerja in ga vprašal, kdaj bo šel za verskega referenta v brigado. Odgovoril mi je: »Vaš štab naj mi izposluje majorski čin, pa grem takoj za verskega referenta. Na položaju vojnega kurata-kapetana sem bil že v prvi svetovni vojni.«

Nemara je bil zelo redek primer, da je štab divizije reševal svojo zaščito in kulturnike, kot se je zgodilo 22. februarja 1944 zvečer na Štajerskem pri kmetiji Žlebnik, kjer je padel Kajuh. Po vojni smo večkrat od raznih ljudi slišali krivične očitke, češ da bi morali bolj paziti na Kajuha. Tisti večer je bil Kajuh pri ožjem štabu divizije, v hišici nedaleč od kmetije Žlebnik. Svetovali smo mu, da do zgodnjega jutranjega pohoda ostane pri nas. V hišici smo bili: Viktor Avbelj, ki je bil tisto jutro ranjen v nogo (ker je v jutranjih urah štab divizije prvi jurišal), komandant divizije Jože Klanjšček-Vasja, komisar divizije Stane Dobovičnik-Krt, namestnik komisarja divizije Tone Vidmar-Luka, jaz in nekaj kurirjev. Čeprav smo svetovali Kajuhu, naj ostane pri nas, je po skromni večerji dejal, da pojde k svoji skupini, ki je bila na kmetiji Žlebnik. Po njegovem odhodu smo se še pogovarjali, da bi ga — kadar bo najhujša ofenziva mimo — poslali za nekaj časa na kakšen varen kraj, kjer bi se odpočil. Pravilno bi bilo, da bi naša zaščita, ki je bila na kmetiji Žlebnik, poskrbela za dobro stražarsko mesto. Ker tega ni bilo, so jih nenadoma napadli Nemci. Brž ko smo slišali strele, smo skočili pokonci, se obuli, pograbili brzostrelke in bombe in v snegu zdrveli in jurišali, rjoveli, streljali in pregnali Nemce od kmetije Žlebnik. Torej nismo prišli tako, kot se pride v sobo ali pisarno; k Žlebniku smo prijurišali!

Moje pisanje, kako smo tisti večer, ko je padel Kajuh, reševali svojo zaščito, lahko dopolnita še živeča Jože Klanjšček, tedanji komandant 14. divizije, in Tone Vidmar-Luka, namestnik komandanta divizije.

Matevž Hace

BESEDA O BISTVU NOB

Odgovori mladih iz Ptuja

Odgovore na vprašanja »kako spoznavam vsebino NOB«, smo dobili tudi iz Ptuja. Napisale so nam jih dijakinje in dijaki tamkajšnje gimnazije. K anonimni domači nalogi so k naslovu dodali še podnaslov: Političen prikaz tega, kar mi dajejo šola, dom, okolje, organizacije, tisk in knjige, radio in televizija. Skratka: dobili smo več kot 60 nalog, ki pa niso »šolske«, temveč zelo »za vsakdanjo rabo«: poučne, spodbujajoče, predvsem pa odkrite in kritične. Vsak odgovor zase govori o mladem človeku, kako dojema NOB, predvsem pa, kako na osnovi tega dojema svet in razume dogajanja v njegovem okolju.

Prav vsi anketiranci izpričujejo v svojih odgovorih naslednje:

— v času NOB so se naši narodi uprli okupatorju in ga premagali;

— boji so bili hudi, internacije polne trpljenja, okupator je bil krut in neusmiljen;

— NOB nam je dala svobodo, ki jo sedaj uživamo;

— nočemo vojne, želimo mir in sožitje med vsemi narodi.

To so glavne misli, želje in zahteve, ki so očitne v skoraj slehernem odgovoru. Konkretni pa naj bomo v nekaterih ugotovitvah, ki so jih zapisali mladi v Ptuju.

Na osnovi izvlečkov bomo za trenutek pokramljali; trditve, mnenja in pogledi v njih pa sami zase dovolj zgovorno pričajo, kako mlad človek dojema našo NOB, današnji svet ter ljudi v svojem okolju.

»*Šola, dom, časopisi, revije,*« piše dijakinja, »*vse to me seznanja z NOB. Ne spomnim se, kdaj sem prvič slišala zanjo... Oče mi je pripovedoval samo o ruski fronti... šola mi je morda dala največ o štirih letih bojev. NOB smo obravnavali med zgodovinskimi urami. Res, da je bilo vsega premalo, nekaj pa je le bilo. Morda so se učitelji in profesorji*

zanašali na to, da bomo brali revije, hodili gledat filme s tematiko iz NOB itd. Vendar pa vse to ni rodilo zaželenega uspeha. Res je, da mlad človek ve nekaj o NOB, morda celo ve, kje so bile najvažnejše bitke... vendar pa je to vse premalo. Kje je vzrok? Morda nam starši in vzgojitelji niso znali vcepiti zanimanja zanjo, morda so si vsi mislili: zakaj bi vendar otrokom morali pripovedovati stvari, o katerih je tako težko govoriti, stvari, ki jih tudi sami tako zelo radi pozabljajo...«

Obsodba vojne! Tiste vojne, ki jo vsi sovražimo, ker je grda, huda. Kdo pa je tem mladim dodobra pojasnil, da naša NOB ni bila samo vojna, ampak tudi revolucija, brez katere ne bi bilo svobode in bistvenih, revolucionarnih sprememb in pridobitev. Mar ne bi prijeli za puško, če bi nas z njo kdo napadel in ogrozil prav pridobitve NOB? Bi v tem primeru dejali: ker nočemo vojne in hudega, se ne bomo spoprijeli? Prav gotovo bi se korajžno postavili v obrambo!

»*Če danes gledam na knjige,*« piše dijak, »*ki sem jih nekoč prebiral — mislim na partizanske zgodbe, se mi nehote vsiljuje misel, da je tak način informiranja mladine precej tvegan. Zakaj? Če se zopet vživim v trenutke, ko sem kot otrok prebiral partizanske zgodbe, se spominjam, kako sem bil vesel, če so partizani čim bolj učinkovito namahali okupatorja, če je imel ta veliko mrtvih ipd. Mnogokrat smo se tudi igrali ‚Partizane in Nemce' in kar je bilo zelo čudno: vsi Nemci so bili mrtvi. Moj mlajši brat ima veliko veselje do lesenih pušk in pištol in večkrat pove, da bo postreljal vse Nemce, ko bo velik. Ali ni to pretirano? Ali ni to podobno tistemu uličnemu stavku ob kavbojskem filmu: Fant, prima film, za 90 dinarjev pet mrtvih... In to pravi fant, ki še ne hodi v šolo! Naša družba skrbi, da bi bili njeni člani čim bolj humani in lojalni do drugih narodov...*«

Ko dijak analizira partizansko literaturo, se zavzema za kvaliteto in ne za kvantiteto. Pravi: »Mislim, da bi otroku veliko bolj koristilo *nekoliko dobrih zgodb,* ki bi v zabavni obliki seznanile bralca z nastankom in potekom NOB. Morda bi izdali *cel ciklus teh zgodb od prvih začetkov do zmagovitega konca.* Tako bi imel otrok doma celo, njemu primerno zgodovino NOB, ki bi jo igraje osvojil. Namesto tega pa imamo na knjižnem trgu poplavo raznih partizanskih zgodb, ki so več ali manj enake. Imam le pet ali deset dobrih, dokumentiranih partizanskih knjig, za katere pa je potrebno odšteti vse preveč denarja.«

Spet smo pri tisti ugotovitvi, ki smo jo že nekajkrat povedali v tej reviji in v tej rubriki, da *ni sistematičnega podajanja dogodkov in vsebine NOB,* kar predvsem manjka pri pouku in seznanjanju mladih z NOB. Še dalje, ker smo že na knjižnem trgu. Imamo nekaj dobrih partizanskih knjig: romanov in zgodb. Toda nemalo je človek začuden, če seže včasih po kriminalki, pa začuden ugotovi, da je segel po zgodbi o partizanskih bojih na Sutjeski. (Zgroziš se, če dobiš v roke Roman X 100 z naslovom »Ukleti ratnik« in podnaslovom »Zabavni roman«. V njem je pa zgodba s Sutjeske, kjer nastopajo proletarci v najhujših bojih, da, celo vrhovni komandant — ime nam je nemogoče napisati v zvezi s takim »zabavnim romanom« — in ni čudno, če mladega človeka zbega zgodba, dobljena za 100 dinarjev pod takim podnaslovom oziroma v taki zbirki!!!)

Kako *zelo potrebna je filmska vzgoja našim mladim ljudem,* kako zelo veliko je nepojasnjenih vprašanj in zapletenih dogodkov iz filmov, in to

dobrih, naših filmov, kot je npr. Kozara. Kako pri filmu ostajamo še vedno na nezorani ledini, površini, brez prizadetosti, ali je mlad človek razumel filmsko zgodbo in dogajanja pravilno. Ptujski dijak pravi, da je film Kozara zelo dober in ga ima poleg Balade o trobenti in oblaku za naš najboljši film s to tematiko. Moti ga pa, da otroci gledajo film, v katerem je prikazano »celo posilstvo«. Mar res ne moremo tudi otrokom v sklopu celotnih takratnih dogajanj pojasniti tudi posilstvo?

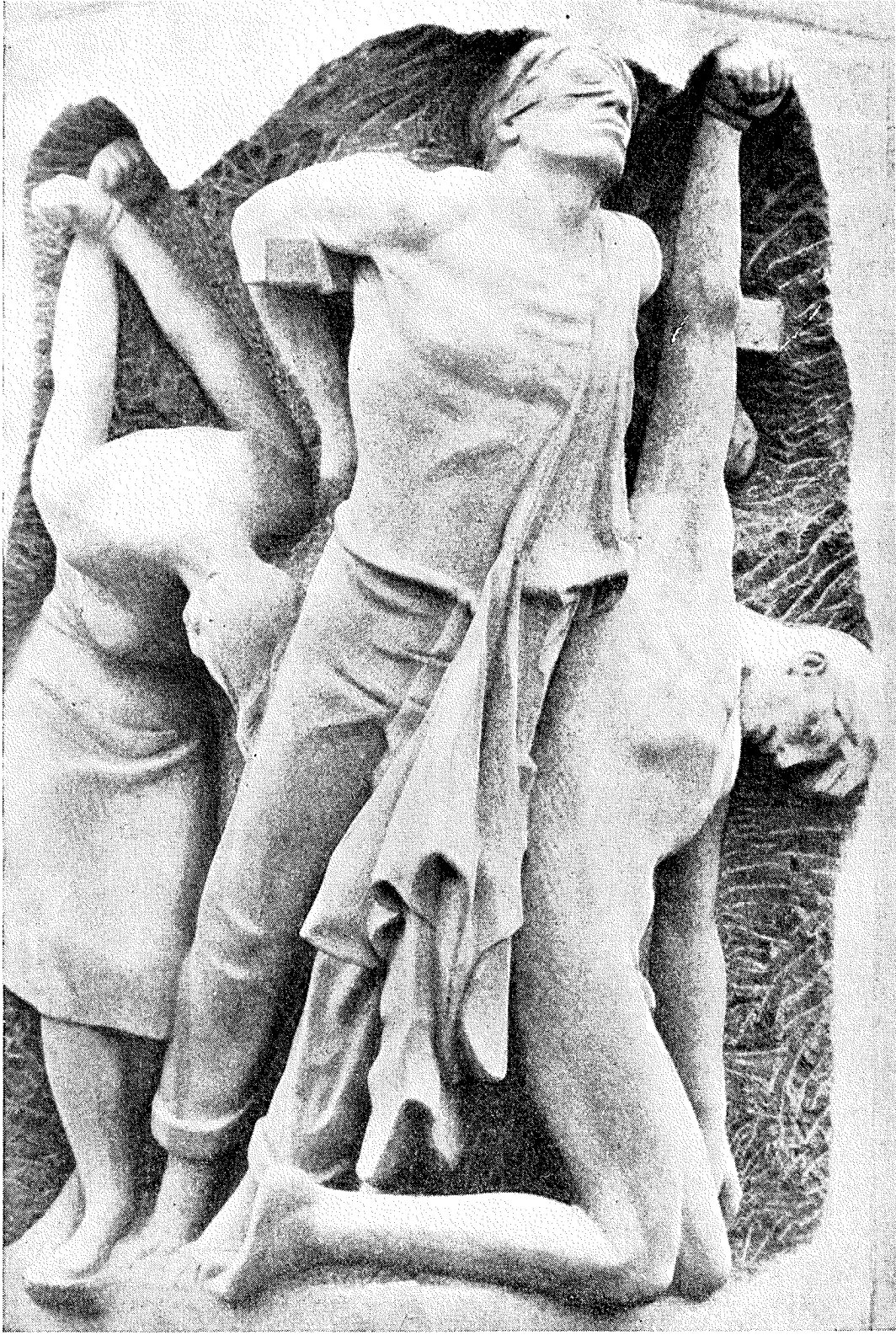
»Akcije, kot so ogledi raznih spomenikov in pomembnih krajev iz NOB,« piše dijak, *»zapuste v mladem človeku najbolj trajen in najgloblji vtis. Sam se dobro spominjam mitinga v Kočevskem Rogu, ki sem se ga udeležil kot član taborniške organizacije. Prepričan sem, da tega kraja, tako pomembnega iz NOB, ne bom nikoli pozabil. Najbolje pa nas lahko seznanijo z vsebino in problemi NOB borci z različnimi srečanji. Do takih srečanj večkrat tudi pride, vendar pa ponavadi ne dosežejo svojega cilja, ker ostanejo preveč zadržana in uradna... Nam je treba prikazati NOB v drugačni obliki kot v osnovni šoli, kjer je mnogo lepih besed v presežnikih. Prikazati nam je treba bistvo NOB, NOB kot idejno izhodišče za našo današnjo stvarnost,«* zaključuje dijak v svojem odgovoru.

Prav zanimivi so odgovori dijaka, ki odgovarja takole: O vsebini NOB sem mnogo slišal, vendar v taki obliki, da je zame pravi pomen NOB nekak meglen pojem, ki ga ne poznam dobro. Vem, da so naši borci pomagali premagati Nemce in da se imamo borcem zahvaliti za svobodo, v kateri živimo. Prav ti pojmi o svobodi in revoluciji mi niso čisto jasni, mislim, da tudi mojim vrstnikom niso. *Gradivo o NOB spoznavamo razbito v detajle, pri vsej tej množici detajlov se rdeča nit, ki naj bi jih trdno vezala, kar izgubi.* Po vsem tem, kar slišim, bi NOB morala biti ideal za mladino, naši borci bi ji morali biti vzor. Prav! Toda zdi se mi, da je v praksi drugače. Največ mladine si izbira ideale med filmskimi zvezdniki, kavboji, »beatlesi« in drugimi neumnostmi iz zahoda. *Če se mladini prikazuje zahodna kultura, naj se ji prikaže resnična kultura, ne pa ničvreden kič!!* Ob tem pa NOB izgublja pomen.

Tega dijaka moti, oziroma prizadet je še zaradi sledečih razmer:

»Čeprav hodim v tretji razred gimnazije, o NOB še nisem nič slišal. *V nekaterih organizacijah so v statutih izrecno izraženi cilji, da se vzgaja ljudi v socialističnem duhu in ljubezni do domovine in revolucije. Vaška vodstva teh organizacij niso zrela, da bi doumela to vlogo organizacij, občinska vodstva pa te vzgoje v glavnem ne nudijo.* Kaj se je pokazalo ob lanskih volitvah: takratni bodoči poslanci so imeli razna zborovanja in sestanke, a vse do danes ni bilo k nam nobenega več. Opažam, da tisk, razen nekaterih izjem — TV 15 in naš lokalni list — pišejo o NOB samo ob praznikih... Televizija ne sodeluje v tem vzgojnem procesu. Njen program je prenatrpan z zabavno glasbenimi oddajami v kavbojskem stilu. Morda bi bilo dobro, če bi kdo vprašal na uredništvo TV, zakaj ni nič partizanske glasbe v TV programu?«

»Šola in razne organizacije so mi pri seznanjanju z NOB pomagale zelo malo,« piše naslednji dijak. »V osnovni šoli smo sicer predelali nekaj zgodovine NOB, vendar mislim, *da bi bilo dosti bolj koristno, da bi nas seznanili bolj z vsebino NOB, kot pa s suhoparnimi zgodovinskimi dejstvi,* ki se tako hitro pozabijo. Pripomnim lahko, da so mi le knjige koristile, da sem se seznanil z NOB, predvsem z njeno vsebino, pomenom.«

ZDENKO KALIN:
SPOMENIK NOB NA URHU, detajl, kamen, 1949—1950

Dijakinja odgovarja:

»Meni ni treba mnogo prebirati knjig iz partizanskih časov. Dovolj mi lahko povesta oče in mati, ker sta bila oba v partizanih, in sem ponosna nanju. Ne govorita rada o tistih časih. Posebno mama ne. Vem, zakaj je tako. Mati skoraj ni imela mladosti, najlepša leta je prebila v partizanih. Včasih je tudi meni težko, ko hočem kam iti, pa me mama ne pusti. Tedaj vedno pravi, da sem mlada in spomnim se, da je tudi ona bila nekoč mlada, a se skoraj tega ni zavedala. Razumem, da so bile žrtve tistih, ki so hoteli, da bi bolje živeli, zares plemenite. Oni so nam pokazali, kako je lahko človek plemenit in da mu ni žal prav ničesar, če je potrebno pomagati domovini. Dali so nam vzore.«

Kam privede enostransko prikazovanje, površnost in leporečje brez vsebine, nam kaže odgovor dijakinje, ki je odkrito zapisala:

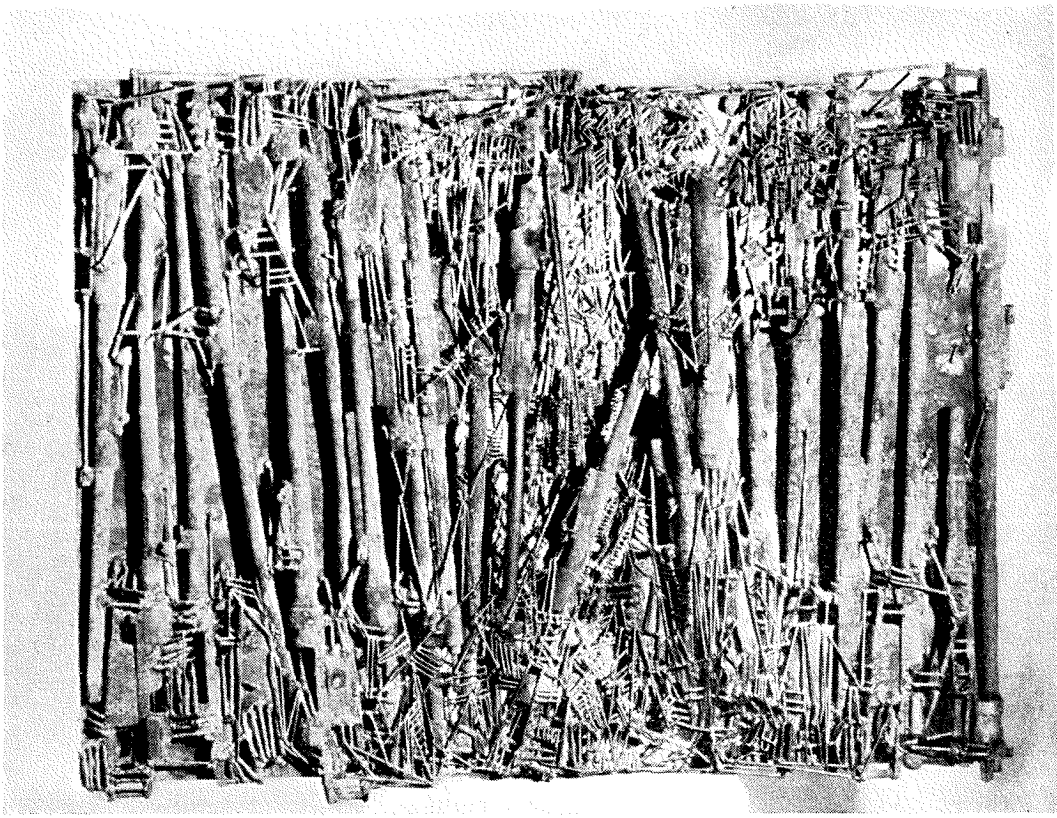
»*Ko dobim v roke knjigo z vojno tematiko ali pa gledam jugoslovanski film, največkrat z enako tematiko, se zamislim. Koliko sem že slišala govoriti o najtežjih dneh naše preteklosti. Ne vem, kdo je kriv, morda ljudje, ki so v nepravi luči prikazovali našo NOB, ali pa sama, ki sem si ustvarila popačeno podobo o njej. Danes se mi zdi vse to ‚pridiganje' o ljubezni do domovine, do njenih padlih sinov, o svetli bodočnosti, o socialistični izgradnji naše domovine, o blaginji itd. — pretirano.* Morda smo o tej žalostni (!) strani naše zgodovine preveč slišali in namesto, da bi nas vse to pretreslo in obudilo v naših srcih zahvalo in ponos, smo reagirali prav obratno. Ne vsi. Nekateri! Morda večina? O tem ne razmišljam. Vem samo to, da *so moji nazori povsem napačni, brez temeljev. Tolažim se s tem, da sem kot mnogi: živim iz dneva v dan.* Zadovoljna sem, da živim in ne želim ničesar drugega. Ne razmišljam o tem, kar je bilo, nočem razmišljati o neprijetnih stvareh. Mislim samo, kaj bo jutri. In to vem, da ni prav ... Skoraj me je sram priznati, vendar ne bi rada lagala sebi, še manj pa drugim. Vem, da je vojna nekaj strašnega, nekaj, kar pusti sledove v človekovem kasnejšem življenju. Zato skušam razumeti, čemu toliko govorjenja, toliko hvale. Razumeti pa nikoli ne bom mogla, ker tega nisem doživela, ker sem čutila, da ljudje vedno pretiravajo. Kdo je kriv? Naša mlada neuravnovešenost ali pa družba Najbrž oboje! Moramo ceniti, spoštovati in ljubiti našo zgodovino ...«

Zakaj je v tem dekletu, tako kot v mnogih, vse tako krvavo? Ne bomo ponavljali odgovora, ker smo ga navedli že v začetku, v uvodu odgovora omenjene dijakinje. Sprašujemo se, koliko veliko več sil, človečnosti, odgovornosti, iskrenosti, poglobljenosti in mere je in bo potrebno pri približevanju pedagogov, staršev in drugih, ko vzgajajo, pojasnjujejo mladim. Kako zelo včasih podcenjujemo mlade, ko jim hočemo odgovoriti s splošno frazo na njihovo vprašanje in pozabljamo pri tem, da delamo škodo značaju, ki se šele oblikuje.

Naj navedemo še nekaj odlomkov iz nekaterih odgovorov:

»Šola je že tako enolična. Pomisliš na nekaj strani datumov, potem si primoran, da se jih naučiš na pamet in jih čez nekaj dni spet pozabiš.«

»Rada bi, da bi temu poglavju zgodovine posvetili posebno mesto, poseben način obravnavanja. Ne bi ga smeli enačiti z načrti kapitalističnih sil, osvajalnimi boji za kolonije, z bojem Nemčije s SZ in drugimi. Če že mora biti zgodovina neprijeten predmet, vsaj zame, bi vsaj tu (mislim na NOB) moralo biti drugače.«

JANEZ BOLJKA:
REQUIEM, 1962 (železo)

»Druga svetovna vojna in NOB! Sit sem je. Sami datumi in številke... Pa napetost boja za ocene... In kaj ostane pri vsem tem iz NOB? Kup datumov, ki se prepletajo, izgubljajo, dokler ne ostane samo še nekakšna brezoblična gmota... In dalje: Besede so človekovo izrazno sredstvo. Včasih, če jih kdo prav spretno obrača, so lahko zelo močne in prepričljive. Toda, kaj so besede; sto jih ne odtehta poštenega dejanja, dejanja, ki je nemo, pa kljub temu tako glasno razkriva samo sebe. In ravno v teh — bodimo odkriti, se toliko bolj oddaljujemo od idealov NOB, kolikor so besede iz dneva v dan bolj glasne...«

»Naša knjižnica je bogato založena s partizansko literaturo. Ko sem knjižničarja nekoč vprašal, če imajo kakšno knjigo o NOB, me je začudeno pogledal, nato pa mi je pokazal nekaj polic, natrpanih s knjigami, in dejal: ‚Izberi si, fant!'«

Iz pisma:

»Greva v kino?« »Seveda, pravijo, da je dober film!«

»In veš, da je s partizansko tematiko?«

»Res? Škoda! Kaj pa bova zdaj počela?«

»Ni samo moja želja, da bi o NOB dobili bolj realno sliko, da ne bi govorili samo o trpljenju, zmagah, premagovanjih, težavah in tovarištvu, ampak tudi o človeških lastnostih, kot so porazi in neuspehi.«

Kako je NOB nepojasnjena, kaže tudi tale izvleček:

»Tudi jaz se strahotno bojim vojne, čeprav še nisem nobene doživela, toda vem, *da bi bila najhujša TRETJA NOB.«*

Še en odgovor, ki dokazuje, kako zelo enostransko pojasnjujemo naši mladini NOB, oziroma vojno, še bolje zadnjo vojno. Dokaz, da pojasnjujemo v glavnem vojne strahote, nikakor pa ne dovolj ali nič posebnosti naše NOB, ki nam je prinesla spremembe v socialnem in političnem smislu in, torej ni bila le čas strahot in oboroženega spopada, v katerem smo, skupaj z drugimi zavezniki, zmagali nad sovražnikom; s sovražnikom, ki nas je napadel od zunaj in nas okupiral.

»Ker nisem doživela vojne,« piše dijakinja, *»si je ne predstavljam tako, kot v resnici je.* (Čeprav je bila v naslovu NOB, so vsi v odgovorih upoštevali, mislili le »vojno«. Op. ur.) *Vem le, da se za to besedo skrivajo take grozote, da so trepetali pred njimi ljudje vsega sveta. Škoda, da si jo moram predstavljati tako, kot mi o njej govorijo drugi... V moji glavi je toliko najrazličnejših podob iz vojnega časa, da ne vem, katere so resnične. Je bila vojna taka, kot mi jo prikazuje šola, radio, knjige, ali taka, kot o njej večkrat slišimo doma, na cesti ali kje drugod? Ne vem, zato sem si ustvarila o njej svojo sodbo, ki ni najboljša, pa najbrž tudi ne najslabša. Sprašujem se, ali sploh spoštujem pridobitve vojne? Najbrž da, toda podzavestno. Prišlo mi je v meso in kri, da je tako in nič drugače.* (Kaj ji je prišlo v meso in kri?) *Če govorimo o svobodi, nikoli ne pomislim, da si je svobodo treba najprej priboriti. Koliko človeških žrtev, krivih in nekrivih, koliko solza, nemira, večnega strahu, denarja, terja svoboda, mir? Svoboda je zame le beseda.«*

In dijakinja piše naprej odkrito in razmišljajoče, poučno za vsakogar, ki se ukvarja z vzgojo mladih, posebno pa še s pojasnjevanjem naše NOB.

»Trdno sem prepričana, da bi, če bi bila takrat starejša, ali pa, če bi prišlo do ponovne vojne, šla v gozdove. Verjamem, da bi šla v boj s srcem, ne z besedami. Verjamem pa tudi, da bi svojim otrokom, če bi ostala živa, mnogo govorila o svojih junaštvih

»Naveličala sem se brati partizanskih spominov. Ko sem bila majhna, sem jih zelo rada prebirala, ker so bili vsi partizani tako junaški, dobrega srca in, ker so se mi Nemci in Italijani prikazali v najgrši luči. Partizani so bili takrat moji ideali. Želela sem, da bi bila tudi sama takšna. Tudi partizani so bili ljudje in vsi imamo dobre in slabe lastnosti. Zakaj so potem v knjigah opisovali le dobre?... Kajuhove pesmi pa še vedno rada prebiram. Všeč so mi, te drobne glasnice lepše bodočnosti in spomini na hude čase... Nekoč, se spominjam, je na sestanku šolske skupnosti dejal neki ‚predstavnik' staršev: Vse preveč govorimo mladini o tem, kako smo se borili, zakaj smo se borili, kaj smo žrtvovali in kaj smo pričakovali. Mladina je polna in prepolna naših besed. Smo se borili zato, da bomo mladini znova in znova očitali, kaj smo naredili zanjo? Ali se nismo borili za mir, svobodo? Končajmo z besedami! — Takrat nas je večina mladih ploskala, ker smo bili navdušeni. Danes ne bi ploskala, če bi se to še enkrat ponovilo. *Nisem proti temu, da nam govorijo mnogo o NOB, sem le zoper to. da nam govoričijo samo o svojih junaštvih...«*

In še eno mnenje: »V nedeljo predpoldne poslušam skoraj vedno radijsko oddajo ‚Še pomnite, tovariši'. Poslušam, ker rada slišim vse, kar še ne vem. Najbrž mi je ravno ta oddaja pokvarila mišljenje o NOB. Zakaj? Ne bom ponavljala vsega, kar sem napisala že o knjigah, le da je vsa oddaja še za eno stopnjo ali več bolj ‚junaška'.«

Naj zapišemo še en izvleček dijakovega odgovora, ki je pravzaprav edini, brez ovinkov zapisal bistvo NOB v pogojih agresije in okupacije.

»*Vsebina boja, ki so ga bili jugoslovanski narodi v času druge svetovne vojne, je bil boj za narodno osvoboditev in socialistična revolucija.*«

Nadalje piše, da mu šola ni doslej dovolj pomagala razumeti ta boj in pridobitve, prav tako ne mladinska organizacija. »*V mladinski organizaciji se ukvarjamo s tekočimi zadevami, niso pa bila organizirana nobena predavanja o NOB. Menda je krivo to, da smo v naši vasi ustanovili mladinsko organizacijo šele pred dobrim letom. Menim, da bi vsaj Zveza borcev in mladinska organizacija morale za mladino prirejati tovrstna predavanja. V šolskih učbenikih bi pa ta del zgodovine moral biti z vseh vidikov bolj obdelan.*«

Dijakinja piše:

»O tem, kako spoznavam vsebino NOB in njen pomen zame in našo družbo, bi se dalo marsikaj dobrega, pa tudi slabega napisati. Kdaj sem prvič začela dojemati smisel NOB, se ne spominjam. Spominjam se tega, kako nam je mama ob večerih pripovedovala o očetu: včasih je vpletla še nekakšne ‚gestapovce', tudi partizane, meni pa je bila najljubša beseda ‚domobranec'. Sicer pa, ločila jih sploh nisem. Zmetala sem jih v isti koš, kar me ni motilo. Vedela sem le, da sta za boj potrebna dva ...

Potem sem se naučila brati in srečavati s prvimi knjigami. ‚Ciciban' mi je bil zelo pri srcu. Vse sem prebrala, dvakrat, celo trikrat. No, in tu je bila vedno kakšna zgodbica o hrabrem kurirčku. Zelo napete zgodbice! To me je mikalo. Pa tudi hrabrost, ta, ta me je privlačevala.

Natanko se spominjam proslave Dneva republike, ko sem začela obiskovati osnovno šolo. To je bilo prvič, da sem šla na proslavo ‚po službeni dolžnosti'. Po komemoraciji pri spomeniku je bila povorka. Ves čas me je v grlu nekaj stiskalo in tlačilo k tlom. Bila pa sem neznansko srečna. Vedela sem, da so se naši očetje borili za nekaj zelo lepega. Vedela sem, da je to svoboda. Vendar mi je bila beseda svoboda — premalo. Ne vem. zakaj?

Potem so se vrstile knjige z vojno tematiko. Moram reči, da sem jih naravnost požirala. Brat je v tistem času celo stopil v službo pri vojni mornarici, zato je bil še en razlog več. In mislim, da sem si takrat ustvarila svoje mnenje o NOB.

Pri zgodovini v osnovni šoli do NOB sploh nismo prišli. Prehitel nas je čas? In zdaj? Tudi zdaj nisem zadovoljna z obravnavanjem NOB pri zgodovini. Razumem, da ni časa, vendar pa bi jaz drugače ‚opravila' z NOB, če bi bila profesor. Vzela bi si čas in spregovorila o Sutjeski, Kozari, Pohorju, Titu, partizanih... Skušala bi doseči, da bi dijaki sprejemali NOB kot del svojega življenja, kot del samega sebe. *Mi smo pri tem vse preveč pasivni! Preveč jemljemo to kot dejstvo, da je bilo, da je moralo tako biti, da pa je mimo in da se od spominov ne živi.* Mnogo je takšnih, ki takole ‚modrujejo'. Tolažim se s tem, da bodo nekoč le spoznali bistvo stvari.

Sedaj mi spoznanje o NOB dopolnjuje film in to v največji meri, še vedno tudi knjiga, dalje radio in televizija... Včasih pa sem bila že močno razočarana pri svojem spoznavanju. Hudo mi je, da se ukvarjajo z besedami :NOB, socializem, enakopravnost itd. ljudje, ki ne zaslužijo tega, ki nimajo pravice do teh besed. Nekateri od teh niso držali rok križem med NOB, ampak so jih uporabljali tam, kjer se je zdravo uničevalo...«

Naj še enkrat poudarimo, da so skoraj vsi odgovori izredno odkriti, vsebinsko polni in zato tudi zelo zanimivi za razmišljanje ljudem, ki se ukvarjajo s pedagogiko, psiho mladih ljudi, in seveda, ne nazadnje za tiste, ki se ukvarjajo z vzgojo in oblikovanjem mladih ljudi v dobre občane in državljane. In ne nazadnje bodo odgovori marsikaj povedali tudi tistim, ki se ukvarjajo z učnimi programi na naših šolah.

Petnajstletni fant piše med drugim:

»Za nas mlade je to, kar se je zgodilo pred zadnjo vojno in med njo, nejasna stvar, oziroma imamo o tem nejasne predstave. Mislim, da se tem vprašanjem posveča premalo pozornosti: prav tako v šoli, kot tudi v literaturi, časopisih in filmskem platnu. V osemletki sem prav malo slišal o NOB. Mislim, da sta prav zgodovina in moralna vzgoja primorana poglobiti se v ta vprašanja in jih na čim bolj jasen način prikazati učencem. Pri nas so imeli npr. namesto moralne vzgoje zemljepis ali pa kakšen drug predmet; se pravi, da je bila ura, predpisana za ta predmet, le kot nekakšno dopolnilo za tiste predmete, ki so se učiteljem zdeli pomembnejši. To pa, po mojem, ni pravilno. Sedaj se pa vprašujem, kateri predmet je določen za pojasnjevanje teh problemov, kajti zgodovina vsega tega ne more. Po mojem je ravno v tej dobi potrebno, da se mladini razložijo ta vprašanja, kajti mladina često zaide na kriva pota po osemletki, se pravi v dobi poklicnega usmerjanja, kar je za nekatere tudi usodno. V tem času slede mnoga razočaranja, ki pehajo v malodušje. Premalo se razlaga ljudem o vzrokih za naš nižji življenjski standard, kot je sedaj v nekaterih kapitalističnih državah. Premalo ali nič se ne govori o politični ekonomiji, ki po mojem zanima mladino in državljane.

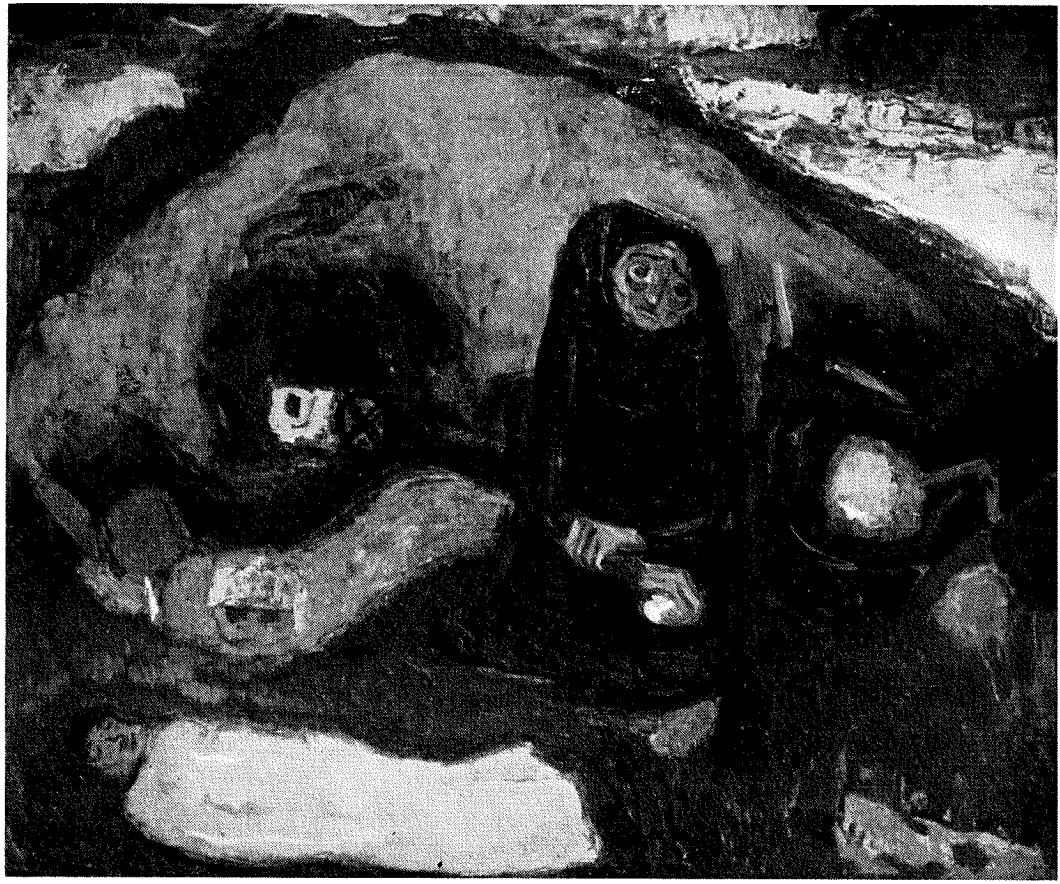
Z vsebino NOB nas literatura še precej dobro seznani, vendar je to še vse premalo. Pa tudi knjige so predrage, da bi si jih vsakdo lahko kupil. Časopisje o tem premalo piše. Piše le o dnevnih dogodkih, premalo pozornosti pa posveča NOB, kar pa je po mojem zelo nepravilno. NOB je za jugoslovanske narode tudi revolucija, ki je bila uspešna!

Ljudje pa se še vedno premalo zavedajo tega, kakšno vlogo imajo sedaj sami v naši ureditvi. Po mojem je krivo tudi to, da ljudje večkrat volijo kandidate, ki jih sploh ne poznajo in se potem, ko pridejo iz volišča sprašujejo, kdo je ta človek. Teh pomanjkljivosti je še precej.

Napisal sem ob tem naslovu — kako spoznavam NOB — zgornje vrstice, ki so morda bolj malo pomembne v zvezi z naslovom. Povedal pa sem precej tega, kar me je težilo in sem se moral SAM večkrat spraševati, o tem problemih, ker ni po mojem važna samo borba, temveč tudi problemi sedanje stvarnosti.«

Zanimivo je, kako je dijakinja začela pisati odgovor na omenjeno vprašanje:

»Človek se mora neprestano boriti za svoj obstanek in pravice. Življenje je pač tako. Vendar je boj za lepšo bodočnost uspešen le takrat, če

KLAVDIJ ZORNIK:
MATI, 1955 (olje, les)

se človek bori za sočloveka, ne pa za svoje lastne koristi. Uspeh je tam, kjer si ljudje med seboj pomagajo. Danes si pravzaprav ne moremo zamisliti človeka, ki bi samo skrbno skrbel za svojo ‚dragoceno' kožo in pri tem ošabno sedel na položaju. Čeprav se včasih tudi to zgodi, kajti človek z vsemi svojimi lastnostmi, naj so to pozitivne ali negativne — obstaja. Včasih celo negativne prevladujejo.

V filozofiji smo npr. spoznavali Thomasa Hobbesa in med drugim smo zapisali o človeku, da ga vodi egoizem in njegov osebni interes. Hobbes pravi, da egoizem že sam po sebi prehaja v altruizem, to pa zaradi tega, ker se mora človek, čeprav nerad, ozirati tudi na druge. S tem sem hotela samo poudariti trditev mnogih, da egoizem še vedno obstaja, čeprav smo že v 20. stoletju. Mogoče mislim le prehudo in še ne znam pravilno soditi in svojo okolico spoznavam le s prečrnimi očali. Na to bi verjetno odgovorili drugi. Mogoče bo prišel čas, zagotovo bo prišel, ko

bo človeška družba ustvarila, vzgojila res pravega človeka. Nekdo bo rekel, da se že vzgaja, oziroma da je že prišel tak čas in bi imel mogoče tudi prav.«

Nato dijakinja — s katero marsikateri učitelj, ki pride iz učiteljišča, kaj težko premaguje, deli in usmerja mnenja in trditve — govori o NOB. Ko je opisala boj partizanov in posamezne velike dogodke iz NOB, zapiše:

»Taki in podobni zgodovinski dogodki nam mlajšim šele odpirajo oči. Včasih se sicer malo pozno odpirajo, mogoče takrat, ko smo že polni česa drugega, kar se nam zdi važnejše, pa čeprav ni. Verjetno to ni naša krivda, kajti tako mlade in še neizkušene glave si le ne morejo ustvariti neke prave slike, pravega življenja iz skromnih, suhoparnih podatkov ...

Često je mladina po mnenju nekaterih preveč brezskrbna, brez ciljev in načrtov. Deloma imajo tudi prav, ali celo povsem prav. Zavija se v svoj svet: hoče biti učena, vsevedna, tako često pozablja na tiste, ki so vredni spoštovanja. Včasih mladina pozablja na preteklost, na težko življenje prednamcev. In ti, ki ne znaš biti vesel, popularen, ostaneš sam, včasih otožen in zagrenjen. Drvijo preko tebe. Ne sme se pa soditi celote po posameznikih. Saj so v boju za napredek ravno mlade sile tiste, ki zamenjajo počitka vredne in potrebne delavce in nadaljujejo delo tam, kjer so očetje prenehali ... Nekje v notranjosti pa čutim, da ni vse prav, kar se počenja v tem divjem drvenju novega časa. Poskušam biti drugačna, naredim napako, pa jo skušam popraviti, čeprav kratkovidneži prav to najraje spregledajo ...«

Za konec:

Dovolj naj bo te mlade tribune, odkritih in poučnih odgovorov, ki smo jih zapisali tako, kot so jih napisali mladi. Upamo, da bodo našli svoj pozitivni odmev in da bodo del praktičnih napotkov za urejanje pogojev in možnosti, da bi naši mladi bolj sistematično spoznavali zares vsebino NOB. V tem ne smemo biti površni. In kaj lahko napravi že šola, vse mogoče šole na vseh stopnjah, naj navedemo samo dejstvo, da se vsak peti Slovenec nekje šola, zato bi naj šole tudi imele največji delež pri tem tako važnem poslanstvu do mladih: spoznavati bistvo NOB!

Čedalje bolj poglobljena je razprava v zadnjem času glede šolanja in kako je izobraževanje tesno povezano z našim nadaljnjim gospodarskim razvojem, z razvojem naše materialne osnove kot odvisnosti, kakšen bo naš hlebec kruha jutri in pojutrišnjem. Čedalje bolj upravičene so zahteve — čeprav včasih celo prekasne — da moramo v enaki meri in na osnovi potreb našega gospodarstva in družbenih služb, razvijati tudi šolstvo in izobraževanje na vseh stopnjah. Če rabimo mnoštvo dobrih strokovnjakov in delavcev, dobrih učiteljev in pedagogov, fizikov in matematikov, zdravnikov in družbenih delavcev in drugih, potem je nujno in prepotrebno, da dobi NOB ustrezno mesto tudi v učnih programih vseh šol in institucij za izobraževanje, pa najsi bo to kot samostojni predmet ali pa kot sestavni del nekega predmeta. Vsebino NOB se ne da deliti na peharje, ampak se da ustrezno povezovati pri vseh naukih in znanjih. Glavno je, da poskrbimo, da bo duh in vsebina NOB povsod v primerni obliki prisotna, kajti mladi ljudje si tega želijo, iskreno želijo. Daleč od tega smo, če mislimo, da mladina želi odtujevati vsebino NOB od sebe, da zanje ni zanimiva. Vprašanje je le, KAKO IN KDAJ ji to vsebino posredujemo. *N. G.*

NA VOLIŠČU V VAŠKE NARODNOOSVOBODILNE ODBORE (Brezovica pri Kropi, 1944)

IZ MEDNARODNE ARENE

Begunske organizacije — žarišče revanšizma v ZR Nemčiji

OSNOV in CILJEV revanšizma v nacistični Nemčiji ne moremo mehanično primerjati s tistimi v ZR Nemčiji. Čeprav je nemški imperializem začel pripravljati revanšistične načrte že ob koncu druge svetovne vojne, je bil primoran že od vsega začetka upoštevati novo organizirano Evropo, v kateri je imel dosti slabši položaj kot prej. Obstoj socialističnega sistema v srednji, vzhodni in jugovzhodni Evropi in izguba ozemelj, kjer so pred drugo svetovno vojno živele nemške manjšine, sta odločila orientacijo »vzhodne politike« ZR Nemčije ter oblike in metode revanšizma.

Nemški militaristi niso popolnoma svobodni pri izbiri sredstev in morajo maskirati svoj revanšizem do Vzhoda, prav tako kot svojo politiko do Zahoda, ki teži za tem, da bi z integracijo podredili zahodno Evropo ekonomsko, vojaško in politično.

BEGUNCI IN NJIHOVE ORGANIZACIJE

Organizacije preseljencev (»beguncev«) so postale direktno orodje revanšizma. V različnih obdobjih od leta 1945 so te organizacije igrale najrazličnejše taktične vloge, toda že od začetka je bil njihov strateški cilj, da čimprej postanejo osnova za agresijo. Kako je prišlo do sedanjega položaja, ko pripadniki nemških manjšin, ki so jih preselili v Nemčijo na podlagi potsdamskega sporazuma, postajajo orodje agresivne politike in nemškega imperializma?

Namen preseljevalnih ukrepov je bil, da bi uničili žarišča agresije na narode srednje in vzhodne Evrope in odstranili vzroke mednarodnih sporov. Begunci naj bi sodelovali v javnem življenju enako kot drugi državljani, z enakimi političnimi in ekonomskimi pravicami, se vključili med prebivalstvo in sodelovali pri

procesu demokratične preobrazbe nemškega naroda. V Nemški demokratični republiki se je to tudi izvršilo, razvoj v Zvezni republiki pa je bil popolnoma drugačen.

Problem beguncev so v Zahodni Nemčiji umetno gojili in vzdrževali. Pri večini beguncev — predvsem pri delavcih, nekoliko pa tudi pri mali buržoaziji in mladih ljudeh — je bilo opaziti postopno upadanje zanimanja in stremljenj za vrnitev po nasilni poti. Konjunktura po vojni, slavni »gospodarski čudež« je pritegnil večino beguncev v gospodarski proces, kjer so postali poceni delovna sila.[1]

Zato so vodilni revanšisti, ki izhajajo predvsem iz izkoriščevalskih plasti, morali podvojiti svojo dejavnost.

Oberländer je leta 1953 izjavil: »Begunci se ne smejo združevati. Z njimi moramo ravnati kot z izgnanci iz njihove domovine, zato da bomo imeli na razpolago sile, ko bomo hoteli uveljaviti svojo pravico do samoodločitve.«

Prva leta zahodnonemške države je vlada mislila, da je netaktično, če izrazi svoje teritorialne zahteve do sosednjih držav. V ta namen se je zanašala na begunske organizacije in na novo politično stranko beguncev Bund der Heimatvertriebenen und Entrechteten (Zveza izgnancev iz domovine in »brezpravnih«). S tem pa ni rečeno, da vlada ni sodelovala pri kontroli in usmerjanju revanšističnega gibanja. S svojo politiko obljub in zagotovil mu je celo dajala finančno in moralno pomoč.

Leta po porazu nemškega fašizma — do ustanovitve ločene zahodnonemške države in vstopa Zvezne Nemčije kot enakopravne članice v Severnoatlantski pakt — predstavljajo obdobje, v katerem so begunce formirali na najrazličnejše načine, zato da bi osnovali pomemben element notranje politike.

Da bi pri beguncih vzbudili sovraštvo do dežel, iz katerih so prišli, in jim vcepili prepričanje, da bo njihov problem rešen samo z vrnitvijo, so zopet priklicali v življenje teorijo o »življenjskem prostoru«. Za opravičilo svojih teritorialnih zahtev je zahodnonemška politična doktrina ustvarila pojem »pravica do domovine« kot osnovni princip politične organizacije Evrope.

Politično in ideološko stran izkoriščanja beguncev so dopolnili z zakonodajnimi ukrepi. Novi statut beguncev, sprejet leta 1953, dopolnjen in potrjen leta 1957, pravi, da begunec ni samo oseba, ki so jo po drugi svetovni vojni preselili z določenega območja v Nemčijo, ampak vsi člani družine, celo zakonski tovariši otrok in otroci iz teh zakonov. Statut tudi skrbi za nadaljevanje in prenašanje lastninskih pravic do zemlje v deželi, od koder je bila oseba preseljena.

Po zaslugi teh ukrepov se število beguncev ne zmanjšuje niti s smrtjo niti z vključevanjem med ostalo prebivalstvo; nasprotno, to število raste in istočasno raste vpliv begunskih organizacij. Tako je nastala ekstraparlamentarna nacionalna baza, ki deluje izven institucij, toda pod kontrolo oblasti. ZR Nemčija ima tu »drugo linijo«, ki se ne pokorava razdelitvi v politične stranke (ki so na zunaj demokratske), ampak deluje v smislu vladne politike v »senci«.

Leta 1951 je zahodnonemški pravnik in teoretik »pravice do domovine« prof. Rudolf Laun podal tole definicijo, ki velja še danes: »Združenja kompatriotov so politična novost med nemškimi organizacijami. So visoko politična, ne da bi bila vezana na politične stranke. Jasno odsevajo dejstvo, da je nemško ljudstvo po vojni izgubilo eno tretjino svojega ozemlja in vsako od teh združenj predstavlja sedaj — v današnji Nemčiji — del te izgubljene tretjine. Misel združenj kompatriotov predstavlja določen del ustvarjanja nemške zavesti. Nemško ljudstvo jo je pozitivno sprejelo, kajti oba pojma domovine se tu srečujeta na isti ravni.«

[1] Statistika kaže, da so se v ZRN plače beguncev občutno zvišale; med zaposlenimi begunci pa se je zvišal odstotek težakov in specializiranih delavcev.

8 % obrtnikov je iz vrst beguncev (vseh obrtnikov je 15 % prebivalstva). Število kmetov, ki so se oprijeli kmetovanja, je majhno. Od 1. VII. 1949 do 31. XII. 1956 se je 83.100 beguncev oprijelo kmetijstva (od tega 53.000 na manj kot 2 ha). V DRN pa je agrarna reforma dodelila zemljo 91.150 beguncem (povprečna površina 8 do 4 ha). V marcu 1950 je bilo v ZRN 635.000 beguncev brez dela (34,3 % vseh brezposelnih). Stanje se je medtem popravilo, vendar pa je še vedno za četrtino več brezposelnih med begunci kot med ostalim prebivalstvom.

Tesno zvezo med parlamentarno in ekstraparlamentarno linijo tvorijo poslanci in člani zvezne vlade in vlad länderjev, ki so istočasno voditelji begunskih organizacij. Služijo za povezavo med vladnimi organi in begunskim gibanjem ter istočasno s svojim nacionalizmom vplivajo na druge poslance ter tako ustvarjajo legalno osnovo za svojo dejavnost.[2]

Ideološko področje je eno najvažnejših področij revanšističnega begunskega udejstvovanja. Begunski zgodovinarji in pravniki imajo svoje ključne pozicije v inštitutih za raziskavo »vzhodnega vprašanja«. Tisk jim posveča veliko pozornost. Eno najvažnejših vlog v šolstvu imajo begunski učitelji in drugi preseljeni pedagogi, ki kot specialisti Ostkunde, oboroženi s svojimi bogatimi »izkušnjami« iz obdobja nacizma, tvorijo hrbtenico šolskih organizacij v Zahodni Nemčiji.

ODNOS DO ČEŠKOSLOVAŠKE

Načrti proti Socialistični republiki Češkoslovaški (ki so vedno bili pomemben del načrtov nemškega imperializma) so važen del revanšističnega koncepta zahodnonemške vlade. Toda kar se tiče Češkoslovaške, si predstavniki vodilnih zahodnonemških krogov ne upajo tako javno spregovoriti kot glede NDR in Poljske, pri katerih zahtevajo povrnitev Nemčije v »meje rajha iz leta 1937«.

Načrti agresije proti Češkoslovaški so skriti predvsem za zahteve do »pravice do domovine«, to se pravi do povratka pripadnikov nemške manjšine, ki so pred drugo svetovno vojno živeli na obmejnem češkem področju. Toda ta manjšina je v veliki večini tvorila eno izmed Hitlerjevih petih kolon, Henleinovo sudetsko stranko (Sudetendeutsche Partei), ki je aktivno sodelovala ne samo pri uničenju Češkoslovaške, ampak tudi pri nacističnih pangermanskih načrtih ter načrtih o iztrebljanju. Združenje sudetskonemških kompatriotov (Sudetendeutsche Landsmannschaft), ki ga vodijo ljudje, ki so soodgovorni za Henleinovo gibanje, je ena najpomembnejših begunskih skupin v Zahodni Nemčiji (po svoji organiziranosti kot po svojem agresivnem značaju), hrbtenica celotnega begunskega gibanja.[3]

Gibanje Sudetendeutsche Landsmannschaft in druge organizacije sudetskih Nemcev[4] so močno nacionalistične, fašistične tendence so tu dosti močnejše kot v drugih begunskih organizacijah. Še več, njihove zahteve se nanašajo na ozemlje, ki ni zastopano v uradnih zahtevah zahodnonemške vlade.

Zahodnonemška vlada in večina političnih voditeljev za sedaj še ne postavlja uradnih teritorialnih zahtev do Češkoslovaške; ne zavzemajo še določenega stališča do münchenskega sporazuma, ki je celo v očeh Zahoda nacistični politični zločin, vendar pa od sporazuma ne odstopajo. V nekaterih primerih, ko gre za priznanje nemškega državljanstva češkim državljanom, pa se sklicujejo nanj. Načrti zahodnonemške vlade proti Češkoslovaški slone na »pravici do domovine« in »pravici do samoodločitve«, ki jo imajo sudetski

[2] Primeri zvez med državnimi uradniki in begunci: H. Ch. Seebohm, minister zvezne vlade, glasnik Sudetendeutsche Landsmannschaft; H. J. von Merkutz, minister zvezne vlade, eden voditeljev Landsmannschafta Pommerna; Walter Stein, minister bavarske vlade, voditelj šovinistične organizacije sudetskih Nemcev Witiko Bund; Gustav Hacker, minister hessenske vlade, član predsedstva Witiko Bunda, itd.

[3] Ljudje, odgovorni za Henleinovo gibanje, se danes nahajajo na čelu sudetskonemških organizacij: predsednik zveznega zbora Sudetendeutsche Landsmannschaft, dr. Franz Böhm, bivši neposredni sodelavec Conrada Henleina; Karl Simon, odgovoren za »patriotsko politiko«, bivši bojevnik Hitlerjugend in član nacistične stranke NSDAP; dr. Viktor Aschenbrenner, kulturni svetnik Sudetendeutsche Landsmannschaft in svetnik ministrstva za kulturo v Hessnu, bivši stalni sekretar Sudetendeutsche Stelle v Berlinu, ki je bila pred Münchnom center vohunstva, ki je pripravljal uničenje Češkoslovaške; svetnik za javno šolstvo je Rudolf Staffen, bivši sekretar Sudetendeutsche Partei v Pragi, ki je od leta 1942 vodil oddelek NSDAP v Liberacu (Reichenburg), avtor načrtov za zasužnjevanje češkega ljudstva; ideologa sudetskonemškega gibanja sta dr. Kurt Rabl in dr. Hermann Raschhofer, ki sta za časa rajha delovala na Češkem in sta bila nacistična teoretika in politika.

[4] Glavne sudetskonemške organizacije so: Seliger-Gemeinde, ki organizira begunce, ki pripadajo socialno-demokratski stranki; Ackermann-Gemeinde, organizacija katolikov, ki so politično blizu CDU-CSU; Witiko-Bund, nacionalistično združenje bivših Henleinovih fašistov, ki združuje približno 600 izbrancev in ki je ideološko središče gibanja.

Nemci. Poudarek je na pravici do domovine[5] in zato so sudetskonemške organizacije nosilce antičeškoslovaškega revanšizma ...

Sudetski Nemci se smatrajo za najpomembnejšo frakcijo v begunskem gibanju. Leta 1936 je Karl Hermann Frank, eden od organizatorjev nacističnih načrtov o iztrebljanju, izjavil, da morajo izvršiti zelo pomembno nalogo v borbi za novo organizacijo Evrope. Glasnik Sudetendeutsche Landsmannschaft, minister za promet Seebohm, se je takole izrazil: »Sudetski Nemci se ne smejo razkropiti med velikim nemškim ljudstvom. Čaka jih zelo pomembna naloga, pomembnejša od nalog drugih organizacij. Mi stojimo v prvih vrstah bojevnikov, ki se hočejo otresti jarma boljševikov vzhodne Evrope.«

Te tendence tvorijo pomembno notranjo osnovo sudetskonemškega gibanja, iz katerega izhajata revanšizem in čustvo nacionalnosti (Nationalgefühl), ne samo med drugimi begunskimi organizacijami, ampak tudi med drugim zahodnonemškim prebivalstvom. Hkrati pa igra pomembno vlogo zelo razvit sistem »raziskav Vzhoda« (Ostforschung). V tem sistemu imajo inštituti sudetskonemških zgodovinarjev in »specialistov za vzhodna vprašanja«, ki delajo tudi v drugih organizacijah, zelo močne pozicije.

Revanšistični zgodovinarji iz vrst češkib beguncev so leta 1950 pokazali svoje prvo delo. To je obsežna zbirka, ki je izšla pod naslovom Die Deutsche in Böhmen und Mähren (Nemci na Češkem in Moravskem). Tu so pod vodstvom nemškega arheologa Helmuta Preidla strnili članke, ki obravnavajo zgodovinski razvoj Češke in celotne Češkoslovaške. V bistvu pa ta zbirka vsebuje vse nacionalistične teze nemške meščanske historiografije zadnjih sto let.

Publikacije sudetskonemških zgodovinarjev in ideologov v Zahodni Nemčiji, ki so izšle v prvih petih do osmih letih po drugi svetovni vojni, preveva protičeški duh starega nacionalizma. Kot primer lahko navedemo zbirko »Mi, sudetski Nemci« iz leta 1949 in »Zgodovino Nemcev na Češkem in Moravskem« iz leta 1950, ki jo je napisal Wilhelm Weizsäker.

Politična antologija Wilhelma Pleyerja iz leta 1957 pravi, da je češko-moravsko področje nemško in da je češko ljudstvo »tuje srcu Nemčije« — tak je vsaj naslov enega izmed poglavij te knjige. Bivši glasnik organizacije Sudetendeutsche Landsmannschaft, Lodgman von Auen, uporablja v svojih člankih in razglasih še vedno iste argumente. Najbolj revanšistične tendence so se združile okoli dunajskega tednika Wegwarte, svoje pristaše pa imajo tudi v redakciji dnevnika Der Sudetendeutsche. Večina lokalnih revanšističnih časopisov ponavlja rasistične in šovinistične teze, ki se ukvarjajo z zgodovino Češkoslovaške. Dela, ki smo jih citirali, dopolnjena s številnimi zbirkami »dokumentov« o preseljevanju Nemcev iz Češkoslovaške in ostalih dežel po drugi svetovni vojni, so celih dvanajst let predstavljala antičeškoslovaško revanšistično taktiko v zahodni Evropi. Glasno so izražali svoje zahteve in obljubljali beguncem skorajšen povratek v njihovo »domovino«. Zahtevali so, da se razveljavi vse, kar je sledilo Potsdamu, in niso hoteli priznati nemških zločinov in popolnega poraza Nemčije. Kar se tiče Češkoslovaške, so zahtevali povratek k münchenskemu sporazumu, novo kolonizacijo obmejnih češkoslovaških področij z nemškim prebivalstvom in odškodnino za preselitev. Eichstattska izjava konec leta 1949 je bila zasnovana v bolj umerjenem tonu, toda tisti, ki so jo podpisali, so jo s svojimi dejanji kmalu kršili. Bila je samo prvi znak nove taktike.

OD »VRNITVE V DOMOVINO« DO »NADNACIONALNIH GRUPACIJ«

Po vstopu DR Nemčije v OTAN in vzporedno z utrjevanjem njene gospodarske in vojaške moči v zahodnoevropskih zvezah se je spreminjal mednarodni položaj ZR Nemčije. Revanšizem, za katerega so vodilni zahodnonemški krogi zgradili potrebno notranjo osnovo, je postajal državna doktrina in osnovni program zunanje politike ZRN; istočasno pa so popolnoma reorganizirali taktiko revanšizma ...

[5] Izjava ministra von Brentana: »Pravico sudetskih Nemcev do njihove domovine lahko uveljavimo s pogajanji s Češkoslovaško samo pod naslednjim pogojem: sudetski Nemci se vrnejo na Češkoslovaško pod zaščito zakona o manjšinah.«

Zahteva po vrnitvi v dežele vzhodne Evrope je postala sestavni del vzhodne politike bonnske vlade. Vodilni zahodnonemški krogi nočejo vzpostaviti normalnih diplomatskih odnosov z deželami vzhodne Evrope, ker bi s tem priznali dejansko stanje, to se pravi meje, določene po drugi svetovni vojni.

Poslanec CDU-CSU in znani borec za pravice beguncev baron Manteufel-Szoege je rekel: »Niso samo begunci izgubili tretjino nacionalnega nemškega ozemlja, ampak vsa Nemčija in vse nemško ljudstvo. Zato je potrebno sodelovati z vlado in postaviti skupno zunanjo politiko.«

Toda obljube o vrnitvi v domovino, o povrnitvi škode in drugo vsako leto bolj izgubljajo svojo aktualnost. Število ljudi, ki spoznavajo, da uresničenje teh zahtev postaja zaradi razvoja mednarodnega položaja nemogoče, raste. V posvetovanjih revanšistov, v njihovem političnem in specialnem tisku se od pomladi leta 1957 pojavljajo mnenja, ki priporočajo spremembo taktike in orientacijo k novim, bolj skritim oblikam boja. Bistvo te taktike, ki velja še danes, je usmerjanje k raznim »nadnacionalnim« federacijam in grupacijam v centralni Evropi. S temi novimi oblikami naj bi si pridobili zaupanje množic v kapitalističnih deželah zahodne Evrope, zbližali pa bi se tudi z buržoaznimi emigranti dežel srednje in jugovzhodne Evrope. Sudetskonemške ideologe, kot je Eugen Lemberg, in zahodnonemške zgodovinarje, kot je Hans Rothfels, lahko štejemo med predstavnike te usmeritve, ki je ovita s pangermanskimi frazami, ki pa se v bistvu v ničemer ne razlikuje od zahtev nemških nacionalistov. V svojem najbolj znanem delu, ki obravnava zgodovino nacionalizma v Evropi (Geschichte des Nationalismus in Europa), skuša Lemberg podati obsežno kritiko »starega, omejenega nacionalizma« iz XIX. in prve polovice XX. stoletja. V predavanju o »zgodovinski zavesti Sudetskih Nemcev« (Das Geschichtsbewusstsein der Sudetendeutschen) Lemberg zahteva kritičen pregled zgodovine Nemcev v čeških deželah in pravi, da v sedanji situaciji ta ne zadostuje za to, da bi se zahodnonemška mladina ogibala boja za »izgubljeno domovino«.

Predvsem je kritiziral apologetični ton v zgodovinskih delih sudetskih Nemcev in nezadostno razumevanje češke zgodovine. Eugen Lemberg je zadnja leta postal glavni ideološki predstavnik tendence, ki »hoče sudetske Nemce pripeljati iz začaranega kroga večnih negacij« vsega, kar je ustvarilo češko ljudstvo, do novih »evropskih« ciljev.

Podoben značaj ima zbirka Deutscher Osten und slavischer Westen, ki jo je uredil Hans Rothfels in ki obravnava medsebojne odnose med »nemškim Vzhodom in slovanskim Zahodom«. Ta zbirka kritizira razkol med Nemci in Slovani, na prav značilen način pa smatra Nemce za »pobudnike kulturne združitve« v srednji in vzhodni Evropi. Ker te nove publikacije pišejo, da so bili sudetski Nemci most, ki je vezal Čehe z Zahodom, doživljajo ugodnejši sprejem v zahodnih deželah kot pa nacionalistične in rasistične publikacije, namenjene predvsem Nemcem.

Ne manjka pa tudi kritičnih besed o skrajnem nacionalizmu, toda v nasprotju z zgodovinsko resnico zvračajo krivdo na Čehe, ki naj bi onemogočili mirno sožitje na češkem ozemlju. Zadnja sudetskonemška revanšistična dela postavljajo habsburško monarhijo kot primer organizacije nad narodi srednje Evrope in so istega mnenja kot avstrijski buržoazni zgodovinarji. Tudi nekatere močne struje v ameriški historiografiji posvečajo veliko pozornost nacionalnemu razvoju v Avstro-Ogrski.

Vsa ta zgodovinska dela odsevajo politične tendence protičeškoslovaškega revanšističnega gibanja. Manifestirali so jih tudi na Dunaju na dan sudetskih Nemcev leta 1959, višek pa so dosegle v zbirki o tako imenovanih »nemških ozemljih na Vzhodu« (Das östliche Deutschland), ki obravnava poljsko ozemlje na drugi strani meje Odra—Nisa in obmejna področja Češke. V tej zbirki članek Terasa von Borodajkewycza hvali »harmonično sožitje med Nemci, Čehi in Poljaki v habsburški monarhiji kot edino možno obliko sprave med narodi v srednji Evropi«.

Zadnja beseda protičeškoslovaške revanšistične ideologije v Zahodni Nemčiji je dvajset točk, ki obravnavajo vprašanje Sudetov in ki so

jih objavili maja 1961 ob dnevu Sudetov v Kölnu. Vsebina prvih deseteh točk, posvečenih razvoju Češkoslovaške po letu 1918, vsebuje isto kot zgodovinska revanšistična dela zadnjih let. Tu se kljub nasprotovanju nekaterih voditeljev Sudetendeutsche Landsmannschaft izraža nova taktična tendenca revanšizma. Teh dvajset točk se oddaljuje od »nepoštene« hitlerjanske politike do sudetskonemškega vprašanja, zavrača 15. marec 1939 in nacistično zatiranje češkega ljudstva med vojno. Dopuščanje možnosti, da bi Nemci živeli v sožitju s češkim in slovaškim ljudstvom, pa je čisto nekaj novega in v nasprotju z revanšizmom, ki je to možnost popolnoma izključeval.

Prevladovanje nove taktike pa ne pomeni, da je stara, ultranacionalistična ideologija prenehala obstajati. Za nemški imperializem sta že leta in leta značilni dve težnji, skrajna in umirjena, ki prihajata na površje z ozirom na okoliščine.

V okviru teh dvajsetih točk se ponavlja stara teza o srednjeveškem nemškem rajhu, kateremu so pripadale češke dežele brez prekinitve tja do XIX. stoletja. Eden najstarejših sudetskonemških revanšistov Lodgman von Auen je v članku ob deseti obletnici Sudetendeutsche Zeitung kot opravičilo nemške zgodovine poveličeval idejo o »Veliki Nemčiji iz let 1933—1945, ki jo je samo Hitler pokvaril« ...

Zadnja leta so nastale nekatere spremembe v vsebini in argumentih revanšizma še bolj očitne zaradi zamenjave pomembnih osebnosti. Na primer v znanstvenem svetu zamenjava pomembnega nacista Hermanna Aubina z bolj umirjenim sudetskonemškim zgodovinarjem Lembergom na položaju predsednika Sveta za raziskave vzhodnega dela srednje Evrope, to se pravi Češkoslovaške in Poljske. Med drugimi so na čelu gibanja nekateri novi pristaši mlade generacije, ki se ni kompromitirala z odkritim sodelovanjem z nacisti. Jasno je, da moramo paziti na spremembe v revanšistični taktiki in se ne smemo prepustiti iluzijam o osnovah in končnih ciljih tega gibanja.

G. Berounska in J. Koralka v »Recherches internationales« (skrajšano).

Proces dekolonizacije se nadaljuje

Petdeset let je minilo od začetka prve svetovne vojne — petdeset let! Dne 28. junija 1914 so odjeknili usodni streli v Sarajevu, prebudila se je mlada Bosna, prebudili so se jugoslovanski narodi, prišel je Vidov dan. Leta 1918 je nastala vrsta novih držav v Evropi. To je bilo natanko sedemdeset let po pomladi evropskih narodov.

Pred 25 leti se je začela druga svetovna vojna — največja vojna vseh časov. Dvajset let je tega, kar so se zahodni zavezniki izkrcali na obali Normandije. Začela se je druga fronta, koncentričen napad na nemško trdnjavo.

Druga svetovna vojna je prinesla ogromne spremembe. Zemljevid sveta, zlasti Azije in Afrike, se je popolnoma spremenil — in še se spreminja. Zemljevidi, stari nekaj let, so danes netočni. Na razvalinah nekdanjih protektoratov in kolonij nastajajo nove države.

Po prvi svetovni vojni so izginile nemške, po drugi pa italijanske, belgijske in nizozemske kolonije. Od nekdanje Nizozemske Vzhodne Indije ni ostalo nič, usoda Indonezije ni odvisna od Nizozemske, Zahodni Irian se je vrnil v okrilje Djakarte. Od nekdanjega nizozemskega kolonialnega bogastva so ostali le skromni drobci: dva otoka v Karibskem morju pa nekaj pragozda in farm v Južni Ameriki — Surinam. To pa je tudi vse.

Francija je vodila umazano vojno v Vietnamu in Alžiriji, ta vojna je žrla dnevno milijone in milijone

dolarjev. Končno je morala priznati, da kljub vsej tehniki, kljub zlatim frankom, Tujski legiji in angažiranju celih letnikov, ni mogla ustaviti kolesa zgodovine.

To, kar ji je uspelo obdržati, so samo mrvice, samo sentimentalni spomini nekdanje kolonialne veličine — slava Francije je zbledela v boju z osvobodilnimi gibanji Azije in Afrike. Francija je vzdržala naval nemških armad v prvi svetovni vojni, ni pa mogla streti osvobodilne armade alžirskega ljudstva. S topovi ni mogla zatreti revolucije mladih nacij. Pred tridesetimi leti bi morda zadoščal večji ekspedicijski korpus, sedaj pa so bile vse divizije zaman.

Francija je obdržala le nekaj otokov brez izrazite politične fizionomije, tiste, ki leže izven glavnih prometnih poti. To so v bistvu isto ko kolajne starega vojaka. Francoska zastava se vije danes praktično le še v Evropi. In vendar je bilo nekdaj — do leta 1960, leta afriške pomladi — pol Afrike pod francosko oblastjo!

Velika Britanija je ustvarila imperij, proti kateremu je bilo staro rimsko cesarstvo samo pritlikavec. Stari Rim je segal le do Egipta in Anglije. V britanskem imperiju sonce ni nikoli zašlo, ta imperij je imel najmočnejšo mornarico na svetu, najboljše topove, ena sama salva je včasih zadoščala, pa je morala odstopiti vsa vlada.

Toda po drugi svetovni vojni... Velika Britanija je morala iz Indije, iz Sueza, iz doline Evfrata in Tigrisa — Iraka. Njena zastava se je umaknila iz Afrike, na najvišjem vrhu afriške celine, 6000 metrov visokem Kilimandžaru, se vije zastava republike Tanganjika. V veliki Dolini Nila ni več britanskih garnizonov, niti en vojak ni ostal. Britanski lev je izgubil vse zobe, še zarjoveti ne zna več — in vendar se nekdaj nihče ni mogel meriti z njim.

Stoletja so Angleži gradili imperij, v teku ene same generacije so ga izgubili. Nočem postati predsednik imperija v konkurzu, je dejal po vojni Churchill...

Naše stoletje je razdobje velikih katastrof pa tudi velikih sprememb. Pred našimi očmi nastaja nova podoba sveta. V Združenih narodih je zdaj 110 neodvisnih držav — ogromna številka. Ko bo proces dekolonizacije zaključen, pa se bo to število povečalo na 125! Ob ustanovitvi Združenih narodov je bilo v tej organizaciji le nekaj nad 40 držav.

To je največja revolucija, kar jih je doživelo človeštvo v vsej svoji dolgi zgodovini — je ondan zapisal znani ameriški publicist Walter Lippmann. Od Kitajske do Indonezije, Afrike in Južne Amerike — vse je v fermentu. To je največji fenomen, najbolj dramatična sprememba, kar jih je registrirala naša kronika.

Preseljevanje narodov je bila le skavtska igra v primeri s spremembami zadnjih dvajset let. To je revolucija, ki se je komaj začela. Zdaj nam je najprej prinesla kvantitetno spremembo — kvaliteta bo prišla pozneje. V očeh starih Grkov so bili Rimljani barbari, toda nekaj sto let pozneje... V očeh britanskih patricijev so bili ameriški pionirji primitivci, toda danes...

Rim se ni rodil v enem dnevu, Atene se imajo za svoj razcvet zahvaliti vrsti ugodnih momentov — zmagi nad Peržani, strategu Temistoklu, velikemu Periklu. Švica ugodni legi v srcu Evrope, sredi med Francijo, Italijo in Nemčijo.

Mlade Združene države so se morale trdo boriti za svoj obstoj. Poosebljale so nekaj revolucionarnega v tistem času, bile so nekaj novega. Uprle so se mogočnemu angleškemu kralju, zaprle so svoja pristanišča za britansko robo — in zmagale. Zmagala je ideja, ne surova sila, te je bilo več na angleški strani. To je bila zmaga vse Amerike — Severne in Južne, triumf načela Amerika Američanom.

Toda taista Amerika danes več ne razume mladih držav. Rodila se je iz revolucije, vendar je proti revoluciji — Amerika podpira v Aziji najbolj konservativne režime. Prebogata je, vsega sita, postala je najmočnejša država kapitalističnega sveta — to kar je bila nekdaj Anglija, univerzalni bankir.

Veliki ameriški državniki Washington, Lincoln, Jefferson so bili predstavniki mlade, pionirske Amerike — priče burne preteklosti. Še danes izgovarjajo njihova imena s spoštovanjem v Afriki, na prvih znamkah Indonezije je bil poleg predsednika Sukarna tudi Washington. To ni bila le spretna poteza

mlade Indonezije, to je bilo priznanje idealom, za katere se je borila.

Nihče zdaj na Zahodu ne razume mladih držav, prevelika je razlika med njimi, prevelik prepad. Morda jim je še najbliže de Gaullova Francija, tista, ki se je spočetka tako trdovratno borila, da bi obdržala svoje pozicije v kolonijah. Toda Francija je hitro evoluirala. Začutila je, da je zavel v Afriki nov veter, veter sprememb. Francija je prva med velikimi zahodnimi državami razumela težnje novega časa.

Leta 1960 je privolila v osvoboditev svojih bivših kolonij. Res je bila ta osvoboditev bolj deklarativnega značaja, vendar, če pomislimo, kako trdovratno so še malo prej vztrajali Francozi pri svojem konceptu kolonij, je bil to že velik korak naprej. Franciji je bila ideja Commonwealtha, kakor ga je poznala Velika Britanija, popolnoma tuja.

Tudi Velika Britanija je morala z duhom časa, svojim kolonijam je morala priznati neodvisnost. To ni bilo težko tam, kjer je vroča klima preprečila naselitev Evropejcev-kolonov. Najteže je bilo gotovo v Keniji, kjer so se Angleži naselili tudi kot farmarji — ne le kot dobro plačani uradniki.

Proces dekolonizacije se medtem še nadaljuje, te dni se je pojavila na zemljevidu še ena država — Malawi, bivša Nyassa. Oktobra se bo britanska zastava umaknila iz Severne Rodezije, rodila se bo nova država — Zambia. Morda bo prišla drugo leto na vrsto tudi Južna Rodezija — Zimbabve. Zdaj imajo v tej državi belci še popolno oblast, čeprav so v veliki manjšini.

Toda od politične neodvisnosti do dejanske je zelo dolga pot, ta pot je trnova, polna je razočaranj. Vsi dobro vemo, da je Francija umaknila svoje čete iz Tunizije, Maroka, letos pa tudi iz Alžirije. Obdržala je le pomorsko bazo Mers el Kebir pri Oranu pa dve oporišči v Sahari, na jugu Alžirije. Nekaj francoskih oddelkov je še v drugih afriških deželah, v Čadu in Gabonu in še kje.

Skupščina Čada je že zahtevala umik francoskih kontingentov, v Gabonu pa so letos francoske čete intervenirale in pripeljale nazaj na oblast pobeglega predsednika M'Ba. Francija bo baje nadaljevala svoje atomske eksperimente na otokih Južnega Pacifika — ne več na saharskem poligonu, kakor doslej. Alžirija tega več ne bi mogla mirno prenašati, to bi bilo že izzivanje. To bi močno okrnilo njen mednarodni ugled.

Velika Britanija se je morala umakniti iz dežel Srednjega vzhoda, evakuirati je morala svoja oporišča iz Jordanije in Iraka, priznala je neodvisnost Kuvaita, obdržala pa je še svoje pozicije v Perzijskem zalivu in na jugu Arabskega polotoka. Toda Aden ni več vojaško oporišče prvega ranga, to je zdaj velika petrolejska luka z moderno rafinerijo.

Nafto je Velika Britanija vedno pripravljena braniti, nafta je zlato našega časa, motor industrije. Nafta, to so funti, so polni safeji v Angleški banki, nafta omogoča Veliki Britaniji velikopotezno investicijsko politiko v inozemstvu — od Španije do Malezije, od Nigerije do Južne Amerike.

Anglija nima več niti enega samega vojaka v Indiji, Pakistanu, na Ceylonu, Singapur, nekdanji Gibraltar Daljnega vzhoda, je le še trgovska luka, isto velja tudi za Hongkong, veliki otok pred vrati Kitajske. Sedaj so v teku pogajanja za umik britanskih (in ameriških) čet iz Libije. Kaže, da bodo dosegli nekak kompromis, in da bodo Britanci ostali kot »instruktorji« za toliko in toliko let.

Toda umik vseh oporišč je le prva runda, ki so jo dobile bivše kolonije. Gre za veliko več kot za simbolično neodvisnost — gre za ekonomsko neodvisnost. Za to, da kolonija ne bo večno odvisna od bivše metropole. Vse borzne, vse finančne operacije bivših kolonij gredo še vedno prek metropole.

Tu je emisijska banka, tu se šolajo kadri, tu se pripravljajo gospodarski načrti, tu štejejo, koliko denarja je v obtoku, metropola je monopolizirala vso trgovino, zastopa mlado državo v inozemstvu — diplomacija je danes zelo draga stvar. Gvineja je sklenila reducirati število svojih diplomatskih predstavništev v afriških državah, s tem denarjem bodo lahko sedaj zgradili nekaj tovarn.

Druga runda bo veliko težja. Tunizija je letos nacionalizirala zemljo bivših francoskih kolonov. To je bil

pomemben ukrep, vendar se s tem odvisnost Tunizije od francoskega tržišča ni zmanjšala. Tunizijska vina gredo še vedno prvenstveno na francoski trg, isto velja za mangan iz Gabona, železo Mavretanije, banane Slonokoščene obale, bombaž Zgornje Volte — praktično za vse proizvode bivše francoske Afrike.

Kolonializem se je vrnil skozi stranska vrata v Afriko — neokolonializem. Seveda ne uporablja brutalne metode, kakor v devetnajstem stoletju, postal je bolj rafiniran. Gre mu za profit, ne za oblast, to prepušča domačinom. Ta oblika kolonializma je danes zelo razširjena v Afriki. Proti njej so mlade afriške države brez moči. Brez tuje pomoči, brez stalnih injekcij iz Evrope se njihovo gospodarstvo ne more uspešno razvijati. Z lastnimi močmi bi bil razvoj zelo počasen.

So države, kot npr. Gvineja, ki so že od vsega začetka uveljavile načelo enakopravnosti, toda Gvineja je izjemen položaj, to je edina država, ki je leta 1958 rekla de Gaullu ne. Raje revni v svobodi kot bogati v suženjstvu — je bilo geslo Sékou Touréja.

Politična neodvisnost je danes dejstvo, le še nekaj večjih dežel čaka na svoj veliki dan. Ekonomska neodvisnost je pa v večini držav še vedno program, geslo. Ta program bodo nove afriške dežele uresničile le, če bodo združile svoje moči, če bodo nastopale zunaj kot ena za vse.

Velika bitka se je komaj začela. Boj za pravično razdelitev bogastva bo dolg. M. O.

Bibliografija

Winston S. Churchill: Druga svetovna vojna. Z epilogom o povojnih letih. Prevod po Churchillovi avtorizirani skrajšani izdaji, ki je izšla v založbi Alfreda Scherza v Bernu 1954. Izdal zavod Borec v Ljubljani. Ljubljana 1964. Prevedla Jože in Milena Zupančič. Oprema Uroš Vagaja. Strani 1065. Cena 6000 din.

Vladimir Laković: Premagana smrt. Grafična mapa. Spremno besedo napisal France Filipič. Izdal in založil Kulturni, prosvetni in zgodovinski zavod Borec v Ljubljani. Ljubljana 1964. Strani 31. Cena v celo platno opremljene knjige 2300 din.

Aleksander Solženicin: En dan Ivana Denisoviča (in še dve noveli). Novela zajeta iz sibirskega taborišča. Izdala Državna založba Slovenije v zbirki Kiosk. Prevedel in spremno besedo napisal France Klopčič. Opremil Uroš Vagaja. Strani 226. Cena broširanega izvoda din

Pesem borb in zmag. Izdano ob dvajsetletnici Partizanskega invalidskega pevskega zbora. Izdal odbor za proslavo 20-letnice Partizanskega invalidskega pevskega zbora. Uredil Bogomil Gerlanc. Založil Kulturni, prosvetni in zgodovinski zavod Borec. Ljubljana 1964. Strani 120 z ilustracijami med besedilom. Opremil Karel Hrovatin. Cena v platno vezanega izvoda 1000 din.

Prvi junij 1924. Trbovlje proti Orjuni. Stenografski zapisnik kazenske razprave v Celju dne 25., 26. in 27. novembra 1924. Druga izdaja. Izdal in založil Kulturni, prosvetni in zgodovinski zavod Borec v Ljubljani. Zbirka Dokazi. Uvod (Politično zgodovinski okvir spopada in Zgodbo o prepovedi in razveljavljenju prepovedi Prvi junij) napisal Dušan Kermavner. Strani 198 + slikovno in dokumentarno gradivo iz leta 1924. Broširano. Cena 800 din.

Dobrica Ćosić: Ločitve I. knjiga. Roman. Izdala Državna založba Slovenije. Ljubljana 1964. Prevedel Janez Gradišnik. Opremil Janez Bernik. Strani 415.

Matej Bor: Raztrganci. Drama v treh dejanjih. Knjižnica Mestnega gledališča, 25. zvezek. Izdalo Mestno gledališče ljubljansko. Ljubljana 1964. 99 strani. Cena broširanega izvoda 300 din.

ZVONE KRŽIŠNIK:

Dvajset let pozneje

Bila je dolga ljubljanska vas; Šarabon, Krisper, Mayer, Schneider, Verovšek, Praprotnik in še ducat imen, tržnica v secesijski koloniji, nekaj sto gostilnic v Haškovem slogu; mitnice in zgodnje povorke kmečkih voz, mostne tehtnice in rumene luže na njih, obračanje malih privatnih kapitalov, patetični Hamletov monolog, banketi v Zvezdi za smetano družbe in stremljiv, pobožen ogled navzgor mnogih trgovčičev, banovinskih in bančnih uradnikov. Ustrezanje, mnogo manjših in večjih pozornosti majhnih močnim, neprekinjena legenda finosti močnih do malih. Birmanci v belem in ponos siromakov nad petičnimi botri, poroke bogatih hčera, solo ave Marija v stolnici, razmajani zvonovi in prižgani lestenci, kanoniki, prošti, bidermajerski blesk, križan in poantiran s katoliškim tajnovitim mitom, zrahljanim za to in to posebno priliko v ljubezniv kič. Obilo igrivih dogodkov, procesij, volitev, strankarskih proklamacij in gesel, s tehtnim kimanjem spremljanih ekspanzij talentiranih ljudi (ki so začeli iz nič), nebroj zapadlih menic in vrsta zardelih, sočutno opazovanih jamcev, nepretrgana kronika bankrotov in stečajev, zabeljena tu in tam s samomorom naivnega poštenjaka, ki je takisto dal snov za večerniško novelo. In romance uglednih soprog, njihovi ubegi iz blaginje, ki je ni dopolnjevala nežnost ali ustrezajoča moškost, kvartopirski dolgovi malopridnih bogataških sinov in častnikov, vseh vrst afere, ki so utegnile vzbuditi asociacije na Dunaj ali Pariz ali velemestni dogodek na splošno — aj, naj ne bi bila kar tako neposebna dolga ljubljanska vas.

Metropola žalostnih pokrajin v alpskem svetu, eldorado odvetnikov, trgovskih in zavarovalnih agentov, padarjev, čifutskih posrednikov, prekupcev in mešetarjev, bankirjev, delniških družbic, klerikalnih in liberalnih posojilnic, čitalniških prosvetarjev, umnih svetnikov in vsakovrstnih vedežev z enotno firmo: svobodni poklic. Ribogojnica večjih in manjših rib, medsebojno požiranje teh rib, svet kavarniške strategije in umetne prakse brezdelja. Fasade sivih hiš bele Ljubljane z dodatnimi folklornimi blagoslovi: tresoči se sloji slanine med preperelimi tržnicami, od beračev pozabljeni kosi belega kruha na okenskih podzidkih, kot zajci dolge podgane, zamašena kloaka, zeleni tivolski parki, kopice petkovih kron za reveže na prodajnih pultih, izza Ilira in Rimljana sporočena historija, domačnost sredi mesingastih kotličev ter kadečih se kranjskih klobas in hrenovk in hrustajočih žemelj, utelešen narodnostni ponos, segajoč do trebuha, ducat cerkva, orgel in korov in fevdalna trdnjava na griču.

Mesto, čigar garderoba je bil črn frak in črn talar in uršulinska spogledljiva belota, mesto z vojsko dacarjev, policajev, eksekutorjev, dražbnih izklicevalcev, zastavljalcev, kaplanov, spovednikov, izdelovalcev kislega zelja, starinarjev. Mesto z velikim številom uradnikov, vseh vrst obrtnikov, železničarjev, poštarjev, suplentov, upokojencev, gasilcev, postrežčkov, služkinj, brezposelnih, beračev in delavcev po dva dinarja na uro v Gruberjevem kanalu. Bivališče nekaj tisoč brezimnih proletarcev v Saturnusu, limfabriki, tobačni tovarni, cegelnicah. Ti, proletarci, so povzročali edino skrb mestu zelenega zmaja, uglednemu naselju z lastno univerzo, s sedežem bana, muzejem, gimnazijami, bivališči frančiškanov, salezijancev, kongregacij in oficirjev.

Bila je dolga ljubljanska vas, vladarica vseh vasi in zaselkov po dolgem in počez od Vinice do Kranjske gore, od Cerknice do Šentilja in prekmurskih krajev. Vladarica občin in srezov, samodopadljiva ljubica slovenščine, koketa, ki je po pogrebu postarnega črnožoltega moža škilila za portfelji na jug, za denarci pa na vse strani neba. Prebrisana v spoznanju, da denar dela denar in da veliko zrn dá pogačo, je marljivo zbirala hipoteke, jemala obresti in obrestne obresti, ter vselej dosledno priganjala rubež. Bil je to pravi, sijajen orkester, dasiprav so igrali v njem instrumenti edine edincate vrste: bobni, bobni brezštevilnih kmečkih domačij, prignanih na boben. Mukajoča goved, potegnjena za repe iz hlevov, kruleči pujsi, jokajoči otroci, veter, vzdihujoč na gozdnih posekah, kletev starcev in usekovanje mater, ki so jim v Marijini družbi in tretjem redu prepovedali kontracepcijo, — to je bila daljna, grozljivo slišna, vendar neslišna orkestralna spremljava kapitalistične apokalipse.

Vse blagre tebi, Ljubljana, edina stopnica k fenomenalni veličini srbskih monarhov, v bleščeči svet Živkovića, Stojadinovića, Pašića, Mačka, Korošca. Čudežni otrok, ki te je priznala mati Jugoslavija za zakonito dete, ta čas ko je zatajila rojstvo makedonskega in črnogorskega sinu. Čast tebi, čast marmornim oblogam in statičnim računom nebotičnika, čast generacijam tvojih politikov in gospodarstvenikov, ki so ti krojili usodo in podobo ter verjeli, da so oni slovenski narod ...

*

Franc je bil tistikrat hlapec na gradu Hmeljnik. Oprava živine, košnja in žetev, delo za kmečkega fanta, čigar pleča so silna in roke polne moči. In k temu zavest, da mora v rodni kajži napraviti prostor peterim drugim

otrokom svojih staršev. Vdana vera v bivanje, kakršno je. Dobra volja živeti, kot živi drenov grm ali vol, vse žive dni vprežen v jarem. Nič misliti, kaj je to, biti živ človek, toda upati, da boš srečal žensko, ki ti bo družica za vselej, prebiti se do trohe lastnega imetja, roditi svoje otroke in riti naprej kot rudar, ki ga v rovu zasuje do vratu. Veseliti se tu pa tam belega kruha ter dogodkov ob krstih in ohcetih, peljati se z lojtrskim vozom, okrašenim z barvastimi pankeljci, ob hripavem vrisku in žalni pesmi na vojaški nabor, hoditi v mesto na glavarstvo, tožiti se s sosedom zaradi meje, izpiti kdaj pa kdaj liter kislega vina, zaslužiti za davke in odplačevati dolg, stopiti ob nedeljah do fare in enkrat jeseni k žegnanju, — pa komaj še kaj in že ti bodo leta odtekla. Zraven garati na krčevinah, moliti zoper točo, napravljati drva v jesenski hosti, možiti vrsto hčera in šteti ubožno doto, — to ti je grižljaj z imenom življenje, če boš marljiv, pošten in leta dolgo vdan hlapec hmeljniškega gospoda, sudetskega Nemca Huga Wamboldta. Lahko pa se tudi vdaš pijači, nehaš delati, povežeš beraško culo in se potepeš, staromodni eksistencialist, na dolgo pot iz kraja v kraj, ušiv, lačen, premražen, od psov oblajan in od otrok zasmehovan, na zapečke odrinjen in objokujoč lastno modrost in lastni ponos, ki kajpak ne štejeta v registru klerikalnih in liberalnih sociologov.

Če je kje kakšna sreča, potlej je Franc imel srečo, da so zanj odpadle te vrste dileme. Tako kot zanj, so odpadle za vso njegovo generacijo.

*

Gospodje in gospe, slovenska inteligenca, prečastita duhovščina, blagorodni narodni voditelji, naša vrla armada — prišel je zgodovinski trenutek preizkušnje, ko moramo kot en mož braniti kralja in domovino...

Toliko zanosnih besed, kolikor velikonočnih pisanic spomladi 1941. Ali jim bodo kos, tem pogumnim narodnjakom, Hitlerjevi tanki in strmoglavci, ki so dotlej pregazili pol Evrope?

Preden je bila obrana gnjat in preden je v nosu jenjal ščemeti hren, so zamrle velikolepne domoljubne parole v votlinah časa. Stoletja negovana čedna lastnost, imenovana lojalnost, je spet enkrat okitila kranjsko deželo, njeno prestolnico in »narodno vodstvo«. Ključi škrtajo v vratih vrtnih ograj, pripravljene skrinjice z dragocenostmi izginjajo v dobra skrivališča. »Kaj pravite, kolega?« šeleste telefonske žice. »Samo mirno, kolega, brez panike, lojalno...« se vrača v mnogih inačicah isti odgovor. Sodi masti in vreče sladkorja se kopičijo v shrambah. Mi ne bomo prvi umrli od lakote. Vdor množic v vojaška skladišča. Plenjenje. Kje so divizije vrle armade? V civilnih oblekah, na begu posamič in v skupinah, čez drn in strn. Generali brez epolet. Vozila brez bencina. Peta kolona v akciji. Gestapo, kulturbund, strici, darila, hitre podkupnine, zveze. Varujte se posesti slehernega orožja. Delegacije v Celje, delegacije na Vrhniko, tajne misije, vse v imenu mirne ljubljanske pokrajine, dobrodošlica visokemu komisarju, zmagovitemu italijanskemu orožju, firerju. Zastavni sardinski grenadirji, tak, ženske, dekleta, dame pomežiknite jim. Cerkveni služabniki, mašujte za zmago črnih in rjavih srajc.

Želodec se obrača delavcu v Saturnusu, čevljarju na Mestnem trgu, premikaču kretnic na kolodvoru. Vlačuga, bela Ljubljana, prostitutka, ki se je pustila klicati za domovino. So trenutki in preobrati, ko sleherni topoumni malomeščan, sleherni neosveščeni lumpenproletarec, sleherni siromak, ki mu je edina življenjska modrost nagonska lajna samoohra-

nitve, pravim, so taki trenutki, ko vsi ti skočijo iz kože ter postanejo veliki in plemeniti. Očitno pa ni takih trenutkov za določeno zvrst pokvarjenega buržuja, če se količkaj trese za oblast in premoženje.

Dolga ljubljanska vas je pomladi 1941 razkazovala celo panoramo, celo revijo te usedline. Ko bi kje bil kak bog, bi si ne mogel kaj, da ne bi vrgel nanjo žvepla in ognja.

Naturni krik po ravnotežju je pretresel vse dobro in človeško v ljudstvu. To ravnotežje ni moglo biti v ničemer drugem kot v elementarnem uporu. Skrajnost vladajoče nečlovečnosti, ki se je v najkarakternejših črtah razodela ob vdoru fašistov in se še stopnjevala štiri leta, se je srečala s čudno usodo. Čudna se zdi ta usoda morda zato, ker je v spopadu sčasoma bledel neposredni povod upora in se je vsa njegova sila bolj in bolj osredotočila na samo prabitno vzročnost sramotne situacije. Bolj kot dejanja je uporni človek zasovražil lastnosti buržujske sodrge; grabežljivost, brezdušno koristolovstvo, strah, ki se ni ognil najsramotnejšega prostituiranja in je poteptal vse človeške norme poštenja, ostudno neskropulaznost, pripravljeno storiti vse za očuvanje lastnih koristi. Upor proti zavojevalcem je bolj in bolj dopolnjeval spomin na dnine v Gruberjevem kanalu, na prodane kmečke domove, na rubež, na vlažna stanovanja v barakah, na umiranje porodnic in novorojencev, na propadle štrajke ... Spomin, desetletja zatrt po sili življenjske vztrajnosti, spomin, dušen z aresti in streli Orjune, spomin, rastoč iz močvirij neosveščenosti, nedomišljenosti, prilagodljivega oportunizma, izvirajočega iz slabosti posameznika, spomin, desetletja tleč, toda neorganiziran in nenegovan, ta spomin se je sprostil kot energija atoma in spričo njegove sprostitve je celo boj proti Hitlerju izgubil prvinsko težo.

*

Grad Hmeljnik je videl v stoletjih marsikaj. Najbrž je bliže, pozorneje občutil rapirje roparskih vitezov, cepce upornih kmetov, luteranske homatije in turške vpade kot razkroj kraljevine Jugoslavije. Delavec Franc na hmeljniškem posestvu je bil preveč zaposlen z vsakdanjimi opravki, da bi kdo ve koliko mislil na ubeglega kralja in na karabinjerje, pohajkujoče v soseščini.

Misel. Z mislijo je tudi čustvo. Oboje se prepleta, vije, gnete in obrača. Franc je bil to spomlad večkrat doma, v Bogneči vasi blizu Trebelna, pri mami, bratu in sestrah. Potrtost doma, potrtost med sosedi. Čigavi smo sploh, mar laški? Ali se bomo zdaj učili nov jezik? Jezik tehle zelencev, ki kure kradejo? Mi, slovenski ljudje.

Franc je srečal Milana Majcna. »K nam boš prišel,« mu je dejal Milan, »k partizanom v gozd. Zdrav si, močan, puško boš dobil, pa po fašistih. Ugonobiti nas hočejo.«

Franc, preudaren fant, je šel z Milanom pogledat v mokronoške gozdove. Tam je videl prve partizane, mokronoško četo. Domov se je vrnil poln prečudnih vtisov.

Nenavadna sila ga je gnala in pritiskala, naj zapusti Hmeljnik in kmečko delo, pa naj se pridruži onim pogumnim ljudem. Zakaj so le šli v gozd? Zakaj so šli Milan Majcen in ostali? Dan na dan je misel pritiskala v njem in dasiprav ni našel pravega odgovora nanjo, je vendar čutil, da so ti možje vredni spoštovanja.

»Neusmiljen boj okupatorju,« so dejali. »Neusmiljen boj za pravice delavcev in kmetov.« Kaj so to pravice delavcev in kmetov? On, Franc, je kmet; kakšne so njegove pravice? Ali mu daje te pravice hmeljniški gospod?

Franc je premišljal o svojem življenju. Kaj je on? Hlapec. Streči mora na sleherni gospodarjev mig. Izpolniti mora vsak ukaz. In kaj dobi za to? Da, res, kaj vendar dobi? Kos kruha, denarja komaj za obleko. Ali se bo tako lahko sploh kdaj osamosvojil? Težko verjetno. Ampak, ali ni njegova pravica, ustvariti si dom? To pravico imajo vsi ljudje.

To in še marsikaj je odkril Franc, ko je razmišljal o svojem obisku pri partizanih. Že je postal terenec. Spomladi, spomladi bo za gotovo šel v gozd.

Sneg je še ležal marca na Velikem vrhu. ko je dolenjska partizanska četa dobila novega borca — dvaindvajsetletnega Franca Kreseta. Komandir Dule Švara, komisar Nace Majcen, Urban Dermastia, Velko Bravničar, Marko Belin, Tone Pirjevec in vsi drugi tovariši so na prvi pogled vzljubili fanta kratkih črnih las in iskrih oči, dečka z dobrim srcem. Vzljubili so njegovo prostodušnost, predvsem pa pogum, ki ni imel meja, saj je rasel naravnost iz občudujoče vere v partizane in njihov boj. Franc je bil prevzet od čustva enakosti, ki ga dotlej ni poznal, tu pa je kraljevalo in pirovalo z ogromno močjo. Doktorji, intelektualci, delavci, kmetje, vsi so sprejeli njega, hmeljniškega hlapca, Franca Kreseta iz Bogneče vasi za sebi enakega. Za to zavest enakosti — zdaj je šele čutil, kako jo je bil pogrešal — bi ta fant magari pri priči umrl.

Bila je to spet ena izmed stotisočih variant, ki jo je življenje, ta neprekosljivi romansier, začelo pisati na vseobsežno temo: človek in revolucija. Novi horizonti. Nova kvaliteta živega. Renesansa razuma in čustvenih vzgibov. Pojem boja, akcije in ustvarjalnosti, razpet čez množico, daleč čez obseg in doseg individualističnih monopolov. Religija bratstva ne glede na raso in narodnost in socialni položaj. Religija človečnosti na najvišjo potenco, tja do anarhičnih razmerij, do neskončnosti.

Tako morda je občutil svoj prihod v partizane dolenjski kmečki sin Franc Krese. Spontano, kot bi ne moglo biti prav nikakor drugače, je dobil partizansko ime Čoban. S častjo in ponosom je odnesel to ime skozi revolucijsko vihro.

*

Fašizem kolje kot sestradan volk. Ovra, gestapo, SS, bela in plava garda pustošijo. Turobne kolone preseljencev in internirancev izginjajo v Srbijo, v Gonars, na Rab, v Jesenovac, Dachau, Auschwitz... Ljudstvo jekleni, Ljubljana je v uporu, Ljubljana postaja nov organizem; v samoohranitvenem boju se vse bolj krči število potuhnjencev, egoistov in strahopetcev. Na zidovih kriče napisi: OF. Revolucija orje. Partizanski duh prodira v siva pročelja in stara ostrešja, na cestah padajo izdajalci pod kroglami VOS.

Vse bolj osamljeni so nekdanji narodni voditelji; tresejo se v smrtnem objemu z okupatorjem, tišče glave v pesek kot neumne ptice in samotolažeče prebirajo vesti o zmagah bele garde v lastnih časopisih. Razmišljajo o begu kamorkoli na zapad, tajni kurirji odnašajo vrednosti v švicarske banke.

Rušijo se piramide buržujske oblasti. Prihaja mlado pokolenje, v tečajih premaknjeni svet. Ne razumejo vsega tega industrialci, rentniki, mešetarji z ljudsko krvjo in znojem, menedžerji strank in katoliške akcije. V bodočem svetu enakosti in vseljudskega ustvarjanja zanje ni več prostora. Oni niso več ljudstvo niti vodniki ljudstva, ampak kategorija brez tal in brez možnosti obstanka.

*

Čoban je v boju iz dneva v dan. Čoban, neustrašni mitraljezec, obveščevalec, preganjalec zloglasnega štajerskega bataljona. Čoban, vodja jurišev, mladi komunist.

Prihaja z Gubčevo brigado, z Dolenjskim odredom, s 15. divizijo. Čoban, komandant drugega bataljona Gubčeve brigade juriša na Žužemberk, razorožuje italijanske soldate ob kapitulaciji in vodi v boj 14. brigado. Odtlej gre njegova pot vse do Glavnega štaba slovenske partizanske vojske, kjer je pomočnik v obveščevalnem centru, nato v Ziherlovo partijsko šolo na Rogu, v obveščevalni center VII. korpusa in spet nazaj v drago Gubčevo brigado, kjer je zdaj načelnik štaba.

Neverjetna partizanska kariera hmeljniškega hlapca.

Spomladi 1944 gre s slovensko mladinsko delegacijo v Drvar, na II. kongres USAOJ. Tu prvič vidi maršala ter najvišje voditelje AVNOJ in vojske. Po vrnitvi gre z Gubčevo rušit Štampetov most, sredi poletja pa kot komandant 12. brigade sodeluje pri napadu na Bosiljevo onkraj Kolpe.

Usodni strel ga zadene 29. julija pri vasi Sela Šumberk, ko drži zasedo z bataljonom in trinajstimi šarci.

Proti zasedi se bliža kolona devet sto Nemcev in belogardistov. Čoban veli borcem, naj spuste sovražnika v neposredno bližino. Na daljavo petnajst, dvajset metrov šele vžgo šarci po sovražniku. Grozovit preplah padajočih, paničen beg, nato Nemci urede vrste, jurišajo, spet beže in spet jurišajo. Zaman. Partizani odbijejo napade in Nemci se umaknejo na položaje kakšnih dve sto metrov, potem, ko so pustili na bojišču 47 mrtvih, nad 70 pa je bilo ranjenih. Partizani niso izgubili nobenega moža.

V opoju zmage je Franc neprevíden.

»Pridite po šarce,« vpije in maha sovražniku. »Saj so bili včasih vaši! Tegale smo vam vzeli na Bosiljevem.«

»Tegale so nam dali Angleži,« vpije Jerič kraj njega.

»Tegale pa Rusi,« kriči nek mitraljezec.

V tišino odjekne strel. Čoban začuti v nogi pekočo bolečino. Pade kot posekan hrast.

Borci ga odnesejo za položaj. Rana je nevarna. V bolnico mora. Spravijo ga čez Šmihel v Zgornji Hrastnik na Rogu.

Po hudi zastrupitvi mu mora doktor Milčinski čez dvanajst dni odrezati nogo.

Ko bi ostal doma ali na Hmeljniku, bi morda brez nezgode prebil dolgo vojno. Toda zdaj, ko je bil partizan, je Čoban vedel, da bi z obema nogama ostal neskončno revnejši. Ostal bi hlapec.

Nikoli ni potožil nad izgubo. Jasnega čela je prebiral pisma, ki so mu jih vsak dan pošiljali mladi tovariši iz brigade. V pismih so ga bodrili in mu sporočali, kako tekmujejo v uničevanju fašistov, v kulturnem delu in v mojstrstvu orožja. »Dobili smo prehodno zastavico,« so pisali. »Komaj čakamo, da prideš nazaj med nas.« S pismi so mu vsak dan pošiljali tudi cigarete, ki so si jih pritrgali. Poslali so mu celo pecivo.

LUKA TOMANOVIĆ: **BREZ NABOJA,** bronza, 1952

»Nikoli več ne bom jurišal z vami . . .« samo ta grenka misel je Čobana včasih obšla ob prebiranju pisem.

Čeprav se ni vrnil k tovarišem v brigado, je ostal v duhu z njimi do osvoboditve. Ostanek vojne je preživel v Bariju, v invalidskem domu »Alta mura«. V štabu baze si je poiskal kup opravil in kaj kmalu pokazal, da je lahko človek prav tako dragocen, čeprav ima eno samo nogo.

Partizanska zgodba Franca Kreseta-Čobana, kot se kaže v teh najbolj grobih obrisih, je značilna, saj je v vsej svoji posebnosti podobna tisočerim drugim. Njene prvine karakterizirajo lastnosti in odločitve posameznika ter skoznje vrednost vsega ljudstva. Svetal pogum, ki ga je rodilo osveščenje, globoko tovarištvo, segajoče do zadušitve primarne človeške sebičnosti, podreditev skupnemu cilju in neomajna vera v ta cilj, etična premočrtnost, ki ji ni izvir premišljajoče tehtanje, ampak spontano občutje, v klasičnem žargonu imenovano: vest.

Množično hoteno samožrtvovanje — to je bila ta borba z orjaškimi silami starega sveta.

*

Dvajset let pozneje, onstran trpljenja in zmage. Onstran osvoboditve izpod Hitlerjevega škornja, onstran morja zastav, cvetja, objemanja mater s sinovi, onkraj vkorakanja v staro drago prestolnico, ki je zdaj resnična matica, očiščena v lastni krvi in štiriletnem junaštvu.

Obnova porušenih domačij. Kot kratek dan minevajo leta v gradnji, načrtih. Elektrarne, daljnovodi, žice, držeče v hribovske vasi. Naselja, nove tovarne, ceste, železnice, silen delovni zamah svobodnega ljudstva. Zraven gradnja lastne države, oblasti, odnosov navznoter in navzven.

Dvajset let pozneje.

Vsakdanjost svobode, vsakdanjost po prazničnih veličastjih, rutina ur in tednov in dogajanj in miru; življenje, gledano z ostrine trenutka; neupoštevanje verižnosti med pojavi, zgolj bežen pogled v današnji dan.

Tegobe zadrug in zadružnih kooperantov. Farme, kmetijski kombinati bleščečih struktur, traktorji in kombajni na njivah, gore umetnih gnojil. Visoke cene mesa in žita. Nizke plače kmetijskih delavcev. Žičnice, kilometri novih cest v gozdnih zakladnicah. Tečaji za sekače, motorne žage, televizorji za gozdarje. Zakoni, instrumenti, določbe, davčni vijak. Zadrževanje proizvodnje, tržne kolobocije. Zadružni domovi, moderne nove šole v vaseh, večerni tečaji za kmečke ženske, stanovanja s kopalnicami na državnih posestvih, marsikje drugod težavni življenjski pogoji.

Tisočeri novi proizvodi socialistične industrije. Proizvodi na veliko, proizvodi slabe kakovosti. Reke industrijskih delavcev tečejo v tovarne. Sestanki, debate, delavski sveti, ekonomske enote, samoupravljanje. Klavrni začetki ekonomske računice. Planiranje, dolgoročno in kratkoročno, delitev dohodka. Nizke plače industrijskih delavcev. Naprezanje produktivnosti tu z večjim, tam z manjšim obsegom. Ogromne investicije. Politične tovarne v slabo razvitih komunah. Preklinjanje bančnega sistema, nizki obratni krediti, ozka grla. Delavke v zdravstvenih posvetovalnicah, na porodniških dopustih. Letovanja delavskih družin, sindikalni izleti. Prizadevanje, dokopati se do deviz in z njimi do reprodukcijskega materiala. Izvažanje po vsej sili. Predlogi za racionalizacije. Bloki, delavska

naselja, zelenice, delavska univerza. Snovanje, napor, morje težav in napak, pa vendar pot, pot naprej k boljšemu življenju.

Ljubljana, džungla motorizacije. Središče republike. Labirint uradov, pisarn, birojev, organizacij. Shajališče zborov, kongresov, sestankov, konferenc. Prizorišče naporov, kako popraviti urbanistične grehe preteklosti. Mesto parkov, alej, zelenic, otroških igrišč, pasaž, vzornih naselij, marketov in supermarketov, podvozov, parkirnih prostorov, v višino prehitevajočih se stolpnic in nebotičnikov. Mesto socialističnih trgovcev, zastopnikov in industrijskih predstavništev iz vseh republik. Mesto z novim Litostrojem.

Kraj, ki mu je revolucija odprla možnosti za nove angažmaje vseh vrst. Domicil širokopoteznih znanstvenikov, asistentov, kabinetnih inženirjev, kemikov, atomskih fizikov; torišče izučenih in diplomiranih igralcev, slikarjev, kiparjev, godbenikov, pesnikov, kritikov in vsestranskih literatov z monopolom. Pribežališče uspevajočih ljudi z dežele, ambicioznih reformatorjev, predlagateljev, nadzornikov, izvedencev, izumiteljev. Mesto z znamenitim študentovskim naseljem in kozmopolitskimi stremljenji, turistični babilon z dragimi hoteli, festivali in modno hišo, središče z zadostnim številom huliganov in prostitutk. Meka kombinatorjev, gostinskih eksperimentatorjev, psihologov, ekonomskih filozofov in filozofskih ekonomistov.

Točka, da bi se je razveselil sodobni Swiftov popotnik.

In še: mesto nasprotij. Mesto hišnih zabav, a obenem nabito polnih kavarn, gostiln in barov ter pivskega hrušča. Mesto s horo legalis in mnogimi semaforji, strogimi prometnimi predpisi in z ogromnim številom prometnih nesreč. Kraj z mnogoštevilnimi družinskimi avtomobili enotnega tipa, a brez nadomestnih delov za te avtomobile. Kraj z ustrezno opremljenimi servisi za popravljanje avtomobilov, toda hkrati skoraj brez veščih mehaničnih mojstrov. Mesto z obrati družbene prehrane in s servisi stanovanjskih skupnosti, hkrati pa s cvetočo privatno obrtjo, ki jo ob proizvodnji gumbov, modrčkov in kravat povzdigujejo zlasti falirani študentje ...

Svoboda, svoboda, pot v socializem.

Kje je družbeni idejni rezon, kje vredni podtekst tega kaotičnega svobodoljubja, svobodomiselstva in sproščenega bivanja? Rezon tiči v razvoju in razvojni veri množic; te grade in ustvarjajo ne glede na pogreške in na posmeh tako imenovanega zrelejšega sveta, ne glede na sočasne izgube, ki jih terjajo lahkomiselnost, zaletavost in neznanje. Ideal teh množic ni nemški gospodarski čudež, ni enkratna ekspanzija, s kakršno se lahko zadovolji utrujen evropski duh. Tak discipliniran umetelni vzpon nosi klico smrti že v samem sebi. Beseda socializem pomeni več. Pomeni napore, tveganja, nedokončnost v gradnji, neprekinjeno izpopolnjevanje zamišljene, a nedosežne popolnosti.

To vedeti, pomeni vse razumeti — pomeni razumeti devizne dolgove, cene, slabo kvaliteto proizvodnje, birokracijo in vse drugo. Vse to bo umrlo, kot je prišlo, da bi napravilo prostor čemu drugemu, s čimer spet ne bomo zadovoljni. Poglavitno je, da vemo pot in cilj poti; vse manj bo pomembno, kaj bomo srečevali.

Dvajset let po koncu boja množice razločno vidijo svoj cilj. Ves razloček je v tem, da ga pred revolucijo niso niti videle niti poznale.

Narodni heroj Čoban je zdaj v nekdanjem Cekinovem gradu. Tam urejuje muzej Narodne osvoboditve. Njegovo srce je tam: med skrbno shranjenimi zastavami udarnih brigad, med podobami junakov revolucije, med razstavljenimi pištolami in bluzami komandantov, med glasbili partizanskih godb, med tiskanimi in ciklostiranimi dokumenti upora.

Volja pravega partizana in dobra proteza — pa je 45-letni korenjak do kraja porazil nesrečno usodo.

Čoban oživlja spomine na boj. Bogneča vas, rodni dom, ljubljena mati — zdaj ji je skoraj 70 let. Bila je najboljša mati vseh partizanov. Vselej jih je sprejela pod streho, delila je z njimi zadnji kos kruha, sušila jih je, jim prevezovala rane, delila tolažbo in pogum.

Eden najlepših dni je bil zanj, ko ga je Bravničar junija 1942 sprejel v Partijo. »Kako gledaš na komuniste?«, samo to ga je vprašal. »Kako naj bi gledal nanje, če so taki junaki kot Šercer in Šlander,« je odgovoril Čoban in dodal: »Tudi jaz hočem biti tak.«

Spominja se 15-letnega kurirja Janezka, v XII. brigadi. Ko je prišlo sporočilo v Birčno vas, da hočejo Nemci prodreti v Belo krajino, je Čoban pohitel h Koroški vasi, da bi si ogledal položaj. Ko je prišel tja, je bil Janezek že prispel. Vso pot je moral teči, da je prehitel komandanta. Na vprašanje, zakaj je tu, je fantič odvrnil: »Skrbelo me je zate. Kaj bi bilo z nami, če bi se tebi kaj zgodilo!« Nikoli ne bo Čoban pozabil ljubezni tega kurirja.

Povratek prek Like s kongresa USAOJ. Skrb za Tita, ko so že v Liki zvedeli za drvarski desant. Pot skozi goreče liške vasi, srečanja s hrvaškimi partizani, pečat bratstva na teh srečanjih. Pohod prek zasnežene Plješivice, pet dni brez hrane, taborjenje v kotanji, tuljenje volkov vsenaokrog. Zbeg liških ljudi na Plješivici, trpljenje in heroizem žena, starcev, otrok ...

Tekmovanje mladincev v čast kongresa ... Srečko, miner, počaka na cesti »Tigra«, potegne vrvico in vrže tank v zrak. Kastelic iz Gubčeve razbije z mitraljezom nemško kolono. Abolner odnese iz najhujšega ognja ranjenega komandanta. Trinajstletni Papić pod Trško goro spusti sovražnika v bližino petnajst metrov in useka po njem z mitraljezom. Grum iz dvanajste ustavi kamion in pobije 25 sovražnikov, brata Ambrožič iz Šercerjeve na juriš zavzameta več sovražnih bunkerjev ...

Spomini so živi, nikoli ne bodo zbledeli. Senca je v njih, nekaj kot domotožje. Kot bi narodni heroj želel, da ne bi nikoli minili tisti časi.

Pa le za trenutek; veter pometa prve odpadle liste v tivolskih drevoredih. Mladež vrvi na športnih igriščih. Tu je sedanjost, polna odgovornosti, dela, skrbi.

»Kako gledate borci na današnji čas, zdaj, po dveh desetletjih?«

Čoban je zamišljen, črni gosti brki so mu povešeni. Razmišlja trenutek, dva, nato spreleti njegova lica vedrina.

»Nikogar ne poznam,« pravi, »ki bi kadarkoli in v kateremkoli času hvalil svojo sedanjost. Ko pa mine nekaj let, ko se človek ogleda nazaj, je vselej zadovoljen in srečen, če vidi, da je delal in delo opravil. Mislim, da se bomo tudi teh sedanjih težavnih let s ponosom spominjali.«

»Pa so vsi partizani takšnega mišljenja?«

»Mislim, da vsi, čeprav mnogi prihajajo k meni in tožijo: glej, Čoban, takole se mi godi, tako delajo z mano na občini. Ko pokramljava o starih

dneh, se potolaži in pozabi na brige. Pravzaprav ni prišel po kaj drugega kot po tovariško besedo, po stisk partizanske roke. Čez pol ure odide veder, nasmejan, zadovoljen.«

»Veliko je govora o pozabljenih borcih, o borcih, ki žive revno in nesrečno . . .«

»Veliko se govori in veliko tega je tudi res, čeprav mislim, da se je zadnja leta marsikaj spremenilo in predrugačilo borcem v prid. Odkar smo na vladi ustanovili posebno komisijo, ki naj pregleda razmere borcev, si obetamo, da se bo položaj še popravil. Pri stanju, kakršno je, mislim, bi morala združenja borcev po občinah imeti tesnejše stike s skupščinami. Doslej so zlasti krajevni činitelji pogosto zanemarjali razne možnosti, ker so se preveč zanašali na golo zakonodajo, storili pa so za borce malo ali nič. Pri skrbi za borce je bilo tudi premalo načrtnosti. Dostikrat je bilo na razpolago zadosti sredstev, pa so jih nepravilno izkoristili. Marsikdaj so bili borci žrtve krajevne samovolje in osebne krivičnosti. Treba bo marsikaj urediti. Predvsem morajo borci dobiti popolno zdravstveno zavarovanje, ne glede na to, če so šli v partizane po italijanski kapitulaciji. Mejni datum 9. IX. 1943 bi moral že enkrat odpasti. Saj je bilo veliko mladih ljudi, ki so šli v partizane kasneje, pa so v hribih izgubili zdravje. Treba se je tudi prikopati do vsakoletnih sistematičnih zdravstvenih pregledov za borce. Nadaljnja stvar je šolanje. Tudi tu so pogosto ostale možnosti neizkoriščene, zlasti na kmetih, pa tudi v podjetjih. Zelo dober zgled, kako velja streči tej stvari, je dala Iskra. Prva leta po vojni je bilo storjenih veliko kadrovskih napak. Partizane z nepopolno šolo so rinili v razne pisarne, tam pa je mnoge izmed njih neznanje strlo za leta in leta. Delo naše komisije bo torej zlasti v tem, da bomo analitično ugotovili vse probleme ter mobilizirali za reševanje problemov vse krajevne, občinske, okrajne in republiške faktorje.«

Čoban se je razgovoril o najglobljih skrbeh svojega srca.

Ljudje so šli v partizane, da so rešili življenje sebi in eksistenco narodu, šli so, kot piše v čitankah, v boj za narodnostno in ekonomsko svobodo. Nihče ni šel zato, da bi si v hribih prislužil penzion. Večina si je prislužila revmo, jetiko in nebroj drugih bolezni. Jurišali so na bunkerje, izgubljali noge in roke, dobivali strahotne rane, na tisoče jih je padlo. Vprašanje osnovne etike v naši družbi bi moralo biti, da omogočimo vsem tem ljudem, in zares vsem, človeka vredno starost. Ni napak, če se spomnimo, kaj smo bili pred revolucijo in kaj smo zdaj, dvajset let pozneje. Samo na žrtvah teh ljudi lahko gradimo, tvegamo, omahujemo, poskušamo, delamo napake, z eno besedo, samo na žrtvah padlih in teh, ki so še živi, zidamo svojo gmotno blaginjo, svoje nove odnose, naš socializem.

Partizanski borci niso preužitkarji revolucije — omogočimo jim, da bodo enakopravni graditelji, ali pa vsaj ljudje z dostojnim pokojem.

V tem čustvovanju je bolj kot v čemerkoli spričevalo zorenja in zrelosti naše družbe.

VLADIMIR KAVČIČ:

O vrednotenju literature s tematiko NOB

IDEOLOŠKA KOMISIJA CK ZK SLOVENIJE JE NA ENI SVOJIH ZADNJIH SEJ, KI SO JI PRISOSTVOVALI TUDI NEKATERI TOVARIŠI IZ UREDNIŠTEV ČASOPISOV, REVIJ IN ZALOŽB, RAZPRAVLJALA O LITERATURI S TEMATIKO NOB. NAMEN SEJE JE BIL, SPROŽITI ŠIRŠO RAZPRAVO O VPRAŠANJIH V ZVEZI S TO LITERATURO. UREDNIŠTVO REVIJE »BOREC« SE JE ODLOČILO, DA OBJAVI S TE SEJE NAJPREJ RAZPRAVO TOVARIŠA VLADIMIRJA KAVČIČA, UREDNIKA V ZAVODU »BOREC«, V NADALJNJIH ŠTEVILKAH PA PRISPEVKE DRUGIH TOVARIŠEV, KI SE ZANIMAJO ZA LITERATURO S TEMATIKO NOB.

Od številnih vprašanj, ki jih poraja literatura o NOB, bom najprej načel odnos literarne kritike do teh del. Literatura o NOB je nov fenomen, s katerim se naši slavistično izobraženi kritiki v svojem študiju niso srečali. Literarna teorija na tem področju pogosto ostaja brez moči in ne more adekvatno pristopiti k novemu fenomenu. To velja deloma tudi za »umetniško« literaturo, vendar je tam situacija lažja, kar ima ta literatura bogato tradicijo, bogato tradicijo pa ima tudi teorija, ki se je ukvarjala s to literaturo. Slovenska literarna kritika nima sodobnega znanstvenega pristopa, ker je marksistična estetika šele v povojih. Mislim, da lahko trdim, da ima vsaka umetnost svojega družbenega nosilca, tako kot vsaka druga človekova dejavnost. Če se ji hočemo približati, jo moramo znanstveno preanalizirati z vseh aspektov in šele potem lahko postavimo sintetična stališča, kriterije. Naša literarna in umetniška kritika ne more o številnih pojavih v umetnosti spregovoriti nič bistvenega. Tako tudi ne o literaturi NOB. Poglejmo samo sestavo slovenskih literarnih kritikov — to so slavistično izobraženi ljudje s predvojno ali povojno univerzo. Ti ljudje so prežeti z literarnimi teorijami in kriteriji, ki so se prenesle k nam iz zahodnega sveta, iz tradicije, in niso na konici sodobnega evropskega teoretičnega dogajanja. Slovenska kritika je pogosto imela nekoliko odklonilen odnos do literature NOB. Ta odnos je bil značilen tudi za slovenske založbe, saj vemo, da je takoj po vojni izšlo veliko teh del, nato

pa je nastopilo obdobje, ko so se slovenske založbe teh del branile; predvsem zaradi ustaljenih kriterijev, ker ta dela niso bili romani, povesti ali tradicionalni spomini. Nastopilo je obdobje, ko so slovenske založbe izdale malo te literature. To so upravičevale tudi z dejstvi, da obstaja med bralci odpor do literature z vojno tematiko. Odpor je bil tudi do neprofesionalnih piscev. Revolucija in povojni čas sta sprostila ogromno energije tudi na tem področju, pojavili so se pisci, ki so polpismeni in polizobraženi in o literarni zgodovini nič ne vedo, pisci, ki niso nikoli brali Balzaca, če so ga pa, so ga slabo razumeli; a imajo pristna osebna doživetja in čutijo potrebo, da ta doživetja izpovedo. Odpor do teh piscev smo opazili tudi med profesionalnimi kulturnimi krogi. Upam si trditi, da so v naši družbi in naši kulturi nasploh, njeni nosilci in kriteriji še vedno meščanski, kot pred vojno, da imajo svojega družbenega nosilca, kateremu služijo.

Dejstvo je, da je v Ljubljani in v Sloveniji v času od 1955. do 1959. leta izšlo malo del s tematiko o NOB. Založba Borec je bila ustanovljena prav zato, da izda čimveč literature s to tematiko, ne glede na to, ali so to romani, spomini, pričevanja, dnevniki itd. Zavedati se moramo, da je bil ustanovljen zavod Borec zato, da bi zadovoljeval potrebe organizacije ZB, potrebe širšega zaledja, ker jim niso zadostile druge založbe.

Medtem se je situacija v Sloveniji bistveno spremenila, v praksi so bili zlomljeni kriteriji, ki so bili ovira izdajanju te literature in tiskati so jo začele v večji meri tudi druge založbe. Borec izda letno okrog 50.000 izvodov knjig in jih približno toliko tudi proda, Kurirček izhaja v nakladi 37.000 izvodov, časopis TV-15 ima več kot 50.000 naročnikov, revija Borec izhaja v nakladi 6000 izvodov, zavod Borec in njegova mladinska sekcija sta prodala v enem letu okoli 130.000 izvodov mladinske literature s tematiko NOB, in tu je še vojaška literatura, ki izhaja v 40.000 izvodih. Vse to ima svojega realnega kupca. Ta literatura je »komercialna«, rentabilna z majhnimi izjemami in korekturami. Vsa ta dejavnost ima svojo realno bazo, svojega realnega odjemalca, naročnika.

Če bi analizirali te naročnike, bi videli, da so to bivši borci, člani ZB, katerih je v Sloveniji 150.000, rezervni oficirji, potomci bivših borcev itd., ki so zainteresirani, da se seznanijo s tem, kar so doživeli njihovi starši, da se seznanijo s tem, kar se je dogajalo v njihovem kraju in kar je bistveno za njihovo zgodovino in zgodovino vsega naroda. Interes publike ugotavljamo tudi po bralcih knjig. Na osnovi ankete Zavoda za proučevanje šolstva smo ugotovili, da je partizanska tematika v osnovnih šolah med najbolj branimi knjigami, na drugem mestu, torej takoj za pravljicami. Literatura s tematiko druge svetovne vojne je v vseh ljubljanskih knjižnicah na prvem mestu. Na osnovi tega lahko rečemo, čeprav še nimamo teoretičnih raziskav o tem, da ta literatura zadovoljuje določene specifične, kulturne in moralne potrebe mladine, da je akcijska, dostopna, enostavna in lahko nadomesti kavbojke, s to razliko, da izhaja iz naših razmer, stališč, obravnava naše ljudi, da ima določeno nacionalno in moralno idejno težo, ki je literarna plaža nima ali pa jo ima zelo majhno mero. Ta literatura je s stališča kulturno političnega poslanstva zelo pomembna. V teh delih nastopajo preprosti ljudje, ki so pokazali izredne človeške lastnosti in dejanja. Ta literatura, najsi je še tako okorno pisana, je izpoved revolucionarno preobraženih delavcev, kmetov in inteligence, je nacionalno vzgojna in informativna. Ta literatura vzbuja občutek odgovornosti do nacionalne skupnosti, krepi nacionalna čustva. Seveda to

nacionalno čustvo ni brez problematike, saj večkrat vidimo, da je še vedno ovira za določene skupne akcije. Mislim, da je naše nacionalno čustvo premalo negovano, da naši pedagogi in šolstvo puščajo velike luknje v svojih učnih programih. Del teh pomanjkljivosti zadovoljuje tudi literatura NOB. Mislim, da ima nacionalno čustvo danes in bo imelo tudi v prihodnje svoje ekonomske vzroke in posledice, mislim, da nacionalno čustvo tudi danes ni brez svoje funkcije do inozemstva. Naj navedem nekaj podatkov: Jugoslavija ima v Švici 700 inženirjev, na Švedskem 450 zdravnikov, v Zahodni Nemčiji je okrog 20.000 Slovencev, od katerih je večje število kvalificiranih delavcev, katere bi potrebovali doma in za katerih izobrazbo je dala naša družba veliko sredstev. Tudi iz teh razlogov je potrebno gojiti nacionalna čustva, in literatura s tematiko NOB jih pomaga krepiti.

Preberem na stotine rokopisov bivših borcev, tudi tistih, ki svojih sposobnosti niso posebno razvili; to pisanje je pogosto tako nerodno, da te od branja boli glava, vmes pa najdeš tudi globoke osebne izpovedi, ki najzahtevnejšemu intelektualcu lahko vzbude marsikatero vprašanje.

Z literaturo NOB dobivamo prvič v slovenski zgodovini vojaško zgodovino. Na domačih primerih se lahko nova generacija vzgaja za obrambo domovine. Obrambna vzgoja je še kljub vsem prizadevanjem za miroljubno koeksistenco del vzgoje mladega človeka, in tudi v Sloveniji se ji moramo posvetiti.

Na osnovi vseh teh dejstev sem mnenja, da literatura o NOB že takšna, kakršna je, bolj ali manj zadovoljuje interese bralcev in tistih, ki so sodelovali v revoluciji. Ne mislim reči, da je ta literatura brez problemov; nekaj teh problemov izhaja iz specifičnosti zgodovinskega obdobja, na katerega se navezuje. Danes smo slišali, da se od pisca zahteva, da je pošten in zgodovinsko točen, vendar v konkretnih primerih vse te zahteve dobijo zelo specifično vsebino. Iz objektivnih in subjektivnih vzrokov ni enostavno do vseh potankosti proučiti in interpretirati, kar se je dogajalo. Tisti, ki delajo v založbah, vedo, da nastopajo tudi subjektivne ovire, da prideš do določenih problemov, ko ugledne politične ali vojaške osebnosti ovirajo avtentično interpretacijo določenega dogajanja in ne puste objaviti določenih stvari, vsaj ne, dokler so živi.

Ljudje, ki so doživeli iste stvari, pišejo o istih dogodkih z različnih aspektov. Pogosto je problematično, kaj razumeti pod zgodovinsko točnostjo. Na zavodu Borec smo pričakovali, da nam bodo pri ugotavljanju zgodovinske točnosti pomagali specializirani zgodovinarji iz Instituta za zgodovino delavskega gibanja, pokazalo pa se je, da tudi znanstvena preciznost in točnost ni vedno adekvatna, ker zgodovinar izhaja iz dokumentov; so pa primeri, da obstaja o isti stvari več dokumentov; dalje je treba dokumente presojati z neko mero kritičnosti, kajti kadar se govori o vojaških uspehih, se rado pretirava, kaj rado se zamolči pomanjkljivosti, in jasno je, da tudi sovražni dokumenti ne morejo točno pokazati vseh dejstev in s svojega stališča marsikaj preinterpretirajo. Osebni zapiski včasih nasprotujejo dokumentom in se vprašanje zgodovinske točnosti in avtorjeve poštenosti, ko je že bilo omenjeno, zastavlja z vso resnostjo.

S stališča pedagogike se postavlja vprašanje, kako mladini prikazovati borca NOV. Vidimo, da ga pisci idealizirajo, da ljudje dobivajo elemente pravljičnosti; vprašanje črno-bele tehnike je bilo že omenjeno.

MLADEN VEŽA:
ILUSTRACIJA

Vojna je res črno-bela, pogosto je bila v svojih emocijah izrazito črnobela. Treba je pretehtati, če je to nekomu samo izgovor, da lahko določene stvari odkloni. Vidimo, da tudi poskusi psihološko kompleksnega prikazovanja, ki jih je slovenska literarna kritika pri nas že afirmirala, niso neproblematični — npr. roman M. Bora je dobil od naših kulturnih institucij vrsto nagrad, toda s stališča psiholoških analiz ta roman ni neproblematičen. Za mene je namreč velik problem, kako prikazovati udeleženca NOB, partizana. Če ga bomo mlademu človeku in sploh javnosti prikazali po njegovi zunanji strani, po njegovih akcijah, se bo zlasti pri mladini zgodilo, da bo njegov odnos do te problematike tak, kot ga ima do kavbojk in detektivk. Mladi bodo to literaturo požirali do svojega 15. leta, potem pa jim ne bo več zadoščala in se bodo od nje poslovili kot od Karla Maya in segali po bolj poglobljenem čtivu.

Vprašanje je tudi, ali v tej literaturi pisati izključno samo o pozitivnih straneh ali tudi o krivih poteh, padcih, oklevanjih itd. So ljudje, ki trdijo, da je bilo v tej revoluciji vse jasno, pozitivno. Gledano s človeškega stališča, to najbrž ne drži, in po mojem mnenju se človekova veličina nič ne zmanjša, če prikažemo tudi njegove bolečine in padce.

Na velik del teh vprašanj bi morali odgovoriti tudi naši literarni kritiki, vendar zaradi svoje nerazvitosti ne morejo in tega od njih niti ne smemo pričakovati oziroma to lahko pričakujemo šele kasneje, če bomo kaj investirali za vzgojo te kritike, za formiranje znanstvene kritike. Samo po sebi tudi na tem področju ne bo nič nastalo.

V zvezi z izdajanjem literature s tematiko NOB se pojavljajo tudi organizacijski problemi. Tu mislim predvsem na problem kadrov v založbah. Za prebiranje tekstov ne zadostuje samo splošna izobrazba, ampak tudi strokovna. Tisti, ki delamo v založbah, pa iz leta v leto ugotavljamo, da nimamo možnosti, da bi se poglobili v posamezne stvari. Moja delovna obveza je prebrati določeno število knjig in čas mi ne dopušča, da bi se poglabljal v problematiko, ki jo neka knjiga obravnava. Nekaj rutine se dobi s prakso, vendar mislim, da bo treba za strokovno vzgojo založniških kadrov, zlasti na tem področju, čimprej nekaj storiti. Od Instituta za zgodovino delavskega gibanja ne moremo pričakovati, da nam bo stalno nudil svojo strokovno pomoč, ker ima Institut svoje delovne načrte in svoje delovne obveznosti in ne more sodelovati pri realizaciji planov založb. Mislim, da bi pozitivno vplivalo na kvaliteto in proučevanje te literature, če bi to literaturo koncentrirali pri eni založbi in za to specializirali nekaj ljudi. Ti bi imeli možnost presoditi, kaj izdati prej, kaj kasneje, kaj koordinirati, kaj odkloniti. To sedaj pogosto ni mogoče, ker je koordinacija med založbami pomanjkljiva in prav tako tudi kriterij za izdajo. Delo ena založba odkloni, druga tiska, razlogi pa so lahko zelo različni.

Poseben problem je cena te knjige. Tematika NOB ima svoje realno zaledje, vendar mislim, da so to predvsem sloji z nižjimi osebnimi prejemki, ki so pa osebno zelo zainteresirani za to branje. Cena knjig je pogosto taka, da so jim knjige nedostopne. Nekaj več bi morali storiti tudi za pocenitev teh knjig.

Slovenska kritika bi lahko primerjala izrazito literarna dela s tematiko NOB z našo literarno zgodovino ali literarno zgodovino drugih narodov in v njih razvijala vse tiste kriterije za vrednotenje, ki so v literarni kritiki in teoriji sploh možni. Tudi na tem področju — ob poskusih in realizaciji del M. Bora, Janeza Potrča, Miška Kranjca — slovenska kritika ni dala adekvatnih odgovorov. Mislim, da je to odraz realnega stanja. Če bi vztrajali na teh vprašanjih, bi odpadli taki nesporazumi, kot je bil npr. spor med Mejakom in Grabeljškom. Moje osebno mnenje takrat je bilo, da bi bilo za nas zanimivo, če bi se ta diskusija razvijala naprej in bi se tako bolj približali tistim kritičnim točkam, za katere smo vsi zainteresirani. Mnenja sem, da moramo literaturo NOB vrednotiti znotraj tega kompleksa, znotraj nje same, da si moramo prizadevati, da jo čimveč tiskamo, ker je to enkraten zgodovinski pojav, za katerega so ljudje zainteresirani in ima svojo pozitivno funkcijo z idejnega in moralnega stališča. Mislim, da enotna merila za vse te stvari s stališča literarne kritike niso možna, dokler ne bomo imeli marksistično znanstvene estetike, to pa je še stvar daljne prihodnosti, ne samo naše. Predlagam vrednotenje te literature znotraj nje same; tiskati jo v čim večji meri; po možnosti koncentrirati pri eni založbi ali pa doseči večjo koordinacijo med založbami.

Zaradi tega, ker v naši kulturi, v zgornjih plasteh te kulture vladajo meščanski kriteriji in merila, katerih nosilec je določen sloj, imamo še celo vrsto socialnih piscev, pisateljev in pesnikov iz medvojnega časa — Čufarja, Roba, Jarca —, ki še niso doživeli celotnih izdaj svojih del in sodijo v kompleks priprav za revolucijo in kulturni boj, piscev, ki so v svojem času imeli svojega realnega družbenega nosilca, in imamo še vrsto drugih stvari, ki jih je treba tiskati, afirmirati v slovenski javnosti in soočiti z vsem tem, kar že obstaja.

Če sem govoril, da bi morali to literaturo presojati znotraj nje same, sem mislil tako, da bi pač najboljše iz tega kompleksa tudi publicirali. S tem nisem mislil, da jo je treba ločevati od druge literature, ker to tudi ni mogoče. Problem vraščanja je bolj kompliciran — kot si nekateri diskutanti glede na to, kar so rekli, predstavljajo — prav zaradi tega, ker je vprašanje kriterijev še vedno zelo problematično. Literatura NOB se v splošno kulturno dediščino vrašča predvsem z imeni; če bi napisal tekst nekdo, ki ni znan, je vprašanje, če bi imel tak odmev v kulturnih krogih, kot ga je imel.

Slišali smo, da umetniška literatura brez dvoma sodi v vse založbe. Več načrtnega dela s to problematiko bi koristilo sami literaturi. Tudi čisto umetniška literatura ne more mimo nekaterih meritornih zgodovinskih dejstev in raznih malenkosti, ki tudi kvarijo celoten vtis. Specializirane založbe za to dejavnost imajo Čehi, Bolgari, Vzhodni Nemci, Rusi in to prav zato, da bi tej dejavnosti zagotovili večjo kvaliteto. Tu smo slišali izraženo željo, da bi po 20 letih lahko imeli več sintetičnih prikazov iz NOB. Lepo bi bilo, če bi jih imeli, vendar jih nimamo in še ne kaže, da bi jih imeli. Inštitut za zgodovino delavskega gibanja bo revolucijo restavriral v desetih letih, ljudje ki so to revolucijo vodili in v njej sodelovali, pa umirajo dan za dnem. Zato mislim, da je objavljanje osebnih spominov in gradiva, ki ga nekateri imenujejo mešano gradivo, kljub temu dragoceno, čeprav ga ni mogoče uvrstiti v nobeno od sedaj veljavnih literarnih kategorij. Če pogledamo s stališča prihodnosti, bodo ljudje tudi v »mešanih delih« spoznali duha dobe in prizadevanja posameznikov. Ko govorimo o vsej tej problematiki, ne morem mimo primera, ki sem ga večkrat navedel. Vsa kulturna javnost se strinja, da je roman Vojna in mir veliko delo in znano je, da je to delo Tolstoj napisal petdeset let po Napoleonu, da se je Tolstoj rodil po Napoleonovem pohodu v Rusijo; da se je moral seznaniti, preden je začel pisati, s številnimi podrobnostmi in dejstvi tedanjega časa. Preštudirati je moral na stotine člankov, knjig, monografij, spominov, kajti tako delo lahko nastane na osnovi široko zasnovanega gradiva, ki je imelo zgodovinske pretenzije, dostikrat pa tudi osebno spominski značaj.

Naša situacija je v nekem smislu specifična, ima dosti podobnosti z drugimi zgodovinskimi obdobji in je prav, če se danes zavzamemo za kvaliteto objavljenega gradiva. Računati pa je treba, da ljudi, ki pišejo o NOB, ni veliko, da v glavnem pišejo samo tisti, ki so v revoluciji sodelovali; teh je vsako leto manj in jih je treba spodbuditi k pisanju, če hočemo iz tega zgodovinskega obdobja, katero smatramo za pomembno, čimveč ohraniti.

Sem za to, da zavzemamo jasna stališča do obravnavanih problemov. Mnenja sem, da predstavljamo konkretnega družbenega nosilca problematike in literature, ki je iz te problematike nastala. Mi se ne zavzemamo za poseben položaj te literature, ampak za njen enakopravni odnos do drugih zvrsti literature, ker je literatura NOB, vsaj po naši presoji, bila dostikrat neadekvatno vrednotena. Mislim, da smo se kot predstavniki določene zgodovinske situacije in določenega sloja, v katerem delujemo in hočemo delovati z jasno zgodovinsko nalogo in perspektivo, dolžni boriti za afirmacijo te literature in njen enakopravni status.

Letošnje Kajuhove nagrade

Žirija za letošnje Kajuhove nagrade je dobila v oceno 18 literarnih del, troje memoarsko dokumentarnih in 5 likovnih.

Žirija je nagradila z II. nagrado dokumentarno delo Lada Ambrožiča-Novljana »Brigade plačujejo svoj dolg« ter pesniško zbirko Lojzeta Krakarja »Spomenik padlim«. Tretje nagrade pa so dobili Nada Gaborovič za novelo »Seženj do neba«, Venceslav Winkler za povest »Šesti mora ostati«, Lojze Šmit za pesniško zbirko »Lirika časa« in Dane Debič za delo »Balada o modri svetlobi«. Člani žirije so bili: Franček Mirtič (predsednik), Tone Ferenc, Vladimir Kavčič, Vladimir Lakovič, Zdenko Roter, Tone Seliškar, Melita Stele, Milko Štolfa, Edo Turnher in Mitja Vošnjak.

Obe deli, ki sta dobili II. nagrado, zaslužita, da o njih napišemo nekaj več. *Lado Ambrožič-Novljan,* med vojno vojaški funkcionar, ki ga srečamo vsepovsod po Sloveniji na odgovornih položajih, je na podlagi lastnih osebnih izkušenj in zbranega gradiva napisal študijo o odločilnem razdobju NOV v Sloveniji. Pri tem pa ne opisuje samo poteka bojev, temveč kot udeleženec, voditelj in vojaški strokovnjak tudi ocenjuje posamezna razdobja in dogodke. Doslej je pri nas proučevanje NOB hodilo vse preveč po dveh poteh. Ena se je naslanjala samo na dokumente in na registriranje le-teh, druga pa samo na golo vojaško in teoretično plat. Ambrožič je obe poti uspešno združil in napisal celovit prikaz vojaške dejavnosti naših brigad. S tem je tudi dal potrebni poudarek vojaški akciji v našem osvobodilnem boju, ki smo jo doslej marsikdaj podcenjevali in se je pri zgodovinski obdelavi izogibali.

Lojze Krakar je doživel podobno kot tisoči njegovih vrstnikov v mladosti hude preizkušnje. Iz novomeške gimnazije so ga odgnali v italijanska, od tam pa po kapitulaciji Italije v nemška taborišča. Doživetja v le-teh, zlasti v Buchenwaldu, so ga spodbudila, da je napisal že mnogo pesmi o njih. Krakar je že znan pesnik z velikimi izkušnjami in izpopolnjeno izrazno močjo.

Tudi III. nagrajena dela so po svoje zanimiva in pomenijo vsako zase več ali manj novost tako v snovi, ki jo opisujejo kot tudi v načinu opisovanja. *Nada Gaborovič* je dobila nagrado za novelo »Seženj do neba«. V njej je obdelala usodo dveh nasprotnikov, partizana in belogardista. Partizan se zateče v podzemsko votlino, zasleduje ga belogardist, toda oba ostaneta v votlini in partizanu ovira rešitev samo preozka luknja na površje zemlje. Skoznjo gleda dnevno luč in počasi umre. Pisateljica je uporabila dosledno moderen način podajanja z obširnimi psihološkimi analizami obeh glavnih nosilcev dejanja ter simboli, ki ponazarjajo družbene probleme.

Jože Šmit v svoji pesniški zbirki »Lirika časa« uporablja rimano besedo za izpoved svojih občutij v zvezi z vojno in okoli nje. V ozadju vseh podob, prenesenih v njegove pesmi, zasledimo vpliv vojne na duševnost mladega človeka, ki dozoreva na njenih valovih v intimnem smislu, pa tudi svetovno-nazorsko.

Naš znani mladinski pisatelj *Venceslav Winkler* je v povesti »Šesti mora ostati« opisal dogajanje med vojno v neki slovenski vasi. Iz opisa dogodkov bo bralec zlahka ugotovil, da Winkler dobro pozna dogajanje med NOV na vasi in sploh vaško življenje. Posebej pa dobro pozna mladostnike in otroke, saj je bil pred vojno učitelj, pa tudi pozneje se je stalno ukvarjal z mladino. Njegovo delo je pisano poljudno in preprosto, brez simbolov in modernih prijemov, zato ga bodo nedvomno radi brali vsi tisti, ki jim ni preveč do modernih oblik, ampak imajo rajši preprostejše branje.

Dane Debič, ki je tudi doslej že napisal več del, je dobil nagrado za delo »Balada o modri svetlobi«. Podobno kot Šmit in Gaborovičeva je tudi Debič posegel po modernem načinu podajanja snovi s podrobnejšo analizo duševnosti svojih junakov in se posluževal simbolov. Upodobil pa je generacijo, ki je preživela vojno in je ta pustila v njej tako globoke rane in temne usedline, da se le s težavo vživlja v novo, mirnodobno življenje.

GASTON G. CHARLET:

KONEC KAZNILNICE V SNEGU

LETOS JE BIL KONČNO USPOSOBLJEN ZA PROMET PREDOR POD LJUBELJEM, KI SO GA MED ZADNJO VOJNO PREBILI POLITIČNI INTERNIRANCI. ONDI JE BILA NAMREČ PODRUŽNICA MAUTHAUSENA, »KAZNILNICA V SNEGU«, KAKOR JO JE IMENOVAL V SVOJI KNJIGI FRANCOZ GASTON G. CHARLET. IZ TE KNJIGE JE »BOREC« ŽE PRINESEL DVA ODLOMKA V PREJŠNJIH LETNIKIH; ZDAJ PA OBJAVLJAMO ŠE POGLAVJE, KI GOVORI O ZADNJIH DNEH LJUBELJSKEGA TABORIŠČA IN O POTI INTERNIRANCEV V SVOBODO.

Februar in marec leta 1945 sta se nam zdela neskončno dolga. Sneg, ki ga ni hotelo biti konec, je še naprej oklepal naše delovne skupine in slabil še zadnjo misel na našo telesno vzdržljivost. Pri vsem tem pa so bili zmanjšani že tako skromni dnevni obroki hrane, ker je v prevozih zavladala zmeda po vsej spodnji Avstriji. Nenehni bombni napadi na železniške in cestne objekte so sicer zbujali v naših srcih nade, vendar pa so hkrati zakrivili, da smo postali še bolj potrti. Nikdar prej nismo bili tako blizu rešitvi in vendar je bila to za nas najhujša preizkušnja.

Po nekih civilistih, ki so bili povezani s partizani, smo zvedeli, da Hitlerjeve armade niso več kos položaju in da so utrpele hude poraze. Toda ti vse preveč fragmentarni podatki, ki so že od ljudi na prostem prišli po zakasnelih poročilih, niso zadostovali, da bi z njihovo pomočjo lahko predvideli skorajšnji razplet. Prvo obvestilo, ki smo ga dobili, ni bilo za nas nobena uteha. Neko delovno skupino, sestavljeno iz tovarišev, ki so prišli iz razpuščenega severnega taborišča, so poslali v Tržič, da bi tam gradili utrdbe. Med esesovci iz spremstva je bil tudi neki Zimmermann, ki je bil v stiku z jugoslovanskim osvobodilnim gibanjem. Ta je konec aprila javil predstavnikom Titove oblasti, da je komandant prejel iz Mauthausena navodila za pokončanje nas vseh. Ukaz, o katerega resničnosti bi se lahko prepričali kasneje, je veljal za vsa koncentracijska taborišča v rajhu. Izdal ga je Himmler. To je potrjevalo tisto, kar so nam že tolikokrat rekli: Nihče se ne bo živ vrnil domov. Zimmermann je pojasnil, da nas bodo pobili dan ali dva prej, ko bi esesovci morali zapustiti taborišče. Odvedli nas bodo v predor, z eksplozijo bodo zasuli oba vhoda, zatem pa bodo z drugimi detonatorji sprostili plin, ki nas bo zadušil vse do zadnjega. Odgovorne člane taboriščne organizacije Narodne fronte so o tem obvestili tovariši iz zunanjega oddelka. Novico pa so le-ti zadržali zase,

da ne bi povzročili panike; koristila jim je pri nadaljnjem poteku dogodkov.

Od tedaj je vse potekalo v pospešenem, skorajda filmskem ritmu. Na žalost smo bili igralci mi sami, na pol prisiljeni, na pol prostovoljni.

Najprej smo dočakali, da so večino esesovcev zamenjali z dokaj priletnimi vojaki »Wehrmachta«. Za to zamenjavo sta morala obstajati dva vzroka: izpopolniti so morali vrzeli, ki so nastale zaradi vojaških porazov hkrati pa je bilo treba odstraniti s prizorišča zločinov razbojniške ječarje z mrtvaško glavo. Nekaterim med njimi je to prišlo prav, kakor bomo videli pozneje. Sicer pa je tistim v naših vrstah, ki so bili seznanjeni s skrivnostjo Himmlerjevega programa o kolektivnem uničenju ujetnikov, tedaj postalo nekako laže pri srcu. Vedeli smo, da bi to lahko uresničili z esesovci, vtem ko bi zadeva postala bolj problematična pri mobiliziranih očancih, ki so jih nadomestili. Kmalu zatem smo zvedeli, da se je nameri moral odpovedati tudi komandant, ker njegov mali štab ni privolil v pokol. Glavni vzrok njihovemu sklepu je seveda bilo svarilo partizanov, ki so ga sporočili vojaštvu. Rečeno je bilo, da se niti ena vojaška oseba, pa naj bo oficir ali vojak, ne bo mogla izogniti povračilnemu ukrepu, če bodo pobili jetnike. V potrditev te grožnje so Titovi ljudje že več dni prej zasedli položaje po vrhovih nad taboriščem. Čeprav jih ni bilo videti, smo jih pa slišali, posebno ponoči. Tu pa tam so zaregljali rafali iz strojnic, da je odmevalo po dolini. Bili so prisotni na vseh koncih pogorja, tako na severu kot na jugu ter na vzhodu in zahodu. Ultimat torej ni bil zaman. Zato so v štabu raje molčali. Vendar smo zašli v drugo nevarnost.

Bilo je prvega maja. Disciplina je vidno popustila. Ostajali smo v taborišču, kjer smo opravljali le notranja dela. Na cesti čez prelaz, ki smo jo tolikokrat merili s svojimi trudnimi koraki, je zavladala nenavadna živahnost. Oddelki vojaštva s kolonami avtomobilov in oklopnih vozil so se v največji naglici vračali z jadranske obale nazaj proti Avstriji, da bi izpolnili vrzeli, ki so jih povzročili zavezniki na italijansko avstrijskem bojišču. Ponoči nismo mogli spati zaradi neznosnega ropota težkih vozil. No, zato smo se prav radi odpovedali nočnemu počitku.

Tretjega maja so se vojakom pridružili še civilisti. Oddelek naših, ki je bil pred tem premeščen v Tržič, se je vrnil v taborišče. Hkrati z njimi so poslali tudi Jugoslovane, ki so bili osumljeni sodelovanja s partizani. Zapor v malem mestu ni bil dovolj varen. Ti so nam prinesli zadnje vesti. Švabi so se umikali na vseh koncih: Na vzhodu so bili Rusi že pred Gradcem, na zahodu pa so Angleži napredovali čez Tirolsko.

Četrtega maja so aretirali in zaprli zaradi izdajstva esesovca Zimmermanna, ki je razkril partizanom načrt o pokolu v taborišču. Nameravali so ga brez sodbe obesiti v teku naslednjih oseminštiridesetih ur, toda ponoči jim je ušel.

Petega maja je vseh pet blokovskih vodij, ki so bili naši najbolj neusmiljeni mučitelji, prešlo skupaj s kapoji v esesovski del taborišča, kjer so se preoblekli v uniforme »Volkssturma«. Bili smo jih rešeni. Sklenili smo, da bo vsaka baraka izbrala starešino, ki bo skrbel za disciplino in delil hrano. Tajna organizacija je prišla na dan in prevzela oblast. To je bilo potrebno, saj je bilo med sedemsto jetniki tudi nekaj takih, ki jim nismo smeli zaupati. V vsakem taborišču so namreč tudi garjeve ovce. Iz previdnosti smo jim morali že vnaprej preprečiti vsakršno pobudo.

Šestega maja se je pripravila za odhod četa planinskih žandarjev, ki so taborili na drugi strani ceste. Naši čuvarji so postajali živčni. Stražarska služba pri vhodu je bila zanemarjena. Za stražarje v opazovalnicah je bil bolj zanimiv vrvež na cesti št. 333 kot dogajanje v ogradi za bodečo žico. Komandant sam je pripravljal svoje kovčke. Konec se je naglo bližal, toda prenagliti se še nismo hoteli. V okolici je mrgolelo vojaščine in neorganiziran pobeg bi pomenil hudo norost.

Naposled je napočilo jutro sedmega maja. Ob osmih je bilo sonce že visoko na nebu in obetal se nam je prekrasen dan. Raztreseni po skupinicah smo se greli in uživali v brezdelju. Od časa do časa je čisto nizko priletelo izvidniško letalo. Preletavalo je dolge kolone, ki so se pomikale po cesti, trenutno še v obe smeri. Ko smo posrebali juho, so nas obvestili, da moramo pripraviti odeje, ker bomo krenili na pot. Vsakdo je izbral najboljšo.

Odhod! Prišel je dolgo pričakovani trenutek, ko bi morali noreti od veselja. Bili smo nepopisno srečni, toda veselje nam je grenila zaskrbljenost. Pretekle izkušnje so nas drago stale. Dvoličnost naših ječarjev nas je izučila, da jim nismo mogli zaupati v nobenem primeru. Kakšno presenečenje so nam pripravili za konec? Kakšno past so nam nastavili pred vrnitvijo v svobodo? Ali je to, kar nas čaka onkraj vrhov, zares svoboda?

Predstavniki Narodne fronte so se zbrali h kratkemu posvetu: Tambon, Pasquier, Colin, Bombardier in še nekateri. S sklepom niso zavlačevali. Dva od njih bosta šla kot delegata k poveljniku, da se skupaj pogovorijo glede odhoda. Zahtevala bosta jamstva za pot. Kako čudno so se obrnili dogodki! Kdo bi si mislil osem dni prej, da se bomo tako kmalu pogajali v enakovrednem položaju s človekom, ki je po mili volji razpolagal z življenji naše uboge črede in nam tolikokrat napovedoval neusmiljen konec? Usoda rada pripravi presenečenje.

Delegacija je bila sprejeta. Po enournem razpravljanju je dosegla, kar je zahtevala. Bolnikov ne bomo odpeljali. Janouk, češki zdravnik, bo ostal z njimi, dokler ne bo moč rekvirirati vozil, ki bi jih prepeljala v Tržič. Jugoslovanske tovariše, ki so jih pripeljali zadnje dni, bodo spustili takoj, glede prevoza pa naj si pomagajo sami, saj so skoraj doma. Drugi bomo odpotovali ob 17. uri. Vsak bo prejel hlebček kruha in nekaj konzerv. Dali nam bodo tudi spremstvo, sestavljeno izključno iz nedavno došlih vojakov »Wehrmachta«, da bi bili zavarovani pred morebitnimi napadi umikajoče se vojske. Odšli bomo proti severu, v Avstrijo, vojski naših osvoboditeljev naproti.

Naši vodje so razpravljali, ali naj gremo skozi predor — naš predor — ali pa čez Ljubelj, da bi se izognili morebitni pasti. Vijugasta cesta čez prelaz pa je pomenila sedem odvečnih kilometrov poti. Množica civilnih beguncev in vojakov se je medtem prerivala skozi 1700 metrov dolgi predor. Ta je onemogočala zasedo, ki so jo bili svoj čas predvideli v smislu Himmlerjevih navodil. Šli bomo torej po najkrajši poti.

*

Naša kolona se je premaknila kmalu po sedemnajsti uri. Dvojna taborišča vrata so se odprla zadnjikrat; nikdar več se ne bodo zaprla za nami. Nas je na stotine, v spremstvu pa je štirideset vojakov. Razlika med nami in njimi je le v tem, da imajo puške in opasače. Korakamo v nepravilnih vrstah. Kje je nekdanja disciplina?

Poveljnik se je zaprl v svojo sobo. Pripravlja zadnje svežnje. Predstavljamo si njegovo jezo in strah; gotovo je zelen kot uniforma na njem.

Prehodili smo že kakšnih dvesto metrov, ko sta zaplapolali kot po čudežu nad našimi vrstami francoska in poljska zastava. Sešiti sta bili iz kosov blaga in za silo pritrjeni na palico. Zdelo se nam je, da izzivata dolino, ki smo v njej skoraj dve neskončni leti morali prestajati toliko trpljenja. Naši spremljevalci so stopali mrko in molče, ne da bi ugovarjali. Tokrat so morali oni uravnavati svoje korake po naših. Bili so poraženci, malo manj kot naši ujetniki.

Šli smo že mimo cestarjeve hiše. Okna so bila zaprta in lepih nageljnov ni bilo več. Barvaste šipe na oknih kapelice so bile razbite. Na gradbišču so bile tirnice natrpane z vagončki, ki so opravili svojo nalogo. Sam predor je bil videti kot žrelo prazgodovinske pošasti. Vanj so izginjali od napora izmučeni vojaki, mnogi brez orožja. Med njimi so se gnetli kmetje, ki so nosili velike cule. Nekateri so čepeli na vozovih, v katere je bila vprežena sopihajoča živina. Ob porazu lahko vidiš kjerkoli po svetu enake prizore.

Prišli smo v temo. Pomagali smo si s plamenicami in karbidnimi svetilkami, ki smo jih pobrali pri vhodu, kamor smo jih spravljali, ko smo še kopali. Bila je nepopisna zmeda. Tu pa tam je stal tovornjak, ki ga povodenj ljudi ni pustila naprej. Njegovi žarometi so bili videti kot oči velikanske živali z nevidnim trupom. Počasi smo lezli naprej. Držali smo se za roke, da se ne bi razšli v pritiskajoči množici, ki nam je bila tuja v vsakem pogledu. Potem se je začela svetlikati pred nami bela točka. Postajala je vse večja in večja, dokler nas ni oblila spet dnevna svetloba. Bili smo pod nebom Koroške.

Iz stotin grl je zadonela Marseljeza. To je bilo slovo predoru, v katerem smo garali v mrazu in vročini, dobivali batine in gledali, kako tovariši padajo od utrujenosti in tulijo od bolečin. Zapeli smo jo iz vsega srca; še tisti, ki so bili izčrpani skoraj do kraja, so pritegnili s svojimi hripavimi glasovi. Spuščali smo se po avstrijski strani ceste št. 333, med gozdovi in pašniki. Ob straneh so počivale enote vojske na umiku. Ko smo šli mimo esesovcev, smo slišali psovke. Slabo bi bilo za nas, če jih ne bi pogled na naše spremstvo prepričal, da smo še vedno njihovi jetniki, ki jih vodijo drugam. Z veseljem smo ugotavljali, kako bistroumni smo bili, ko smo zahtevali ta simbolični okvir. Seveda smo iz previdnosti za nekaj časa prikrili svoje narodne simbole. Vsi problemi še niso bili rešeni.

Ob sedmih zvečer smo se nekoliko odpočili. Tistim, ki so jim grobo obdelane cokle ožulile noge, smo morali dovoliti, da si pohlade rane v bistrem potočku. Nato je kolona spet stopala dalje. Šli smo počasi, saj smo bili vsi utrujeni. Ob devetih je bila že noč. Korakali smo še kar naprej. Zdelo se nam je, da še nismo dovolj daleč od mučilnice. Toda opolnoči smo se le odločili za taborjenje. Cesta teče tam po naseljeni dolini. Na levi in desni strani je po nekaj hiš, kjer ni bilo nikogar. Polegli smo okoli poslopij, v zavetju žive meje, kar po travi, se udobno zleknili in zavili v odeje. V tem naravnem zavetju smo se hoteli kljub nočni vlagi oddahniti v krepilnem snu. Vendar nam je bilo še to preprečeno. Iznenada so odjeknili streli. Z višin na levi in na desni strani so streljali partizani. Merili so na cesto iznad in izpod kraja, kjer smo se nastanili. Na nas niso

FOTO JERALA: SPOMENIK INTERNIRANCEM V PODLJUBELJU

streljali, ker so nas zakrivale hiše, sicer pa kdo ve, kako bi bilo, saj jih ni nihče obvestil o naši navzočnosti. Hoteli so zaustaviti premikanje kolon, ki se je še vedno nadaljevalo v obe smeri. Prav dobro smo pogodili, da smo se odločili za počitek na tako prikladnem mestu.

Rafali iz mitraljezov so se naglo menjavali z bolj zamolklim pokanjem pušk. Svetleči izstrelki so risali po nebu raznobarvne krivulje. Prizor je bil veličasten in hkrati vznemirjajoč. Končalo se je v sivini novega dne.

Spet smo povili svoje odeje. Okopali smo se, da bi pregnali otrplost, ki jo je povzročil hlad ranega jutra v naših udih. Ko smo se zbrali ob robu ceste in se prešteli, da ne bi koga pozabili, smo opazili, da nas je manj. Nekateri tovariši so odhiteli naprej, da bi prišli v stik s partizani. Odšli pa niso samo oni. Dve tretjini naših spremljevalcev sta jih posnemali, le da niso odšli v isto smer. Zbali so se morebitne poravnave računov pred končnim slovesom. Raje so nas zapustili tako nevljudno in si poiskali zanesljivejšo rešitev. Za zdaj nas to ni prav nič motilo; svoboda je morala biti tam nekje ob koncu ceste.

Samo tega konca še nismo dosegli. Prehodili smo približno deset kilometrov. Bilo je okrog sedmih zjutraj. Bližali smo se vasici, ko so iz grmovja skočili ljudje in nas začeli nagovarjati. Oblečeni so bili v kakijasto zelene uniforme, na čepicah pa jim je sijala rdeča zvezda. Bila je četa Titove vojske. Naši tovariši, ki so odšli naprej ponoči, so prispeli do glavnine njihovih oddelkov in jih obvestili o našem pohodu. Sledilo je vzklikanje in podajanje rok. Takoj so razorožili preostale vojake iz našega spremstva in jih odvedli v postojanko.

Šli smo za partizani. Na dvorišču ob šoli, ki jim je rabila za vojašnico, smo zagledali naše. Pozanimali so se bili za pot, da bi lahko varno šli naprej. To je bila za nas prava sreča! Če ne bi naleteli na partizane, bi samo nekaj kilometrov dalje zašli v nevarno past. Iz zasede v gozdu bi esesovci vžgali po nas z avtomatskim orožjem in pobili, kar bi dosegli. To nagrado za prisilno slovo nam je pripravljal poveljnik taborišča.

Zahvalili smo se vodnikom. Ob slovesu se je naša skupina zmanjšala za stopetdeset mož. Skrajni levičarji so iz navdušenja in solidarnosti sklenili ostati v vrstah Titove vojske, da bi v naslednjih tednih poravnavali račune s skupnim sovražnikom. Med njimi so bili tudi Grander, Hémery, Colin in Theeten. Podali smo si roke. Prvima dvema, ki sta mi »sovaščana«, sem obljubil, da pojdem pozdravit njune domače, če se bom vrnil pred njima. Nato smo odrinili.

Na cesti ni bilo več nobenega begunca. Po nekaj kilometrih smo na obzorju zagledali oblak belega prahu. Kmalu zatem smo razločili dolgo vrsto oklopnih vozil. Pred nami so se ustavila. Pozvali so nas, naj stopimo bliže. Vojaki so imeli na sebi kakijaste uniforme s črnimi čepicami. Bila je predhodnica angleške 8. armade, ki se je prejšnji dan prebila čez Trbiž. Pozdravili smo jih z brezmejnim navdušenjem in potem nadaljevali pot. Šli smo proti Beljaku, drugemu velikemu mestu na Koroškem, kakor so nam priporočili angleški oficirji. Toda, joj, do Beljaka je bilo še celih petindvajset kilometrov. Sonce je neusmiljeno žgalo in noge so se nam že tresle. Neki kmet, s katerim smo se za silo sporazumeli, nam je svetoval, naj gremo na železniško postajo v Podroščico, samo šest kilometrov daleč. Tam bi lahko zahtevali, da nas prepeljejo v Beljak.

Utrujenost je zmagala nad previdnostjo. Krenili smo proti Podroščici. Kmalu smo zagledali prve hiše. Bile so obljudene. Prebivalci so radovedno gledali z oken četo kaznjencev v zebrastih uniformah, nad katerimi sta plapolali dve zastavi. Na vrhu klančka smo zagledali postajno poslopje z vrsto vagonov. Še zadnji napor po klančku navzgor in bili smo na trgu pred postajo. Tedaj smo obstali kot vkopani. Pred nami je stal oddelek do zob oboroženih nemških vojakov. Tudi oni so ostrmeli ob pogledu na nekaj sto kaznjencev, ki so se otresli verig. Lahko si mislite, da nas niso gledali kdo ve kako prijazno. Posebno jih je razdražil pogled na naši zastavi. Vsula se je ploha psovk. Nekateri so nam začeli groziti z orožjem, drugi pa so stali ob protiletalskih topovih in čakali na povelja. Za nas so to bili nadvse kritični trenutki.

Louis Balsan se je spet izkazal. Gladko je govoril več jezikov in med njimi tudi nemškega. Zaprosil je za razgovor s komandantom. Prišel je nadut polkovnik, ki nas je prebadal s pogledi, ne da bi spregovoril besedico. Balsan mu je pojasnil, kaj je z nami. Esesovci so nas spustili iz taborišča. Vojaške oblasti so bile o tem obveščene in nam bi morale pomagati. Če bi bilo potrebno, nam morajo priskrbeti tudi prevoz po železnici do Beljaka. Govoril je osorno, saj je to edini način, da lahko imponiraš Švabu.

Oficir je bil osupel. Saj je tudi lahko bil, ko še ni vedel za bliskoviti prodor angleških enot — o njih je mislil, da so še daleč. Naš bistri tolmač je to opazil in da bi dosegel še večji učinek, je z roko pokazal naokrog in dejal:

»Davi so vas obkolili Angleži. Njihovi ujetniki ste.«

Nemec se je zdrznil ob tej novici.

»Vsak poskus, da bi se prebili, je brezupen,« je nadaljeval Balsan. »Ukažite moštvu, naj odloži orožje. Pomagajte nam, da se odpeljemo.«

»To je laž,« se je hripavo zadrl polkovnik. Bil je bolj presenečen kot besen.

»Če mislite, da lažem, se lahko prepričate. Telefonirajte na postajo v Beljak.«

Oficir je odšel v prometni urad. Okrog Balsana se nas je zbralo nekaj, ki smo poslušali razgovor. Napeto smo pričakovali, kaj se bo izcimilo iz tega. Čez kakšnih pet minut se je Nemec vrnil. Bil je mrtvaško bled. Na telefonski poziv mu je odgovoril angleški prometnik. Z negotovim korakom je šel mimo nas. Na obrazu se mu je poznalo, da je potrt. Tišina je postala vznemirljiva. Vojaki so čakali na povelje. Bili smo kot na trnih. Kako bo reagiral oficir, ki smo ga spravili v škripce? Ali se bo zanesel nad nami, ko je že prišel njegov konec? Nedvomno nas je več kot njih, toda oni imajo orožje, mi pa razpolagamo samo s svojimi rokami, in še te so brez moči.

Švaba je zakričal neko povelje. »Vse je v redu,« je zašepetal Balsan, ki je povelje razumel. Tišino so pretrgali žvižgi piščalke. Vojaki so se lotili dela, ne da bi se več zmenili za nas. Iz topov so pobrali neke dele, da bi jih onesposobili. Potem so se zbrali pred postajo. Čez četrt ure so bili nared. Spet je odjeknil žvižg. Četa se je napotila k oklopnemu vlaku na bližnjem tiru. Lokomotiva je bila pod polno paro. Vstopili so in vlak je takoj odpeljal proti Beljaku, zmagovalcem naproti.

Komandant ni odšel s svojim moštvom. Mi smo se razkropili po postaji in gledali za njim, kaj bo storil. Odšel je na konec glavnega perona, kjer je stal avtomobil. Iz prtljažnika je privlekel ročko z bencinom. Z njim je polil sedeže in tla vozila ter svoj plašč. Sedel je za volan, zaprl vrata in prižgal vžigalico. Buhnil je velik plamen. Preden ga je ogenj omrtvičil, si je pognal kroglo v glavo. Nepričakovani prizor nas ni kljub vsej tragiki niti malo ganil. Sežiganje na grmadi za nas ni bilo nič novega. Samo iz radovednosti so se nekateri zadržali v bližini improviziranega krematorija, v katerem se je zvijalo truplo švabskega oficirja. »Kdor z ognjem ubija, bo z ognjem pokončan.« Pred našimi očmi se je odvijalo zgolj dejanje neke vrste imanentne pravice. Kolikokrat pa smo morali prisostvovati sežiganju naših tovarišev! Zaradi enega Švaba, ki si je izbral ogenj za svoj konec, je morda na tisoče, na desettisoče nedolžnih ljudi moralo pustiti svoja trupla v požrešnih krematorijih koncentracijskih taborišč.

*

Balsan medtem ni izgubljal časa. Po telefonu je sporočil angleškemu prometniku v Beljaku, da smo v Podroščici in v kakšnem stanju smo. Za ta dan je bilo prepozno. Svetoval mu je, naj v vagonih počakamo do naslednjega jutra, ko nam bodo poslali lokomotivo. Pripravili smo se, kakor smo mogli in znali, na poslednjo noč v tej deželi. Še vedno smo se bali njene negostoljubnosti. Pred mrakom smo se umili in použili skromno večerjico. Posedli smo v majhnih skupinah in se pogovarjali o povratku v domovino. Bili smo sicer živahnejši kot po navadi, vendar naše veselje ni bilo sproščeno. Zaradi izkušenj, ki smo si jih nabrali v teh strahot polnih dveh letih, smo bili nezaupljivi. Kar nas je čakalo tisto noč, je opravičilo naše nezaupanje.

Porazdelili smo se v dolgo vrsto vagonov na tretjem tiru. Izbrali smo si seveda le tovorne vagone, da se ne bi izneverili stari navadi. Pa nam je bilo kar prav tako. Nekateri so zadremali in sanjali, kako jih objemajo svojci in jim prirejajo pantagruelsko kosilo. Kazalci na postajni uri so kazali že skoraj polnoč, ko so rafali iz brzostrelk presekali tišino. Zaslišali smo vpitje v slovenskem in nemškem jeziku. Balsan, ki tudi ni spal, je takoj razumel, za kaj gre.

»Takoj vsi dol!« so nam zavpili.

Vrata smo že prej zaprli, da nas ne bi zeblo. Skozi špranjo, ki smo jo pustili, je Balsan zagledal belogardiste. To so bili ljudje, ki so se kot Lavalova milica pri nas udinjali sovražniku. Takoj je opozoril na nevarnost tovariše v sosednjih dveh vagonih. Naročil jim je, naj dobro zapro vrata in ležejo na tla. Opozorilo je bilo bliskovito predano v ostale vagone. Ko so belogardisti uvideli, da jih ne nameravamo ubogati, so izstrelili proti nam nekaj rafalov. Toliko da nismo pustili kože v tujini tik pred osvoboditvijo.

Na srečo ni bil nihče niti ranjen. Na peronu se je šef postaje pogajal z napadalci. Ni jih bilo mnogo. Ko pa so zvedeli, da je v vagonih nekaj sto ljudi, so se začeli obotavljati. Tedaj je spet zaropotalo, a tokrat krogle niso bile namenjene nam. Belogardisti so zagledali med tiri temne postave. Mislili so, da jim naši hočejo pobegniti. Ko so jih dohiteli, so ugotovili, da so streljali na svoje nacistične pajdaše iz vasi, ki so prišli nad nas z ročnimi bombami. Ti so hoteli uprizoriti mrtvaško serenado, da bi

z njo maščevali konec svojega führerja. Enaki ptiči letijo skupaj. Obe skupini sta se sporazumeli. Razpravljali sta, kako nas pokončati, ne da bi pri tem preveč izpostavili svoje kože.

Ležali smo s trebuhom na tleh. Minute so se nam zdele neskončno dolge. Napadalci so s prvega perona še vedno velevali, naj izstopimo. Nas seveda ni bilo niti malo volja, da bi jih ubogali. Šef postaje se je prepiral z njimi. Avstrijski uslužbenec se je moral potegovati za nas, ker se je zavedal, da je Angležem znano, kje smo. Bal se je posledic, ki bi nastale, če bi pobili le nekaj naših. Minilo je še četrt ure. Kvizlingovci niso več streljali, samo zmerjali so nas še, ne da bi jih mi razumeli. V daljavi so odjeknili novi streli. Kaj se bo še zgodilo? Prijatelji ali sovražniki? Pojasnil raje nismo iskali, marveč smo mirno ležali. Nasprotniki so še nekajkrat zakleli in se umaknili. Zapustili so peron in počasi odšli v postajno poslopje, kot da bi jim bilo žal lepega plena. Slišali smo samo še nerazločne glasove in ropot motorja. Nato spet tišina. Odpeljali so se. Od vznemirjenosti nato nismo mogli zaspati.

Naposled smo srečno dočakali jutro devetega maja. Lokomotivo, ki je prišla po naš vlak, smo pozdravili kot pravcato pooseblјenje Upanja. Po dveh letih se nam je življenje zazdelo kot neka nova vrednota, ki je prej nismo poznali.

Ob devetih dopoldne. Vlak se je ustavil na postaji Beljak-Toplice. Glavno postajo so porušile leteče trdnjave, katerih eskadre smo tako občudovali ob njihovih preletih. Zagledali smo angleške uniforme. Oficirji so nas toplo sprejeli. Potem smo dobili vsak kos mila, čisto perilo in celo robce. Vsakemu so odredili ležišče in prostor za mizo. Prijazne besede so nam prijetno dele, čeprav jih nismo vselej razumeli. Bile so človeške besede in ne živalsko rjovenje. Naše verige so bile razklenjene. Vdihavali smo svobodni zrak. Noge so se nam zdele lahke kot peruti.

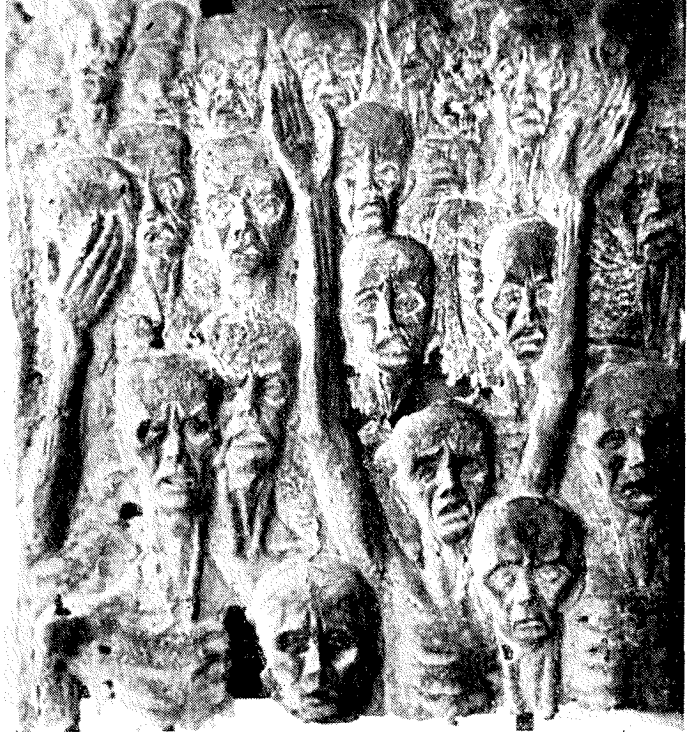
*

Pri Angležih smo ostali približno tri tedne. Večina tovarišev se je potem vrnila čez Italijo domov v Francijo. Majhna skupina pod vodstvom Louisa Balsana, v kateri sem bil tudi jaz, je prostovoljno ostala na razpolago angleški službi za ugotavljanje vojnih zločinov. Z našo pomočjo so kmalu prijeli taboriščnega poveljnika Winklerja, ki se je skrival pri svoji ljubici, in zločinskega zdravnika Ramsauerja. Zajeli so tudi nekatere izmed njunih pomagačev. Naši tovariši, ki so vstopili v Titovo vojsko, so med očiščevalnimi operacijami v gorah Slovenije polovili še nekatere. Vseh skupaj je bilo petnajst, toda le deset jih je prišlo pred vojaško sodišče v Celovcu leta 1947. Sodna obravnava je trajala nekaj tednov. Sodišče je ugotovilo resničnost obtožb. Ob razglasu sodbe pa smo kljub temu spoznali, da tudi v Celovcu zločinov nad človeštvom niso smatrali za dovolj veliko krivdo. Odveč je vsakršen komentar.

Samo v dveh primerih je bila izrečena najvišja kazen. Komandant Winkler in vodja severnega taborišča Walter Briezke sta bila obsojena na smrt, toda obešen je bil le prvi. Doktor Ramsauer, ki je ranjencem in bolnikom dajal bencinske injekcije, da ne bi nikdar ozdraveli, se je izvlekel z dosmrtno ječo. Njemu je še ostalo upanje na rešitev, toda za njegove žrtve ga ni več. Ostalih sedem so kaznovali z manjšimi zapornimi kaznimi. Na kakšno pot je zašla pravica!

Prevedel Polde Vrbovšek

S PRAZNOVANJA LETOŠNJEGA DNEVA BORCA:

V ŽIREH SO ODKRILI SPOMENIK, KI GA LAHKO UVRSTIMO MED NAJLEPŠE V SLOVENIJI. SPOMENIK JE DELO STANETA KERŽIČA (SPODAJ) — PARTIZAN, DETAJL (LEVO) — INTERNIRANCI, DETAJL (ZGORAJ). Foto Jerala

VENCESLAV WINKLER:

STARI KOZMA

TO JE ODLOMEK OZIROMA POGLAVJE IZ POVESTI VENCESLAVA WINKLERJA »ŠESTI MORA OSTATI«, KI JE DOBILA LETOS III. KAJUHOVO NAGRADO. POVEST ODLIKUJE ZLASTI KLENO OPISOVANJE PARTIZANSKIH LJUDI IN IZDAJALCEV TER ODNOSOV MED NJIMI.

Sonce sije, globel ob vodi je polna toplote in gori v spreminjajočih se barvah. Voda se je posrebrila in se lovi čez kamenje. Po kamnitih pragovih poskakujejo ptice, vztrepetavajo s krili in se spet umikajo na breg. Klemen se greje na mostovžu ter prebira pomečkane papirje.

V takem zakriči Boštjan, da prihajajo beli. Naglo popade zajčke in jih znosi na pot, Kozma pa hiti spravljat Klemena v skrivališče. Čez nekaj trenutkov se prikažejo nad globeljo ljudje s puškami in se režijo. Nerodni so in počasni, obotavljajoče se ustavijo na poti in se dobrodušno smehljajo, kakor bi prišli na obisk.

»Ali jih paseš, Boštjan?«

Nekateri pomerijo v živali kot lovci in jih gledajo grozeče, Boštjan jih preplašen zbira ter spravlja na kup. Krohotaje se pridejo bliže. Nekateri počenejo k živalim, skušajo se igrati z njimi, kakor so se v nekdanjih časih, postanejo otroško zaupni in domači. Nikamor se jim ne mudi. Tu v globeli se počutijo varne, Italijani jih ne vidijo, partizanov pa menda ni blizu. Le Mahnetov, ki je nekak vodja, mrši obrvi in govori o službi.

»Tod okoli hodijo partizani,« mrmra in se nezaupno ozira čez vodo.

»Nisem jih videl,« pravi mimogrede Boštjan, »ponoči, ponoči pa ne hodim zunaj, noč je samo za odrasle ljudi.«

»Pridejo tudi podnevi,« meni oni, »pridejo! Dobili smo sporočilo. Onstran vode so šli, bilo jih je več kot četa, skoraj nekak bataljon.«

Boštjan maje z glavo in ne trene z očmi. To se ga pravzaprav ne tiče. Skrivoma zastrmi čez vodo, kakor bi premišljeval. To so bili bržkone tisti, ki jih je slišal, ko se je vračal iz Grabna. Kdo ve, če je oče že skril Klemena? Morda pa mislijo kar mimo?

»Ali jih boste lovili?« pravi počasi.

Oči mu plešejo od človeka do človeka, ustavijo se na čevljarju Kastorčku, ki se sramežljivo skriva nekje zadaj, ošinejo Lovričkovega Janeza, ki nezaupno meri hosto onstran vode.

»Ha, saj niso zajci,« pravi eden. »Zajci bežijo. Ti pa imajo puške, boljše kot mi.«

»Take pripombe prepovedujem,« pravi Mahnetov vzvišeno. »Da ne boš mislil, da se koga bojimo, pojdemo res čez vodo. Saj se lahko vrnemo po oni strani. Ali ne?«

»Bo že prav, če ukazuješ,« skomignejo. »Predaleč nas pa ne vleci. Tam onstran je goščava in okoli Medvedje jame rado straši. Nemara se res kaka zver skriva v njej.«

Umolknejo in se odpravijo kar po lahkem kamenju nad slapovi. Puške držijo predse zaradi ravnotežja, stopajo oprezno ter se neprijetno zibljejo. Zadnji se spusti Lovričkov Janez. Obotavljajoče se približa vodi. Zdi se, da ga voda ne skrbi, bolj svet onstran nje. Hosta je tiha, drevje in grmovje se ne zgane, toda prav v tej tišini je nekaj grozečega. Nehote se ves sključi, da bi se skril za ostalimi. Iz grmovja onstran reke vzvalovi črna ptica in zapleše nad grmovjem.

»Daj jo!« zakriči nekdo. Nekaj pušk se vzdigne.

Ptica se zaziblje, zaskovika dvakrat in se potopi v hosto za Mahovnicami in spet ostane pokrajina tiha, nepremična.

»Mir!« pravi Mahnetov. »Ni treba, da bi daleč naokoli vedeli, kje smo in kaj delamo.«

»Ali so tu zmeraj sove?« vpraša tiho Lovričkov.

»Včasih,« meni Boštjan. »Pridejo in izginejo. Svoje navade imajo. Bržkone nekaj slutijo.«

»Marička, kako je to preprosto!« reče Mahnetov, ki jih vodi. Hoče čimprej v vodo. Skrivoma pogleduje v hosto. Tudi on se natihoma boji. Neumnost, da bi jih presenetili prav sredi vode! Ozre se po fantih, ta trenutek mu spodrsne in sede v vodo. Ko pada, se opre na puško, hoče se ujeti nanjo in jo nehote sproži. Vznemirijo se, če ni počilo od kod drugod, vsi obrazi zastrmijo najprej v svet onstran vode, potem drug za drugim naglo skočijo z lahkega kamenja in zabredejo v vodo. Lovijo Mahnetovega, drug za drugim zdrsnejo v valove ter preklinjajo.

»Pomagajte! Saj bom utonil!« kriči Mahnetov ter čofota po vodi. V zmedenosti se pozabi vzdigniti in opreti na orožje.

Boštjan se sprva smeje, voda sega komaj za ped čez koleno, toda strah jo poglablja. V trenutku sezuje čevlje, zaviha hlačnice in zabrede vanjo. Mahnetovega ujame malo nad tolmunom, postavi ga na noge kot otroka in ga potegne na plitvino. Tam se spet razkorači, otrese se, opre se na puško ter počasi zleze na breg. Poparjeno se ogleduje. Tako, niti čez vodo ne morejo več. Dva, trije srdito preklinjajo. Kaj, če je kdo videl? Temno gledajo Boštjana. Tale fant bo raznesel po dolini in se bodo vsi smejali. Drug za drugim lezejo iz vode, nekateri čemerni, črnogledi, drugi smehljajoči se, razposajeni. To je nekaka sprememba v življenju. Mahnetov čaka

na bregu in je v zadregi. Hoče biti kar se da vojaški in trd, toda od obleke mu curlja, počasi ga začenja zebsti.

»Fant si, da malo takih. Vzamemo te k nam, čeprav nimaš let,« hvali Boštjana in se mu skuša nasmehniti.

»Zahvalim, bom še počakal,« se obotavlja fant.

»Nemara misliš na rdeče? Lej no!«

»Saj jih ni več. Pravijo, da ste že vse pobili,« reče.

Mahnetov vzdihne in skrivoma pogleda čez vodo.

»Večino že, kakšna uš pa še grize.«

Zdi se, da ga fantje ne poslušajo. Zbirajo se v gruče in se ne menijo sami zase. Boštjan razloči pikre besede. Poveljnik je Rumeni Miklavž, Mahnetov pa je ničla, pravijo. Topotajo po vodi ter se otresajo vlage. Spet se Mahnetov ozre čez vodo. Hosta je tako vabljiva in tiha, toda zobje mu čedalje bolj šklepetajo. Zaskrbljeno reče:

»Malo bi se morali posušiti!«

To pot ga poslušajo, vsi so podobnega mnenja. Drug za drugim zavijejo v mlin. Sedem jih je. Boštjan gleda za njimi, potem premeri svet onstran vode, spravi zajce v hlev, ker so opravili svojo nalogo ter pomisli, da bi bilo prav, če bi prisluškoval. Napoti se vsakdanje brezskrbno za njimi v hišo, obsedi za vrati, gleda, kako sedajo v zapeček, dva se utaborita za mizo. Mahnetov sleče suknjič, ga ovija in suši. Kozma stoji sredi hiše, ne razloči se, ali mu gre na smeh ali se jezi. Mogočen je in zravnan, vsi kraj njega so otroci, ki jih gleda zviška, ki jih je nekoč podil z vrta — toliko, da jih opazi.

»Dobro se ti godi, Kozma,« zatrjuje Mahnetov. Ves se trese. »Niti ne melješ, živiš kar tako. Tudi stradaš ne. Nič hudega ti ni.«

»Tudi vam ne. Sprehajate se, namesto da bi delali.«

»Oho!« se oglasijo. Zdi se, da so se zbudili. Kozma zagodrnja ko star medved. Potem se zasmejejo.

»Nič se ne boj, Kozma, glej, puške smo odložili. Zdaj smo čisto navadni ljudje. Rajši kaj s Piave povej ali s Tirolov,« pravi Lovričkov.

»Tam je bila vsaj zaresna vojna,« momlja Kozma. »Tako, iz obraza v obraz. Tu pa nikdar ne veš, koga imaš pred seboj, vsi ste za pravico in resnico, zraven pa drug drugega davite.«

»Ali ti je žal tistih iz boršta?« vprašajo zasmehljivo.

»Vsakega mi je žal, tudi tebe, čeprav te ni dosti prida. Še Kastorčka, ki je postal na stara leta lovec.«

»Ti tega ne razumeš, Kozma! Dva otroka imam.«

»Da bi le tvoja otroka razumela, njima se opraviči!«

»Ne godrnjaj, mi se bomo že opravičili, kjer je treba, tebi bo pa brž-kone precej grenko. Da bi le bilo kaj kmalu vse mirno!«

Hodi med njimi in ogleduje zbegane domače obraze. Ti mislijo samo na to, kdaj bo vsega konec. Kvečjemu Mahnetov je nekoliko bahaški. Toda vse so same besede, nič zaresnega. Če bi zdajle stopil izza vrat Klemen, bi mirno vzdignili roke.

»Rajši vi kaj povejte. Kako se kaj dajejo po svetu?«

»Nam nič mar, kako je po svetu. Od tu do Ljubljane, to je ves naš svet. Poglavitno je, kako je doma, tu, kjer smo mi.«

»Tako se mi zdi, da se bo le zunaj odločilo, ali ne?«

Spogledajo se in molčijo. Dva se vzdigneta. O tem ne govorijo radi, to jih vedno vznemiri. To je strah, ki ga odrivajo nekam na kraj zavesti.

»Tvoj vnuk je v hosti. Ni prav, da sedimo tu, da veš,« pravi jezno Mahnetov.

»Posušili ste se, lahko greste,« se ujezi Kozma. »Ne mislim vas privezati. Saj za varuha ne bi bili. Ponoči bi vas bilo strah, podnevi pa še berača ne bi odgnali od hiše.«

Zasmejejo se, a še obsedijo in kadijo. Tu jim je prijetno, menijo. Tu sem ne bo nikogar. Poglavitno je, da teče čas. Potem se začno meniti o zemlji. Zdaj bi morali začeti delati, vetrovi kar pridno sušijo zemljo. Toda ne splača se. Komunisti bodo pobrali vso zemljo, razkladajo drug drugemu. Kakor se zdi, bodo prišli z nekakimi vozmi, naložili njive in jih odpeljali.

»In delali namesto tebe in Špele,« godrnja Kozma. »Ne budali! Že vi nič ne opravite, ko čakate samo na božji blagoslov, kaj šele kak mestni človek, ki še nikoli ni obrnil brazde.«

»Bo že kako, kar Simončka vprašaj, ta že ve.«

»Simonček se še ni spotil od dela, kvečjemu pri gostiji. Vsak dan trikrat se moraš preznojiti, da spoznaš, kaj je delo.«

»No, pa župnik!«

»Župnik Benedikt je zmeraj za dobroto, če ne gre iz njegovega. Drugače je pa kar dober gospodar, le premajhen gruntec ima, komaj petdeset oralov blagoslovljene zemlje — beračija!«

Začno popravljati: le pobirali bodo vse. In davkov bo nič koliko, še hujše kot doslej. No, vsekakor bodo Italijani to preprečili. Sploh pa, da se le vojna konča, potem se vrneta kralj in stara oblast.

»Italijani pa Simonček, ti bodo delili dobrote po gruntarski pameti: sebi pogačo, drugim ovsenjak, sebi kračo, drugim kosti.«

»Nekako moraš preživeti te čase,« se tolažijo. »To je vse. Tuje gospodarje imamo.«

»Ne morejo nam nič. Nas niso vprašali, če lahko pridejo, mi ne bomo njih,« se prebuja Kozma. »Že za prvo vojno nas je bilo včasih sram, ker smo prezgodaj zavrgli puške. Poznamo se od nog do glave, ne dobrote ne greha ne moreš skriti. Tam na vaškem klančku stoji znamenje, tam so pred sto leti ubili sejmarja. Koliko znamenj bodo postavili, ko bo vse to gorje končano, za prihodnjih sto let?«

Nočejo odgovoriti in obrnejo misli drugam.

»Ali fanta kaj vidiš?«

Razume jih. Od kod neki? Zmeraj je hodil nekoliko po svoje, ni pustil človeku do sebe. Nemara so vsi Glavani podobni.

Molčijo kot da so prišli vasovat in pletejo misli na dolgo nit. Ura poje enakomerno, okna se bleščijo od zadnje svetlobe, nato začno ugašati. Kozma razume neugodno občutje, ki jih prevzema. Še včeraj so se dobro poznali, pozdravljali so se in klicali drug drugega čez vrtove, danes so pa na dveh straneh. Hujša voda kot ta, ki žene mlin, je med njimi. Še včeraj bi si pomagali ob hudi uri ali če bi gorelo, danes so pripravljeni požgati drug drugemu. Potem se spomni, da so ga včasih poslušali.

»Ti si Urbančkov. Z očetom sva bila skupaj pri Piavi. Koliko je, kar je umrl? Deset let. Čas naglo beži. Da, zaradi noge, ki so mu jo odbili Italijani. Ti boš odbijal noge našim ljudem, ne?«

»Kozma, zapremo te!« zrase Urbančkov, da bi skril zadrego.

»Zaprite pet klafter pod zemljo! Resnica pa ostane. Bil je mož, tvoj oče, lahko bi še živel, če bi ne bilo laškega šrapnela.«

»Pametni bodite!« zarohni Mahnetov. »Poveljniku povem, potem se pod nosom obrišite, če bodo kake sitnosti. Ti, Kozma, kar molči, saj veš, kako je s teboj! Govoril sem z Grozdnikom, zelo ti je gorak. Kar pojdimo! Nikogar nismo postavili na stražo. Lahko nas partizani obkolijo in ujamejo kot miši v past.«

Zunaj zaropota in spogledajo se s prikritim strahom. Naglo popadejo orožje. Vrata se hrupno odpro in med njimi se prikažejo trije moški s puškami. Vsi skočijo pokonci in udarijo s petami skupaj. Potem v zadregi molčijo, ne vedo, kam bi pogledali. Mahnetov se ziblje pred njimi in ne more spraviti iz grla prave besede. Poveljnik tu — prebita stvar!

»Tako, ti jim pridigaš, Kozma!« pravi prišlec. »Spet propaganda, še nisi nehal.«

Mahnetov se začne opravičevati, da pravkar odhajajo. Rumeni Miklavž se smehlja izpod čela, dobro pozna svoje ljudi, nato se ustavi pred Kozmo, hkrati pa zaničljivo premeri fanta za fantom.

»Premišljujem, če te ne bi malo obesili, stari!«

»Škoda vrvi. Jaz tebe ne bom,« pravi hladno Kozma. Stoji ob oknu in zadnja svetloba obliva naguban obraz.

»Tudi prilike ne bo. Dvainštirideseto se ne vrne. Z rdečo republiko je pri kraju, to si zapomni.«

»Za nočjo pride dan, za dežjem sonce — midva ne bova izpreminjala, fant moj!«

Strmita drug v drugega, kakor da se do kraja razumeta. Rumeni Miklavž počasi vzdigne puško. Njena cev se grozeče bliža starčevemu telesu. Dva človeka bledita, starec gleda srepo, zaničljivo, zviška, poveljnik počasi zardeva. Potem pogleda svoje. Vsi zadržujejo dih. V očeh razloči grozo, vidi, kako stiskajo ustnice. Seveda, poznajo drug drugega, ga spreleti. Hoče izmakniti pogled, toda od povsod se belijo začudeni obrazi. Starega človeka moledujejo pogledi. Prekleto! Strese se. Čemu tako usmiljenje? Zazdi se mu, da razloči, kako krčevito stiskajo orožje. Ti mi ne bodo odpustili, pomisli, vsi so enaki, svojat beraška. Lice mu zagori. Sunkoma vrže puško na ramena. Potem se sreča z Boštjanovim pogledom: bled, potegnjen fant, od kod se je vzel? V očeh gori ogenj, ki razganja telo. Od kod se je vzel ta fant? Pomane si oči in srdito krikne:

»Gremo!«

»Pojdi!« mrmra Kozma. Nepremičen stoji ob oknu. »Podoben si tistemu, ki so mu ušle grlice in jih lovi v napačni hosti.«

Olajšujoč vzdih preleti ljudi, nekdo polglasno zakolne. Odhajajo molče, s povešenimi glavami, oprezno stopajo po kamenju. Rumeni Miklavž se še ozira po Boštjanu, bledica mu je usahnila, toda oči še vedno gorijo. Moral si ga bo še ogledati.

»Ne hodite ob vodi, da ne pade spet kateri vanjo!«

V hosti onstran vode se oglaša sova. Nezaupno ogledujejo črno gmoto težke teme. Široko zagrinja svetlobo in sence segajo prav čez vodo.

»To ni prava ptica. Nima čistega glasu,« šepetajo.

»Smrt poje,« se roga Kozma s praga. »Za smrt je vsak glas dober, naj bo sladek ali hripav.«

Kolnejo in ropotajo ob vodi in neznansko se jim mudi.

Jože Šmit: Iz »Lirike časa«

Prijatelji so mi hoteli
prihraniti Ukrajino,
a kam sem prišel,
za božji čas?!

Prišel je v mesto
s kratko pipo v ustih,
umetniško ovratnico
in žalostnim smehom.

»Čemu te ceremonije,
ko je vendar samo sodni dan,
kot jih je že mnogo bilo
in jih še mnogo pride?«

»Sicer pa,« so gledali vanj,
»kaj ni to Šmitov Jož,
študent in poet,
ki čakamo nanj?«

Črna zastava
je plala z brežiškega gradu
in z nje se je bledo nasmihala
smrt.

Dali so me v službo
rabljem in vlačugam
še tisti dan,
smrt pa je v plesni obleki
hodila po vaseh.

Včasih je prišla tudi v mesto.
Z ajdovim cvetom v laseh
in zorečim grozdom v rokah.
Prebirala mi je pisma
iz Šlezije in drugod.

In za njo so prihajali tujci,
z vozovi in oholostjo,
da bi poželi moje duše
zrelo jesen
in jok moje matere.

Jože Šmit: Iz »Lirike časa«

Pesniška zbirka »Lirika časa« je dobila eno od tretjih Kajuhovih nagrad 1964. Jože Šmit je začel pisati te pesmi tik pred nemškim napadom na Jugoslavijo l. 1941, zadnja pesem pa je bila napisana v letu 1945. Doslej ni bila objavljena nobena izmed teh pesmi, čeprav je Šmit izdal tri pesniške zbirke in več drugih del. Za objavo se je naposled odločil na prigovarjanje prijateljev. Gornje pesmi so iz tako imenovanega »brežiškega cikla«.

Že prvi teden so mi dejali:
»Ne boš dober hlapec,
ker ne govoriš po naše
in še nisi spal pri ženski.«

In potem vsak dan tako.
In potem vsak dan tako.
In potem vsak dan tako.

Pride čas,
ko misliš na smrt,
na mater,
na bogvekaj.

Hotel sem planiti na cesto
in jim zakričati,
da sem Slovenec.

Potem bi me ubili.
In nekoč pozneje
bi mi postavili spomenik,
in sicer v mestu,
ki še nima nobenega spomenika.

Tedaj sem slišal mater,
ki je govorila:
»Vsak dan jih tisoč ubijo,
kje bo denar za tisoč spomenikov?«

V romanu »Tanki prodirajo v rombu« je sovjetski pisatelj Anatolij Ananjev zajel dogodke na orlovsko-kurski vzboklini poleti 1943. Tedaj so Nemci poskusili zadnjič z veliko silo razbiti sovjetsko obrambo in tako odločiti vojno v svojo korist. Toda to se jim ni posrečilo. Če so se leta 1941 sovjetske čete umikale vsepovsod globoko v notranjost države, če se je leta 1942 posrečilo Nemcem prodreti na Kavkaz in do Volge, so leta 1943 sredi poletja v prvih dneh dosegli malenkostne uspehe, pri tem pa izgubili najboljše čete in ogromno orožja. Kmalu so sovjetske čete začele protiofenzivo in Nemci so se začeli umikati. Še so tu in tam poskusili z manjšimi protinapadi, še so se včasih trdovratno upirali, toda njihov beg se ni več ustavil.

Pašencev je ležal v travi, nekaj korakov od okopa. Med spopadom ni niti za trenutek izgubil zavesti, ni bil ne ranjen ne pretresen. Zdaj je prisluškoval zamolklemu brnenju tankov, oddaljujočih se h križpotju, in nenadoma nastali tišini. Občutil je tisto srečo prebujajočega se življenja, kakršna prihaja vedno po napetem in težkem delu. Ta občutek je izhajal iz vsega: iz suhe, z znojem nasičene zemlje, h kateri se je pritiskal z obrazom, iz jutranjega sonca, ki je prijetno grelo hrbet, iz nenadnega vetriča, ki se je laskavo zmuznil za ovratnik srajce ter ohladil potni vrat. Pašencevu se je zdelo, da že dolgo leži, toda minilo je le nekaj sekund. Začelo se je prav tako zatišje, kratko, premor med dvema valovoma. Ko prvi odšumi, se že poraja drugi in zbira moč.

Drugi val so bili Nemci z brzostrelkami, ki so zaostali za svojimi tanki. Tekli so v strnjeni vrsti in niso streljali, ker so bili prepričani, da je pot pred njimi prosta. Toda solomkinci[1] so se že dvigali iz napol zasutih strelskih jarkov, ki so jih tanki pomendrali, podrli in polikali. Otresali so se prahu in strahu pravkar doživetega tankovskega napada. Že se je po strelskem jarku, kot bi lomili veje, razlegel tleskajoči zvok zapiračev. Cevi mitraljezov, pušk in brzostrelk, ki se še niso mogle ohladiti od nedavnega streljanja, so se pomolile čez prsobran. Zdaj zdaj bodo usekale s svincem po napredujoči strelski vrsti . . .

Pašencev leži neudobno, roko ima spodvito. S potnimi prsti tiplje toplo in lepljivo kopito svoje brzostrelke. Pred očmi mu štrli osmojena bilka. Po njej, nepremični, teka mravlja. Nenavadno prosojna in nežna je v sončnih žarkih. Zdi se, kot bi sončni žarki prodirali skozi njeno rjavo telesce. Bega po steblu gor in dol, ko da bi tudi ona ne imela miru na tem ogromnem, neurejenem svetu, ko da ne najde mirnega kotička. Pod steblom se še kadi velik, nazobčan granatni drobec. Dalje za drobcem spet ožgana trava in v travi zleknjeno truplo vojaka, ki zastira vse obzorje.

»Pjatkin! Saj je to vendar starešina[2] Pjatkin!«

V roki, stegnjeni čez glavo, v odprti dlani, se svetlika sveženj ročnih bomb, rahlo umazanih od prsti. Bombe so zvezane s pasom. Zaponka se svetlika na soncu kot zrcalo. Pašencev jasno vidi njen blesk in sivo progo pasu, gladko od brušenja britev, vidi strnjeno kri na prstih, na nohtih, vse to jasno vidi Pašencev. Nekaj trenutkov še gleda na bombe, na sveženj bomb, kakor da bi ta lahko kaj povedal, kako je umrl starešina ... Malo dalje stoji velik, marogast tank z razmotano gosenico in še delujočim motorjem.

»Videl sem razne tanke: črne, kakršni najbrž pridejo s tekočega traku v tovarni, pobeljene z apnom ...« Ta je bil marogast kot zaščitno ogrinjalo izvidnika. Na oklepu so se kot na zemljevidu vrstile zelene ravnine, rumene puščave, se vijugali rjavi gorski grebeni, čez gore pa se je kakor mrtvaški žig razprostiral črn kljukasti križ in kot pajek stegoval svoje noge v doline ... Mogoče so bili na kupoli tanka, ki se je lahko obračala, res narisani kontinenti, mogoče je bil tam res narisan fanatično nori »Lebensraum« Nemčije, tista blazna ideja, ki jo kot nekakšen eliksir vlivajo v možgane že več rodovom Nemcev. Ideja, ki jo je Hitler pripeljal do absurda, ideja o svetovni nadvladi. Mogoče pa so bili na tej tankovski kupoli deset in desetkrat znova narisani obrisi Nemčije same, ki jo je poteptal in zadušil kljukasti križ. Morda pa so bile to samo rumene, zelene in rjave packe brezbrižnega pleskarja za maskiranje. — Tank se je približeval, marogast, velik, dobro se je videl od daleč in od blizu (tisti, ki ga je obložil z barvami, ni poznal ruske narave), opraskan od krogel in granat. Drvel je naravnost proti okopu, prišel je semkaj z Rena, ta lisasti »tiger«, rojen v obratih Kruppovih tovarn. Ko so ga nakladali na vagon, so grmeli marši, na tisoče rok je božalo njegov hladni oklep. Na tisoče meščanov in prsatih »frau«, ki jih je zajela ista blaznost kot führerja, je z obževanjem in upanjem zrlo za njim, ko se je z vlakom peljal na vzhod. Na tisoče kletev je letelo za njim, ko se je peljal skozi Poljsko, zavit v konopljeno platneno prevleko. Ko je prekoračil rusko mejo, se je pojavil ob njem na vagonu stražar. Blizu Smolenska je transport pred njim že zletel v zrak. Na slepem tiru postaje v Belgorodu so se podrle pod tankom spodžagane lesene opore razkladalne rampe. V zaselku pri Tamarovki so neki dečki položili podenj staro, rjasto ročno bombo. Še preden je začel streljati, je na vsej svoji poti od Rena do Severnega Donca sejal smrt prav tako kot na stotine njegovih marogastih in nemarogastih sobratov. Aretirali so vse, kdor se je pojavil namenoma ali slučajno blizu transporta. Obešali so jih, streljali, vlačili v koncentra-

[1] solomkinci — branilci vasi Solomki.
[2] starešina — najvišji podoficirski čin v Sovjetski armadi.

cijska taborišča. Jeklo je že obrizgano od krvi in pleskar se je zmotil, ko je slikal rumene, zelene in rjave lise. Prav ta »tiger« je zdaj lezel na okop in dve očesci, dve špranji, za šoferja in strelca, sta zrli naravnost v Pašenceva. Kdo je bil za temi špranjami, kdo je upravljal tank? Zagrizen nacist ali zapeljan meščan, ki je imel v svoji deželi precej večji »Lebensraum« od tistega, ki je bil zanj pripravljen v Rusiji — gomile z lesenim križem, dolge tri sežnje. Ali pa je bil v tanku, za vzvodi za upravljanje tisti pesnik, ki ni hotel umreti in ni nikomur želel smrti, tisti smehljajoči se podoficir Raimund Bach, o katerem bo čez petnajst let Heinrich Böll sočutno napisal: »Zgorel je v tanku, zoglenel, se spremenil v mumijo.« Petnajst let po vojni bo Nemčija, kakršno bosta opisala Böll in Remarque, vzbujala sočutje pri teh, ki niso videli, kako pokajo bombe, kako gori zemlja in kako umirajo vojaki. »Izgubljeno pokolenje, izgubljeno pokolenje...« Bilo je izgubljeno, ko se je pisalo 1914, šele potem je prišlo 1941. leto.

V starem mestu Muromu bo petnajst let po vojni upokojeni polkovnik Pašencev stal pri oknu, odkoder se bo videla rdeča črpalka na postaji. Dejal bo svojemu vnuku: »Nisi še prebral Leva Tolstoja, pa si se že lotil Remarqua, zato še ne moreš presojati o vojni.« Pri istem oknu, z razgledom na postajno črpalko, bo stal in razmišljal: »Bonnske ulice so spet preplavili vojaki, z ideje Lebensrauma so spet očistili arhivski prah. Blaznost spet zajema Nemčijo in ropot vojaških bobnov se spet razlega po Evropi. Kolone vojakov marširajo pod okni, kjer ustvarja Heinrich Böll. Spet — izgubljeno pokolenje, vdove in vojne sirote... Toda spopad pri Barvenkovski? In bitka pri Kursku? Kdaj in čigavim očetom je usojeno napraviti piko?« Stal bo pri oknu in gledal vlake na postaji, ki bodo vozili mimo. Vojna njegove družine ni zaznamovala s smrtjo, ima ženo in vnuka. Žena, ki na leto šest mesecev leži v bolnišnici za tuberkulozo. Vnuk, ki z navdušenjem bere Remarqua. Vse to šele bo in upokojeni polkovnik bo začel pisati svoje spomine. Toda za zdaj še nima nobene predstave o tem, kar bo. »Tiger« je pet metrov od prsobrana. Zdi se, da Pašencev skoraj vidi oči tistih, ki usmerjajo hrumečega velikana na okop in merijo s topovskim žrelom. Še trenutek in črno dno tanka bo kot pokrov s truščem zaprlo okop. Še trenutek in vse se bo pogreznilo v prah in črn dim. Vsakokrat nastane v boju taka minuta, ko Pašencev ne more poveljevati četi. Nikamor se ne vidi, ne desno ne levo ne naprej ne nazaj. Vsak okop se spremeni v majhno, samostojno trdnjavo zase. Pašencev je utegnil z očmi še enkrat preleteti okop in oceniti vzdržljivost sten, uspelo mu je še videti, kaj delata Uhin in Pjatkin. Starešina je s pasom povezoval sveženj bomb, Uhin pa je ves bled pihal v telefonsko slušalko. Pašencevu je še uspelo pomisliti: »Starešina je bil vedno hraber, prav gotovo bo vrgel bombe pod tank in ga razstrelil. Že po prejšnjem boju bi ga morali predlagati ne za medaljo ‚Za hrabrost', ampak za ‚Zvezdico'.« Uhin — ta pa ni sposoben za junaška dejanja, že prej, v prejšnjem boju, so ga morali s pištolo prisiliti, da je šel popravljat pretrgano telefonsko zvezo. Pašencevu se je še uspelo spomniti: »Oče mi je padel v boju z Nemci med prvo svetovno vojno. Mati je vedela i za dan i za uro, ko so ga ubili, vedela je to, še preden je sprejela uradno obvestilo o njegovi smrti. Tistega dne je bila na polju, žela je, padla je na razor in se prijela za srce, sosedje so jo polivali z vodo. Mati je potem vse življenje pripovedovala o svojih slutnjah... Kaj bo z ženo in Andjuškom, če me zdaj v okopu zmečka tank?« Še na to se je utegnil spomniti in

predstavljal si je celo hišo, vežo, sobo z oknom, obrnjenim proti vodni črpalki — zdaj je tam prav tako jutro. Andjuška gleda skozi okno, žena pa si je pritisnila roko na srce in omahne na stol. »Kaj je s teboj, mama?« — »Nič, bo že minilo. Morebiti se je očetu kaj zgodilo.« Te besede bo izrekla in potem se bo vse življenje spominjala svojih slutenj... »Tiger« se je s hruščem in truščem prevalil čez prsobran ter z dnom pokril okop. Bilo je tako, kot bi se vlak nepričakovano, z največjo hitrostjo zapeljal v predor, hrup postane močnejši in bližji, dušljiv dim parne lokomotive sili skozi okenske špranje, medle, rumenkaste luči tunelskih svetilk polzijo mimo, občutek nevarnosti se stopnjuje — kaj če se zrušijo oboki? Ta bojazen se zdi nesmiselna, kajti oboki se nikoli ne zrušijo, na tisoče vlakov je že šlo pod njimi, na tisoče jih še bo. Saj je Pašencev že tolikokrat pustil sovražne tanke čez svoj okop, potem pa jim je vrgel bombe v rep. To je hotel narediti tudi zdaj, toda prehitel ga je starešina Pjatkin. Starešina je skočil iz okopa, Pašencev je dobro videl, kako je skočil, zamahnil z roko, da bi vrgel sveženj bomb, kako je zatem pokleknil in še kleče hotel zamahniti. Toda roke so mu omahnile brez moči in zgrudil se je v travo. »Ubit!« Ta beseda, ta pojem pride v zavest šele malo kasneje. »Starešina leži, tank pelje mimo!« Pašenceva je vrglo iz okopa, kot bi ga izstrelili, stekel je še nekaj korakov in vrgel pod tank, ki je peljal mimo, bombo.

Nepričakovano je Pašencev začutil, ko da bi se nekdo vanj zadel s komolcem. Nato je bilo slišati žvenketajoče udarce brzostrelke ob zemljo, pa še značilen, hrestajoč šum, ko človek vstaja. Pašencev je takoj dvignil glavo in zagledal telefonista Uhina. Jutranje sonce je obsvetilo močno telefonistovo postavo, pripravljeno na skok in že sklonjeno naprej. Jutranji sončni žarki so naravnost pomladili sivi, vedno mrki obraz starega ladjarja z Irtiša. Toda Pašencev se ni začudil njegovi bluzi, po svetlobi prenovljeni, zamaščeni pod brado. Ni se začudil čolnarjevim kosmatim rokam z vozlastimi, modrimi žilami (za take ljudje pravijo, da so žilnati). Ni se začudil brzostrelki, ki se je črno lesketala. Presenetil ga je Uhinov obraz. Z njega je odsevala nenavadna čistost in jasnost misli. Telefonist se mu je zdel še malo prej bled in pomilovanja vreden, v prejšnjem boju so ga morali s pištolo prisiliti, da je šel popravljat pretrgano telefonsko zvezo, toda to je bilo še v tistem boju, ko je bil Uhin novinec. Po tistem boju Pašencev ne bi mogel reči, da je bil Uhin sploh kdaj strahopetec. Prebledeval je, toda šel je popravljat zvezo, nekoč se je tudi sam odpravil. Res, bilo je tako, toda zdaj, ko je kapetan gledal njegovo, za skok pripravljeno mogočno postavo, se je spomnil vsega tega. Uhin je opazoval Nemca, ki je skočil iz tanka. (Tank z razmotano gosenico in še delujočim motorjem je počasi objemal ogenj.) Nemec je tekal v dimu, obličje telefonista — oči priprte zaradi jarke svetlobe sonca in še bolj zaradi silnega sovraštva, podbradek pomaknjen naprej v jezi — pa je v vsem izražalo trdo odločnost. Bil je pripravljen skočiti za Nemcem in ga zgrabiti. Le zato, ker je bil izkušen človek, navajen delati učinkovito, je čakal ugodnega trenutka za napad. Prav to odločnost je Pašencev razbral s telefonistovega obraza.

Uhin je planil naprej in se zgubil v črnem dimu gorečega tanka. Videti je bilo samo njegove škornje iz katraniziranega konopljenega platna, malo niže pa škornje bežečega Nemca. Onstran strelskega jarka, ki je ves oživel, so nadaljevali z napadom nemški brzostrelci. Zdaj so že do onemoglosti streljali iz brzostrelk in zveneče krogle so kot ose sikale po suhi travi. Boj

se je razvnemal. Pašencev se je ozrl na zadimljeno polje. Ves okop, vsi strelski jarki in zakloni, ves prsobran, ki se je vlekel od brezovega zabrana do stadiona, rumen in razsekan od granatnih in bombnih lijakov, je streljal in klokotal od slepečega ognja rafalov.

»Vztrajati,« je zašepetal Pašencev. Pri tem je mislil na mitraljeze, ki so streljali z rezervnih položajev, kakor je mislil. Poveljeval jim je lajtnant[1] Volodin, ki ga je bil poslal tja, je upal. Mislil je na desno krilo, ki se je srdito otepalo napadajočih Nemcev, pa na levo krilo, na vso četo, ves bataljon, na vso solomkinsko obrambo.

»Vztrajati!«

»Vztrajati!«

»Vztrajati!«

To besedo, ki ni zapisana v nobenih vojaških pravilih, so tega dne izrekali vsi: od vojaka do generala, v vseh rodovih — pehoti, topništvu, letalstvu, na vseh sektorjih voroneške in centralne fronte. Ponavljali so jo v razrušenih okopih, gorečih tankih, na razritih topničarskih položajih. Besedo »vztrajati« so težko čakali na poveljniških mestih in v štabih. To besedo so ponavljale neštete vojaške kolone, šla je od ust do ust po prašnih cestah, zajezenih z vojaštvom, ki je šlo na fronto. Ponavljali so jo poveljniki front, ko so brali vojna poročila podrejenih enot. Ta kratka beseda, ki je vsebovala cele bojujoče se polke, divizije, armade, je bila tega dne, prvega dne bitke pri Kursku, merilo junaštva in slave.

Četa Pašenceva se je še držala, odbijala napade, toda njen položaj je bil vsako minuto slabši. Nemški brzostrelci so v centru naleteli na najhujši strojnični ogenj. Zato so začeli prodirati na desnem krilu, da bi četo obšli. Za vsako ceno so hoteli prebiti obrambo in prodreti takoj za tanki h križpotju, h glavni cesti. Na desnem krilu, na stiku dveh čet, je stal v zemljo vkopan sovjetski tank. S strojničnim in topniškim ognjem bi moral ščititi pehoto. Toda tank je molčal, še med bombardiranjem mu je bilo zaklinilo kupolo. Zdaj so jo tankisti kar med obstreljevanjem popravljali. Lahko bi podpirali desnokrilne z ognjem minometalcev, toda prvič je bila vsa zveza uničena, žice potrgane v koščke, in preden bodo telefonisti, ki se bodo morali plaziti po trebuhih, obnovili linijo, preden bo Pašencev priklical minometalce ter jim sporočil kvadrat, kamor naj streljajo, ne bo več treba streljati. Hitlerjevci bodo prebili obrambo. Drugič, to vse je bilo nemogoče napraviti tudi zaradi tega, ker baterija minometalcev ni več obstajala (Pašencev seveda tega ni vedel in tudi ni mogel vedeti). Plaz tankov je pregazil baterijo in bataljonski komandant minometalcev je zdaj hodil z obvezanim vratom po položaju, stopal čez zmečkana trupla svojih vojakov in gledal minomete, zdrobljene in zmečkane.

Čim delj si je Pašencev ogledoval bojno polje, tem bolj se je zavedal nevarnosti, ki je pretila njegovi četi. Vedel je, da je treba čimprej nekaj ukreniti, nekako pomagati desnokrilnim, ker drugače ne bodo zdržali, umaknili se bodo pred silo napadajočega vala brzostrelcev. Potem bo treba umakniti celo četo, ves bataljon, prepustiti Solomke Nemcem, jim odpreti pot k cesti. Pašencev je vse to dobro vedel, toda obenem ni videl ne vedel, kako in s čem bi pomagal. Minute pa so tekle in vsaka pretekla bi lahko

[1] Drugi oficirski čin v Sovjetski armadi. Odgovarja našemu činu poročnika.

odločila izid boja. Tedaj pa je Pašencev napravil tisti protinapad, ki so ga dobro videli z divizijskega poveljniškega mesta. Član vojnega sveta fronte, ki se je znašel na poveljniškem mestu, je rekel komandantu divizije, ne da bi spustil daljnogled od oči: »Tisto tam je junaštvo!« Še tisti dan so Pašenceva za ta protinapad predlagali za odlikovanje z »Redom Aleksandra Nevskega«. Pozneje, ko so ga spraševali o tem protinapadu, se je sam začudil skupaj s tistimi, ki so spraševali, kako se je vse skupaj posrečilo.

»Nemci so obšli gnezda strojnic, nastala je vrzel in v to vrzel . . .«

»Z osemnajstimi vojaki?«

»Seveda. Toda jaz nisem vedel, da je od voda ostalo samo osemnajst vojakov.«

Po istem zveznem jarku, po katerem se je lajtnant Volodin prebijal k gnezdom strojnic, je zdaj tekel Pašencev k okopu. Isti sivi, od zemlje umazani vojaški obrazi, obvezani z belimi zavoji, so gledali na četnega komandirja, ki je tekel mimo. Pašencev je spoznaval in spoznaval svoje vojake. Prav tako kot Volodin se je tudi Pašencev zadržal za sekundo nad ubitim četnim bolničarjem Žiharjevim, v čigar odprte, mrtve oči je še zmeraj padala rdečkasta glina in se lepila na roženico. Šel je mimo strelcev s protitankovsko puško Volkova in Ščegaljova, ki sta zarisala na steno svojega okopa že sedem globokih brazd — sedem dobrih zadetkov. Srečal je Čeburaškina, ki je nosil na hrbtu kdove čigavo truplo, mlahavo in čudno zamazano od saj. Zdelo se je, da je bil tudi sam Čeburaškin ves umazan od saj, olja in nafte. Potem se je zaletel v Belošejeva, ki si je grebel izpod nog prazne stročnice. Zdaj se je ustavil, tukaj je center, od tukaj je treba začeti protinapad. »Za menoj!« je ukazal po strelski črti, se skobalil na prsobran in že stal zravnan na njem. Še enkrat je zamahnil z brzostrelko in zakričal »Za menoj!« Ni se več ozrl nazaj, da bi videl, ali so vojaki stekli za njim ali ne. Ko je tako tekel, ne da bi gledal nazaj in poslušal, ali bo zaslišal za seboj topot škornjev, je padal, vstajal in spet tekel, ponavljal eno in isto vabečo, pozivajočo, smer ukazujočo kretnjo — naprej! Za hip je zagledal ob sebi mlajšega seržanta[1] Frolova s težko ročno strojnico, pripravljeno na strel. Oči Frolova so sijale v takem veselju kot pri razposajenem fantu. Takoj za mlajšim seržantom, ne da bi za korak zaostajal, je tekel Ščerbakov, tisti na smrt prestrašeni vojak, ki je še pred kratkim privezoval beli obujek na brzostrelko. Zdaj pa je obujek s škornji vred ostal v okopu, on pa je bos drvel čez osat in trnje za svojimi. Ni čutil ubodov, beli spodnji deli hlačnic spodnjih hlač so se razvezali in plahutali, ga tolkli po mečih. Safonov je tekel kot pri vajah, z velikimi skoki, tudi strojnico je držal kot pri vajah z eno roko, z drugo pa okrogle okvire,[2] nožice strojnice je zložil, da ne bi zadevale ob zemljo.

Teklo je osemnajst mož, vsi, ki so bili še živi iz Volodinovega voda. Prav na koncu te male skupinice v protinapadu, prav na repu, pa je svoje dohiteval Čeburaškin.

---

[1] Najnižji podoficirski čin v Sovjetski armadi med II. svetovno vojno. Tedaj je odgovarjal našemu činu mlajšega vodnika.

[2] Sovjetski mitraljezi v II. svetovni vojni so imeli okrogle okvire, podobne diskom.

Prevedla M. V.

LADO AMBROŽIČ

Po veliki preizkušnji

Žirija za podelitev Kajuhovih nagrad je letos prisodila drugo nagrado tovarišu Ladu Ambrožiču-Novljanu za delo »Brigade plačujejo svoj dolg«. Avtor je obdelal obdobje zimske partizanske protiofenzive l. 1942—1943, ki sodi glede na pogoje po veliki italijanski ofenzivi med vojaško in politično najpomembnejšo partizansko aktivnost v Sloveniji. V uvodnih poglavjih je temeljito analiziral roško ofenzivo in priprave na partizanski protiudar. Iz teh poglavij objavljamo nekaj odlomkov.

Osvobodilno gibanje je svojo najtežjo preizkušnjo v narodnoosvobodilni vojni — veliko italijansko, šestnajst tednov trajajočo ofenzivo, uspešno prestalo. Tri obdobja te ofenzive moramo navesti, da bi dobro razumeli gibanja, ki so novembra 1942 ustvarila pogoje za protiofenzivo partizanskih brigad.

Prvo obdobje je faza nepričakovanega sovražnega napada na Notranjsko in Kočevsko. Silne množice vojaštva petih italijanskih divizij in številnega orožja so se vrgle na neizkušene in slabo oborožene bataljone na Notranjskem in Kočevskem. Srdita partizanska obramba je sicer nekoliko zavrla tempo izvajanja ofenzive, vendar so imeli bataljoni škodo. Pod udarcem velike sovražnikove premoči so mnogi novomobilizirani partizani zapustili svoje čete in se predajali Italijanom. Številna moč partizanskih enot je tako splahnela na raven, ki so jo imele te enote spomladi. Ostalo je zdravo jedro in najzavednejši novinci. Divjaški teror nad prebivalstvom Notranjske je ponekod omajal pristaše OF, drugod pa so še bolj zasovražili okupatorja. Italijanske enote so na tem svojem pohodu ustvarjale pogoje za vznik prvih belogardističnih oboroženih skupin. Vodstvo osvobodilnega gibanja še ni moglo v tej etapi spoznati vse sile sovražnega terorističnega naleta na partizane in civilno prebivalstvo.

Za drugo obdobje je značilna roška faza sovražne ofenzive. Italijani so obkolili Kočevski Rog, v katerem se je tedaj nahajalo poleg nekaterih partizanskih čet in zalednih ustanov celotno vodstvo osvobodilnega gibanja CK KPS, Izvršni odbor OF ter Glavni štab. Ker vodstvo ni pravočasno zapustilo ogroženega področja, je zapadlo v nevaren položaj. Sreči se je bilo zahvaliti, da Italijani niso našli Bolkovega bunkerja, v katerega se je zatekla glavna kolona. Končno se je čez nekaj dni vse vodstvo rešilo iz Roga.

Tretje obdobje je obdobje zbiranja partizanskih enot v tistih rajonih, ki jih ofenziva še ni bila zajela. Tedaj je postalo jasno, kakšno taktiko ubira sovražnik. Njegove metode sistematičnega čiščenja odseka za odsekom so se razkrile, zato je bilo lahko izmakniti izpod njihovega valja vse enote. Za partizane je bila sovražna ofenziva z roško fazo tako rekoč zaključena. Italijanske enote so sicer nadaljevale svoje pohode, toda nikoli več (razen deloma na Gorjancih) niso spravile v nevarnost katerekoli večje partizanske enote.

Vodstvo osvobodilnega gibanja je že 1. septembra 1942 začelo mrzlično ukrepati, da bi se čimprej likvidirale »negativne posledice zadnje italijanske ofenzivne akcije in da se čimprej ustvarijo vsi potrebni pogoji za prehod slovenskih partizanskih čet v nove ofenzivne operacije večjega obsega.«[1]

Italijansko ofenzivo ocenjuje Glavni štab kot neuspešno. »Srdita partizanska obramba na Notranjskem... je zadržala tempo italijanske ofenzive. Umikalna taktika na Kočevskem in v Rogu pa je preprečila koncentrično uničevanje partizanskih enot... Slovensko partizansko vojsko je italijanska ofenziva moralno utrdila, prečistila, obogatila z vojaškimi, taktičnimi, organizacijskimi in političnimi izkušnjami...[2]

E. Kardelj pravi v svojem pismu slovenskim internirancem v Gonarsu dne 22. septembra 1942, da se je morala naša partizanska vojska pred tako veliko italijansko ofenzivno silo umakniti s svojih položajev. »Glavno poveljstvo in IOOF[3] sta upravičeno in pravilno sklenila, da je v takem položaju osnovna naloga, rešiti in ohraniti živo silo partizanske vojske. Tako se je tudi zgodilo. S spretnimi manevri je uspelo rešiti 90 % partizanske vojske, ki se je danes reorganizirala... To dejstvo je pa poučilo Italijane, da so spremenili svojo taktiko in vpregli v svoj voz tudi belo gardo... Sedaj divja pri nas prava državljanska vojna, kjer sodelujejo Italijani le kot napol aktivni gledalci. Dosegli so, kar so hoteli: njihovo vlogo je prevzela bela garda.«

Prvi ukrep je bil ustanovitev Gubčeve in kmalu zatem Cankarjeve brigade. Gubčeva brigada je prevzela čete iz rajonov severno in severozahodno od reke Krke, Cankarjeva brigada pa belokranjske in gorjanske bataljone. Na Notranjskem se je ustanovila Šercerjeva brigada. Tomšičeva brigada je bila deloma reorganizirana in je dobila nov štab.

Drugi ukrep je bila politična in vojaška utrditev vseh partizanskih čet. Glavni štab je »neposredno razdobje po italijanski ofenzivi[4] proglasil za razdobje organizacije ter vojaške in politične izgraditve slovenskih partizanskih čet...«[1] V ta namen so bili izločeni s komandnih mest vsi tisti, ki so se v poslednjih bojih pokazali za nedostojne, da bi zavzemali take položaje. Vse čete so bile vključene v višje enote v rajonu, kjer so se trenutno nahajale, da ne bi prišlo do samovoljnih in nepravilnih ukrepov zaradi nepoznavanja situacije. Politično delo je bilo okrepljeno. Posebno je bil prikazan uspeh dosedanjega poteka ofenzive ter negativne in pozitivne strani v boju partizanskih oddelkov. Belogardistično izdajalsko početje je bilo eno glavnih tem predavanj politkomisarskega kadra. Utrditvi Komunistične partije v enotah je bila posvečena posebna pozornost.

Nadaljnji ukrep je bilo čiščenje suhokrajinskih vasi bele garde in vaških straž. Za to akcijo, ki je bila 18. septembra 1942, so bile izvršene posebne priprave in izdana posebna navodila. Proti gibljivim enotam, sestavljenim iz samih zagrizenih belogardistov, je treba postopati ostro in odločno. Treba jih je razbiti in uničiti ter jim pobrati orožje. Pri tem je treba paziti, da ne pride do porazov ali do polovičnih uspehov. Vaške straže — v njih sodeluje mnogo zapeljanih ljudi in takih, ki so sprejeli orožje iz strahu pred okupatorjevim terorjem — pa je treba razorožiti. V vaseh je treba prirejati mitinge in na njih ljudem pojasnjevati izdajalsko vlogo bele garde. Ta akcija je prebivalstvu ponovno pokazala moč partizanske vojske, čeprav ni prav dobro uspela.

Medtem je Italijane zelo demoraliziral nenaden in hud poraz pri Tanči gori. Tam je namreč 4. kordunaška hrvatska brigada, ki se je umikala iz ofenzivnega področja na Gorjancih, porazila dve italijanski koloni.

Vzporedno z reorganizacijo in s prizadevanjem za vojaško in politično učvrstitev so brigade posamezno izvajale ofenzivne akcije manjšega obsega.

Z ustanovitvijo brigad so bili reorganizirani tudi odredi, ki so svoje

[1] Navodila Glavnega štaba 14. septembra 1942.

[2] Dnevno povelje Glavnega štaba z dne 1. septembra 1942.

[3] Izvršni odbor osvobodilne fronte.

[4] Seveda ofenziva še ni bila zaključena. Formulacija v tem delu dnevnega povelja je zanimiva zato, ker se iz nje vidi, kako je po roški fazi ostala ofenziva neučinkovita.

[1] Dnevno povelje Glavnega štaba dne 1. septembra 1942.

najmočnejše enote predali brigadam. Tako so ostali na teritoriju »Ljubljanske pokrajine« še štirje odredi: Zapadno-dolenjski (ZDO), Vzhodno-dolenjski (VDO), Notranjski (NO) in Dolomitski (DO).

Z odlokom IOOF z dne 1. oktobra 1942 se je izvršila pomembna reorganizacija Glavnega štaba. Namen teh sprememb je bil doseči čim večjo operacijsko sposobnost Glavnega štaba in pa čim tesnejšo povezavo slovenske narodne vojske s političnim delom Osvobodilne fronte.

Že med zimsko protiofenzivo sta bili ustanovljeni Dolenjska operativna zona (DOZ) in Notranjska operativna zona (NOZ), ki sta bili vsaka na svojem območju glavni operativni štab podrejenih enot. V tej kratki dobi od 1. septembra do novembra 1942 so se brigade tako izpopolnile ter pridobile toliko vojaških izkušenj, da je dozorel položaj za začetek velike ofenzive. Glavni štab jo je oznanil z dnevnim poveljem dne 25. novembra 1942. Naslednjega dne, 26. novembra 1942, je bil začetek te znamenite ofenzive kronan s prvim velikim uspehom — z likvidacijo belogardistične postojanke na Suhorju.

Glavni štab je bil mnenja, da so Italijani prisiljeni zmanjšati kontingent svojega vojaštva v Sloveniji zaradi porazov na vseh svetovnih frontah. »... Italijanski okupatorji odvažajo iz Slovenije v raznih smereh ne le trupe, ki so vršile zadnjo ‚ofenzivo' proti slovenskim partizanom, ampak tudi velik del trup, ki so bile že prej razmeščene po slovenski zemlji. Okupator oborožuje belogardistične — mihajlovičevske tolpe... Moč okupacijske italijanske vojske na slovenskih tleh je bistveno zmanjšana...«[1] Iz tega vidimo, da je Glavni štab dobro vedel za odhod v prejšnjem poglavju omenjene divizije »Granatieri« in še nekaterih bataljonov iz sestava XI. A. K., vendar je podcenjeval vojsko, ki je ostala za nadaljevanje ofenzive. Temu nadaljevanju Glavni štab ni posvečal posebne pozornosti v prepričanju, da so glavne energije ofenzivnega naleta izčrpane. Sovražna ofenziva je izgubila pri svojem pomenu tudi zaradi tega, ker se je Glavnemu štabu posrečilo spet vzeti v roke vajeti nad vsemi partizanskimi četami.

[1] Navodila glavnega štaba dne 14. septembra 1942.

PARTIZANSKE ENOTE IN ŠTABI

S katerimi enotami je Glavni štab razpolagal 25. novembra 1942 in kakšne so tedaj bile?

To so bile predvsem štiri brigade, v katere je bila vključena glavnina partizanskih sil.

Tomšičeva brigada je bila prva slovenska brigada, ustanovljena 16. julija 1942. Ker je bila do ustanovitve Gubčeve brigade (4. septembra 1942) edina, je imela vedno več nalog, kakor pa jih je mogla izpolniti. Tako rekoč vlekli so jo na vse strani. Povsod je bila nujno potrebna. Ob dokaj slabem vodstvu, razdeljenosti po bataljonih in čestim menjavanjem brigadnega štaba se ni mogla razviti tako kot druge brigade, ki so nastopale kot kompaktne celote. V začetku novembra je imela en bataljon v rajonu Podlipoglava pri Grosupljem, kjer je bila zunanja baza Glavnega štaba. Ta bataljon je vršil akcije skupaj s 3. bataljonom Zahodno-dolenjskega odreda, ki je tam vzdrževal in varoval zveze z Ljubljano. O stanju v bataljonu poroča 16. novembra 1942 njegov štab, ki pravi, da si želijo novega brigadnega vodstva, »ki bo znalo načrtno voditi našo brigado v akcijah, v njih sodelovati in dati... možnosti za nabavo opreme, ker je moštvo zelo slabo pripravljeno za zimo. Vzrok temu so predvsem stalni pohodi... V takih neprestanih marših se je že itak razcapano in slabo opremljeno moštvo popolnoma zanemarilo, tako da danes lahko rečemo, da je naša brigada v tem oziru najslabša — žalostno, a resnično!... Zdravstveno stanje je že tako ali tako na nizki stopnji... Kljub stalnemu prigovarjanju s strani štabov bataljonov, dosedanji štab brigade ni ničesar ukrenil v tej smeri. Ne vemo zakaj. Morda je imel v načrtu kako tako idealno rešitev kot je ‚mana'... Danes šteje naš bataljon 83 ljudi, ostala dva tudi nista dosti močnejša... Tudi oborožitev ni prvovrstna...«

Namestnik politkomisarja brigade Jože Bradeško-Boštjan poroča 30. decembra 1942 o stanju drugega bataljona na Pugledu, da je imel 26. oktobra 1942. leta 32 članov in 6 kandidatov partije, 14. decembra 1942 pa 29 članov in 11 kandidatov. Po združitvi 2. bataljona Tomšičeve brigade s 3. bataljonom ZDO se je številčno stanje bataljona povečalo na 170 par-

IVE ŠUBIC: MOZAIK NA STENI PARTIZANSKEGA DOMA NA VODIŠKI PLANINI

tizanov, od katerih je bilo 47 članov partije in 10 kandidatov. ZKM[1] je bila slabše organizirana od partije in je štela 51 članov. V 1. in 3. bataljonu pa je bila organizacija manj izdelana in trdna kot v 2. bataljonu.

Četrti bataljon te brigade je bil na Notranjskem. Kasneje je bil premeščen v Dolomite in vzet iz sestava Tomšičeve brigade.

Kljub težavam, s katerimi se je borila prva med brigadami, pa je bila Tomšičeva brigada še vedno zelo bojevita. Ko so se bataljoni združili in izpopolnili z novimi partizani ter si nekoliko opomogli od dolgih pohodov, je postala brigada prava udarna enota, znana po svojih *nezadržnih jurišnih naletih;* kar je tudi *osnovna* borbena karakteristika te brigade.

Gubčeva brigada je čas od svoje ustanovitve (4. septembra 1942) pa do protiofenzive preživela kot nedeljena enota v stalnih operativnih bojih, vojaškem in politično vzgojnem delu.

[1] Zveza komunistične mladine.

Ob ustanovitvi je bila sestavljena na »brzino« iz kompletnega 2. bataljona ZDO, iz 2. bataljona Krškega odreda (KO), iz čete sprejemnega taborišča v rajonu Pugled pri Ljubljani, iz partizanov II. grupe odredov, ki niso prišli na Štajersko, iz 3. bataljona KO, štabne čete KO ter še nekaterih manjših enot.

Brigada je dne 12. novembra 1942 imela tri bataljone, ki so šteli z brigadnim štabom 360 partizanov, v bolniški četi VDO pa je bilo še 30 partizanov. Oborožitev je bila takale: 1 težki mitraljez, 9 puškomitraljezov, 333 pušk, 37 pištol, 463 bomb in 33.000 kom. municije. Od opreme je imela 197 šotorskih kril, 310 odej in 340 nahrbtnikov.[1]

»Stopnja vojaške strokovne izobrazbe iz teorije in iz prakse omogoča krajše boje s sovražnikom z vsemi bataljoni, uspešno nastopanje in redno umikanje.«[2]

[1] Iz poročila štaba Gubčeve brigade dne 12. novembra 1942.
[2] Prav tam.

Komisija Glavnega štaba je v svojem poročilu o obisku pri Gubčevi brigadi dne 11. novembra 1942 takole ocenila to enoto: »Splošen naš prvi vtis je bil ugoden. Moramo reči, da je G. B. v vsakem pogledu na visoki stopnji. Brigada ima vpeljan dober smiseln vojaški red. Politična vzgojna zrelost partizanov dokazuje, da je vodniški kader zelo dober. Brigada je razmeroma dobro oborožena... Morala je v splošnem dobra, po sedanjih uspelih akcijah celo odlična...«

Brigada je bila 4. novembra 1942 reorganizirana in je tedaj štela 540 partizanov (od tega na mestu 470, ranjenih 45, v bolnišnici 25). Pri reorganizaciji je dobila iz ZDO 70, iz VDO 60 partizanov in 13 suhorskih belogardističnih ujetnikov. Za zimsko protiofenzivo je bila najbolje pripravljena enota. Bila je dobro opremljena in oborožena, v trimesečnih bojih si je pridobila precej borbenih izkušenj in politično vzgojno delo je bilo v njej dobro razvito. Odlikovala se je po svoji organiziranosti, disciplineranosti in veliki udarni moči v akcijah.

Cankarjeva brigada je bila ustanovljena kmalu po Gubčevi brigadi (23. septembra 1942) iz 1. bataljona Gubčeve brigade pod poveljstvom komandanta Dušana Švare-Duleta, iz 1. bataljona kočevskega odreda, ki mu je poveljeval Ante Novak in ki je štel 120 mož, ter 1. bataljona belokranjskega odreda s 100 partizani. Gibala se je v začetku v dolini reke Krke, na Gorjancih in Beli Krajini. Ta ozemlja so bila še naprej cilj italijanskih akcij, zato se brigada ni mogla v redu izpopolnjevati. Pri brigadi sta bili politična in vojaška šola. Brigada je bila v oktobru usposobljena za borbo v zasedah in v manjših manevrskih bojih. Zaradi neprestanega manevriranja VDO, ki je bil dolžan dati del svojih enot, se brigada dolgo ni mogla popolniti s partizani in je šele proti koncu novembra dosegla številčno stanje nad 400 partizanov.

Za ofenzivo je bila srednje pripravljena, a se je kmalu razvila v zelo prodorno in vztrajno partizansko enoto.

Šercerjeva brigada je imela velike težave s svojo ustanovitvijo. Prvi ukaz o njeni ustanovitvi je izdal Glavni štab 16. septembra 1942, drugega pa 2. oktobra 1942. Brigada[1] je bila ustanovljena 6. oktobra 1942 na Mokrecu pri požgani gozdarski koči iz 1. bataljona Krimskega odreda ter 2. bataljona Notranjskega odreda. Tretji bataljon je bil sestavljen iz raznih enot Dolomitskega odreda in se je vključil v sestav brigade sredi novembra 1942. Šercerjeva brigada, ki po svoji borbenosti ni prav nič zaostajala za drugimi brigadami, se je pridružila ostalim trem brigadam šele sredi marca 1943.

Omeniti moramo še dve hrvatski brigadi, s katerima so sodelovale slovenske brigade (Tomšičeva, Gubčeva in Cankarjeva) na Hrvatskem. To sta *13. proleterska hrvatska udarna brigada* »Rade Končar« in *4. hrvatska partizanska brigada.*[2] Obe sta že večkrat sodelovali z našimi enotami, zlasti z belokranjskimi, v bojih okrog Gorjancev, v Žužemberku in Beli Krajini. To sodelovanje je postalo stalna borbena praksa slovenskih in hrvatskih partizanskih čet. Obe hrvatski brigadi sta bili številnejši od naših (po 600 do 700 partizanov), mnogo bolje oboroženi, imeli sta težko orožje, partizani pa so bili zelo agresivni in dobri borci.

Dne 16. septembra 1942 je Glavni štab ustanovil na ozemlju nekdanje V. grupe odredov dva odreda: Zapadno-dolenjski (ZDO) in Vzhodnodolenjski odred (VDO).

Zapadno-dolenjski odred je zajemal teritorij, ki ga omejujejo železniška proga Ljubljana—Velike Lašče, greben Male gore čez Smuko do Dvora pa po Krki do Novega mesta, železnica Novo mesto—Trebnje—Mirna, Št. Rupert in nemška meja.

Vzhodno-dolenjski odred pa je zajemal teritorij, ki ga omejujejo reka Krka—Soteska—Črmošnjice, cela Bela Krajina do hrvatske meje, nato pa nemška meja do točke, kjer severno od vasi Št. Rupert doseže to mejo teritorij Zahodno-dolenjskega odreda.

Odredi sedaj niso bili več to, kar so bili za časa osvobojenega ozemlja. »Današnje odrede je treba smatrati,« pravi Glavni štab v Naredbi o razmejitvi teritorijev obeh dolenjskih odredov, dne 24. septembra 1942, »*za pokretne* — v tem smislu, da se ne smejo zadrževati na določenem mestu, ampak morajo bit v pokretu v okolju svojega sektorja.«

[1] Zbornik dokumentov in podatkov del VI., knjiga 4, dok. str. 58. Glej op. 2.
[2] Pogosto imenovana Kordunaška.

JOZO JANDA:
NA PRELAZU,
olje, 1951

Odredi so sijajno izpolnili svojo nalogo. Opravljali so samostojno ali pa skupaj z brigadami akcije, izvajali so mobilizacije in so nekaj časa bili vir za popolnjevanje brigad, tako da so včasih sami imeli le štiri čete po 40 partizanov. Kljub temu so bili »povsod prisotni« in niso dopustili, da bi se odpravila v akcijo ena sama garnizija, ne da bi bila pustila v postojanki velik del svojih enot. V partizanski protiofenzivi so sodelovali s primernimi nalogami.

Glavni štab je 26. decembra 1942 razdelil slovensko ozemlje na štiri operativne cone.

V tej ofenzivi je odigrala najvažnejšo vlogo *Dolenjska operativna cona* (DOZ). Obsegala je teritorij Dolenjske, Bele krajine in Suhe krajine nekako do grebena Male gore in železniške proge Velike Lašče—Ljubljana. Čeravno je ukaz o tej ustanovitvi izšel šele 26. decembra, se je formirala že 7. decembra s komandantom *Milovanom Šaranovićem* in politkomisarjem Jožetom Brilejem na čelu. Konec decembra je bil imenovan na mesto politkomisarja Viktor *Avbelj,* do tedaj politkomisar Gubčeve brigade, za namestnika komandanta pa Lado Ambrožič-Novljan, do tedaj komandant Gubčeve brigade. Pod poveljstvo DOZ sta spadali Gubčeva in Cankarjeva brigada ter ZDO in VDO. Temu štabu sta

bili kasneje podrejeni še Tomšičeva in Šercerjeva brigada.

Milovan Šaranović je ocenil moč in sposobnost enot DOZ v svojem poročilu Vrhovnemu štabu NOV in POJ takole: »... Moč navedenih brigad je sledeča: V. B. Matija Gubca šteje okrog 600 borcev, V. B. Ivana Cankarja okrog 500, Zapadno-dolenjski odred in Vzhodno-dolenjski odred vsak po 160 borcev, Tomšičeva brigada okrog 450 mož... Oborožitev naših brigad znaša povprečno 2 do 3 težka mitraljeza, 12 do 15 puškomitraljezov, oborožene so s puškami raznih sistemov... Vojaško vodstvo naših enot je povprečno dobro, toda nima še dovolj izkušenj zlasti v operacijah večjih enot. Strokovno poznavanje vojaških vprašanj je razmeroma slabo... Borbena vrednost partizanov je zelo dobra, zlasti če je pravilno vodena, tj. če ima dobro vodstvo...«

DOZ je bil dejansko operativni štab, ki je vodil na slovenskem ozemlju zimsko protiofenzivo. Pod njegovim poveljstvom je bila do tedaj *največja partizanska grupacija.*

Kadar so partizanske slovenske enote sodelovale s hrvatskimi enotami na Hrvatskem ali obratno — kadar so se hrvatske enote borile skupaj s slovenskimi na slovenskem ozemlju — so se ustanavljali *skupni operativni štabi hrvatskih in slovenskih brigad ter odredov.* Komandant teh štabov je bil redno Milovan Šaranović, medtem ko so se politkomisarji, namestniki in operativni oficirji menjavali.

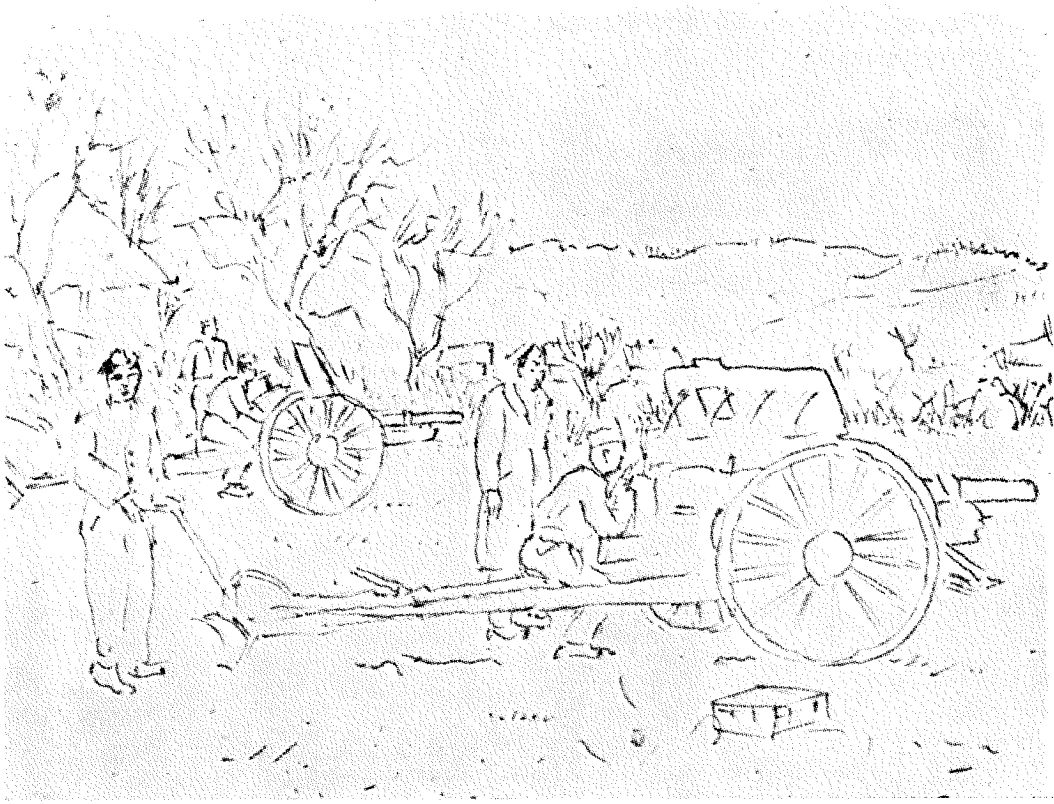
Prvega oktobra 1942 se je spremenil tudi osebni sestav Glavnega štaba. Za novega komandanta je bil imenovan *Ivan Maček-Matija,* dotedanji politkomisar GŠ, za politkomisarja pa *Boris Kidrič-Peter Kalan.* Formalna obrazložitev, ki je popolnoma ustrezala realnemu stanju, je bila, da bo s to personalno spremembo dosežena večja operativna sposobnost GŠ in tesnejša povezava slovenske narodne vojske s političnim delom Osvobodilne fronte.

Boris Kidrič je vnesel v štab elan, širokopoteznost in polno mero politično vzgojnih ukrepov. Za namestnika komandanta je bil imenovan *Jaka Avšič-Branko Hrast,* generalštabni polkovnik bivše jugoslovanske vojske, sposoben, umirjen in osvobodilnemu gibanju vdan oficir. Imenovanje Jožeta Brileja-Bolka, člana KPS, Štefana Pavšiča, člana vodstva krščanske skupine v OF, in Lojzeta Vrhovca, člana vodstva Sokola v OF, za pomočnike politkomisarja GŠ, naj bi poudaril vsenarodno smer osvobodilnega gibanja in likvidiral propagandne trditve, da je narodnoosvobodilna vojska le partijska vojska.

Vrhovni štab narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije je kot pomoč slovenskim partizanom poslal *skupino izkušenih oficirjev,* ki jo je Jože Bradeško-Boštjan pripeljal na Gorjance okrog 26. novembra 1942. Skupina je štela 17 oficirjev. Vodil jih je tedanji načelnik Vrhovnega štaba Arso Jovanović. Med temi oficirji so bili znameniti borci in kasnejši poveljniki v naših enotah: Milovan Šaranović, Dragan Jevtić, Mile Kilibarda, Zdravko Jovanović in drugi. Njihova naloga je bila, da prenesejo na naše enote izkušnje iz borbe na Hrvatskem, v Bosni in Hercegovini ter Črni gori in tako pomagajo našemu poveljniškemu kadru dvigniti borbeno raven slovenskih enot. Spočetka so bili novi tovariši postavljeni na mesta namestnikov komandantov brigad, bataljonov ter za načelnike štabov. Večina izmed njih se je zelo dobro izkazala in mnogo prispevala k uspehu zimske protiofenzive.

ZAMISEL IN PLAN ZA ZIMSKO PROTIOFENZIVO

Zaključki ocene situacije so se pri Glavnem štabu oblikovali od časa, ko je bila roška faza sovražne ofenzive končana (v začetku septembra) pa do konca ofenzive (v začetku novembra). Ta razmeroma dolga doba (2 meseca) ni prinesla bistveno novih elementov, ki bi zahtevali ponovno analizo in predrugačenje sklepov. Glavni zaključki ocene so pač bili, da se je sovražna ofenziva izjalovila kljub njenemu delnemu uspehu na Notranjskem in v teroristični akciji proti civilnemu prebivalstvu, da se je oborožena bela garda javno razkrinkala v svojstvu okupatorjevega zaveznika, da je bilo zaupanje ljudskih množic, posebno kmečkega prebivalstva do osvobodilnega gibanja omajano, da se je posrečilo rešiti izpod koncentričnega udarca glavnino partizanskih sil in jo dokaj hitro reorganizirati v brigade z veliko gibljivo zmogljivostjo in da je sovražna ofenziva začela plahneti z odhodom

LJUDEVIT ŠESTIČ:
PARTIZANSKA ARTILERIJA, 1944

nekaterih enot na druga bojišča, dokler ni njena moč popolnoma usahnila v začetku novembra.

Iz takih zaključkov so se same po sebi izkristalizirale odločitve: preiti je treba v protiofenzivo, vojaško in politično utrditi partizanske enote, odpraviti njihovo statičnost in povezanost na odrejen teritorij, do najvišje mere razviti gibljivost vseh enot, od odrednih čet do brigad, z množičnostjo partizanskih enot in pravilnim nastopom spet pridobiti izgubljeno zaupanje množic, razorožiti vaške straže in ostro nastopiti proti belogardističnim enotam ter nadaljevati neizprosen boj proti italijanskemu okupatorju.

Partizanska protiofenziva ni bila torej samo akcija, ki je bila nujna, da bi se pokazalo, da osvobodilno gibanje še ni uničeno, temveč imperativ družbenega gibanja v osvobodilni vojni; šestnajst tednov so udarjali Italijani, sedaj je bila vrsta na brigadah. Nesposobnost zavračanja udarca bi bil znak poraza.

Prizadevanja vodstva osvobodilnega gibanja in posebno Glavnega štaba so se tudi ves čas od septembra gibala v tej smeri. Vendar je do *enotne, širokopotezne in dobro premišljene zamisli* prišlo šele sredi decembra, ko se je začela že gibati osnovna sila partizanskih čet in sta bila dosežena že dva pomembna začetna uspeha: zavzetje Suhorja (26.—27. novembra 1942) in osvoboditev Ajdovca (10.—11. decembra 1942). Ti dve akciji, v katerih sta sodelovali po dve brigadi, pomenita uspešen start dne 25. novembra 1942 z dnevnim poveljem Glavnega štaba objavljenega začetka splošne protiofenzive.

KAROL LESKOVEC

RANJENI KOMANDANT

V pozni jeseni 1943, kmalu po nemški ofenzivi, je Prešernova brigada spet krenila v napad na sovražnika, ki se je po končanih borbah vrnil v svoje izhodiščne postojanke in upal, da bo imel nekaj časa mir pred partizani. V tistih dolgočasnih novembrskih dneh se je naša brigada premikala po področju Sveti Mohor—Pozirno—Lavtarski vrh, drugi bataljon pa se je že nekaj dni zadrževal v prijazni vasici Planici, ki leži na vzhodni strani Lavtarskega vrha. Prebivalci te vasi z lepo urejenimi in čednimi hišami so nas vselej, kadar smo prišli, lepo sprejeli. Resda smo tudi pri njih opazili strah pred Nemci, ki jih je kot kamen težil globoko v prsih, vendar nam niso nikoli očitali, da bodo zaradi nas nesrečni. Nemci bi namreč kaj lahko prihrumeli iz doline, jim zažgali vas in postavili ljudi pred jeklene cevi ali pa jih izselili. Naši gostitelji nam niso nikoli potožili svojih skrbi; čutili so in verjeli, da prav zaradi nas, partizanov, Nemci ne morejo uresničiti svojih nečloveških načrtov.

Dan je bil meglen, pust in mrzel, padlo je že precej snega. V dolini smo večkrat opazili vlak, kako sopiha proti Kranju. Po glavni cesti je le redkokdaj zapeljal kak tovorni avtomobil. Tovarne po mestih so ob določenem času zapiskale in s tem dale znak, da se je delo začelo ali končalo. Njihov pisk se mi je zdel nekako prisiljen in ravno tako pust in mrzel, kakor je bilo tega dne vreme na Lavtarskem vrhu.

S tovarišem Milčetom, komandantom drugega bataljona, sva sedela v kmečki hiši, ki je stala na doljnem koncu vasi. Ura je bila okrog desete dopoldne. Komisar Vojko je bil v četi, kjer je predaval tovarišem. S komandantom sva se vrnila z obhoda; prepričala sva se, da so straže in zasede na svojih mestih, in pregledala orožje v četah. Milče je bil star komandant, že dolgo je poveljeval enotam bataljona, saj so se fantje pod njegovim poveljstvom že na Turjaku zapisali v knjigo hrabrih partizanov.

Komisar Vojko je med prešernovce stopil po borbah na Turjaku, prej se je boril v drugih enotah na Dolenjskem in Notranjskem. Bil je dobra komisarska duša. Vedno je bil med tovariši, za vsakega je našel prijazno besedo. Ljudi je imel rad, posebno je cenil njihovo iskrenost in poštenost. Bil je vztrajen, neumoren, počitka ni poznal.

Kmalu so se široko odprla hišna vrata. Zagledala sva drobni, vedno nasmejani obraz kurirja Branka, ki je prišel iz štaba brigade; ta je bil v vasi Pozirno. Kurirja iz brigade smo večkrat nestrpno pričakovali, posebno če smo bili že več dni na istem mestu. Branko je bil spreten, vseh vragolij poln fant. Star je bil kakih šestnajst let, pa je vseeno pripadal starim prešernovcem s Turjaka. Rad je pripovedoval, kako je tiste dni nekje na Dolenjskem sam slekel italijanskega oficirja in oblekel njegovo uniformo. Pristajala mu je, kot bi mu jo ukrojil dober krojač. Malokateri tovariš v bataljonu je bil oblečen tako lepo kot naš kurir.

Bleščeča svetloba na črnih škornjih se je prelivala na gladki površini, ko se je ustavil sredi sobe in strumno pozdravil. V desni roki je držal zeleno kuverto, ki jo je izročil komandantu. V sobi je ostal samo štab. Vedel sem, da je v kuverti papir, na katerem piše: Pripravite se na akcijo. Poleg tega je pisalo še, da nas popoldne obišče komandant brigade tovariš Svarun. Vedeli smo, da nas čaka pomembna akcija. V ukazu je bilo natančno razloženo, da mora biti naš bataljon o mraku pripravljen za pohod, ker bo krenil še isti večer. Malo čudno se nam je zdelo, ker v ukazu ni bilo zapisano, kam in v kakšen napad bomo šli. No, vedeli smo, da je to ukrep zaradi previdnosti, in si nismo delali skrbi, posebno še, ker smo bili prepričani, da nam bo komandant Svarun vse potrebno razložil ustno. — Kmalu po kosilu je Svarun prijahal na svoji sivi kobilici. To je bil najlepši konj v diviziji, še na korpusu so se večkrat pozanimali za poskočno in lepo žival. Svarun je bil nanjo zelo ponosen in se je le redko ločil od nje; da pa bi jo smel zahajati kdo drug, na to se ni smelo niti pomisliti. Dobil jo je po italijanski kapitulaciji; prej je bila last nekega italijanskega polkovnika.

Kmalu za njim so prišli še trije brigadni obveščevalci, ki so prejšnjo noč krenili na teren s specialno nalogo. Sedli smo za štirioglato kmečko mizo. Po nekaj besedah je komandant Svarun prišel na dan s svojo zamislijo. Njegove besede so zvenele trdo in prepričljivo; svoj načrt je razložil kratko in jasno kot po navadi. Ni maral ljudi, ki so veliko govorili, a malo povedali, bil je mož dejanj. Malokaterega partizanskega komandanta poznam, ki bi užival tolikšno zaupanje svojih tovarišev kot Svarun. Bil je preprost in vedno je skušal razumeti ljudi. — Povedal je, da bo naš bataljon zvečer šel v Škofjo Loko in v bližini železniške postaje napadel vagonske cisterne, ki so napolnjene z bencinom. Obveščevalcem je prepustil, naj nam povedo natančnejše podatke. Prejšnjo noč so oprezali po dolini z nalogo, da ugotovijo, kakšen je položaj. Bencinske cisterne so bile parkirane na slepem tiru na vzhodnem delu železniške postaje. Bencina je bilo za cel vlak, le da je bila lokomotiva odklopljena. Načrt akcije je bil zelo preprost. S tovariši obveščevalci smo se popolnoma strinjali, ko so na koncu povedali, da je zaradi močne nemške garnizije v Škofji Loki, kakor tudi na železniški postaji, neobhodno potrebno priti čimbolj neopaženo do samega mesta, in da nas smejo Nemci odkriti šele tedaj, ko bo akcija končana. Svarun je odločil, da bo akcijo izvedla ena četa, druga

jo bo krila, druge enote, ki bodo ostale v taborišču, pa bodo varovale Planico. Vas je bila namreč preveč blizu Škofje Loke, da bi lahko z gotovostjo trdili, da je sovražnik ne bo napadel. Če pa bi Nemci akcijo odkrili in onemogočili, bi drugi del bataljona lahko koristno posredoval in pomagal tovarišem.

Do mraka sta bili četi že pripravljeni na akcijo, tovariši so še večerjali, in že se je kolona počasi pomikala skozi gozd proti vasi Peven in dalje proti cilju. S tovariši sem ostal v taborišču. Ko je zadnja temna senca izginila v gozdu in so utihnili odmevi korakov, ki so škripali po polzmrznjenem snegu, sem zavil proti stražam. Čez dobro uro sem se napotil skozi sadne vrtove na gornjo stran vasice in zrl v sivomegleno temo proti škofjeloški dolini. Luči v daljavi so mežikale, kakor da se pred nekom preplašeno skrivajo. Slišal sem sopihanje vlaka; veter, ki je pihal v to smer, je nosil dim in vonj zgorelega premoga. Prijetno me je ščegetalo po nosu, kajti v partizanih smo malokdaj občutili ta duh, ki nas je toplo spominjal na dni, preden smo odšli v partizane. Še nekajkrat sem zakoračil sem in tja, nato pa odšel v štabno hišo. Tovariši so medtem polegli po toplih hlevih k počitku.

Tedaj so iz smeri Pevna ledeno odjeknili rafali in eksplozije ročnih bomb. Ne da bi kaj pomislil, me je prešinilo: najbrž so naši padli v zasedo. Stekel sem na rob vasi in napeto prisluhnil; še vedno je grmelo, in to prav iz smeri, kamor sta krenili četi. Zdelo se mi je blizu. Tudi nekateri tovariši so prihiteli pogledat, kaj se dogaja. Sklenil sem, da počakamo: če je kaj hujšega, nas bodo gotovo obvestili. Malo kasneje smo razločno čuli glasove, ki so se mešali med streljanje. Zdaj ni bilo več dvoma, vedeli smo, da je

sovražnik pripravil tovarišem nekaj nepričakovanega. Čudno pa se mi je zdelo, da bi Nemci ravno danes pripravili zasedo, saj niso mogli vedeti za našo akcijo.

Uro zatem je prihitela patrola z ukazom, naj takoj pošljemo nekaj tovarišev, da bodo prinesli težko ranjenega komandanta Svaruna. Vest nas je vse spekla kot žareča iskra. Svarun ranjen, sem si nekajkrat ponovil ti čudni in neverjetni besedi. S Svarunom sva bila dobra prijatelja, stara tovariša z Dolomitov; poznal sem ga od prvih dni svojega partizanstva. Vsi, ki smo stali ob robu gozda, smo krenili v smer, kamor nas je vodila patrola.

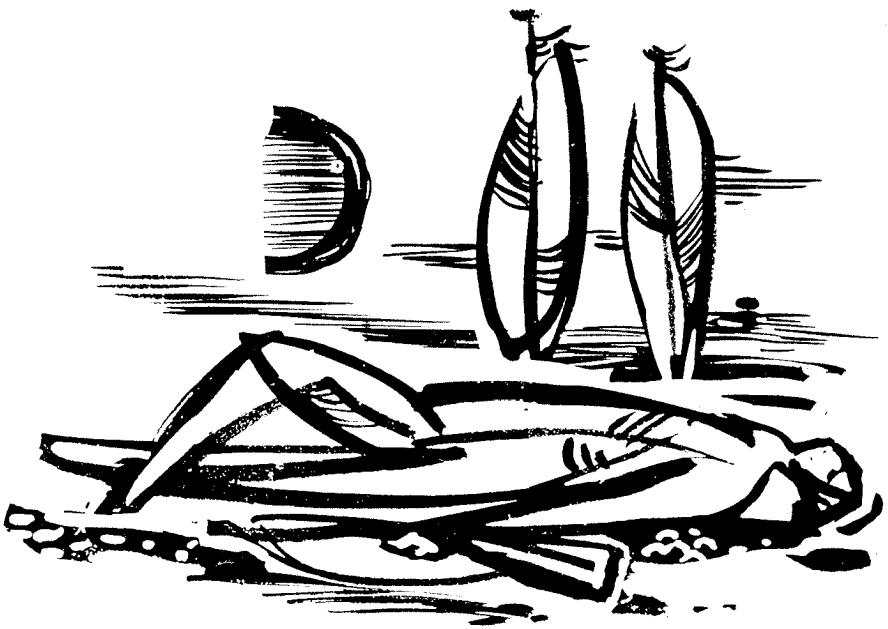
Ko smo bili med gostimi smrekami, na poti, ki vodi iz Pevna proti Planici, smo zaslišali polglasno govorjenje. Nekdo nas je ustavil. Po glasu sem spoznal komisarja Vojka. Šli smo nekaj korakov naprej, in sredi poti, ki je prav na tem delu globoko vsekana v rjavo zemljo, je na snegu, pomešanem z zemljo, ležal Svarun. Ob njem je stal komisar Vojko in nekaj tovarišev. Ranjenega komandanta so prenesli na varno, medtem ko so se tovariši še vedno borili s sovražnikom. Svaruna smo zavili v dva vojaška plašča in ga previdno nesli proti Planici. Ranjenec je ponavljal nerazumljive besede, razumel sem le to, da se je spraševal, kako so mogli Nemci zvedeti za našo akcijo. Tudi nam je bila to velika uganka. Prinesli smo ga v štabno hišo in ga položili na umazan, razmočen pod. Šele ko ga je osvetlila luč, smo opazili, da je ves v krvi. Svarun je bil v partizanih mnogokrat ranjen, takrat pa je dobil gotovo najhujše rane.

Kaj se je pripetilo? Ko je kolona krenila proti Pevnu, ni nihče ničesar slutil. Borci so menili, da jih sovražnik lahko preseneti šele v dolini, v gozdu so se počutili varne. Svarun in Vojko sta hodila na čelu kolone. Komandant in komisar bataljona sta svetovala, naj bi za vsak primer poslali izvidnike, vendar je komandant brigade menil, da jim ne grozi nobena nevarnost, dokler ne pridejo v dolino. Ko so prišli v bližino Pevnega, so na robu gozda opazili temne človeške postave. Kolona se je ustavila. Takrat ni nihče pomislil, da so prav te postave lahko sovražne. Prepričani so bili, da so pred njimi terenci ali patrola iz kakšne druge partizanske enote. Iz teme je zagrmel glas: »Stoj!« Sedaj so borci vedeli, da imajo opravka z Nemci. Svarun je glasno odgovoril: »Stojim. Kdo je tam?« Glas je vprašal: »Kdo je tam?« Svarun je bil prepričan, da govori s partizani in da je potrebno le nekaj besed, da se sporazumejo. Spet je zadonel njegov glas: »Tu so prešernovci. Jaz sem komandant Svarun.« Hotel je, da se čimprej prepoznajo in krenejo vsak v svojo smer. Trenutek je bilo vse tiho. Svarun je še enkrat ponovil, da je to on s svojimi prešernovci. Ni še izgovoril zadnje besede, ko so se kakor jeklena toča iz grmovja usuli jekleni rafali. Že prve krogle so podrle komandanta Svaruna na tla in ga hudo ranile. Nastala je zmeda. Svarun je obležal kraj poti. Med tovariši se je hitro razvedelo, da so prvi rafali pokosili komandanta. Trenutek kasneje so se borci že zapodili proti sovražni zasedi in z odločnim jurišem napadli Nemce in belogardiste. Po gozdu se je razleglo: »Juriš!« Po trdovratnem boju, ki je besnel kako uro, so tovariši prepodili sovražnika.

Hiša, v kateri je ležal Svarun, se je napolnila do zadnjega kotička. Ob ranjenem tovarišu niso stali samo borci bataljona, tudi domačini so zaskrbljeno gledali priljubljenega komandanta svoje gorenjske brigade. Ta je ležal na hrbtu mirno in tiho. Pod njim je bilo razprostrto umazano šo-

torsko krilo. Bataljonska bolničarka mu je pomagala, kolikor je bilo v njeni moči. Vsi, kar nas je stalo okoli Svaruna, bi mu radi pomagali, a v tem primeru ni zadostovalo samo dobro tovarištvo. V polkrogu smo stali okrog komandanta, nekateri tovariši so celo čepeli ali klečali nad njim, da bi ujeli njegove besede; govoril je z veliko težavo in zelo tiho. Bil je miren, tudi stokal ni, čeprav smo na njegovem obrazu opazili, kako se mu koža krči od bolečine. Oči je imel topo uprte v strop, le včasih nas je pogledal, da je videl, kdo vse se je zbral okrog njega. Rafal, ki ga je neusmiljeno oplazil, mu je povzročil več hudih ran. Prva krogla mu je prebila brado in se ustavila v ustih pod jezikom; bolničarka jo je izvlekla kar z roko. Ugotovili smo, da je Svaruna ranila krogla iz znane nemške brzostrelke, da mu ni popolnoma razbila čeljusti in da se je zaradi slabe probojne moči ustavila v ustih; prileteti je morala od daleč ali pa se je odbila od bližnjega drevesa. — Ranjencu so usta hitro zatekala, in če je hotel govoriti, je le stežka premikal jezik. Iz ust se mu je ulila kri. Druga krogla ga je zadela v trebuh na levi strani, medtem ko mu je tretja kakor z nožem razparala desno nogo vse od kolka do kolena. To rano je verjetno dobil, ko je že ležal na zemlji. V grlu me je stisnilo, ko sem pomislil, da so rane le prehude in da jih ne bo prebolel, čeprav je že večkrat dokazal, da je železne narave. Bolničarka mu je odstranila kri z obraza in mu obvezala rane, da je vsaj delno ustavila krvavitev.

»Poslušajte, tovariši.« Svarun je zbral vse moči, da bi bataljonskemu štabu povedal zadnje navodilo. Vsak trenutek je bil dragocen; čimprej smo ga morali odnesti proti štabu brigade in dalje v partizansko bolnišnico na Jelovico. Tja bi v najboljšem primeru lahko prišli šele zjutraj.

»Kakor vidite, nam je nocojšnja akcija propadla. Lahko pričakujemo, da nas bodo Nemci zjutraj poskusili napasti. Zato morate biti previdni in budni, predvsem pa se morate povezati s štabom brigade.« Besede smo težko razumeli, ranjenca jezik ni več ubogal, kar plaval je v strjeni krvi, in oteklina se je hitro širila po obrazu.

Ko smo stali okrog Svaruna in ga vsi zaskrbljeni gledali ter poslušali njegove besede, ki so zvenele kot zadnji ukaz, se mi je zdelo, da berem tisto lepo Gregorčičevo pesem »Hajdukova oporoka«. Pred očmi mi je vstal prizor, kako hajduki, sklonjeni nad svojim smrtno ranjenim harambašem, poslušajo njegove zadnje besede. Postalo mi je še bolj hudo.

Na dvorišču pred hišo so že bile pripravljene sani in konj, da ga odpeljemo proti Pozirnem. V štabu brigade so imeli zdravnika in večjo izbiro zdravil in upali smo, da bodo Svaruna obvezali vsaj toliko, da bo zdržal pot do Jelovice. Na saneh je bilo nekaj zrahljane slame, kamor smo previdno položili ranjenca. Pod nogami je zaškripal sneg in že se je kolona izgubila v smeri Čepulj in dalje proti Pozirnem. Ukazano mi je bilo, da Svaruna čimprej spravimo na varno, in sicer v bolnišnico »Pavlo«.

Čez dobro uro smo že prišli do štaba brigade. Komandanta smo odnesli v hišo, kjer smo ga položili na tla. Zdravnik in bolničarka sta se urno lotila dela: razrezala sta mu hlače in škornje, v katerih je bila cela mlaka krvi, ga obvezala in ga tako pripravila za dolgo in težko pot na Jelovico. Svarun ni več govoril, samo z glavo je rahlo prikimal ali odkimal. Oči so mu globoko upadle, obraz je imel prsteno bled. Bolničarka mu je večkrat poskusila zliti v usta požirek žganja, a tekočina mu je vedno stekla po bradi za vrat. Ranjencu oteklina ni dopuščala, da bi odprl usta. Težko je dihal in mučil ga je kašelj.

Od Pozirna ga nismo več vozili. Četa, ki je bila določena, da ga nosi do bolnišnice, je bila že pripravljena na dvorišču pred hišo. Dobili smo dva senena droga, ki sta v letnem času služila za nošenje sena, in šotorski krili, ter iz tega napravili nosila. Svaruna smo nosili v izmenah: štirje in spet štirje; menjali smo se celo noč. Pot je bila slaba, gazili smo kar po celem. Najhuje je bilo, ko smo zavili v prostrani gozd Jelovice. Nosilo z ranjencem se je zibalo na naših ramah kakor čoln, ko ga na morju zaloti vihar. Večkrat sem Svaruna kaj vprašal, čeprav sem vedel, kako težko govori; prepričati sem se hotel, če je še živ. Mnogokrat nisem dobil odgovora. Tedaj smo ga postavili v sneg, da smo ugotovili, če še živi. V visokem snegu med drevesi in štori je kdo izmed nas večkrat padel, tedaj smo začuli pridušen stok ranjenega komandanta. Nosila so bila narejena zelo preprosto, zdelo se je, kot da ga nosimo v dolgi tesni vreči.

Noč je bila oblačna, meglena in temačna, še posebno temno je postalo, ko smo hodili med gostimi smrekami Jelovice. Težko je najti besede, s katerimi bi mogel opisati, kako trpeč je bil ta pohod za borce, ki so se prebijali skozi visoki sneg, in za Svaruna, ki je ležal na gugajočih se nosilih.

Ko je prvi svit napovedal, da se bliža nov dan, smo prigazili v bližino bolnišnice, ki je ležala na obraščenem grebenu, nedaleč od gorske vasice Prtovče. Tam so nas že čakali štirje bolničarji in se z ranjencem izgubili v smer skrite partizanske bolnišnice.

Svarun se je kaj hitro pozdravil in se vesel in zadovoljen vrnil med svoje prešernovce.

VELJKO KOČEVAR:

Prvo obdobje partijskega šolstva na Primorskem in Gorenjskem

Zgodovinski oris od 27. oktobra 1943 do 6. marca 1944

(Nadaljevanje in konec)

V poročilu, ki ga je poslalo vodstvo partijske šole 12. januarja 1944. leta Pokrajinskemu komiteju o začetku VI. tečaja, je med drugim navedeno tole:

»Učilnica je nabito polna. Prvi dan so nekateri kurzisti sedeli na tleh in imeli na kolenih deske, da so lažje pisali... Glede varnosti šole še ni ničesar ukrenjenega. Telefonirali smo v smislu dogovora na korpus...«

Pokrajinski komite KPS za Slovensko Primorje in sekretar CK KPS Franc Leskošek-Luka sta se medtem dogovorila s štabom korpusa, da pošlje šoli za zaščito VI. tečaja en bataljon.

Tudi v pismu 15. januarja štabu IX. korpusa vodstvo partijske šole vprašuje, kaj je z zavarovanjem, in se sklicuje na Pokrajinski komite, ki je štabu IX. korpusa javil, naj skrbi »za zadostno zavarovanje imenovanega terena z enim bataljonom dotlej, dokler bo tu naša ustanova.« Vodstvo šole je zahtevalo kot neobhodno tudi pravico kontrole nad izvajanjem zaščite tega bataljona. Do dodelitve tega zaščitnega bataljona pa še ni bilo prišlo.

Medtem so Nemci nadaljevali svoje ofenzivne akcije proti enotam IX. korpusa. Dne 17. januarja se je šola umaknila iz Čepovana na Velike Lazne. Odlično oborožena patrulja, ki je spremljala sekretarja CK KPS, je pod Velikimi Laznami ves dan uspešno zavračala Nemce, ki so napadali iz smeri Gor. Tribuše, ter jih vrgla nazaj na izhodiščne položaje. Zvečer se je šola vrnila nazaj v Čepovan in naslednji dan nadaljevala tečaj. Na Trnovski in Banjški planoti so se nadaljevali boji. V obeh Tribušah so bili Nemci. Šola se je morala premakniti še isti dan na Lokovec k Soški brigadi, s katero se je potem premaknila med 18. in 19. januarjem na Lokve. Prenočila je v Winklerjevem hotelu, ki je bil od zadnjega bombardiranja skoraj docela porušen. Dne 19. januarja zjutraj se je šola spet premaknila na Velike Lazne, kjer je na povelje IX. korpusa držala položaje proti Gorenji Trebuši. Medtem sta Pokrajinski komite KPS za Slovensko Primorje in štab IX. korpusa sklenila preseliti šolo v Cerkno. V noči od 19. na 20. januar se je šola premaknila na Šentviško planoto in 21. januarja prispela v Cerkno. Tja se je preselil tudi štab IX. korpusa.

Zaradi bojev z Nemci in spričo stalnih premikov je partijska šola izgubila pri svojem delu pet dni. Skoraj polovica kurzistov, posebno tisti, ki so prišli s terena, so bili prvič v bojih, prvič so korakali v vojaški vrsti ali ležali na bojnih položajih. Za večino tečajnikov in tečajnic je bilo teh pet dni zelo napornih, a vsi so pridobili dragocene vojaške izkušnje.

Dne 19. januarja, preden se je šola odpravljala proti Cerknemu, je

bil na Velikih Laznah ponoven sestanek s štabom IX. korpusa in ponovno je bilo sklenjeno, da se določi poseben bataljon za zaščito šole.

Ko je partijska šola prispela v Cerkno, je njeno vodstvo poslalo 23. januarja Pokrajinskemu komiteju KPS za Slovensko Primorje obširno poročilo, iz katerega izvemo, kako so spet obnovili tečaj. »Radi nevarnosti bombardiranja Cerkna,« poročajo, »smo imeli v načrtu, da porazdelimo kurziste v tri skupine, ki bi se nastanile v tri samotne hiše okrog Cerkna in bi bile tamkaj dnevno od tretje ure popoldne do enih ponoči. Dopoldne do desete ure bi tovariši spali, nato pa bi bilo kosilo in ločeni kolokviji po teh hišah.« To je bil zelo dober načrt, ki pa, na žalost, ni bil izveden, ker niso dobili primernih hiš na pobočjih okoli Cerkna. Zato se je vodstvo šole odločilo, da porazdeli kurziste po skupinah po privatnih hišah v Cerknem in se drži prej omenjenega dnevnega reda. Vendar se je šola naselila prve dni v tamkajšnjem »Ljudskem domu«, v katerem so bila tudi predavanja. Po privatnih hišah so se kurzisti porazdelili šele 26. januarja, ker so bili do tedaj oblačni dnevi, ki so ščitili Cerkno pred bombardiranjem. Zato so se predavanja do 26. januarja začenjala ob osmih zjutraj.

V Cerknem je bila takrat še komanda mesta s svojo stražo, komanda VOS, signalistični tečaj ter razne vojaške delavnice. Štab IX. korpusa je bil s svojo zaščitno četo v Zakrižu na zahodnem pobočju nad Cerknim. V vasi Jesenicah nad Cerknim je bila podoficirska šola IX. korpusa. Na severozahodnih obronkih je bila Prešernova brigada, na zahodnih Gradnikova, v neposredni bližini Cerknega, na jugozahodnih pobočjih, pa Vojkova brigada, ki je držala položaje proti Idriji. Kot vidimo, je bila tam razporejena vsa 31. divizija. Sedež štaba 31. divizije, s svojo zaščitno četo je bil vzhodno, tik nad Cerknim, v zaselku Čepljah. V neposredni bližini šole je bilo toliko partizanskih enot kot še nikoli poprej, toda stalni premiki teh enot ter dotedanje izkušnje partijske šole s sovražnikom niso mogle navdati šole z občutkom zadostne varnosti.

Dne 24. januarja sta se vodstvo šole in komandant IX. korpusa ponovno sestala. O tem govori poročilo vodstva šole Pokrajinskemu komiteju KPS z dne 28. januarja: znova so razpravljali o učinkoviti zaščiti šole in o začasni dodelitvi že omenjenega bataljona. Komandant IX. korpusa je dokazoval, da je dodelitev bataljona nepotrebna, ker da šola boljše zaščite, kot jo ima sedaj —namreč celo 31. divizijo — ne more imeti. Na tem sestanku so podčrtali edinole nevarnost bombardiranja Cerkna in svetovali porazdelitev šole v skupinicah po hišah ter prestavitev predavanj na pozne popoldanske in nočne ure. Iznenadni sovražni napad na partijsko šolo, mimo ali skozi položaje razporejenih enot 31. divizije, so — razen bombardiranja Cerkna — smatrali kot nemogoč in ga v vsakem primeru izključevali.

Prepričana, da je popolnoma varna, se je šola posvetila najintenzivnejšemu študiju. Šola — s tečajniki in šolsko stražo — je bila porazdeljena po vsem Cerknem. Borci iz šolske straže so se vključili v stražarsko in izvidniško službo komande mesta Cerkno.

Dne 31. januarja bi morali po načrtu končati VI. tečaj. Končal pa se je 27. januarja 1944. leta ob 8. uri zjutraj, in to zelo tragično. Iz zaplenjenih dokumentov bataljona »Heine« 139. nemškega rezervnega polka planinskih lovcev, ki je imel sedež v Idriji, je razvidno, da je leta od partizanskih pribežnikov zvedel za partijsko šolo v Cerknem. Nemški dokument govori sicer o podoficirski šoli. V Cerknem oziroma v neposredni bližini so bile takrat tri šole, oziroma tečaji, in sicer: podoficirska šola v Jesenicah nad Cerknim, signalistični tečaj v veliki vojašnici v Cerknem in partijska šola v »Ljudskem domu«.

Vendar je dokazano in razvidno iz celotnega poteka nemškega napada na Cerkno, da so Nemci mislili konkretno le na partijsko šolo in ne na podoficirsko šolo v Jesenicah ali celo signalistični tečaj, čeprav v svojih poročilih govorijo le o podoficirski šoli. Ob napadu so Nemci zaplenili tudi učno gradivo partijske šole, kar omenjajo tudi v svojih poročilih.

Druga četa bataljona nemških planinskih lovcev iz Idrije je imela, kot navaja zaplenjeno poročilo, na-

logo, da nenadoma prodre prek Pluženj v Cerkno in uniči ta tečaj. Ob pol enih ponoči, 27. januarja, je krenilo 130 dobro oboroženih Nemcev iz Idrije proti Cerknemu. Vodili so jih domačini, partizanski ubežniki. Sovražnik se je pretihotapil skozi položaje Vojkove brigade. Ob 8. uri zjutraj so prišli do vzhodnega roba nad Cerkno. Neki stražar šolske straže v Cerknem jih je opazil in začel streljati nanje. Takrat so Nemci krenili v napad in spričo malenkostnega in neorganiziranega partizanskega odpora kmalu zasedli vse dominantne točke v Cerknem ter osredotočili svoj napad na »Ljudski dom«, kjer je imela sedež partijska šola. Med tečajniki, raztresenimi po skupinicah v privatnih hišah, kakor tudi v drugih partizanskih enotah, ki so bile takrat v Cerknem, je nastala velika panika. Neorganizirano in brez vojaškega vodstva so se posamezne skupine ali posamezniki skušali umakniti iz nevarnega cerkljanskega kotla na okolne vzpetine. Pri tem neorganiziranem umiku so se seveda bolje odrezali tisti, ki so že imeli vojaške izkušnje in znali pri umikanju izkoriščati različna kritja, vtem ko so se drugi v glavnem skušali po najkrajši poti, čeprav po čistinah, rešiti iz nemških klešč. Pri tem so prišli v križni ogenj dobro razpostavljenih nemških mitraljezov. Mnogo jih je padlo ali so bili ranjeni. Nemci so vse ranjence, do katerih so prišli, usmrtili.

Tri ure so Nemci gospodarili v Cerknem sredi partizanskih položajev. Okrog Cerknega je bilo kakšnih 2000 partizanov. V Cerknem pa je bilo — če računamo, da nad polovico tečajnikov ni bilo oboroženih, oziroma so bili slabo oboroženi — skupaj s komando mesta Cerkno, komando VOS, signalističnim tečajem ter z zaščitno četo partijske šole kakšnih 200 oboroženih borcev. Streli težkega minometa pri štabu 31. divizije in strojnični ogenj z više ležečih partizanskih položajev so bili prepozni in predvsem premalo učinkoviti. Sovražnik je svojo nalogo opravil. Vsi, s štabom IX. korpusa, štabom 31. divizije in Vojkove brigade, ki so se skoz njene položaje Nemci pretihotapili v Cerkno, so bili zmedeni. Niso znali oceniti nemških sil in si pojasniti, od kod se je nenadoma pojavil sovražnik; vsi so gledali, od kod bo, kot običajno, še zaropotalo. Navajeni so bili stare nemške taktike. Med otipavanjem, poizvedovanjem in oklevanjem partizanskih enot se je nemški oddelek po sredini doline od Cerknega proti Želinu — doline, ki bi jo lahko zaprlo eno samo dobro strojnično gnezdo — brez nadaljnjih izgub vrnil okrog treh popoldne v Idrijo. S sabo je pripeljal dva voza plena, enega svojega mrtvega in enega ranjenega ter pet ujetih partizanov.

Vseh mrtvih v partizanskih vrstah po napadu na Cerkno je bilo 47. Ranjenih jih je bilo okoli 40, pet pa ujetih. Med mrtvimi je bilo 33 političnih in vojaških funkcionarjev. Sama partijska šola, ki je bila glavni cilj in središče sovražnikovega napada, je imela tele izgube: 32 mrtvih, 21 ranjenih in 3 ujete. Od teh je bilo 28 mrtvih, 7 ranjenih in 3 ujeti iz vrst tečajnikov partijske šole. Mrtvi tečajniki so bili:

1. Matija Gržina — Silvo Robida, sekretar OK KPS Pivka, asistent predavatelja v partijski šoli;

2. Stevo Potočnik — Pohorc, namestnik politkomisarja Gorenjskega odreda (oba sta bila kurzista še od V. tečaja, a v sestavu partijske šole);

Kurzisti VI. partijskega tečaja:

3. Avgust Barle-Ambrož, član PK KPS za Gorenjsko;

4. Jože Oman, sekretar OK ZKM za okrožje Kranj;

5. Jože Poličar-Tone, član RK KPS za 4. rajon, okrožje Kranj;

6. Zika Kvetoslava-Marja, članica OK ZKM za okrožje Kranj;

7. Franc Tiringer-Gorenjc, sekretar RK ZKM za 2. rajon, okrožje Kranj;

8. Janko Kavčič-Tomo, član RK ZKM za Selški rajon, okrožje Škofja Loka;

9. Janez Lotrič, član celice, rajon Selce, okrožje Škofja Loka;

10. Alojzija Bevk, članica celice Podjelovo brdo, okrožje Škofja Loka;

11. Rozinka Mezek, sekretarka RK ZKM za rajon Poljane, okrožje Škofja Loka;

12. Ivan Medmeš-Luka; član RK KPS za 5. rajon, okrožje Kamnik;

13. Rezka Golob—Olga, članica celice, 5. rajon, okrožje Kamnik;

14. Anton Zore-Roman, član RK KPS za 2. rajon, okrožje Kamnik;

15. Janez Markež-Matjan, sekretar RK KPS za rajon Bohinj, okrožje Jesenice;

16. Anton Habjan-Hrast, vodnik v 1. četi, Gorenjski odred;

17. Maks Zupan-Edi, politdelegat, Gorenjski odred;

18. Franc Hafner-Maks, politkomisar, 3. četa, 1. bataljon, 7. SNOUB »France Prešeren«;

19. Adolf Kos-Savo, pomočnik komandanta mesta Sela, tolminsko področje;

20. Ivan Smrke, politkomisar čete, 17. SNOB »Simona Gregorčiča«;

21. Franc Hojs-Rado, politkomisar čete, 1. bataljon, 17. SNOB »Simona Gregorčiča«;

22. Jože Uršič, namestnik politkomisarja čete, 1. bataljon, 18. SNOB;

23. Štefan Hrast, namestnik politkomisarja, 1. četa, 1. bataljon, 18. »Soška«;

24. Stanislav Vouk-Sever, sekretar celice na stanici P. 7, juž. prim. linija;

25. Milojka Štrukelj-Lojzka, sekretarka OK ZKM, okrožje Goricamesto;

26. Fani Žele, članica RK KPS, za rajon Gornja Pivka, okrožje Pivka;

Ranjeni tečajniki:

1. Milan Janežič, član OK KPS za okrožje Kamnik;

2. Edvard Peternel, član RK KPS, okrožje Kamnik;

3. Ivan Zakotnik, sekretar kurirske celice, okrožje Škofja Loka;

4. Danica Greif, tipkarica v štabu 2. SNOUB »Ivana Gradnika«;

5. Vladko Lenardič-Vojno, sekretar brigadnega komiteja ZKM v 17. SNOB;

6. Franc Likar, sekretar celice na P. 35, tolminska linija;

7. Vladimir Pahor-Mirko, sekretar RK KPS, okrožje Kras.

Ujeti tečajniki:

1. Marija Tavčar-Irena, članica celice Škofja Loka;

2. Fortunat Cizej, okrožje Škofja Loka;

3. Josip Ferfolja-Miloš, Član OK KPS za Trst.

Drugi mrtvi in ranjeni so bili iz šolske zaščitne čete. Težko ranjen je bil tudi komandant te čete Dušan Furlan. Partijska šola je doživela strahovit udarec...

To je bil eden najhujših partizanskih porazov na Primorskem in Gorenjskem, predvsem zaradi izgube tako velikega števila političnih funkcionarjev.

Kako je moglo priti do takega poraza?

Nemci so to pot prvič na Primorskem uporabili novo taktiko protipartizanskega bojevanja. Taktika se je v glavnem opirala na zamisel, da je treba partizane napadati in tolči na partizanski način. Nemci so sestavili posebne ali pa izbrali že izkušene in prekaljene oddelke in jih urili teoretično in praktično za ta posebni način protipartizanskega bojevanja. Take enote so imenovali »Spezialtruppe« ali okrajšano kar »Truppe«. To so bili manjši dobro oboroženi oddelki, ki so ponoči neopazno vdirali v partizansko zaledje, v središče osvobojenega ozemlja, iznenada napadali partizanske štabe, razne šole, bolnišnice ter druge zaledne enote in se tako hitro, kakor so prišli, tudi umaknili nazaj v svoja oporišča. Spotoma so se maskirali na primer s titovkami, pozimi z belimi plašči, ter imeli v partizane ali civiliste preoblečene vodiče (običajno četnike ali ustaše, pri nas v Sloveniji pa belogardiste — domobrance), ki so obvladali krajevno govorico in poznali skrivne poti in steze. Cilj napada je vedno predhodno ugotovila in proučila njihova obveščevalna služba. Na slepo niso šli nikamor, tudi v Cerkno ne. Tudi tokrat so imeli svoje skrivne pomagače.

Glavni štab NOV in PO Slovenije je bil sicer opozoril štab IX. korpusa na novo nemško taktiko protipartizanskega boja, toda, kakor kaže, je le-ta opozorilo podcenjeval.

Od cerkljanske tragedije naprej, od tega strašnega poraza, katerega glavna žrtev je bila partijska šola, Nemci s svojo novo protipartizansko taktiko na Primorskem ali Gorenjskem niso nikoli več dosegli takih uspehov. Za IX. korpus je bila to predrago plačana izkušnja. Samo nekaj strojničnih gnezd na najdominantnejših točkah v Cerknem bi bilo potrebnih, (na primer v cerkve-

nem zvoniku in v nekaterih bunkerjih v bivših italijanskih vojaških objektih) samo najmanjši namig vojaškega vodstva, da se je treba braniti iz hiš (kajti v Cerknem je bilo ob času napada dovolj oboroženih borcev, ki so razpolagali tudi z zadostnim številom strojnic), bi zadostoval, pa bi bili Nemci namesto zmage doživeli strahovit poraz.

Ker je bil VI. tečaj že zaključil svoja predavanja in so bili zadnji trije dnevi določeni za individualni študij, nakar bi tečajniki delali izpite, vodstvo šole ni moglo po tragediji vztrajati pri izpitih. Tako je bil VI. tečaj zaključen 27. januarja 1944 in je dobil vzdevek »nesrečni«.

Šestemu tečaju je sledilo skoraj štirinajst dni premora. Medtem so začeli prihajati že tečajniki za VII. tečaj. Pokrajinska komiteja KPS sta temeljito razpravljala, ali naj nadaljujeta tečaje ali ne. Zedinila sta se v mnenju, da je treba šolo nadaljevati, samo število tečajnikov bi se moralo obvezno zmanjšati.

V poročilu Pokrajinskega komiteja KPS za Slovensko Primorje Centralnemu komiteju, ki je datirano z 28. januarjem 1944 (že en dan po napadu Nemcev na partijsko šolo v Cerknem, a Pokrajinski komite o tem takrat še ni bil obveščen), je med drugim govora tudi o »hajki« partijske šole od Čepovana do Cerknega. Poročilo navaja, da bodo »radi težav, ki jih prehrana in zavarovanje takega števila po večini neoboroženih ljudi predstavlja in ker zaradi tega trpi pouk«, zopet zmanjšali število tečajnikov na 50 učencev ter formirali okrožne tečaje. Te tečaje naj bi vodili dotedanji asistenti v partijski šoli. To sta bila Gregor Počkar in Matija Gržina (s partizanskim psevdonimom Silvo Robida). Le-ta bi moral začeti delo že po končanem V. tečaju, a je po svoji lastni želji ostal še na VI. tečaju, da bi se še bolje pripravil. Ob nemškem napadu na Cerkno je padel.

Vodstvo partijske šole pa je predlagalo za naslednje tečaje še polovico manj ljudi, kot jih je bil predvideval Pokrajinski komite.

Dne 28. januarja je vodstvo partijske šole poslalo Pokrajinskemu komiteju KPS za Slovensko Primorje obširno poročilo o veliki nesreči v Cerknem. Na koncu daje vrsto predlogov glede nadaljevanja tečajev:

»1. Predlagamo, naj se število kurzistov omeji na 25 ljudi. Jaka je omejil Gorenjce na polovico (5) in včeraj odpeljal odvečne nove kurziste nazaj.

2. Zaradi manjšega števila naj se izboljša sestav. Pridejo naj samo sekretarji ali člani OK-jev in zlasti namestniki brigadnih komisarjev iz vojske. Mi bi z njimi posebej obdelali vprašanje kako voditi kratke kurze na njihovem področju. Tovariš Miklavž je na primer vodil tak kurz na Cerkljanskem, ki je po mojem vtisu odlično uspel. Kljub bi ostal isti kot ste ga poslali. Vrnili bi kurziste iz bližnjih edinic in okrožij.

3. Nujno nam je potrebna zaščita po dobri vojaški edinici. Mi vztrajamo pri korpusu na bataljonu. Nikoli se ne sme več ponoviti tisti žalostni pogled na razmrcvarjene, krvave, pobite kadre!

4. Za komandanta šole predlagamo tovariša Milana Osredkarja, ki je bil doslej — lahko ranjen — v neki bolnišnici...«

Istočasno je vodstvo partijske šole začelo zopet razmišljati o organizaciji zakonspirirane šole po zgledu šole pri CK KPS na Rogu, ki bi bila skrita v kakšnem odročnem, težko dostopnem kraju, kjer bi jo sovražnik težko odkril, tako nekako, kot so bile skrite partizanske bolnišnice. Samo najti bi bilo treba tak primeren kraj in potem tam z najzaupnejšimi ljudmi postaviti potrebne barake.

Sedmi partijski tečaj se je začel 10. februarja 1944. leta v prostorni kmečki hiši v vasi Labinjah na pobočju med Novaki in Cerknim. Trajal je do 25. februarja; na njem je bilo le 23 tečajnikov, ki pa so bili zelo skrbno izbrani politični delavci iz okrožnih in brigadnih komitejev. Orientacija tega tečaja je bila: pripraviti organizatorje in predavatelje okrožnih in divizijskih partijskih tečajev.

»Kurz smo precej prilagodili živi potrebi po organizaciji divizijskih in okrožnih šol,« pravi poročilo vodstva partijske šole dne 10. februarja 1944. leta Pokrajinskemu komiteju KPS za Slovensko Primorje. »Vključili smo v kurz v bistvu vse, kar vsebuje učni načrt CK za te šole.« (Med-

MLADEN VEŽA:
ILUSTRACIJA

tem je PK KPS za Slovensko Primorje dobil od CK KPS učni načrt za partijske šole. Pokrajinski komite in vodstvo partijske šole sta se z njim strinjala, a smatrala sta ga — zlasti za primorske razmere — za preveč suho teoretičnega. Omenjeni učni načrt je predvideval, da tečajniki že imajo osnovne politične in praktične izkušnje, ki jih pa tečajniki predvsem na Primorskem niso imeli. Zato sta PK in vodstvo šole vztrajala, da je treba v partijske tečaje obvezno vnesti še več praktičnega dela in konzultacij). Poročilo vodstva partijske šole pravi v nadaljevanju: »zlasti je to važno, ker sta v kurzu tudi bodoča sekretarja politodjelov obeh divizij ‚Triglavske' in ‚Goriške', ki bosta tamkaj take kurze organizirala.«

Za zaščito je poskrbljeno po I. bataljonu »Gradnikove«. Včeraj sta inspicirala zaščito najprej komandant »Triglavske« divizije in pozneje politkomisar korpusa tovariš Hribar...

Po končanem VIII. kurzu nameravamo napraviti kratek premor in v tem času zgraditi barake v gozdu z zanesljivimi borci iz šolske straže. VIII. kurz bi se vršil že v gozdu in bi temeljil na konspiraciji po zgledu šole pri CK-ju.«

Že sredi VII. tečaja je krenil predavatelj partijske šole Veljko z manjšo patruljo šolske straže iskat primeren kraj za zakonspirirano partijsko šolo. Preiskali so področja okrog Križne gore, Trnovskega gozda, Otlice in celo na Nanos jih je vodila pot.

Sedmi tečaj se je moral medtem seliti v vas Zakriž nad Cerknim, ker je en borec zaščitnega bataljona pobegnil k Nemcem in izdal položaj šole.

Naslednji tečaj se še ni začel v gozdu v novih barakah, kajti težko je bilo najti skrit kraj na Primorskem, povrh tega je bila še ostra zima. Zato se je 1. marca 1944. leta začel v vasi Zakrižu VIII. partijski tečaj, ki pa se ni končal, ker je medtem CK KPS šolo ukinil, oziroma jo je priključil svoji šoli na Rogu. Na VIII. tečaj je bilo prišlo 24 tečajnikov.

Dne 31. marca 1944 je Pokrajinski komite KPS za Slovensko Primorje poslal vodji partijske šole tole pismo: »Dragi tovariš Andrej! Pošiljamo ti radiogram, katerega smo prejeli od CK-ja. Če se je kurz že pričel, je naše mnenje, da bi tovariš Jakob ta kurz vršil v smislu neke konference, kjer naj bi se predavalo o praktičnem delu, torej najbolj osnovne stvari, ki jih morajo vedeti ljudje pri delu na terenu.

Da bi poklical tovariša Veljka nazaj, bi to predolgo trajalo, zato mislimo, da bi ga ti med potjo poiskal in da skupaj nadaljujeta pot. Tovariš Jakob bi pa par dni počakal oziroma dokončal s tovariši krepko predavanje, potem pa še on krenil za vami. Sicer premisli sam kaj je bolje...«

Tekst priloženega radiograma se je glasil:

»Ukinja se pokrajinska partijska šola stop Daljna navodila prinese Primož stop Bratko Bravničar in Jakob naj takoj pridejo sem stop Tu morajo biti najkasneje do 14. stop Če ste že začeli novi kurz, naj ga dokončata Bravničar in Jakob stop Bratko, naj na vsak način pride takoj sem stop Gre naj takoj na pot, ker je nujno potreben v praktični šoli CK stop Obe šoli se združujeta stop CK KPS.«

Ivan Bratko-Andrej in Oskar Šavli-Jakob sta do 6. marca 1944. leta v smislu direktiv Pokrajinskega komiteja še vodila tečaj, vendar bolj kot konferenco in seminar. Pomagal jima je politkomisar IX. korpusa Janez Hribar. Dne 6. marca sta se odpravila na pot na sedež CK KPS. Pokrajinski komite KPS za Slovensko Primorje je sam dokončal VIII. partijski tečaj.

S tem se je končalo prvo obdobje partijskega šolstva na Primorskem in Gorenjskem. Skozi vseh osem tečajev je šlo 416 tečajnikov, skoraj ves vodilni politični kader iz Primorske, Gorenjske in vojaških enot IX. korpusa. Pokrajinska komiteja KPS za Slovensko Primorje in Gorenjsko sta šoli posvečala veliko pozornost in ji nudila vso pomoč. Tudi sekretar Centralnega komiteja KPS Franc Leskošek-Luka, ki se je ves čas od ustanovitve šole do njene ukinitve mudil na Primorskem in Gorenjskem, je šoli posvečal osebno veliko skrb; ni ga bilo tečaja, da se ne bi tovariš Luka osebno posvetoval in pogovarjal s tečajniki.

Partijska šola je partijskim organizacijam na terenu in v vojski nudila veliko pomoč. Tečajniki so radi prihajali v šolo in jo zapuščali dobro pripravljeni za še uspešnejše politično delo in z lepimi spomini — razen s VI. tečaja.

Teoretične osnove našega revolucionarnega in osvobodilnega gibanja ter praktična navodila na predavanjih in seminarjih so tečajniki vsrkavali vase, kot vsrkava vodo suha in lačna zemlja. Za tečajnike iz Primorske je bila partijska šola sploh doživetje posebej. Za večino izmed njih je bila to tudi prva šola v materinem jeziku. Kako podrobno so si zapisovali predavanja v zvezke, te zvezke nosili s seboj in jih varovali! Kakšen odnos so imeli do politične literature, ki jo je vsak tečajnik že prinesel s seboj ali pa dobil na tečaju! Z nabitimi torbami politične literature, z željo po delu, z jasnimi pojmi in perspektivami naše revolucije so odhajali nazaj na teren ali v svoje partizanske enote. In kako težko so politično literaturo dajali iz rok! Bila jim je velika dragocenost. Teorija v tedanjih partijskih šolah je bila tesno povezana s konkretnim bojem in delom na terenu. Bila je razumljiva, bila je koristna, bila je pravo napotilo za akcijo.

Zgodovina te partijske šole je zelo burna. V tistem času je pač

morala biti tudi šola sektor našega oboroženega boja. Tečajniki so se učili z orožjem v roki, s knjigo in zvezkom na položaju. Zato je šola morala imeti tudi žrtve. Med šolanjem je padlo 30 tečajnikov, 10 jih je bilo ranjenih. Partijska šola je bila zelo izpostavljen odred. Sovražnik jo je vztrajno zasledoval. Čeprav ni točno poznal notranjega značaja šole, saj je gledal nanjo s svojega zornega kota, je vendar uganil in dognal, da se tu kujejo in izpopolnjujejo kadri, ki bodo še bolj vešče in smelo vodili revolucionarni in osvobodilni boj slovenskega naroda s svojim delavskim razredom na čelu, proti skupnemu sovražniku.

Pretresljiv je spomin na klanec Brce v Cerknem ali »krvavi labinjski klanec«, kakor je ostal v spominu tečajnikom VI. »nesrečnega« tečaja. Tam je obležalo 25 tečajnic in tečajnikov. Sredi krvavih trupel in potočkov krvi so ležali razcefrani in pohojeni popisani zvezki tečajnikov in njihove politične brošure, na njih so se poznali krvavi in blatni odtisi fašističnih škornjev.

V zvezku neke padle tečajnice je bilo napisano z nežno dekliško pisavo:

»Fašizem je odkrita teroristična diktatura najbolj reakcionarnih, najbolj šovinističnih, najbolj imperialističnih elementov finančnega kapitala . . .«

Zvezek je bil prepojen s krvjo in pohojen od fašističnega okovanega škornja, ki je potrjeval kot pečat, kar si je tečajnica — komunistka zapisala v svoj zvezek. V bližini je v vetru frfotala ciklostirana brošura »Komunistični manifest«, ki jo je natiskala ena izmed primorskih ilegalnih tiskarn. Tudi ta brošura je bila krvava in blatna in tudi na njej so bili odtisi krvavih fašističnih vojaških škornjev. Na odprti prvi notranji strani je tiskarna natisnila posvetilo:

»Čuvaj to knjigo, kakor svojo glavo in puško!«

Neznani padli tečajnik — komunist jo je med umikom, ko je šlo za življenje, z drugo politično literaturo skrbno odnesel s seboj.

To so mogoče majhni, sentimentalni drobci, vendar zelo važen del v zgodovini političnega, partijskega šolstva, v dobi naše revolucije, in ne smejo utoniti v pozabo.

Teorija je bila takrat zelo razumljiva, z vso svojo materialistično filozofijo in dialektično metodo. Bila je pravo napotilo za praktično delo, napotilo za akcijo, kar mora prava marksistična teorija tudi ostati.

VIRI:

1. Fascikel Partijska šola pri PK KPS za Slovensko Primorje. — Arhiv CK ZKS,
2. Fascikel PK KPS za Slovensko Primorje 1943. in 1944. leta. — Arhiv CK ZKS,
3. Fascikel PK KPS za Gorenjsko 1943. in 1944. l. — Arhiv CK ZKS,
4. Fascikel CK KPS avgust 1943 do marca 1944. l. — Arhiv CK ZKS,
5. Fascikel III. operativna cona — Alpska 1943. l. — Arhiv IZDG,
6. Fascikel IX. korpus 1944. l. — Arhiv IZDG,
7. Fascikel XXXI. divizija 1944. l. — Arhiv IZDG,
8. Fascikel XXXII. divizija 1944. l. — Arhiv IZDG,
9. Fascikel Vojkova brigada 1944. l. — Arhiv IZDG,
10. Fascikel Gradnikova brigada 1944. l. — Arhiv IZDG,
11. Fascikel Prešernova brigada 1944. l. — Arhiv IZDG,
12. Fascikel Glavni štab NOV in PO Slovenije 1943. in 1944. l. — Arhiv IZDG,
13. Poročilo II. čete bataljona planinskih lovcev »Heine« z Idrije, 27. I. 1944, Zbornik dokumentov NOV, slov. izdaja, VI/10, 226. dokument, original Vojnozgodovinskega inštituta, Beograd,
14. Poročilo bataljona »Heine« 139. rezervnega polka planinskih lovcev Idrija, 28. I. 1944, Zbornik dokumentov NOV, slovenska izdaja 6/10, dokument štev. 227, original Vojnozgodovinski inštitut, Beograd
15. Furlan Dušan »Nemci, obkoljeni smo«!, Primorski dnevnik, dne 25. 12. 1952, štev. 310,
16. Božič (Markovič) Nada — Alenka: »Moji doživetji napada na Cerkno«, Primorske novice, Nova Gorica, 24. I. 1958, štev. 4,
17. Ivan Bratko: »Žrtev 47.« — Spomini na partizanska leta IV. zvezek, Ljubljana 1950/49, izdal SKZ, str. 95 do 118,
18. Kronika Vojkove brigade — Arhiv IZDG,
19. Stanko Petelin-Vojko: »Bilo je 27. I. 1944 ob 8. uri v Cerknem«, Glasnik ZROP, februar 1962, štev. 2,
20. Veljko Kočevar: »Ob 8. zjutraj je prišla smrt« — Ljubljanski dnevnik, od 22. I. 1964 do 29. I. 1964,
21. Vlado Lenardič-Vojko: Pispevek o napadu Nemcev na partijsko šolo v Cerknem 27. I. 1944. l. za RTV Ljubljana, januar 1964. l.,
22. Vlado Lenardič-Vojko: Zvezek zabeležk s predavanj VI. partijskega tečaja — rokopis,
23. Franc Štefančič-Jagrov: »Spomini borca šolske straže partijske šole«, rokopis,
24. Zdravko Tavčar-Beno: Pripombe k napadu Nemcev na partijsko šolo — spominsko gradivo, rokopis.

BESEDA O BISTVU NOB

Pogovor ob odgovorih mladih

Od druge številke letošnjega letnika revije »Borec« dalje smo prepustili besedo mladim ljudem: dijakom, vajencem, študentom, delavcem. Na naše vprašanje KAKO SPOZNAVAM BISTVO NOB, smo njihove odgovore v izvlečkih ali v celoti objavljali — skupaj z našimi kratkimi pripombami in komentarji — v posebni rubriki: BESEDA MLADIH O BISTVU NOB. Želja, da bi nam odgovorilo na omenjeno vprašanje čimveč deklet in fantov, se nam je skoraj v celoti izpolnila. Iz Ljubljane, Maribora, Ptuja in drugod smo dobili okrog 300 odgovorov. Značilnosti odgovorov, ki pričajo, kako se mladi seznanjajo v šoli, prek staršev, prijateljev, znancev, preživelih borcev, s filmi, literaturo itd. z NOB in vsebino naše revolucije, smo skoraj vse objavili. Kažejo pa, da mladim čas NOB ni neznan, da je mnogim zelo blizu; da mladi v glavnem razumejo veličino našega boja. Hkrati pa odgovori kažejo, pravzaprav poudarjajo, vrsto izredno zanimivih problemov. O nekaterih naj spregovorimo tokrat.

Najprej moramo predvsem poudariti *izredno iskrenost,* s katero so domala vsi napisali odgovore. Ker nismo objavili samo nekaterih — tistih, ki nam bi bili iz tega ali onega razloga posebno všeč — ste tudi vi, dragi bralci, če ste sledili naši rubriki, lahko ugotovili, da se mladina izredno zanima za dogajanja med našo oboroženo revolucijo. Kljub temu da *včasih* mladina vzbuja videz preveč brezskrbnih, površnih ljudi, lahko trdimo, da so bili v odnosu do oblik in načinov spoznavanja *bistva* NOB izredno kritični, zahtevni, razmišljajoči, prizadeti, včasih prav presenetljivo natančni.

Žal, ponovno se je pokazalo, da mladina daje sugestije, predloge, da rada razkrije svoje težave, probleme in nejasnosti, če zanje vprašamo, če z mladimi ljudmi pokramljamo; da pa njenim sugestijam in problemom,

še manj pa rešitvam, ne posvečamo dovolj pozornosti, oziroma, pri uresničevanju *smo preveč načelni, površni in premalo se zavzemamo za to, da bi se poglobili v njene probleme in zahteve* in da bi tako zastopali in *začrtali* pot do zares ustreznih in nujnih rešitev določenega problema. *Vse prevečkrat pozabljamo, da je današnja mladina rojena po revoluciji,* torej v svobodnih dneh in letih in da ni sama občutila, videla in doživela tistega, kar smo mi doživljali, prispevali, občutili, ker smo bili priča dogodkom, ali pa smo dogodke tudi soustvarjali. In kot soustvarjalci včasih mislimo, da je že dovolj, če mladim povemo nekaj (le preveč) površnih spominov iz revolucionarnih dni, nekaj dogodkov, datumov, ki nič ali pa zelo malo povedo *o vsebini dogodkov in dogajanj.* Pri tem se lahko vprašamo, ali smo pripravljeni, da tako rečemo — kadrovsko in organizacijsko na to, da *moramo vsakih toliko let znova pripovedovati in seznanjati mlade ljudi nove generacije,* ki je čedalje bolj oddaljena od živih dogodkov pred dvajsetimi in več leti. Zdi se nam, da nismo na to pripravljeni dovolj, zlasti pa ni pri tem mogoče govoriti *o sistematičnem seznanjanju,* o preštudiranih metodoloških, pedagoških in drugih prijemih.

Vzemimo: za naše najmlajše je kar precej literature — pravljic in zgodb, ki pionirju vzbujajo fantazijo, mu oblikujejo razne podobe, kaj je bilo med revolucijo, kakšni so bili borci, partizani in komandanti. Pri literaturi nasploh pa *nimamo še ustreznega vrednotenja kvalitete in estetskih vrednosti del.* Ugotovljeno je, da mnogi sestavki v čitankah ne ustrezajo, da so osladni, medli in slabokrvni. Premalo je v učbenikih dobrih, najboljših sestavkov o NOB, taboriščih in tegobah vojne, ne glede na to, ali gre za leposlovje ali za pričevanja preprostega partizana, ki ni poklicni literat.

Če se ozremo še enkrat na učbenike in sestavke — pravljice in zgodbe v njih — potem zasledimo med njimi tudi take, ko je avtor zamenjal v stari pravljici kralja npr. za dedka mraza, kraljično za partizanko, hudiča pa za Nemca. In tako naj bi imeli sodobno, »vzgojno« pravljico, nad katero se bi malčki navduševali. Morda je res, da se navdušujejo, toda prav odgovori naših anketirancev — stari so bili od 12 do 25 let — pričajo, da so mnogi porabili precej časa, da so lahko zavrgli pravljični svet junakov, ki so ga osvojili v osnovni šoli, ob srečanju z zgodovino, ob želji, da objektivno in v bistvu spoznajo NOB.

Ker smo že pri literarnih ustvarjanjih na Slovenskem, naj se na kratko zaustavimo pri pisanju o NOB. V Sloveniji — pa tudi v drugih naših republikah — izhaja precej del, ki pričajo o NOB. Razveseljivo je, da je teh del veliko, pravzaprav, čedalje več. Iz kvantitete se lahko potem tudi izloči kvaliteta, ki ji bomo morali posvečati večjo pozornost. To lahko dosežemo na ta način, da imajo založniki potrebne kriterije in da kritika postavi delo na ustrezno mesto, oziroma dela oceni, kot jim sodi. Seveda, pri tem ne smemo mimo dejstva, da tudi avtorji nimajo namena ustvarjati zgolj literaturo, umetniško dognane in močne tekste. Večina del je pomembnih že zaradi svojega pričevanja, zaradi zgodovinske vrednosti in dokumentacije. Založbe naj bi že z razvrščanjem v zbirke določale, kam sodi delo; posebno nalogo pa ima, seveda, *kritika,* ki pa je doslej prav *pri ocenjevanju del s tematiko o NOB dokaj pasivna, pravilneje, dela ocenjuje kar mimogrede s premalo vsestranske poglobljenosti.* Da je tu še zelo nezorana ledina in da čaka založbe, zlasti pa literarne kritike, pri ocenjevanju

izdanih del še velika obveza, dokazujejo tudi dejstva, oziroma podatki o tem, kako in kdo sega po tej literaturi, oziroma po teh delih.

Naj navedemo nekaj podatkov, ki govorijo o dejavnosti založbe »Borec«, ki je prodala v enem letu okoli 130.000 izvodov mladinskih del s tematiko iz NOB. Založba je analizirala naročnike in ugotovila, da je to mladina in pa ljudje, ki so sami sodelovali v dogajanjih, v bojih, ki so tudi sami preživljali in preživeli taborišča, izgnanstva ali ujetništva. Založba izda letno okrog 50.000 izvodov knjig in jih toliko tudi proda. Te knjige radi berejo bivši borci in potomci le-teh, da bi se seznanili z dogodki, v katerih so prav tako sami sodelovali, potomci pa, da bi se seznanili s tem, kar so doživeli njihovi starši ali sorodniki, kaj je doživljal in preživel njihov rojstni kraj ali kaj je bistveno za zgodovino njihovega kraja oziroma daljne okolice. Ugotovljeno je tudi, da so knjige s tematiko iz druge svetovne vojne pri izposojanjih iz ljubljanskih knjižnic na prvem mestu. Prav zaradi tega je izredno važno poslanstvo naše literarne kritike, da te knjige ob izidu pravilno presodi in pomaga bralcu — ki ni vedno sposoben, da sam občuti vrednost dela — do resničnega vrednotenja dela.

Objektivna, kvalitetna literatura in sploh dobra dela, ki obravnavajo tematiko NOB imajo tudi drugo poslanstvo, zlasti med mladimi. V odgovorih mladih smo zasledili vrsto trditev, da je današnji čas — tudi v šoli in izven nje — takšen, da človeka sili, da se čimprej osamosvoji, pobriga za lasten kos kruha, ki mora biti že kar pošteno namazan, da vanj ugrizne. To je prav, po eni plati. Toda druga plat je včasih le preveč temna: ta naglica, to hlastanje in prizadevanje, da pride mlad človek čimprej in po najlažji poti do poklica, ali bolje do dobrega zaslužka, ne navaja mladih, da bi se poglobili v študij in življenje okrog sebe — tu naletijo včasih tudi na dokaj slabe, nedopustne vplive — zato imamo pri tem delu mladih opraviti z dokajšnjo površnostjo. Zaradi določenih ekonomskih vzrokov pa tudi z določeno mero brezperspektivnosti. In kar je še najbolj pereče pri tej mladini — zaradi določenih ekonomskih vzrokov peša narodna zavest, nacionalno čustvo. Ne smemo si zatiskati oči pred dejstvom, da imamo v našem gospodarstvu težave, ki človeka — posebno še nezrelega in površnega — ki se ne poglablja v vzroke takega stanja, spravljajo v dokaj čudne in ekstremne situacije; ali pa vsaj postane nestrpen in si hoče po najhitrejši — četudi ne po najlažji (celo zelo težki poti) pridobiti visok standard. Nekateri se premalo poglabljajo v naš razvoj, v nasprotja našega razvoja, v nujnosti, ki nastajajo v sicer burnem življenju, ki pa so včasih zle in skorajda nerazumljive, če stvari ne poznamo, če se ne znamo ali celo ne moremo vključiti v mehanizem, kjer sami odločamo, da bi nasprotja zmanjševali in poganjali razvoj po trdnih potih dalje. Osebni ekonomski vzroki silijo takega človeka k razmišljanju in v odločitve, ki niso vedno povsem v skladu z patriotizmom, ki so skregane ali vsaj spogledljive z nacionalnim čustvom, patriotizmom, katerega polni so bili prav nosilci naše revolucije. In prav v tem je velik prispevek ali je lahko velik prispevek partizanske literature. »Ta vzbuja občutek odgovornosti do nacionalne skupnosti, krepi nacionalna čustva, ki so premalo negovana; naši pedagogi in šolstvo puščajo tu velike luknje v svojih učnih programih.« (Avtor: Vl. Kavčič.)

Čeprav smo si na jasnem, da bi včasih le lahko upravičili tu in tam odločitve posameznikov, ki odhajajo kot kvalificirani ljudje na delo v tu-

BORIS KALIN: **SPOMENIK PADLIM BORCEM IN TALCEM V BEGUNJAH,**
bron, 1949—1953

jino, zaradi obsega teh odločitev lahko trdimo, da je pri teh ljudeh nekaj narobe tudi »pri odgovornosti do nacionalne skupnosti«. V raznih državah Evrope dela sedaj že na stotine zdravnikov, inženirjev in na tisoče kvalificiranih delavcev, ki jih krvavo potrebujemo doma in za katere je dala družba veliko sredstev, da so si pridobili kvalifikacije. Pred dnevi so o tem problemu razpravljali najvišji forumi v Srbiji in sklenili, da morajo posvetiti temu vprašanju največjo pozornost. Za primer: samo iz Beograda je v zadnjih letih odšlo v tujino okrog 20.000 delavcev, ki zdaj delajo v raznih državah Evrope na strokovnih delovnih mestih. Mar ni to kljub vsemu, zaradi obsega takih odločitev, le zaskrbljujoče. Mar ni tega delno krivo tudi površno, nepoglobljeno in nesistematično pričevanje, spoznavanje in sprejemanje pridobitev, veličine in bistva naše revolucije?

V odgovorih anketirancev smo nemalokrat zasledili probleme v zvezi s temi vprašanji oziroma v zvezi z negovanjem in utrjevanjem našega nacionalnega ponosa, pripadnosti in odgovornosti.

(Pred dnevi smo govorili v Beli Krajini z borcem-spomeničarjem. Na krpah svoje zemlje živi s svojo družino in pri nemajhnih davščinah uspešno vozi svoj voz družinskega življenja skozi čas. Veder je, ta oficir, kot korenina, ki kljubuje vsem boleznim in nevšečnostim. Hči hodi v šolo sedem kilometrov daleč v vsakem vremenu — v preteklem šolskem letu je bila odlična, z niti enim izostankom! In dekle smo vprašali, kaj ji je najbolj všeč, kaj najraje dela doma: ali pazi na mlajšega brata ali pomaga materi v kuhinji in na polju? Pa je odgovorila: Najraje poslušam, ko mi oče pripoveduje svoje doživljaje iz partizanskega življenja. Takrat ga imam najbolj rada in najbolj ga spoštujem!)

Vsi otroci ne morejo spoznati vrline borcev, njihove dobre in slabe plati človeka, kakor pravimo, iz prve roke, kot jih lahko spoznava omenjeno dekle, ki je kljub hudim pogojem v šoli odličnjakinja. *Najti pa moramo po tolikih letih pota, sredstva in metode, kako bomo usposobili ljudi, dà, ljudi, ki niso preživeli revolucije, da bodo znali objektivno, vsestransko in vsebinsko pojasniti raznim letnikom mladine našo NOB.* Prav gotovo se bodo seznanjeni teže ozirali v tujino, laže bodo razumeli naš razvoj, laže se bodo spoprijemali s pomanjkljivostmi in nasprotji na domačih tleh. Že ta problem nalaga nam mnogim zahtevno in nujno obvezo, da že iz tega aspekta pregledamo sedanje stanje poučevanja in seznanjanja z bistvom NOB ter analiziramo vplive in tokove, ki jih mladina srka vase pri svojem oblikovanju osebnosti, značaja, pri oblikovanju svojih lastnosti, odnosa do življenja in dela sebe in skupnosti.

Glede učnih programov na naših šolah je več predlogov, ki zadevajo seznanjanje, spoznavanje obdobja NOB in njegove vsebine. Eni se ogrevajo za učbenike, ki naj bi služili raznim stopnjam pri tem seznanjanju, drugi so za to, da bi pedagoge, učitelje in profesorje usposobili, da bi v slehernem podajanju na primeren način povezali vsebino naše revolucije.

Eni in drugi imajo, po našem mnenju, prav. Učbenikov, pregledov, almanahov iz posameznih področij (vojaške operacije, saniteta, kurirske postojanke, tiskarne, pohod npr. XIV. divizije itd., itd.) je še premalo. Premalo je vsaj takih pripomočkov, iz katerih bi bodoči predavatelji črpali znanje in sposobnosti, da bi mladini na dostopen, predvsem pa pregleden način posredovali *vsebino* NOB.

(Ni dolgo tega, ko sem pojasnjeval petnajstletnemu dekletu dogodke na Visu, pomembnost otoka ter delovanje takratnih in tamkajšnjih vodstev naše revolucije. Povedala mi je, da so pred koncem šolskega leta poslušali v šoli pripovedovanje učiteljice o Visu, in to pol ure, nato pa je učiteljica do konca ure spraševala učence in učenke letnice, ki jih je povedala v omenjenih pol urah, in imena voditeljev, ki so takrat bivali in delali na Visu. Učenka je pozabila vse, kar je učiteljica povedala, ker je sledila predavanju zato, da bi si zapomnila določene datume in imena, ki jih bo morala proti koncu ure ponoviti, če jo bo učiteljica poklicala pred tablo. In ta učiteljica je imela na mizi papir, na katerem so bile vse letnice, kajti tudi ona jih drugače ne bi lahko ponovila: bilo jih je preveč, preveč je bilo imen ljudi, brigad in ladij, ki so takrat delovale na otoku.

In dekle je potem vpraševalo, zakaj je prav Vis tako pomemben v naši zgodovini, zakaj je važno obdobje delovanja naših vodstev na tem otoku itd. Rekla je, da drugače prav gotovo ne bi bila tam tako velika proslava, na kateri je sodeloval tudi predsednik Tito.)

Mislimo, da ni potrebno podrobneje razlagati, kaj je učiteljica zagrešila pri takem podajanju in da ni potrebno poudarjati, da tudi njej ni bilo jasno, zakaj je Vis pomemben v zgodovini NOB. In takih primerov je veliko in preveč. Toliko jih je, da se tista prizadevanja predavateljev in pedagogov, ki si zares prizadevajo seznaniti otroke in mladino z vsebino NOB, porazgubijo, zginejo kot kanček vode v presušeni zemlji.

Potrebna, ustrezna in vsestranska pripravljenost predavateljev je prav gotovo zelo bistveno vprašanje pri tem, ko obravnavamo seznanjanje z vsebino NOB. Temu vprašanju bomo morali posvetiti zares čim prej največjo pozornost in tudi takojšnjo in učinkovito, daljnosežno pomoč vsem tistim, ki ustvarjajo pedagoške in prosvetne delavce. Prav ta problem bi zaslužil, skupaj s pripravljanjem ustreznih učbenikov, podrobno analizo in domenek, kako bi prišli pri kadrih, ki vzgajajo in poučujejo, na zeleno vejo. Pri tem bi morali postaviti z a h t e v e, ki bi veljale na raznih stopnjah šolanja prav tako, kot veljajo npr. za matematiko ali slovenščino. Seveda, najbolj primerno v okviru pouka zgodovine. (In resnici na ljubo, če človek zna, potem lahko vplete marsikaj v vsak predmet.)

Pri skoraj vseh — v največji večini — odgovorih smo zasledili, da je za vse NOB vojna z vsemi vojnimi strahotami, trpljenjem, lakoto itd. Iz tega sledi, da premalo pojasnjujemo mladini potek II. svetovne vojne, njene zaplete in razplete in mesto ter vlogo naših bojev, ki so NOB in revolucija. (Po eni strani mladina obsoja vojno, po drugi strani pa pripoveduje, da brez NOB ne bi bili danes svobodni. Važno je pri tem pojasniti zakaj, kajti večini je znano, da zato, ker so deželo zasedli sovražniki, ki so terorizirali in strahotno ubijali, naši narodi so se jim pa uprli.)

Dragi bralec, o nekaterih problemih, ki so jih nakazali mladi v odgovorih na vprašanje, kako spoznavam NOB, smo na kratko pokramljali. Upamo, da bomo kaj kmalu slišali, da so se problemi začeli ustrezno reševati v prid mladi generaciji.

N. G.

Človek

V zemeljsko kroglo se upiram z nogami,
kroglo sonca držim na rokah.
Tako stojim med kroglama dvema,
kroglo sonca in kroglo sveta.
Nedrja mozga, plasti mozga
so globoka ko žile rudnin.
Iz njih se kopljem ko premog,
lijem kakor železo iz njih.
Parnike, ki brazdijo morje,
vlake, ki ovijajo pušče,
podaljšanje ptic — avione
in razvoj bliska — rakete,
vse to sem ustvaril iz glave,
kot zemeljska krogla okrogle.

Moja glava je krogla sonca,
srečo in luč izžareva njen sij,
vsezemeljsko oživlja v osnovah
in naseljuje zemljo z ljudmi.
Kaj je zemlja brez mene?
Neživa,
sploščena, nagubana krogla,
zgubljena v neskončnem prostranstvu,
ki je videla v luni, kakor v zrcalu,
kako je brez mene mrtva
in krhka in grda!

Iz tesnobe me je ustvarila zemlja.
A v trenutku bolesti
mi je podarila kroglo glave,
podobno tako zemlji kot soncu.
In moja mala krogla glave
prerastla je veliko zemljino kroglo.

Podredila se mi je zemlja in jaz
sem jo obdaril z lepoto.
Ustvarila me je zemlja, a jaz
sem njo preustvaril
v novo, lepšo in boljšo,
tako, kot ni nikoli bilà!

V zemeljsko kroglo se upiram z nogami,
kroglo sonca držim na rokah.

Jaz sem ko most med zemljo in soncem
in čezme
sonce hodi na zemljo
in zemlja dviga se k soncu.

In vrte se ob meni
ko vrtiljak živopisani
vse stvari in reči,
plod mojih rok:
krožijo mesta ob meni
in množica hiš
in trgov asfalt
in mostovi, polni avt in ljudi.
Avioni in parniki ob meni hite,
traktorji in stroji ob meni hite
in rakete pode se ob meni . . .

Tako stojim:
lep, pameten, neomajen,
mišičast in plečat.
Iz zemlje do samega sonca rastem
in mečem na zemljo
nasmehe sonca.
Na vzhod, na zapad,
na sever in jug.
Tako stojim:
jaz, človek.
Jaz, komunist.

Prevedel Tone Pavček

ZAJČJA MIČKA

Ideja: Saša Vuga

Scenarij: Aleksander Marodić
Ivan Ribič

V BUNKERJU POD GOSTILNO »FORTUNA«
Proti večeru

Skozi strop prodira zamolkel, vendar še razločen *hrup,* v katerega se zdaj oglasi še *kričava pijanska pesem.* Slišati je le odlomek, posamezne fraze: »mi pa ne gremo dam — —«

Marko, Miško, Dule, Polde, Karel, Janko in Majda skoraj prepadeno gledajo proti stropu, skozi katerega prodira trušč in pijansko zategla pesem.

Petje utihne.

Marko, Miško, Dule, Polde, Karel, Janko in Majda drug za drugim povesijo poglede, se srečujejo z očmi. Vsi so resni. Vsi, kakor da jim je nerodno zaradi tistega, kar se godi tam gori.

Marko in Majda se srečata s pogledi. Majda se zmede, pogleda proč, kot bi se sramovala vprašanja v Markovih očeh.

Marko pa vstane in se prične sprehajati po mračnem kletnem prostoru. V zadrževani nevolji stiska ustnice.

Od zgoraj je slišati *tresk v črepinje razbitega kozarca.*

Marko obstane sredi koraka, se osuplo zastrmi proti stropu.

Tudi vsi drugi se zdrznjeno zagledajo navzgor, od koder... prihaja skozi strop petje, kakor bi prodiralo skozi obok v valovih. Bariton poje: »Ko psi zalajajo...«

Marko se iznenada zdrzne: hkrati, ko se sunkovito ozre proti vhodu v bunker, mu desnica seže v notranji žep suknjiča.

Miško, Dule in Polde se ozro proti vratom, desnice jim segajo v žepe, k orožju.

Karel, Janko in Majda napeto gledajo proti vhodu. Karel in Janko imata desnici v prsnih žepih.

Rahlo trkanje: dvakrat dolgo, enkrat kratko.

Dule vprašujoče pogleda... Marka, ki po krajšem oklevanju, odločno prikima.

Dule brž vstane in, ne da bi izvlekel desnico iz žepa, kjer ima revolver, odide proti ... vhodu ... odpre za nevajeno oko neopazljiva vrata ... skozi katera vstopi vznemirjena Krista, natakarica.

Dule: »Je res Bojan?«

S pogledom pokaže proti stropu.

Krista (prepadeno): »Bojan.«

Vsi pridejo h Kristi, samo Majda ostane na prejšnjem mestu. Močno prizadeta je, kakor da se čuti kriva.

Marko: »S kom pa je?«

Krista: »Z nekim hohštaplerjem ... Še nikoli ga nisem videla.«

Marko: »Sta ... pijana?«

Krista prikima.

Marko: »Oba? Tudi ... Bojan?«

Krista se obotavlja, a naposled vendarle s težavo pritrdi.

Marko (s komaj zadrževano ihto): »Je ponorel, hudiča!«

Dule: »Ampak saj Bojan sploh ne pije ...«

Miško: »Če izpije kozarec vina, je že precej za njegove navade — —«

Skozi strop prodre žvenketanje razbitega kozarca.

Marko pogleda proti stropu, pa takoj nato Duleta in Miška, češ — ne pije, kaj?«

Krista: »Kaj naj storim?«

Marko: »Če je še toliko pri sebi ... reci, da mu prepovedujem, da bi prišel sem dol!«

Krista prikima, hitro odide.

V GOSTILNI »FORTUNA«

Proti večeru

Pri mizi v mračnem kotu sedita Bojan in gost s šalom, čigar fiziognomija razodeva južnjaka. Gost je očitno že močno opit, zdaj poje ... »Oj, mladosti moja«, videti je krepko okajen. Nenadoma namreč preneha peti, s pijansko težko roko dvigne kozarec in nazdravi gostu s šalom.

Bojan: »Na tvoje zdravje, gospod poročnik!«

Trči s pijanim »gospodom poročnikom« in se abotno nasmejan obrne proti mizi v nasprotnem kotu ... kjer sedita dva italijanska oficirja v družbi dveh deklet.

Bojan: »Evviva noi!«

Oficirja odzdravita z nekoliko pomilovalnimi pogledi.

Krista je obstala pod obokom v ozadju gostilne, tam držijo stopnice v klet, kot vkopana.

Bojanov pijani glas: »Evviva tutto il mondo!«

Krista s težavo premaga odrevenelost in se obotavljaje napoti proti šanku, mimo Bojanove mize. Čeprav vznemirjena, se vendar znajde: seže za pas po prtič in prične vneto brisati polito mizo, pri čemer pritajeno šepne Bojanu:

Krista: »Lepo te prosim — oni so spodaj!«

Bojan Kriste sploh ne pogleda, kaj šele, da bi se zmenil za njeno svarilo. Pač pa jo — izmenoma nazdravljajoč oficirjema in svojemu pivskemu tovarišu — objame okrog pasu, z drugo roko pa visoko dvigne kozarec ...

Bojan: »Evviva le donne! Evviva l'amor!«

Krista se mu jezno odtegne, odide k oficirjema, ki hočeta plačati.

Bojan se pijano nagne čez mizo, proti »gospodu poročniku« . . .

Bojan: »Odlične zveze imam, ti pravim . . . Že jutri bom prijel tistega tvojega komisarja . . .«

Gospod poročnik (pijano-okorno): »Policijskega komisarja, da?«

Bojan: »Ja, tistega policijskega komisarja . . .«

Gospod poročnik: »Šrajta!«

Bojan: »Ja, Šrajta!«

Gospod poročnik (vedno bolj pijan): »Doktorja Šrajta?«

Bojan: »Doktorja Šrajta!«

Gospod poročnik: »Ne pozabi — enajst jih je bilo!«

Bojan: »Enajst!«

Gospod poročnik: »Imam natančen spisek!«

Bojan: »Dobili jih bomo po spisku!«

Gospod poročnik: »Pa denar? In služba?«

Bojan (že omotično pijan): »Vse dobiš! Vse, kar si si zaslužil! To je jasno!«

Bojan se s težavo ozre proti vratom: italijanska oficirja in dekleti pravkar odhajajo iz gostilne.

Gospod poročnik: »Res boš to storil?«

Bojan: »Ti nisem obljubil?«

Gospod poročnik: »Potem grem. Bolan sem. Spal bom. Pa ti?«

Bojan: »Bom plačal in bom tudi šel.«

Gospod poročnik vstane, se zamaje.

Gospod poročnik: »V redu. Plačaj in pojdi! Da si mi zdrav!«

Se spet nevarno zaziblje, a se obdrži na nogah — odide.

Tudi Bojan vstane. Z obema rokama oprt ob rob mize, preizkuša, ali ga bodo noge držale. Potem se obrne v smer, od koder je bila prej prišla Krista . . . Opoteče se proti temi, od koder drže stopnice v klet.

Krista se zgane, da bo skočila za Bojanom, a v tem pridrvi v gostilno hrupno krdelo mladih italijanskih vojakov, ki jo dobesedno »obkolijo«.

»Buon giorno, bella gospodična!«

»Avete vino?«

»Che simpatica!«

»Che bella!« — — —

V BUNKERJU POD GOSTILNO »FORTUNA«

Proti večeru

Zdaj ne sedijo več skupaj, razbiti so v skupine:

Miško in Dule zamišljeno strmita v grobo ploskev surovo zbite mize.

Polde s komaj zadrževano nevoljo hodi sem in tja, iz kota v kot.

Janko sam zase in dokaj flegmatično čisti revolver.

Marko sedi na robu lesenega pograda, ob njem Karel, ki zamišljeno grizlja svinčnik . . . Zdaj je ujel misel, ki jo je iskal: brž zapiše.

V kotu, sama in prizadeta, skoraj zmedena, sedi Majda.

Trkanje. Dvakrat dolgo, enkrat kratko.

Vsi se zastrmijo proti vhodu, kot okameneli.

Potem se zgane Karel, imenovan »Pesnik« ... Mirno odloži beležnico in svinčnik na pograd, vstane in gre ... odpret zakamuflirana vrata.

V prostor se opoteče pijani Bojan. Abotno se smeji in bulji v resne obraze. Potem si popravi zmršene lase in se odmaje ... do Marka.

Bojan: »Da si mi zdrav, Marko!«

Marko vstane. Obzirno, a odločno se odtegne Bojanovi roki, ki je s pijano težo legla na njegovo ramo.

Marko: »Oprosti — pijan si!«

Bojan (ga neumno gleda): »Neee ... Pijan? Jaz? Daj no mir, Marko, pa rajši povej ... kdaj bomo zmagali, a?«

Prihiti Majda. Skoraj roteče prime Bojana za roko ...

Majda: »Bojan ...«

Bojan (kakor, da se je je šele ta hip zavedel): »O, Majdica! ...«

Z bedastim smehom in pogledom pijanca se ozre k zresnjenim obrazom, misleč na Majdo ...

Bojan: »Che simpatica, che bella ... bellissima, a!?«

Majda (obupano): »Bojan, prosim te!«

Bojan: »Kaj pa me prosiš, ljubica, m? Naj ne bom nič več pijan, m? — Pa ne bom, no, če ti tako hočeš!«

Bojan je v hipu trezen in se prisrčno in široko nasmeji ...

Bojan: »Ne, veste kaj, fantje, da se vas dá pa tako za nos povleči, bi pa ne mogel verjeti! ...«

Dule (olajšano in prisrčno): »Baraba! Dobro si nas — —«

Miško: »Bil sem prepričan ...«

Bojan (še vedno veselo nasmejan): »Da so mi popustili živci — in sem se vrgel v alkohol?«

Miško: »To ravno ne, ampak — —«

Bojan (se zazre v Marka): »No, če ste mi vi verjeli, mi je oni še toliko bolj!«

Marko: »Kdo? S kom pa si pravzaprav pijančeval?«

Bojan: »Naključje, golo naključje ... in veliko sreče! ... Hočem sèm dol — oštarija pa polna! Krista mi mežika, naj počakam ... pa sem sedel k gospodu poročniku ...«

Marko: »Kakšen poročnik?«

Bojan: »No, ja, bivši poročnik. Bivše kraljevske vojske bivšega Veličanstva Petra Pobéglega ... Mož je bil že krepko ganjen, pa mi je zaupal svojo bolečino ... Hecna zgodba, vam rečem! ... Veste, kdo je v njej glavni junak, razen mojega poročnika, seveda? ... Sami oni gospod doktor Šrajt, komisar na ljubljanski policiji! ... Sprva sem mislil, da je moj otožni poročnik provokator, a bil je preveč nacehan za kaj takšnega ...«

Dule (nestrpno): »No, na dan z zgodbo gospoda poročnika, ali kdo je že!«

Bojan: »Ta ljubeznivi fant, torej, je bil že pred vojno nekakšen prijatelj komisarja Šrajta ... In ker je moj gospod poročnik imel ob prihodu fašistov polne hlače in nič denarja — komisar Šrajt pa svoje načrte in nič orožja, sta se hitro znašla v kupčiji!«

Marko (pozorno): »Orožje, praviš?«

Bojan (prikima): »Tale moj gospod poročnik je vedel za nekakšen magazin stare jugoslovanske vojske, v katerem je ostal še kar lep kup pušk, mitraljezov in municije, Italijani pa ga še niso izvohali ... In je

gospod komisar brž pograbil za priliko, ki je bila kot nalašč za njegove, ‚velike' načrte . . .«

Dule: »Arzenal za policijsko vojsko komisarja Šrajta, kaj?«

Bojan: »Točno! Ribariti v kalnem z dobro oboroženimi policaji bi bilo precej lažje, kot pa se zanašati samo na Italijane, ki se . . . sploh ne znajo boriti proti nam . . .«

Marko (nestrpno): »No, in —?«

Bojan: »In sta naredila kupčijo — moj gospod poročnik komisarju Šrajtu orožje, komisar Šrajt pa poročniku lep kupček d'narcev in službo na ljubljanski policiji!«

Polde: »Torej je ta tvoj tip —«

Polde pokaže s pogledom proti stropu, od koder je bilo prej slišati razgrajanje.

Bojan: »— dobil figo, komisar Šrajt pa se je krepko založil z orožjem!«

Janko: »Ni mu plačal?«

Bojan: »Niti ficka! Zato pa je mož tako liričen — —«

Karel (stoično mirno): »Pa službica?«

Bojan: »Šrajtu še v sanjah ne pride na misel, da bi jemal v službo bivšega, celo aktivnega jugoslovanskega oficirja! . . . Bi se ja utegnil kompromitirati pred Italijani —!«

Marko: »Za kakšno količino pa gre?«

Bojan: »Enajst velikih, vojaških zabojev . . . Puške, ročne strojnice, municija.«

Dule zavzeto zažvižga skozi zobe.

Miško pa je vznemirjen.

Miško: »In kje je skrit ta zaklad?«

Bojan: »Tega pa ne vem. Tudi gospodu poročniku se ne sanja, kam je Šrajt odvlekel tiste kište — —«

Marko: »Torej čudovita informacija, s katero pa nimamo kaj početi — —«

Bojan: »Da ne —! . . . Orožje naši fantje tam zunaj bolj potrebujejo kot kruh!«

Miško (zaneseno): »Madona, saj s tolikšnim orožjem oborožimo cel partizanski bataljon!«

Marko: »Najprej ga je treba imeti!«

Bojan: »Imeli ga bomo! Pa še kmalu!«

Zresnjen, odločen in s trdno mirnostjo v glasu in pogledu, se ozre k Majdi . . .

Bojan: »Treba je čimprej obvestiti Albina, da gre na delo — —«

Polde: »Leška misliš?«

Bojan: »Seveda! Višji policijski uradnik bo precej lažje stikal po policiji, kot pa na primer jaz, ki za kaj takšnega nimam pooblastil . . .«

Za hip se razigrano nasmehne, a že je spet ves resen, komandantsko avtoritativen.

Bojan (Majdi): »Najbolje bo, če še nocoj govoriš z Leškom . . .«

Dule (pogleda na uro): »Čez dvajset minut bo policijska . . .«

Bojan (Majdi): »Telefonično bi ne šlo?«

Majda: »Upam, da!«

Majda se obrne, se odločno prestopi proti izhodu.

Bojan (za Majdo): »Samó za sestanek se zmeni ... Vse drugo mu bom že jaz razložil!«

Bojan sede, pritisne dlani na sence in se obupano zazre v Marka ...

Bojan: »Pa sem menda res pijan, kaj praviš? Glava me boli, ko da mi jo bo vsak čas razneslo —!«

NA PODSTREŠJU PREFEKTURE

Noč

Ozek plamen svetilke in baterijske luči tiplje ... po težkih, zaprašenih arhivskih omarah ... dokler ne doseže velike pajčevine, razpete med dva pokončna ostrešna tramova ... Iz teme se pojavi visoka moška postava, obstoji pod pajčevino ...

Lešek z baterijsko lučjo v roki motri pajčevino, kot bi premišljal, naj gre dalje ali ne. Potem se oprezujoče ozre v smer, iz katere se je bil pritihotapil ... in se odloči: stegne roko, odstrani pajčevino ...

Lešek se neslišno, korak za korakom, oddaljuje v temo podstrešja ...

Pramen svetlobe iz baterijske luči obstane na velikem lesenem zaboju ... Leškova roka prime pokrov, ga previdno dvigne ...

Pogled v notranjost zaboja: debeli svežnji starih aktov.

Svetloba se počasi umika z zaprašenih spisov, Leškova roka hkrati previdno zapira pokrov ...

Lešek se s polpriprtimi očmi razgleduje po tihotnem podstrešju. Hkrati obrača baterijsko svetilko, ki jo zakriva z dlanjo, da ne more svetloba navzgor, marveč tiplje samo po tleh. Izraz Leškovega obraza je vse bolj malodušen ... Že se hoče obrniti, da se bo vrnil, ko mu pogled iznenada oživi ...

Pramen svetlobe iz Leškove baterijske luči doseže skladovnico zabojev ... Čim bliže in čim močnejši je krog svetlobe, tem razločneje je videti zaboje: enajst težkih, masivnih, ob robeh z železom okovanih zabojev ...

Iz teme pride Lešek, nekaj časa gleda zaboje, kot bi jih ocenjeval. Potem se oprezujoče ozre, posluša v nočno tihoto. Noč. Molk. Obesi svetilko na žebelj v prečnem tramu ... se skloni in se z obema rokama upre v najbližji zaboj ... Le z največjo težavo ga nekoliko premakne, vendar le toliko, da je pokrov prost. Iz žepov privleče orodje: kladivo, dleto, klešče in veliko krpo debelega blaga. Ročaj dleta ovije s krpo, nastavi dleto na leseni pokrov in prične udarjati s kladivom. Krpa toliko utiša udarce, da jih je komaj mogoče slišati.

Pokrov težkega zaboja pod Leškovim dletom in udarci kladiva počasi popušča. Videti je, kako Lešek pazi, da bi ne poškodoval lesa.

Naposled žeblji popustijo.

Lešek z levico počasi dviga pokrov, z desno roko pa seže po svetilko ...

Baterijska luč posveti v zaboj: puška pri puški, samo novo, svetlo orožje ...

Toda Lešek ne izgublja časa: previdno zapre pokrov, hitro položi krpo na žeblje, ki so ostali v lesu in jih, malone vsakega le z enim, dvema udarcema, zabije nazaj ... se skloni, pograbi s tal polno prgišče prahu, ga po-

suje po zaboju in poravna z dlanmi, tako da spravi zaboj v prejšnje stanje...

Skozi mrak prostranega podstrešja se hitro in brezšumno oddaljuje Leškova visoka postava...

V MARKOVI SOBI

Noč

V sobi so v somraku močno zastrte luči zbrani Marko, Bojan, Dule, Miško, Janko, Karel, Polde in Majda. Malone negibni so, kot bi odreveneli od čakanja. Nenadoma... zazvoni telefon.

Spogledajo se... potem pa plane Bojan na noge, pohiti... k telefonu, iz katerega je slišati pritajen, komaj, komaj slišen moški glas.

Bojanu se jasni obraz.

Bojan (v telefon, tiho): »Jutri ob enajstih lahko pridete po radio. Pripravljen bo!«

Bojan še enkrat prikima, odloži telefon in se obrne proti vanj zazrtim obrazom zbranih.

Bojan: »Lešek... Našel je! Vseh enajst! Orožja za cel odred!«

Z odločnimi koraki se vrne k mizi in se zviška z vso težo spusti v naslanjač. Pogled mu kar pobliskava od navdušenja...

Bojan: »Jutri ob enajstih se sestaneva... da narediva dokončen načrt... To bo akcija in pol, fantje!«

Marko: »Ampak brez enega samega strela! Dokler se situacija ne popravi, si kaj takšnega ne smemo dovoliti... Zapori so polni in oni komaj čakajo, da bi imeli vzrok streljati talce!«

Bojan: »Brez skrbi! To bo samo šah-partija... Ampak brez pokanja pa najbrž vseeno ne bo šlo...«

Marko namršči obrvi, preden pa utegne spregovoriti, se Bojan veselo zasmeji...

Bojan: »Komisar Šrajt bo namreč prav gotovo počil!... Od jeze, zaradi izgube orožja... in od žalosti za edinim inteligentnim uslužbencem!«

Vsi vprašujoče gledajo v Bojana. Dule pa nekam obotavljaje vpraša:

Dule: »Pa menda ne misliš, da bi mogel Lešek po takšni akciji še ostati na policiji?...«

NA HODNIKU PREFEKTURE

Dan

Prihaja Lešek. Zamišljen, celo zaskrbljen je videti. Mine dvoje vrat, ki drže v pisarne, pred tretjimi obstoji, prisloni uho..., a že naslednji hip odskoči in nadaljuje pot po hodniku, ko da se sploh ni ustavil. Njegov obraz je napet.

Za njim se odpro vrata, pred katerimi je bil poslušal. Na hodnik stopi starejša uradnica z očali, na pogled odljudna možača. Pod roko nosi sveženj aktov.

Lešek obstoji, se zasuče, kot bi ga šele ropot vrat opozoril na žensko.

Leškov še pravkar od zaskrbljenosti temni obraz se zjasni v skrajno priljuden nasmeh...

Lešek: »Dober dan, gospodična Mara... Gospod komisar še dela?«

Še pravkar kanclijsko mrka možača se ob pogledu na Leška v hipu otaja in ljubeznivo nasmehne.

Uradnica: »Danes je vendar četrtek, gospod Lešek!«

Lešek guba čelo, kot bi nekaj mrzlično iskal po spominu — potem pa se hipoma domisli:

Lešek: »Ah, seveda! Konferenca na Corpo d'Armata, kajne? ... Oh, moja glava! ... Kaže, da se staram, gospodična Mara ...«

Uradnica (pomenljivo, skoraj spogledljivo): »Vi —? Dajte no, prosim vas!«

Lešek: »Torej danes gospoda komisarja sploh ne bo sèm, kajne?«

Uradnica: »Žal, ne bo ga. Je kaj zelo nujnega?«

Lešek: »Ne, ne, stvar lahko počaka do jutri ... Na svidenje, gospodična Mara!«

Pozdravita se, odideta vsaksebi.

Uradnica vstopi že skozi naslednja vrata v neko pisarno; spet zresnjeni, skoraj mrki Lešek nadaljuje pot po hodniku ... mine četvero vrat, pred petimi obstoji. Že hoče potrkati, ko ga zadrži ... bolesten krik izza vrat.

Lešek stisne ustnice, pogled se mu stemni, a od namere ne odstopi: odločno potrka.

Gobarjev glas (izza vrat): »Kdo je?«

Lešek: »Lešek.«

Gobarjev glas (izza vrat): »Kar naprej, gospod Lešek!«

Lešek pritisne na kljuko, odpre vrata ...

POGLED SKOZI VRATA V GOBARJEVO PISARNO

V polmraku spuščenih zaves ozek pramen slepeče svetlobe »zasliševalnega« sektorja

Vrata v Gobarjevo sobo se na pol odpro, med podboji se pojavi Leškov zmračeni obraz. Toda Lešek se v hipu obvlada, sprosti namrščene obrvi in zapotegne usta v rahel, neprizadet nasmeh ...

Lešek: »Motim —?«

Za pisalno mizo sedi cinično namuzani Gobar. Na pisalni mizi stoji majhen reflektor, obrnjen tako, da pušča Gobarja v senci, snop slepeče svetlobe pa je uperjen proti nasprotnemu kotu.

Gobar: »Garamo, garamo, kaj se hoče!«

Pomežikne v smer, kamor je obrnjen reflektor.

Lešek se spet — komaj še prepričljivo — nasmehne, prikima Gobarju in se, kakor bi premagoval odpor, ozre proti nasprotnemu kotu ...

Z Leškovega zornega kota: s hrbtom tesno na steno naslonjen še mlad, kvečjemu tridesetleten moški z razmršenimi lasmi, podplutbami na obrazu in z na prsih razpeto, raztrgano srajco. V obraz mu bije slepeča »zasliševalna« svetloba z Gobarjeve pisalne mize, da mora živčno mežikati. Zdaj je dvignil pogled proti Lešku. Ustnice se mu zaničljivo ukrivijo ...

Jetnik: »Kaj hočete od mene? Pravim, da so mi letak podtaknili ...«

Lešek vprašujoče pogleda proti Gobarju, ki se zareži:

Gobar: »Takole prepeva že celo uro ... Hecen fant, ne?«

Kričanje jetnika: »Vi, prekleti, ste mi ga podtaknili! ... Do zdaj me ni brigala politika ... zdaj pa vem, zakaj ...«

Izčrpani jetnik globoko zajame sapo, da more še glasneje dokončati:

Jetnik: ». . . . zakaj se bori Fronta proti vam, prekleti izdajalci!«

S strani se iznenada pojavi rama in polprofil agenta, katerega doslej ni bilo videti. Visoko dvigne roko in zamahne po obrazu jetnika, da mu udari glava ob zid.

Gobar se nasmeji (proti Lešku).

Gobar: »Nekultiviran dečko, m? . . . Malo ga bomo manikirali, pa bo takoj bolj spodoben . . .«

Hipoma mu izgine nasmeh z obraza. Ukazujoč pogled in sunkovit vzgib glave — nemi ukaz agentu ob jetniku.

Jetnik z naraščajočo grozo v očeh strmi navzdol, proti agentovi roki, ki drži v desnici klešče, z levico pa zgrabi jetnikovo roko, da ga bo zgrabil za nohte . . .

Proti jetniku in agentu zastrmljeni Lešek pogoltne slino.

Gobar je spet nasmejan.

Gobar: »Mogoče tole ni čisto po vašem okusu . . .«

Lešek odtegne pogled od kota, od koder se ta hip utrga divje bolesten, živalsko zategel krik mučenega jetnika.

Proti Gobarju zazrti Lešek se spet malce leseno, vendar zadržano in še kar prepričljivo nasmehne . . .

Gobarjev glas: ». . . ampak drugače ne gre s temi tiči . . .«

Lešek (kar lagodno): »Kaj bi to! Stvar metode, se razume . . . Važen je uspeh!«

Gobar: »Ta pa ne bo izostal, verjemite!«

Spet divji krik mučenega jetnika, za katerega pa se Gobar sploh ne zmeni, kakor da ga ne sliši.

Gobar: »No, prosim? Saj ste mene iskali, ne?«

Lešek: »Tiste kartoteke bo treba urediti . . . Kdaj bi sedla k delu?«

Gobar (naguba čelo, razmišlja, potem pogleda na uro): »Hm, še trije takšnile me čakajo . . . Pred peto . . . No, ob petih, če vam je prav, ja? Prej zares ne bom imel časa niti minute!«

Lešek (skoraj preočitno razveseljeno): »Prav, prav — točno ob petih vas počakam v pisarni . . . Doli bom pa naročil, naj vas dotlej nihče ne moti, ja?«

Gobar (se zareži): »Me veseli, da postajava somišljenika . . . v metodah! Na svidenje, gospod Lešek!«

Veselo prikima proti vratom, ki se zapirajo, nato pa se obrne proti kotu, od koder prihaja bolestno ječanje mučenega jetnika, in obraz se mu hipoma izpremeni v masko krutosti.

Gobar: »No, boš spregovoril — ali naj te še malo požgečkamo?!«

Jetnikov hripavi krik: »Psi!«

Gobarjev obraz preleti drget, nato pa ukazujoče trzne z glavo.

Zrak razkolje grozen krik mučenega jetnika.

PRI TELEFONU NA PREFEKTURI

Dan

Okno brez zaves. Za njim klavrn, meglen dan. Pred njim stara kancelijska pisalna miza. Na mizi snopiči uradnih aktov, ob njih telefon . . . po katerem seže Leškova roka, druga pa odvrti nekaj številk.

Telefon zahrešči.

Lešek se previdno ozre, preden spregovori v školjko, ki jo zaščiti z dlanjo.

Lešek (ko hkrati pogleda na zapestno uro): »Zdaj je dve in deset minut... Do treh se bo moja ura prav gotovo iztekla... Ob treh, pravim, čeprav obeta vremenska napoved lepo vreme vse do petih...«

Lešek odloži telefon, se obrne, odide.

V MARKOVI SOBI
Dan

Bojan odloži telefonsko slušalko na vilice, se ozre čez ramo proti mizi, kjer so zbrani Marko, Janko, Dule in Karel.

Bojan (se rahlo nasmeji): »Ob treh, kakor domenjeno! Lešek je zlat fant!«

Hitro se prestopi do okna, odstre zaveso in nekomu tam doli zamahne z roko...

Pogled z nadstropnega okna navzdol: velik špedicijski plato-voz. Na vozniškem sedežu Miško, ki še upira pogled proti oknu v nadstropju... a že hip nato odločno prikima, zgrabi vojke in požene dva težka, rjava konja, vprežena v voz, ki se premakne, odpelje...

Bojan spusti zaveso, ki se zgrne. Obrne se proti pisalni mizi v kotu, sunkovito izvleče predal in vzame iz njega štiri težke revolverje, s katerimi odide k skupini sredi sobe... Deli revolverje: Duletu, Janku in Karlu — četrtega pa potisne sebi v žep...

Marko (Bojanu): »Direktivo poznaš — do nadaljnjega nobenega streljanja v mestu!«

Bojan (Duletu, Janku in Karlu): »Tokrat je situacija res vražja... Zapori so polni talcev, tega ne pozabite!«

Karel: »Čemu pa potem orožje?«

Bojan (trdo): »Samo za primer, če bi bila Miško in Lešek res v nevarnosti... Leška bi živega odrli, če bi ga odkrili!...«

Dule, Janko in Karel prikimajo, da so razumeli, odhajajo...

VELIKA SOBA V PRITLIČJU PREFEKTURE
Dan

V prostoru, ki služi mestnim policajem, je zbranih deset mož v uniformah. Nekateri se popolnoma oblečeni, drugi so bili slekli bluze in so sedaj samo v srajcah. Nekateri čitajo časopise, drugi igrajo »šnops«, dva sta zamišljena nad šahovnico.

Nad vsemi velika Mussolinijeva slika, pod njo stenska ura, ki kaže 2.20.

Vrata se precej hrupno odpro in v sobo stopi Lešek — oblečen je v uniformni dežni plašč in pokrit s službeno kapo policijskega oficirja. In ko se mu ob koraku odgrne plašč, je videti, da je ves oblečen v policijsko uniformo. Ves je takšen, kakor da je pravkar prihitel od nekod s ceste...

Lešek: »Dober dan vsem vkup!«

Policaji se, ne posebno strumno, vzravnajo v pozdrav.

Lešek jim kaže z roko, da mu ni do formalnosti.

Lešek: »Prostovoljce potrebujem!«

Prvi policaj: »Racija?«

Lešek: »Ne, ne — ni racija. Samo po nekakšne kište moramo na podstrešje ... Špediter pride ponje!«

Drugi policaj: »Hudiča, saj nismo transportni delavci!«

Lešek: »Pravzaprav imate prav, Jože! ... Tudi jaz sem rekel komisarju nekaj podobnega — pa se mu je nos hudo povesil ...«

Tretji policaj: »Doktorju Šrajtu se hitro nos povesi! A zakaj pravzaprav gre?«

Lešek: »Nekakšne porcelanaste ploščice so na podstrešju ... In te je treba ...«

Četrti policaj: »Spet usluga kakšni laški briljantini ...«

Lešek: »Ne, zdi se mi, da je to za komisarjevo stanovanje ... V Mestni dom jih namreč moramo prepeljati!«

Prvi policaj: »Kaj se selijo, naš gospod komisar?«

Lešek: »Tako vsaj kaže! ... Sicer pa fantje, če nočete, silil vas ne bom ... A ker sem komisarju obljubil, besede ne bom snedel ... Se bom pač sam malo pomatral, da spravim tiste reči s podstrešja ...«

Hoče se obrniti, da bo odšel, pa ga Četrti policaj zadrži.

Četrti policaj: »To pa ne, gospod Lešek, da bi se sami martrali ... Pomagali vam bomo. Ampak — med nami povedano — samo zaradi vas, da veste!«

Lešek mu prijateljsko prikima in prime za kljuko vrat, ki pa se prav v tem hipu odpro. Vstopi starejši policaj, ki salutira Lešku ...

Starejši policaj: »Zunaj je nekakšen špediterski voz, gospod Lešek ... Fant, ki čaka, pravi, da je za vas ...«

Lešek prikima starejšemu policaju in se pomenljivo nasmehne ostalim.

Lešek: »Ste slišali? Komisarju še na misel ni prišlo, da bi se kdo obotavljal ...«

Odide.

Prvi, Drugi, Tretji, Četrti, Peti in Šesti policaj za njim ...

Ostaneta samo tista dva v srajci, ki šahirata, in dva, ki sta, po zapetosti uniforme in po opasačih, dežurna.

NA STOPNIŠČU PREFEKTURE

Dan

Mimo (kamere) se vzpenjajo navzgor po stopnicah Prvi, Drugi, Tretji, Četrti, Peti in Šesti policaj ... Zadaj je Lešek ..., ki zdaj za hip zadrži korak, pogleda skozi stopniščno okno navzdol na cesto.

Ob pločniku pred prefekturo stoji velik, prazen plato-voz. Na vozniški deski kočijaž, ki se je bil zaradi pršečega dežja pokril s kapuco, a ga je vendar mogoče spoznati — Miško je.

Malce vznemirjeni Lešek se odtrga od stopniščnega okna, pohiti za policaji ...

NA PODSTREŠJU PREFEKTURE

Polmrak

Policaji prihajajo, obstopajo zaboje (v katerih je Lešek odkril orožje). Prvi se že sklanjajo, da bodo težke zaboje poprijeli ... Pride Lešek, ki le s težavo popolnoma obvladuje vznemirjenost ...

Lešek: »Bo šlo?«

Drugi policaj: »Hudič, so pa težki, kot da je svinec notri . . .«

Četrti policaj: »Glej, no — pa saj to so vojaške kište!«

Tretji policaj (Četrtemu): »Daj, daj, rajši bolj močno zgrabi!«

Četrti policaj je zaradi ujedljivosti Tretjega policaja prisiljen, da si naloži zaboj . . .

Četrti policaj (medtem ko se upogiba pod težo tovora): »To ti je red — kah'lce v municijskih kištah, mater! . . .«

STRANSKI VHOD V POLICIJSKO POSLOPJE

Meglen dan

Na oglu policijske stavbe stoji karabinjer na straži in mirno gleda, kako skozi stranski vhod prihajajo težko otovorjeni policaji, ki prinašajo zadnje od enajstih zabojev in jih polagajo k tistim, ki so že zloženi na špedicijskem plato-vozu.

Lešek si vidno oddahne, ko je zadnji zaboj na vozu.

Lešek: »Hvala, fantje! . . . Vi štirje greste z mano? . . . Prav, dovolj nas bo!«

Zleze na vozniško desko h kočijažu — Mišku.

Prvi, Drugi, Tretji in Četrti policaj sedejo ob rob voza.

Miško požene rjavca, ki takoj potegneta, čeprav morata napeti precej moči: tovor je očitno zelo težak.

NA CESTI, KI DRŽI MIMO PREFEKTURE

Meglen dan

Miško mirno kočijaži, kakor da svoj živ dan ni počel ničesar drugega. Rjavca pred njim poslušno stopata v korak.

Iz nekega cerkvenega stolpa se oglasi ura: Ena — dve — tri!

Lešek od strani skrivoma pogleda Miška, ki pa se naredi, kakor da Leškovega pogleda sploh ni opazil. Samo posmrkne, kot rojen težak, in malomarno, kakor iz navade, z zateglim glasom požene rjavca . . .

Miško: »Hi-i!«

Iz nekega drugega zvonika se tudi oglasi bitje ure: Ena — dve — tri . . .

Voz se oddaljuje po cesti. Za njim ostane karabinjer, ki naveličano straži na oglu policijske stavbe . . .

V STRANSKI ULICI

Meglen dan

Voz vozi po stranski, malone neobljudeni ulici.

Prvi policaj se nekam sumničavo ogleduje po pritličnih hišah . . .

Prvi policaj: »Kam se pa cijazimo? V Mestni dom bi morali po glavni . . .«

Ne dokonča, ker se kočijaž Miško jezno obrne . . .

Miško: »Ja, kaj ne bomo druge robe spotoma naložili? . . .«

Prvi policaj: »Kakšno robo pa še, madona?«

Zdaj se obrne še Lešek, ki sedi spredaj, ob kočijažu Mišku . . .

Lešek (spravljivo): »Saj bomo hitro opravili ... Samo v magazinu še pet, šest zabojev naložimo ...«

Drugi policaj: »Hudiča, kaj bomo pol Ljubljane preselili?«

Jezno pljune in si zaviha ovratnik plašča, ker ga mrazi in mu sili dež za vrat ...

Miško in Lešek se za bežen hip ujameta s pogledi.

PRED ZAPUŠČENIM MAGAZINOM
Meglen dan

Voz se ustavi pred povešenimi, na pol odprtimi vrati, za katerimi je pusto dvorišče, onkraj dvorišča pa dolga, nizka zgradba — magazin ...

Lešek skoči z voza in si pomane roke, ko da so mu v hladnem vremenu otrple.

Lešek: »Tako, pa smo tu!«

Vzpodbudno prikima policajem in se, ne da bi čakal, kaj utegne kateri od njih reči, podviza skozi vhod ... čez dvorišče proti magazinu. Policaji kislih obrazov, a vendar molče odidejo za njim ...

Izza ogla bližnje hiše se prikaže Majdin obraz, ki molče, zgolj s pogledom in gibom glave, vpraša proti vozu: »No?«

Miško zamahne proti Majdi, češ, naj počaka ... in se izpod čela pozorno zazre proti magazinu ...

V ZAPUŠČENEM MAGAZINU
Polmrak

Prvi, Drugi, Tretji in Četrti policaj pridejo v magazin in se nekam sumničavo ozirajo po razmetanih zabojih za sadje in po drugi ropotiji ... Zdaj so že prav blizu zabojev ... Za policaji stopa Lešek, ki obstoji, stegne roko proti zabojem ...

Lešek: »No, zdaj pa le po njih, fantje! — Pa krepko jih zgrabite!«

Izza razmetanih zabojev planejo Bojan, Janko, Dule in Karel in imajo v hipu vsak »svojega« policaja na tleh ...

Šum boja, sopenje, pridušeno stokanje.

PRED ZAPUŠČENIM MAGAZINOM
Meglen dan

»Kočijaž« Miško še vedno sam zase zgrbljen sedi na vozniški deski, na videz malomaren in dremajoč, zares pa z napetim pogledom zazrt proti magazinu ... Zdaj mu pogled oživi, vzravna se, okrog ust mu vzdrgeta rahel nasmeh ...

Iz magazina prihaja Lešek v policijski uniformi, za njim pa štirje civilisti — Bojan, Janko, Dule in Karel ... Pod pazduhami nosijo nekakšne zavoje, cule ...

Miško se nestrpno obrne v smer, kjer čaka Majda in močno prikima, češ — zdaj pa le!

Za oglom se skrije Majdin obraz ... Hip nato pa se izza hiše pojavi visok fant, ki vodi na povodcu — dva povsem bela konja ... Molče, kakor

da kako drugače sploh biti ne bi moglo. Fant brž izpreže rjavca in vprega v voz belca . . .

Do voza pridejo Lešek ter Bojan, Dule, Janko in Karel. Zdaj je videti, kaj nosijo pod pazduhami: policijske uniforme.

Karel si ogleduje nekakšno legitimacijo . . .

Karel (Bojanu): »Če bo že kakšen karabinjer toliko zrel, da mi bo verjel . . . da sem policaj — tejle fotografiji prav gotovo ne bo nasedel!«

Bojan: »Pokaži!«

Karel pomoli Bojanu policajsko legitimacijo s fotografijo Tretjega policaja.

Bojan: »O, saj kar gre!«

Karel (užaljeno): »Tistega Italijana, ki bo verjel, da sem tole jaz — ustrelim s kanonom!«

Vprega je zamenjana. Visoki fant molče prikima Lešku ter Bojanu in njegovim in z neizpremenjeno mirnostjo odžene rjavca okrog ogla, izza katerega je bil pripeljal belce . . .

Lešek skoči na voz, k Mišku, si zapne ovratnik do podbradka . . . hkrati pa sname oficirsko kapo in jo zamenja s klobukom, katerega mu flegmatično ponudi Miško.

Bojan, Dule, Janko in Karel skrijejo policijske uniforme na voz, pod ponjavo. Dule in Karel skočita na voz in obsedita na robu, kot so prej sedeli policaji . . . Bojan in Janko stopita ob stran, da bosta — kot »neprizadeta pasanta« šla »slučajno« v isto smer.

Miško požene belce . . .

Miško: »Hi-i!«

Pogled s počasi vozečega voza: po prečni ulici navzdol se zlagoma oddaljuje. Visoki fant, ki žene razprežena rjavca. Po pločniku, kakor da s fantom ni v nobeni zvezi, se oddaljuje dekle . . ., ki se po nekaj korakih ozre, a takoj spet nadaljuje pot. Dekle je bila Majda.

V ZAPUŠČENEM MAGAZINU

Polmrak

Za razmetanimi zaboji in drugo šaro ležijo policaji z zvezanimi rokami in nogami, z zatiči v ustih in oblečeni le v spodnjice in srajce, a s čevlji in nogavicami na nogah. Slišati je samo tiho ječanje.

NA KARLOVŠKEM MOSTU

Meglen dan

Škripanje voza, enakomerno udarjanje konjskih kopit.

Špedicijski plato-voz, naložen z zaboji ter z Miškom in Leškom na voznički deski in Duletom in Karlom na zabojih, se oddaljuje po Karlovškem mostu . . .

Po pločniku, v isti smeri kakor voz, stopata čez most dva moška, ki očitno nimata z njim nikakršne zveze in sta v živem pogovoru — Bojan in Janko.

Voz je dospel čez most. Ustavi ga karabinjerska straža. Lešek pokaže nekakšne papirje. Stražar prikima, salutira. Voz se premakne, zavije v levo, po cesti med prekopom in pobočji Golovca . . .

Ognjevita »diskutanta« (Bojan in Janko) tudi pokažeta legitimaciji, a sta tako »globoko v debati«, da kljub karabinjerju še kar nadaljujeta z nadvse živahnim pogovorom, kakor je to mogoče sklepati od daleč, torej po gestikulaciji. In ko jima karabinjer vrne legitimaciji, ju vzameta »mimogrede« in krileč z rokama — odideta v smer, kamor je bil odpeljal voz. Pozornosti karabinjerja nista vzbudila, kajti zdaj že legitimira skupino kmečkih žensk s košarami, ne da bi se enkrat samkrat ozrl za »živahnima diskutantoma« . . .

V PISARNI DOKTORJA ŠRAJTA

Jutro

Razkačeni policijski komisar dr. Šrajt stoji za pisalno mizo. Prste obeh rok upira v les, ko da hoče vtisniti luknje vanj, ustnice mu togotljivo vzdrgetavajo, oči se mu bliskajo . . .

Dr. Šrajt: »Tepci! Bedaki! Saboterji!«

Ta divji bes velja Prvemu, Drugemu, Tretjemu in Četrtemu policaju, ki stojijo korak, dva pred pisalno mizo, poklapani, zmedeni in v dokaj ponošene civilne obleke oblečeni, kar jih dela kmečko okorne, skoraj smešne, posebno še, ker vsak od njih drži v rokah klobuk, katerega ali vrti med prsti ali ga v zadregi mečka — skratka ne ve, kaj bi z njim.

Dr. Šrajt: »Pa da se mi sploh še upate pred oči . . . Tristo pušk . . . petindvajset mitraljezov . . . in pol tone municije — vse to ste si pustili ukrasti pred nosom!? Pa kaj pravim — ukrasti!«

Zajame sapo in zapiči bliskavi pogled v Gobarja, ki stoji ob strani, tudi sam precej poklapan.

Dr. Šrajt: »Saj ni bilo treba nič ukrasti! . . . Tile orangutani so kar sami znosili orožje na partizanski vagon . . . in ga še lepo spremljali, za častni bataljon so bili, da bi zadeva ja uspela! . . .«

Šrajt mora spet po sapo. Zdi se, da ga bo bes zadušil.

Dr. Šrajt: »Policija mesta Ljubljane . . . pošilja partizanom tovor orožja, dovolj za celo brigado! . . . Tako ste mislili, a!? . . . Pokažem vam, naučim vas reda!«

Histerično pritiska na gumb električnega zvonca na robu pisalne mize.

Prvi policaj: »Oprostite, gospod komisar, ampak saj je bil gospod Lešek z nami . . . In vi ste mu naročili, naj tiste . . . no, tiste kište od tam gori . . .«

Dr. Šrajt: »Kaaaj!? JAZ praviš, da sem to naročil!?«

Odpro se vrata, v sobo vstopi agent atletske postave in postavi primerne fiziognomije.

Agent: »Klicali ste, gospod komisar?«

Dr. Šrajt (pokaže na policaje): »V samico! Vsakega posebej. Najstrožji kurz! Razumeli!?«

Agent prikima, da je razumel in z nestrpnimi zamahi roke dopoveduje policajem, naj se izgubijo iz komisarjeve pisarne: Prvi, Drugi in Tretji policaj v usodo vdano ubogata, odideta, Četrti pa pred vrati obstoji, se ozre proti dr. Šrajtu, se pripravlja, da bo nekaj rekel . . .

Dr. Šrajt: »Ven!«

Ko agent zapre vrata in sta sama, se dr. Šrajt sesede v naslonjač in se z onemoglim besom v očeh zazre v Gobarja.

Dr. Šrajt: »Kaj praviš k tej svinjariji?«

Gobar: »Dobro so nam jo zagodli, to je res... Ampak po mojem se dá še vse lepo popraviti...«

Dr. Šrajt: »Bodi realen!«

Gobar: »Prepričan sem, da je orožje še v mestu... Tristo pušk ne spraviš kar tako mimo straž in patrulj.«

Gobar si je očitno že opomogel, ker se izzivalno in zlobno nasmehne:

Gobar: »... pa čeprav so to italijanske straže...«

Šrajta pa nenadoma spet zgrabi histerija nemoči...

Dr. Šrajt: »In Lešek! Ta svinja, ta provokator, ta... ta prekleti špijon rdeči!«

Gobar: »Tudi on nam še pride v roke, brez skrbi!... Ampak zdaj se mi zdi najvažnejše, da najdemo orožje, preden ga spravijo ven...«

Dr. Šrajt vstane izza mize in se prične živčno sprehajati iz kota v kot, kakor da Gobarja niti ne vidi, niti ne sliši.

Gobar pa vztrajno plete svoje misli...

Gobar: »Podatkov imamo več ko dovolj!... Poizvedovati je treba za špedicijskim vozom z dvema rjavima konjema... za vozom z zaboji!... No, vemo tudi, da je bil Lešek v uniformi... Z njim pa še štirje... tudi v policijskih uniformah... Saj kar tako zaradi heca niso slekli naših fantov, ali ne?...«

Dr. Šrajt postoji, vendarle prične poslušati Gobarja, kateremu je to v vzpodbudo...

Gobar: »Takšno vprego si pa ljudje zapomnijo!... Če najdem sled, bom našel tudi skrivališče orožja... Sled bom pa našel, ni hudič!...«

Dr. Šrajt: »Kako, kje?...«

Gobar: »S potrpežljivostjo in z?...«

Pokaže na čelo, meneč pamet in logiko:

»Stavim, da so skrili orožje nekje v predmestju — od tam ga mislijo pa po kosih pošiljati ven...«

Gobar se zareži.

»... ampak naj ne bom jaz, če jim ne bom te trgovine na drobno poslal v konkurz!... Dobim potrebna pooblastila?«

Dr. Šrajt prikima.

Gobar vstane, pripravljen, da takoj odide »na delo«.

Gobar: »In moštvo?...«

Dr. Šrajt: »Dva — ne, štiri agente v civilu in...«

Gobar: »To mi zadostuje!... Sploh jih bom pa potreboval šele takrat, ko bom križanko že rešil!... Za začetek se pa na samega sebe najbolj zanesem...«

Dr. Šrajt: »Prav, prav... Zagotavljam ti, da ti priznanje ne uide...«

Gobar omalovažujoče zamahne z roko, se zasrepi dr. Šrajtu v oči:

Gobar: »Pa nagrada, honorar?«

Dr. Šrajt (nestrpno): »Dvojno kot sicer! S posebnim dodatkom za specialno nalogo!«

Gobar prikima kakor ob sklenjeni kupčiji, seže po klobuku in odide...

NA KARLOVŠKEM MOSTU

Jutro

Z dolenjske strani proti mestu prihajajo čez most kmečke žene, otroci, nekaj starejših moških. V nasprotno smer odhaja dvoje frkelj, starejša ženska s staromodnim, kičastim klobukom ... in Gobar.

(Od daleč):

Gobar se legitimira karabinjerski straži, toda z mislimi je drugod — med legitimiranjem se ozira zdaj v levo, zdaj v desno ... Ko mu karabinjer vrne legitimacijo in mu službeno salutira, mu Gobar samo raztreseno prikima, a obstoji na mestu; še vedno se ni odločil, kam naj gre. A naposled se vendarle odloči: odide v levo — po cesti, kamor je bil odpeljal voz z orožjem ... Ko se počasi oddaljuje, je podoben nekomu, ki išče neko hišno številko ...

CESTA V PREDMESTJU

Jutro

Gobar stoji na razdrapanem pločniku pred nizko, pritlično hišo, na katere sivi zid se naslanja približno šest ali sedemleten deček — Ladko. Gobar ponuja Ladku bonbone ...

Gobar: »No, no, le vzemi enega, kaj bi se bal! ...«

In ko se deček vendarle odloči in seže v vrečico po bonbon:

»... A Ladko, praviš, da ti je ime, m?«

Deček prikima, melje sladkorček. Ni videti, da bi se Gobarja bal, le kaj preveč zaupljiv ni do tujega človeka ...

Gobar: »Praviš, Ladko, da si videl tisti veliki voz, kajne?«

Ladko: »Kakšen voz?«

Gobar: »Pa saj si prej sam rekel, da si včeraj videl tisti voz ... Dva velika rjava konja sta ga vlekla ...«

Ladko: »Nista b'la rjava — bela sta b'la.«

Gobar: »Rjava konja sta bila, ti pravim!«

Deček skomizgne z rameni, češ pa naj bosta rjava, zaradi mene!

Gobar: »In na vozu so bili stražniki, a ne? ... Pet stražnikov ..., se pravi en častnik, pa štirje navadni stražniki, kaj?«

Ladko (odkima): »Trije gospodje so bili, pa tisti, ki je konje fural, je tudi bil.«

Gobar (nestrpno): »Veš, kaj je stražnik?«

Ladko (prostodušno): »Kifeljc!«

Gobar: »No, no, pa naj bo kifeljc! ... Ampak jih je bilo pet, ne?«

Ladko: »Trije! Pa tisti, k'je konje ...«

Gobar: »Pa tisti trije, so imeli uniforme, so bili — policisti?«

Ladko: »Ne. Gospodje so b'li.«

Gobar (na robu potrpljenja): »Pa se vsaj spomni, kaj je bilo na vozu!«

Ladko: »Gospodje so b'li. Pa tisti, k'je konje ...«

Gobar: »Mislim, če si kakšne zaboje videl?!«

Ladko: »Kdaj?«

Gobar: »Včeraj!«

Ladko: »Kje?«

Gobar: »Ja, na tistem vozu, kje pa!«

Ladko (se zamisli, a hkrati škili na bonbone v Gobarjevi roki): »A na vozu . . . A na tistem vozu, mislite?«

Gobar: »Seveda!«

Ladko: »Mogoče.«

Gobar: »Kaj, kako — mogoče?«

Ladko: »Mogoče so bili, pa nisem videl . . .«

Gobar: »Da jih nisi videl?«

Ladko: »Kako pa naj bi videl, ko so pa tisti gospodje na kištah sedeli!«

Gobar: »No, no — kište! Praviš, da so bile kište na vozu? Velike?«

Ladko: »U, velike!«

Gobar: »Koliko?«

Ladko: »To pa ne vem, k'so pa sedel' na n'ih . . .«

Gobar ga hoče še nekaj vprašati, a si premisli. Kaže, da je z Ladkovimi odgovori zadovoljen. In mudi se mu. Že hoče oditi, ko se vendar spomni dečka. Pomoli mu vrečko z bonboni.

Ladko seže v vrečko in išče, išče s prstki po njej . . .

Gobar (nestrpno): »Kaj pa iščeš?«

Ladko: »Ta več'ga.«

Privleče iz vrečke velik bonbon, se obrne, odhaja za hišo.

Gobar se podjetno in z na vse strani oprezujočim pogledom hitro upoti naprej po cesti . . .

POD TRAVNATIM POBOČJEM GOLOVCA

Oblačen dan

Gobar pride, nato obstoji, se z nagubanim čelom zazre navzdol na razmočeno pot, v kateri je razločno videti globoko sled koles težkega voza.

Gobar počasi počasi dviga pogled od poti. Obrvi se mu mršijo v neprekinjeno, nad nosom stisnjeno črto. Pogled mu raziskujoče išče po okolici. Naposled potisne desnico v notranji žep, očitno k orožju, in se, nenehno oprezen, počasi odpravi dalje po poti. Kmalu pa spet obstoji, se spet zagleda predse — navzdol: sled koles težkega voza se nenadoma neha.

Gobar dvigne pogled od poti pred seboj, se ozre v levo: nekaj desetin metrov daleč stoji samotna, skromna hišica, h kateri drži razmočena steza. Nekoliko proč, onkraj dvorišča je videti dolg zajčnik, katerega hrbtna stran je vgrajena v samo pobočje hriba.

PRED HIŠO Z ZAJČNIKOM

Oblačen dan

Iz hiše pride visoka, močna, približno petinštiridesetletna ženska v preprosti, a snažni obleki in z belim delovnim predpasnikom opasana: Micka. Iz majhnega jerbasa zajame prgišče koruze in se ogleduje za kokošmi . . .

Micka: »Pi-pi-pi-pi!«

Nenadoma pa jo nekaj zmoti, pritegne njeno pozornost in pogleda proti stezi, po kateri prihaja Gobar, ki se razgleduje.

Micka nevoljno guba čelo, ocenjujoče in tudi precej sumničavo oži oči.

Pride Gobar in malomarno privzdigne klobuk . . .

Gobar: »Dober dan.«

Micka: »'dan!«

Gobar: »Vi ste ... gospodinja?«

Micka: »Ste od davkarije?«

Gobar: »Ne. S policije.«

Micka: »Nič ne vem, da bi mi kdo kaj ukradel ...«

Gobar: »Kaj pa če je kdo kaj ... prinesel, ali ... pripeljal, m?«

Micka: »Kaj pa pravzaprav hočete, a?«

Gobar: »Vi — malo drugače se boste pogovarjali z menoj!«

Micka: »Pa ne, da ste me prišli snubit?«

Gobar (presliši porog): »Včeraj se je pred vašo hišo ustavil ... nekakšen voz, m?«

Micka: »Ta je pa dobra! Mislite, da sem prometnik? Bogve koliko voz je peljalo mimo! ...«

Gobar (skoraj zlogujoče): »Ne — mimo, gospa!«

Micka: »Kar Micka mi recite, ko ste že tako domači z menoj! ...«

Gobar (gluh za njen posmeh): »Voz se je *ustavil* tukaj!«

Micka: »Če to tako dobro veste — zakaj pa potem mene sprašujete? In kaj je sploh s temi vašimi vozmi? Da niste špediter, kaj, ne pa policaj?«

Gobar: »Vas bo že minil smeh!«

Micka: »Sem se sploh smejala? Le komu, saj sva sama! ... Vi me pa kvečjemu v jezo, ne pa v smeh spravljate!«

Gobar: »Mhm, mhm — v jezo, kaj? Pa v strah tudi, m?«

Micka, ki Gobarja tako v višino kot po zajetnosti znatno prekaša, ga ocenjujoče premeri od nog do glave.

Gobar: »Vi torej pravite, da se je voz, mogoče, ustavil pri vas ...«

Micka: »Prvič, jaz nič ne pravim, drugič se je kakšen voz res mogoče tukaj ustavil, saj takšnih, da se ne bi nikoli ustavili, še niso pogruntali, tretjič pa zastonj silite vame, ker me včeraj ves dan ni bilo doma! Še kaj?«

Gobar (potrpežljivo): »Ne? Niste bili doma? Kje pa? Lahko dokažete, da ste bili zdoma?«

Micka: »Pa menda ne mislite, da tudi jaz kar tja v tri dni govorim!?«

Gobar (porogljivo): »Tako kot jaz, ste hoteli reči, m? ... No, ko bom naredil hišno preiskavo, se bova prav gotovo čisto drugače pogovarjala ...«

Micka: »O, to pa gvišno! ... Ker, če mislite, da jaz zato kvartir pospravljam, da bo kdo razmetaval po njem, se pa res preklemano motite!«

Gobar (hipoma brutalno): »Tiho!«

Premeri jo s srditim pogledom in vstopi v hišo.

Micka se nič manj jezno obrne za njim.

Micka: »Vam doma sluga čevlje briše!? ...«

Njen pogled, zazrt v hišo, kamor je bil odšel Gobar, je vse bolj togotno bliskav.

Gobarjev glas (iz hiše): »Čigave so pa te fotografije? ...«

Micka: »Moje!«

Gobarjev glas: »Vem, da so vaše — ampak kdo je na njih?«

Micka: »Tisti v železničarski uniformi je moj pokojni mož, če vas zanima!«

Gobarjev glas: »In tale — tale poštar?«

Micka: »Kakšen — ‚tale poštar'! ... To je moj sedanji mož.«

Gobarjev glas: »Zaposlen?«

Micka: »Preveč!«

Gobarjev glas: »Aha, aha ... pa knjige imate tudi ...«

Micka (s podvojeno zlobo): »Lej, lej ... pismeni ste, kdo bi vam pripisal!«

Gobar pride iz hiše. Vznevoljen je, a za Micko se ne zmeni, gleda mimo nje, proti dolgemu, trdno grajenemu zajčniku z mnogimi kletkami, katerih zadnje stene so vgrajene v travnato pobočje, kot bi bile svojevrstna škarpa.

Gobarjev glas: »Pa zajce imate tudi ...«

Mickin glas: »Kako — tudi?«

Gobar in za njim Micka prideta do zajčnika ...

Micka: »... ste še kaj drugega našli?«

Gobar obstoji pred zajčnikom in si ga pozorno ogleduje.

Gobar: »Če nisem, pa še bom!«

Prične natančno odtipavati zajčnike ...

Micka (ne povsem mirna): »Veste kaj, zdaj vas imam pa zadosti! Hišo ste mi potacali in premetali — uboge živali pa na miru pustite!«

Gobar: »Glej, no, glej, kako razburjeni smo naenkrat ... Kaj pa skrivate v zajčniku, m? ... Kaj, na primer, je za ... za temle lepim zajčkom, a?«

Skozi mrežo v kletki je videti nenavadno velikega zajca, ki mirno grizlja solato.

Micka: »Adolfa pa sploh na miru pustite! Divji je.«

Gobar (sumničavo): »Kakšnega Adolfa? ...«

Micka pokaže s precej vznemirjenim pogledom na velikega zajca, češ da mu je ime Adolf.

Gobar si ogleduje Adolfovo kletko.

Gobar: »K hudiču, pa še Adolf!«

Micka: »To tudi jaz tako pravim!«

Gobar, ki je pričel z vso močjo stresati kletko, se hoče obrniti k Micki, ker je razumel, na koga je meril njen odgovor — v tem pa zajčnik popusti, se vda moči Gobarjevih stresajočih rok in se odpahne, kakor bi se odprla vrata ...

Presenečeni Gobar nagonsko odskoči korak nazaj in se odrevenelo zastrmi v odprtino — v za zajčnikom skriti vhod v bunker, v katerem se pojavi Leškov obraz ...

Toda Gobar je od presenečenja otrdel le za hip — že se ové, roka mu z bliskovito naglico seže v žep in izvleče revolver ... toda Micka je še hitrejša: s krepelcem udari Gobarja po roki, da mu pade revolver na tla, a ko se ves besen obrne proti njej, ga krepko useka še po glavi.

Gobar se sesede kot izpodkopan ... obleži pred zajčnikom.

Iz bunkerja pride Lešek, za njim Bojan, Miško, Dule, Janko, Majda in Karel ...

Bojan jezno pogleda onesveščenega Gobarja ...

Bojan: »Prav tega nam je še treba ...«

Karel: »Kaj se pa jeziš? Samo predstavljaj si, kako ga bodo veseli ...!«

Lešek: »Kdo?«

Karel: »O, vsi, ki jim je kdaj nohte pulil in jih pretepal ...«

Marko: »Ne vem, kaj nameravaš z njim ...«

Karel (se pomenljivo nasmeji): »Idejo imam! ...«

NA SAMOTNI CESTI ZUNAJ MESTA

Oblačen dan

Hrbet kljuseta, vpreženega v preprost kmečki voz, na katerem leži surovo obtesana krsta, obložena s šopki neuglednega cvetja in s smrekovim vencem na pokrovu.

Za vozom s krsto stopajo pogrebci v parih:

Micka, obelčena v črnino, ob njej brkat možak v poštarski uniformi — njen mož, z leve Lešek, oba jo držita pod roko. Bojan z Majdo. Marko in Dule. Janko in Miško.

Pogrebna vprega se oddaljuje. Zdaj je videti, da stopa ob konju, držeč ga za povodec, človek v obleki in klobuku izrazito kmečkega kroja — Karel.

Karel, ki drži konja za povodec, prihaja, zadrži korak in žival, se ozre v desno, nato pa vprašujoče pogleda nazaj, proti pogrebcem.

Micka in njen mož prikimata, pokažeta s pogledom v desno, tja, kamor se je bil prej zazrl Karel.

Karel trdneje pograbi povodec, potegne konja vstran — proti poljski poti.

Pogreb se oddaljuje s ceste po poljski poti — sredi polja je od daleč videti pokopališki zid in zvonik pokopališke cerkvice...

NA POLJSKI POTI — PRED VHODOM NA POKOPALIŠČE

Oblačen dan

Na pol odprta, v tečajih povešena železna vrata v pokopališkem zidu, proti katerim drži poljska pot, po kateri pride Karel, ki vodi na povodcu konja pogrebne vprege. Mimo se maje voz s krsto, za katero stopajo »pogrebci«:

Micka, njen mož in Lešek. Kljub malce žalostno sklonjeni glavi je Mickin oprezujoči pogled uprt mimo krste — proti pokopališkim vratom.

Tudi Bojan žalostno, kot se pogrebcu spodobi, sklanja glavo — izpod čela pa ostrí pogled proti pokopališkim vratom... Nenadoma pa obstane, kot bi odrevenel in se vzravna. Zdi se, da se je v njem hipoma napela vsaka mišica, vsak živec...

Skozi polodprta železna vrata sta prišla s pokopališča dva karabinjerja, ki stopata naravnost proti Karlu, ki je obstal in ju mračno motri.

Karabinjerja prideta na korak do Karla, obstojita, lagodno salutirata. Prvi karabinjer ima na zvihu bluze uvel poljski cvet.

Prvi karabinjer: »Dokumente, prosim!«

Karel se nekam nebogljeno ozre k Micki in njenemu možu, ki najprej debelo pogoltne slino, nato pa se prestopi ob krsti do karabinjerja, seže globoko v žep in izvleče nekakšen dokument, v katerega se Prvi karabinjer pozorno zagleda, Drugi karabinjer pa gleda v papir čez njegovo ramo.

Naposled Prvi karabinjer vendarle zgane papir in ga vrne Mickinemu možu...

Prvi karabinjer (meneč krsto): »Vostro fratello?...«

Mickin mož se zmede, pogleda Karla, ki mu nestrpno pojasni...

Karel (z gibom glave proti krsti): »Če je tvoj brat, hoče vedeti!«

Mickin mož (živo, skoraj vzradoščeno): »Si, si — fratello, fratello!«

Zdaj se Drugi karabinjer, še dokaj vljudno, skoraj ljubeznivo obrne h Karlu . . .

Drugi karabinjer: »Vostra carta d'identita, prego . . .«

Karel obotavljaje se seže v žep, izvleče legitimacijo in jo pomoli Drugemu karabinjerju, ki se pozorno zazre vanjo. Tokrat Prvi karabinjer gleda Drugemu čez ramo, navzdol na odprto legitimacijo, v kateri je videti fotografijo Karlu prav nič podobnega policaja . . .

Kaže, da je karabinjer z legitimacijo — zadovoljen, kajti prikima, da je v redu in jo vrne Karlu, kateremu se podaljša obraz in se mu povesi brada. To je lahko začudenje, ki ga ni mogel utajiti, ali pa celo — užaljenost . . .

Prvi karabinjer prikima pogrebcem, da je vse v redu, stopi s poti in s pogledom in z gibom roke pokaže proti vhodu na pokopališče, naj peljejo dalje . . .

Mimo stopa konj.

Čez njegov hrbet je videti obraza Prvega in Drugega karabinjerja, ki stojita tik ob poti . . . Zdaj se mimo karabinjerja pomika škripajoči voz s krsto, iz katere pa je prav ta hip zaslišati *bobnanje* po pokrovu in zamolkle *klice.*

Voz obstane, ker je Karlu od presenečenja zastal korak in je z njim vred obstal tudi konj. Karel strmi proti krsti, ko da mu je zastala kri.

Lešek, Micka in mož otrplo strmijo proti krsti, iz katere je slišati vse močnejše *udarce ob pokrov* in vse glasnejše *stokanje.*

Karabinjerja se osuplo spogledata, oči se jima zmračijo — poprimeta za puške, se prestopita do krste . . . In Prvi karabinjer že snema puško . . .

Bojan z bliskovito kretnjo seže v žep po revolver, toda vtem se obrne Marko in Bojana z veliko močjo udari po roki, tako da mu izbije revolver na tla. Bojan okameni od osuplosti nad Markovim dejanjem, Marko pa se nasmehne in se prestopi iz vrste proti karabinjerjema . . .

Marko: »Brez skrbi, fantje, ta' pravi smo! . . . Samo tistole . . .«

Z nasmejanim pogledom pokaže proti krsti, iz katere se oglaša vse močnejši hrup

». . . ni bilo predvideno. Pošiljko smo namreč prejeli naknadno . . .«

Prvi karabinjer (precej negotovo): »Torej . . .«

Marko: »Jaz sem Marko! . . .«

Drugi karabinjer (hipoma sproščeno): »Geslo!?«

Marko: »Puška! No, pa vidva?«

Prvi in *Drugi karabinjer* hkrati: »Pismo!«

Prvi karabinjer: »Kako si naju pa spoznal? . . .«

Marko se nasmehne, pokaže na uveli cvet na zavihu »karabinjerjeve bluze« . . .

Marko: »Tako je bilo vendar dogovorjeno . . . za vsak primer!«

Prvi karabinjer (s pogledom proti krsti): »Ampak kaj, hudiča, pa ste . . .«

Markova roka, ki odločno pokaže proti vhodu na pokopališče . . . kamor se, ne da bi se po kom ozrl, tudi takoj upoti . . .

Bojan, ki si ni še prav nič opomogel, se z od osuplosti okamenelim obrazom obrne k Majdi, ki, sama močno začudena, skomizgne z rameni.

Karlov klic: »Hi-i!«

Škripanje voza.

... Ob Karlovem klicu in ob škripu voza, ki se je premaknil, pa Bojan spet oživi: brž se skloni, pobere revolver in ob Majdi pohiti za vozom, ki se maje proti pokopališkim vratom ...

NA ZAPUŠČENEM VAŠKEM POKOPALIŠČU SREDI SAMOTNIH POLJ

Oblačen dan

Po zapuščeni poti med obraslimi grobovi se bliža Marko, levo in desno ob njem Prvi in Drugi »karabinjer«.

Za njim stopa Karel, ki žene konja, za vozom pa, kot prej, Micka z možem in Leškom. Za njima Bojan z Majdo ter Janko in Miško, kateremu se je zdaj pridružil še Dule.

Marko in »karabinjerja« so zdaj na razpotju. Prvi karabinjer pokaže v desno, med vegaste, z bršljanom obrasle nagrobne spomenike. Marko prikima. Vsi trije zavijejo v desno ... Voz se obrača za njimi ...

Bojan zategne ustnice: »za malo« mu je, ker Marko dela nekaj »na svojo roko« ... Vendar se tudi on obrne, se upoti za vozom.

»Karabinjerja« obstojita. Z njima vred obstane tudi Marko. Prvi »karabinjer« pritajeno, a ostro zažvižga skozi zobe.

Marku se zjasni obraz:

Izza nagrobnih kamnov se dvigajo partizani ... Osem ... deset ... dvanajst ... petnajst krepkih fantov in mladih mož, dobro oboroženih, oblečenih na pol v laške uniforme na pol v civilne obleke, a vsi s »triglavkami« na glavi. Nasmejani hitijo proti Marku in »karabinjerjema«, ki pravkar zamenjujeta karabinjerska pokrivala s »triglavkami«, Marko se rokuje z visokim, močnim, kvečjemu 25-letnim partizanom — komandirjem partizanske patrulje.

Komandir: »Tole z orožjem ste pa imenitno izpeljali! ...«

Marko: »Na žalost smo ga danes bolj malo pripeljali ... Ni bilo prostora!«

Nasmeji se, se obrne, gre do voza, seže med rože ob krsti, od koder privleče velike klešče, s katerimi prične odpirati pokrov krste. Okrog voza se zberejo vsi partizani in vsi »pogrebci«.

Pokrov pod pritiskom Markovih klešč popusti, Marko ga potisne vstran ...

Obrazi partizanov osupnejo ob pogledu v krsto: na rokah zvezan in z zatičem v ustih leži v krsti Gobar. Na nogah pretrgane vezi pa pojasnjujejo, kako mu je uspelo butati ob pokrov krste.

Komandir: »Kaj pa je to? ...«

Marko: »Tako potrpežljivo je hodil za nami, da smo ga morali vzeti s seboj — ali ne, Gobar? ... Daj, daj, spravi se na beli dan!«

Pristopi Karel, zgrabi Gobarja pod roko in mu pomaga iz krste — v kateri je zdaj videti na dnu zložene puške in ročne strojnice, na katerih je »počival« Gobar.

Partizani segajo po orožju, ga jemljejo iz krste.

Lešek nasmehljano motri zadovoljne obraze partizanov ... nenadoma pa mu precej začudeni pogled obstane na Gobarju, ki z veliko grozo v

očeh nepremično strmi proti Markovi desnici, ki že drži *velike klešče,* s katerimi je odprl krsto.

Lešek (se nasmeji): »Kaj se za nohte bojiš —? Ne, ne, kar brez skrbi bodi, nihče te ne bo ‚manikiral'. Preveč umazane tace imaš, da bi se kdo mazal z njimi!«

Gobar (trepetaje, z grozo v glasu): »Kaj boste z menoj? Kje sem?«

Prestrašeno se ozre po pokopališču.

Marko: »Kaj ne vidiš? Med partizani si, vendar!... Ti to mogoče ni všeč? Saj si jih vendar noč in dan iskal, ali ne? Vesel bi moral biti, ko jih vidiš toliko okrog sebe, lej ga!«

Komandir (meneč Gobarja): »Kdo pa je pravzaprav tale?«

Marko: »No, tisti... slavni... krvnik s prefekture. Gobar!«

Komandir: »Mhmmm —!«

S temnim, grozečim pogledom ukaže Gobarju, naj se umakne.

Eden izmed partizanov ga takoj vzame »pod stražo«.

Komandir pa se spet ozre k Marku in drugim in po vojaško pozdravi.

Marko mu odzdravi in se obrne k Lešku:

Marko: »Srečno, Albin!« (In ko da ga je za hip zgrabilo čustvo, se ozre k »pogrebcem«): »Grem —?«

Komandir, Lešek, ki stoji ob njem — takšen kot vedno: eleganten, urejen, le da ima zdaj puško v roki, ter okrog njiju zbrani, zdaj z orožjem preobloženi partizani, gledajo za odhajajočimi »pogrebci«. Poklapani, nebogljeni, vase skrušeni Gobar stoji nekoliko ob strani, straži ga vsaj za glavo višji plečat partizan.

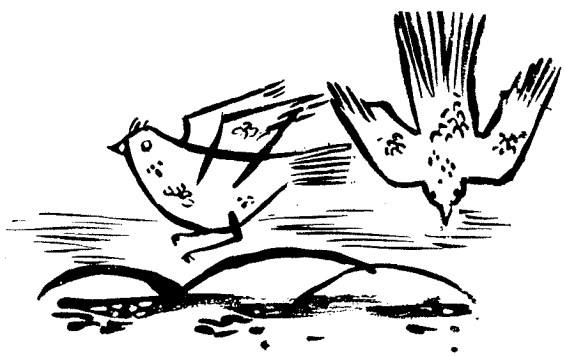
Marko in Bojan hodita vštric za škripajočim, zdaj praznim vozom.

Bojan: »Ampak to bi mi pa že lahko povedal, kako si se domenil z njimi...«

Marko (namuzano): »Kolikokrat ti kaj takóle po svoje narediš, pa mi tudi nič prej ne poveš...«

Bojan je razorožen. Ne ve, kaj naj bi rekel. Zato samo pogleda roko, po kateri ga je bil krevsnil Marko... jo pogladi, kot da ga še skeli — potem pa se hipoma veselo, sproščeno nasmeji...

Bojan: »A zdaj bomo pa kakšnih štirinajst dni kar naprej samo za pogrebi hodili —?«

ŠIMUNOVIĆ FRANO: **TOVARIŠI,** risba, 1944

BELA KRAJINA VČERAJ, DANES IN JUTRI

BREZ POTREBE JE POUDARJATI, KAJ JE POMENILA BELA KRAJINA ZA NAŠ NARODNOOSVOBODILNI BOJ IN REVOLUCIJO. PRAV TAKO NI POTREBNO SPOMNITI NA VAŽNE DOGODKE, KI SO SE ODIGRALI V »ZIBELKI LJUDSKE OBLASTI«.
TO JE PREDVSEM DOBRO ZNANO BORCEM, KI SO VEDNO NAŠLI PRI BELOKRANJCIH PRIJAZNO ZAVETJE, DOMOVANJE, UGODNE POGOJE ZA DELO. BORCI SO BELI KRAJINI ZA TO VEDNO HVALEŽNI IN SE LJUDI OB KOLPI IN POD GORJANCI VEDNO RADI SPOMINJAJO.
NAJ TO POT NA KRATKO POKRAMLJAMO O SEDANJEM RAZVOJU TE DEŽELE, O TEM, KAKŠEN GOSPODARSKI IN DRUŽBENI RAZMAH DOŽIVLJA BELA KRAJINA.

ČRNOMELJ IN METLIKA

Bela Krajina ima danes dve komuni. Sedeža sta, kot je znano, v Črnomlju in Metliki. V prvih letih po vojni so z obnovo skoraj povsem onemogle Bele Krajine zapolnili njene največje vrzeli in pričeli sistematično razvijati gospodarstvo, ki beleži od leta 1952 dalje postopen porast. Start ni bil nič kaj spodbuden, saj je znašal narodni dohodek na prebivalca komaj 28.000 dinarjev. Kakšen razmah je doživela Bela Krajina do lani, priča dejstvo, da se je narodni dohodek povečal kar za desetkrat. V zadnjih desetih letih so vložili v razvoj gospodarstva 5 milijard in 200 milijonov dinarjev, dobri 2 milijardi pa v druge dejavnosti.

Pred vojno so ljudje iz prenaseljenih krajev odhajali v tujino in tam iskali zaslužek. Samo 500 je bilo zaposlenih pred vojno doma, največ v obrtnih delavnicah, le rudnik Kanižarica je bil večji obrat, pa še ta kolektiv je štel le 80 delavcev.

Zdaj je zaposlenih samo v družbenem sektorju gospodarstva 4000 ljudi, toliko, kolikor se jih je takoj po vojni izselilo v druge kraje. Bela Krajina se je do danes industrializirala v toliki meri, da je industrija že prevladujoča panoga. Na območju obeh občin je nastalo več industrijskih podjetij, ki so zelo razvila svojo proizvodnjo ter se z njo že uspešno vključila v mednarodno menjavo.

V kmetijstvo so do lani vložili le pol milijarde dinarjev, vrednost celotne družbene proizvodnje v kmetijstvu pa je znašala 200 milijonov

več. Ta rezultat res ni pohvalen, toda upoštevati je treba, da je od 1500 ha družbenih površin le 500 ha orne zemlje, drugo pa so travniki in košenice. Zasebna kmetijska proizvodnja se odvija na skoraj 20.000 ha, te površine pa se bodo postopoma zmanjševale v korist družbenih površin ali pa zaradi nujnega pogozdovanja.

Naj omenimo še nekaj podatkov, ki so značilni za razvoj obeh komun ali drugače — Bele Krajine. Vzemimo šolstvo, čeprav na tem področju še niso prišli na zeleno vejo. Pred vojno je obiskovalo srednje šole ali univerzo največ 25 dijakov ali študentov iz Bele Krajine. Danes je to število petnajstkrat večje. Tovarna »Belt« ima v Črnomlju celo svoj oddelek srednje tehniške šole in vajeniške šole, v okviru delavske univerze pa deluje večerna srednja ekonomska in administrativna šola. Skoraj vsi otroci padlih borcev so izšolani in so zaposleni na delovnih mestih po vsej državi.

To je samo nekaj podatkov in dejstev, ki govorijo o razcvetu Bele Krajine. Tu in tam bi lahko hitreje napredovali, pa je zmanjkalo sredstev ali pa jih niso prav obrnili; včasih je pa širša skupnost morda tudi pozabila, da Bela Krajina potrebuje več, kot ji je dala ali omogočila, da bi dobila.

ČRNOMELJ

V črnomaljski občini je sedaj sedem industrijskih podjetij: rudnik Kanižarica, Belt, LIČ, Iskra-Semič, Zora, Belsad in Beti-obrat, Črnomelj. Med temi je letos najbolj povečal proizvodnjo obrat Iskre v Semiču, za njim pa tovarna Belt. Pa tudi ostala industrijska podjetja, obrt, gostinstvo in kmetijstvo ne zaostajajo za letošnjimi planiranimi obveznostmi, čeprav v obratih Iskre in Belta še niso končali z rekonstrukcijami.

Na področju gospodarstva imajo tudi določene težave, ugotavljajo pomanjkljivosti, ki onemogočajo še večji napredek.

Letos so sprva planirali skoraj poldrugo milijardo investicijskih sredstev, med katerimi so tudi sredstva za izgradnjo ceste Metlika—Črnomelj. Zaradi položaja oziroma sprememb v investicijski politiki so morali spremeniti namembnost nekaterih investicij ter zmanjšati prvotni investicijski program občine, ki je zajemal nekako 30 % sredstev v odnosu na narodni dohodek. Investicije so zmanjšali za približno četrtino s tem, da so dali prednost izgradnji ključnih objektov kot so obrati Iskre, Belta in Lesne industrije Zore.

Manjše obrate so morali napotiti na pripravljanje analiz svojih potreb, na študij stanja in predvidenega razvoja v prihodnosti, ki naj bi omogočil čim rentabilnejšo proizvodnjo. Največji problem črnomaljske občine je pravzaprav pomanjkanje strokovnih delavcev. Štipendiranja se v načelu nihče ne izogiba, ni pa še vedno zadovoljivo rešeno v vseh organizacijah, zlasti ne v manjših podjetjih.

Manj rožnate razmere imajo trenutno na področju družbenih služb, kjer skoraj vsa leta po vojni nekoliko zaostajajo in se te službe ne razvijajo skladno z razvojem in potrebami gospodarstva in prebivalstva. Zato so v veliki meri kriva dosedanja investicijska vlaganja; gospodarstvo je le imelo preveliko prednost pred družbenimi službami.

Letos imajo težave predvsem v šolstvu in zdravstvu, čeprav so namenili razvoju teh služb letos več sredstev kot v preteklih letih. Sklad za

šolstvo, zdravstvo in socialno zavarovanje so sicer povečali, toda sredstva še ne bodo zadoščala za vse nujne potrebe. Po besedah predsednika občinske skupščine ing. Rada Dvoršaka se bodo morali znova lotiti starih in v Beli Krajini dokaj afirmiranih metod, če bodo hoteli izpolniti program potreb v teh službah, to je v angažiranju občanov za sredstva in sodelovanje pri določenih delih. Na zborih občanov je bilo precej prizadevanja, da so občani začeli graditi manjše komunalne objekte, in to s samoprispevkom. Drugače, žal, mnogih problemov ne bi mogli rešiti, kot jih ne bi mogli drugače rešiti tudi v prejšnjih letih, ko so občani v najbolj kritičnih trenutkih, ko je bilo sredstev v občinski blagajni povsem zmanjkalo, sami priskočili na pomoč in poprijeli za delo. (Zdravstvena postaja v Semiču je na primer nastala skoraj izključno s pomočjo občanov samih; kaže, da bodo tako letos tudi gradili manjšo zdravstveno postajo na Vinici.)

Organizacija zdravstvene službe še vedno ne zadovoljuje potreb 17 tisoč prebivalcev občine, malce bolj uspešni so v šolstvu, čeprav tudi omrežje šol ni najboljše, predvsem zaradi nezadostne razvitosti krajevnega avtobusnega prometa.

V črnomeljski občini računajo na večji razmah predvsem lovnega in izletniškega turizma, zlasti še potem, ko bo zgrajena nova cesta med Črnomljem in Metliko in kasneje do Vinice. Za razvoj turizma ima Bela Krajina zelo lepe pogoje, razen tega ima celo vrsto zgodovinskih znamenitosti zlasti iz časov NOB in naše revolucije. S temi bi se morala predvsem seznanjati iz leta v leto naša mladina.

METLIKA

Območje metliške občine je manjše od črnomaljske. Tudi manj občanov ima: 7000 ljudi živi v tej občini. Predvojna statistika zatrjuje, da jih je živelo takrat več kot 30.000. Mnogi so odšli v tujino, veliko — preveč — jih je padlo med NOB, po vojni pa se jih je prav tako precej izselilo v razne kraje po vsej državi.

V metliški občini je bilo leta 1954 zaposlenih okrog 120 ljudi, kmalu nato pa so začeli ustanavljati industrijske obrate — »Belokranjka« je s starimi stroji leta 1955 pomenila zarodek metliške industrije. Vzporedno se je razvijala BETI z obrati, kjer je danes zaposlenih že več kot 700 delavcev in dosežejo letno vrednost proizvodnje več kot 2 milijardi dinarjev. Leta 1958 je bil ustanovljen obrat Novoteksa — predilnica česane volne, v katerem je zdaj zaposlenih 230 delavcev, na partizanskem Suhorju pa so ustanovili lesno predelovalno podjetje s 120 zaposlenimi.

V Metliki deluje tudi zavod za zaposlovanje za delo manj zmožnih oseb-invalidov, kjer je zaposlenih 170 takih delavcev; v okviru komunalnega podjetja pa delujejo zidarski, pleskarski, kleparski, mizarski, kovaški in drugi servisi. Izoblikovali so tudi Kmetijsko zadrugo s svojimi okoliši. 90 ljudi se ukvarja predvsem z obnovo vinogradov, živinorejo, na skoraj 10 ha hmeljišč pa dosegajo zelo dobre pridelke hmelja.

Tudi trgovinsko omrežje so izpopolnili tako, da je industrijska, obrtna in ostala gospodarska dejavnost vplivala na izboljšanje standarda ljudi. Narodni dohodek na enega prebivalca je leta 1958 znašal 72.000 din, letos pa predvidevajo, da bo znašal nad 300.000 din.

Z RAZSTAVE OB DVAJSETLETNICI BIVANJA CK KPJ, TOVARIŠA TITA IN VRHOVNEGA ŠTABA NA VISU: **BARTUL PETRIČ, TRGATEV**

Za razliko od črnomaljske občine so v metliški s skupnimi močmi — glavne zasluge ima občina in pa zdravstveni delavci — uspešno organizirali zdravstveno službo. Metlika ima lepo opremljen nov zdravstveni dom, v Podzemlju ambulanto s stalno sestro — zdravnik pa pride v ambulanto večkrat na teden. Pri urejanju zdravstvene službe jim je večkrat zmanjkalo denarja, toda s pomočjo samih prebivalcev in s požrtvovalno organizacijo zdravstvenih delavcev so dosegli pri gradnjah in v organizaciji službe zares lepe uspehe.

Omenili smo neposredno sodelovanje občanov pri urejanju zdravstva. Občani pa so sodelovali tudi drugod.

Ko so gradili in opremljali industrijske obrate, je bilo potrebnih precej sredstev. Delavci so se odrekali večjim zaslužkom zato, da bi s čim večjimi lastnimi sredstvi pripomogli k razvoju industrije. Na občinski skupščini v Metliki zatrjujejo, da so zgradili industrijo, ki ima lepe perspektive, s 75 % lastnih sredstev. Metliški vodovod je tako rekoč gradilo celo mesto. Več milijonov dinarjev so prebivalci sami zbrali za olepšanje Metlike. Prebivalci suhorskega področja so zbrali približno 4 milijone dinarjev za kulturni dom na Suhorju, nekaj manj sredstev iz samoprispevka so zbrali vaščani Draščičev in okolice. Prebivalci Podzemlja in okoliša so z delom in materialom prispevali k gradnji učilnice in stano-

vanja za učitelja. Vaščani Radovice so za šolo prispevali les, apno, pesek in ostali material, vaščani Gradca pa bodo prav tako s samoprispevkom zgradili vodovod. Še bi lahko naštevali izredno razumevanje občanov pri raznih gradnjah komunalnih objektov ali za olepševanje svojih naselj.

Metličani bodo še nadalje izpopolnjevali proizvodnjo v industrijskih obratih, da bi dosegli še večje uspehe. Naj omenimo, da že sedaj izdelujejo kvalitetne artikle, mnoge tudi izvažajo. Tovarna Beti bo letos po planu izvozila za približno 80.000 dolarjev svojih izdelkov, lesno predelovalno podjetje na Suhorju pa izvozi tri četrtine svoje proizvodnje v tuje države.

Pred vojno je poučeval na šolah malokateri domačin. Zdaj so učitelji domala sami domačini, pa tudi v tovarnah se čedalje bolj uveljavljajo domači strokovnjaki. Mnogi dijaki ali študenti pa so štipendisti metliške občine, oziroma raznih podjetij.

Odkar je Metlika povezana z Novim mestom in tako s širšo domovino z moderno asfaltirano cesto, si Metličani veliko obetajo od turizma, zaenkrat zlasti od lovnega in izletniškega turizma. Znano je, da je Bela Krajina, pa tako tudi metliški predel znan po domačih običajih, pesmih in plesih. Znane so belokranjske kuharske specialitete, da je Kolpa zaradi tople vode izredno primerna za kopanje in po drugi strani bogata rib, gozdovi in polja pa srnjadi, zajcev, pa tudi fazanov bo čedalje več.

— — —

Na kratko smo se seznanili z razvojem in perspektivami črnomaljske in metliške občine ali na kratko — partizanske Bele Krajine. Tako kot so včasih Belokranjčani sprejemali medse partizanske borce, tako gostoljubni in prijazni so tudi danes, ko se zaustavite med njimi. Prav bi bilo, da bi se z Belo Krajino še bolj seznanili, zlasti mladina.

N. G.

ČRTOMIR ŠINKOVEC:

Plakat

(1941)

Z zidov je zakričal plakat:
»K orožju! Vojno je napovedal kralj!«
»Hudič je ta kralj!« so buljili v pomlad
možje. »Srce ima trše od skal!«

Možje se poslavljajo od volov in krav,
žena in otrok; od deklic fantiči.
(Ta v Afriki, oni bo v Rusiji pal,
tretji morda med domačimi griči.)

Kot maček je veter scefral plakat
in vojna ko ujeda plahuta čez krove
in v žalni črnini sirote in vdove
se hodijo jokat na prag.

Pesem rafalov

Danilo se je. Na nebu je bilo videti samo posamezne zvezde, ki so z nastajanjem dneva polagoma izginjale. Mesec je zahajal, podoben je bil rdeče rumeni krogli, ki se je neopazno spuščala, da bi čez kak trenutek izginila za hribom Vučjakom. Vas je spala v zimskem spanju. Povsod okrog je vladala tišina. Niti pasjega laježa ni bilo slišati. Samo hladni sever je žalostno zavijal okrog streh in krivil oguljene veje sliv, katerih zmrznjene vejice so tiho drgetale.

Polagoma, z zavihanim ovratnikom usnjenega suknjiča in z rokami v žepih se je vzpenjal v breg majhen človek zabuhlega obraza in oteklih vek. Pod njegovimi koraki je škripal suh sneg, včasih mu je spodrsnilo, sklonil se je in s tem preganjal zaspanost, ki ga je ves čas mučila.

Ko je prišel do hiše, je začel udarjati z nogami ob prag, da bi otresel zmrznjeni sneg s škornjev, kamor se je trdno prilepil. Tedaj se je na hišnih vratih pojavil na pol oblečen gospodar, mežikajoč zaradi svežega in mrzlega zraka, ki je od zunaj prodiral v hišo.

— O, dobro jutro, Ranko, kam si se tako zgodaj namenil? se je gospodar obrnil k prišlecu.

— Zdravo, Tomo. Vidiš, delo imam, je utrujeno odgovoril oficir OZNE in še nadalje tolkel s petami ob prag. — Ali kapetan Gajo še spi? je vprašal Ranko Toma in stopil v hišo. Gajo se je že zbudil, ko je Ranko stopil k njemu v sobo.

— Veš kaj sem zvedel, je takoj začel. — Živko zadnje dni zelo pogosto nekam odhaja s sanmi. Pravi, da kupčuje, če ga kdo vpraša, kam gre.

— S kom pa trguje, kam odhaja?

— V Plandište. Tako pravi. Vendar pa, sinoči sem bil v Plandištu in ugotovil, da ga v zadnjem času tam sploh ni bilo. Povezujoč to s tistim poročilom, da so v gozdu pri Lomnici slišali sekire, je po mojem mnenju opravičilo za predpostavko, da imajo tamkaj bazo.

— Aha, se je zamislil Gajo. — To je dobro. Zdi se mi, da smo na pravi poti. Glej, sinoči sem dobil poročilo, ki to podpira. Vendar, ne glede na to, popustiti ne sme nobena naša nit. Še nadalje je treba naše ljudi usmerjati na pomembnejše pajdaše. Kajti četudi so tam, dvomim da so vsi skupaj.

— Niti sam ne verjamem, da bi bili v tem času vsi na enem kraju. Niso tako naivni. To so stari »gozdovniki«.

— Sicer pa, tako je. Vedno mora bolj misliti in si izmišljati tisti, ki beži, kakor pa tisti, ki preganja. Seveda pa to ne velja za nas, čeprav smo lovci. Nasprotno, vse moramo storiti, da jim vendar že enkrat pridemo na konec. Toda, zanima me, kdaj gre običajno Živko »v Plandište«? je vprašal Gajo.

— Proti večeru, najpogosteje že o mraku.

— Vidiš torej. Pri tem je malo počakal. — Nocoj sploh nisi spal?

— Nisem, zakaj?

— Najprej bi moral spati, je dejal Gajo, potem ko je malo pomolčal.

— Povej nam, zakaj naj bi spal.

— Ali bi šel rad takoj? ga je zamišljeno pogledal Gajo.

— Takoj, saj nisem zaspan.

— Dobro, potem pa takole. Prikradi se do Kostine hiše. Tam bo najbolj primerno. Tam boš počakal Živka. Pripelji ga neopaženo. Samo pazi, previden bodi in ne pozabi, da ga rabimo živega. Ti pa veš, kdo je Živko. Ni izključeno, da ne bi kaj poskušal. Zato, ponavljam ti, bodi previden.

— Ne skrbi, je dejal Ranko z nasmehom in mu ob odhodu stisnil roko.

Minila sta dva dneva. Kosta in Ranko sta izmenoma stražila. Začel se je že drugi večer. Ranku je bilo na smrt dolgčas. Ni znal sedeti.

— Ponoči bo zajec iskal mamo, je dejal Kosta, da bi nekaj rekel.

— Res jo bo. Pritisnilo je, da drevje poka.

Naenkrat sta se tiho pogledala. Ne, nista se prevarala. Topot konjskih kopit se je vedno bolj bližal. Ranko se je razvedril.

— Kaj pa če ni on? ga je ošinilo Kostino vprašanje in mu naenkrat skalilo veselje, ki se je šele porodilo.

Ne da bi kaj odgovoril je vztrajno gledal na pot v pričakovanju, kdaj se bodo pokazale sani.

— On je, je skoro vzkliknil Ranko, ko so se pred hišo pokazale sani.

Na saneh je sedel človek s kučmo, poveznjeno na čelo, vrat in ušesa pa mu je varoval debel volnen šal. Bil je ves zavit v velik usnjen kožuh. To je on, Živko. Z močnim stiskom roke je Ranko pozdravil gospodarja in stopil ven. Nato je počasi krenil počez čez njivo, da bi prestregel Živka.

V trenutku je bil Ranko na poti. Čakal je, dokler Živko ni pripeljal po poti, ki je v polkrogu zavijala okrog njive. Ko se mu je približal na nekaj metrov, je Ranko stopil na sredo poti, nato pa prijel konja za uzde in ga ustavil.

— Kdo je? je vzkliknil Živko in vstal iz sani.

— Počasi, počasi, ne kriči, je potihem dejal Ranko, se mu približeval in še vedno držal uzde v rokah.

— Kdo pa si? je razburjeno dejal Živko, ko je že spoznal Ranka.

— Jaz sem, ali me zdaj vidiš? je dejal Ranko in se približal njegovemu obrazu.

— Aha, seveda, kaj pa hočeš, tovariš? je začel jecljati Živko, očitno zmeden zaradi tega nenadnega srečanja.

— Samo brez nepotrebnega razgovora, pojdimo dalje, je dejal Ranko in sedel na zadnji del sani.

Živko je ošvrknil konja in odpeljala sta se. Mučil ga je Rankov molk in negotovost, kaj mu hoče. Ko sta prišla do križišča, je Ranko ukazal, naj pelje desno.

— Toda, bratec srbski, kaj pa je. Kaj boš z menoj?

— Poslušaj, bratec srbski, pelji kamor ti pravim in ne govori toliko.

— Odšel sem na pot, človek. Ali nimate nobenega drugega, da bi se ukvarjali z njim? se je začel razburjati Živko.

— Ne kliči hudiča, delaj tako kot ti pravim, mu je zagrozil Ranko.

Živko je pohlevno obmolknil. Skozi nočno tišino je bilo slišati samo rahel topot konjskih nog, po zamrznjeni kolesnici pa so sani drsele kot po ledu. Pot je zavijala okrog vasi in razen hudega mraza, ki je ščipal v nos in ušesa, ni bilo krog in krog ničesar opaziti.

— Konec je z menoj, je pomislil Živko po daljšem razmišljanju. — Na saneh imam moko, dva pečena koruzna hlebca in drugo, vse, kar je nekoliko podobno trgovini. Da vsaj ne bi bilo tega prekletega koruznjaka. Le hudiča, zakaj sem ga vzel. Zapor mi ne uide. Kaj veš, lahko me še potolčejo. Ves se je stresel ob misli, da utegne biti še nocoj mrtev.

— Uh, kako je hladno, je dejal Živko in se obrnil proti Ranku ter ga pogledal izpod kučme z očmi, polnimi sovraštva. Ranko ni odvrnil ničesar.

Poleg sedeža, pod slamo, je Živko vedno nosil majhno sekiro, nasajeno na dolgo toporišče, tako kot vsak kmet, ki gre ponoči na pot. Opirajoč se na desnico, da bi se udobneje namestil, je začutil ledena ušesa svoje sekire. To ga je opogumilo. Ni še vse izgubljeno. Kako da človek včasih ne zna preceniti položaja. Do zdaj je to sekirico nosil kot vsako drugo stvar, nikoli pa ni pomislil, koliko je vredna. Zdaj pa, zdaj pa je ta preprosta sekirica tisto, kar naj reši tako zapleten problem in izvleče človeka iz tako rekoč zanesljivega konca.

Še enkrat se je premaknil, da bi ugotovil, koliko tovora je na toporišču in s kakšno naglico bo lahko sekirico izvlekel, da spremljevalec tega ne bi opazil. Čas je tekel, razdalja do prvih hiš pa se je nenehno krajšala. Ukrepati je bilo treba naglo. Spreten udarec s sekiro in spremljevalec bo odpravljen, nato pa ga bo odvlekel daleč v gozd, da ne bo niti sledu za njim. Napravil je še eno kretnjo in neopazno napol izvlekel sekirico ter jo položil v naročje. Dobro je, spremljevalec ni opazil.

Ranko je budno pazil na njegove gibe, zato se mu je to pogosto premikanje zdelo sumljivo. Da le kaj ne plete, se mu je vrtelo po glavi. Če me napade, kaj naj storim. Ali naj ga ubijem. Ne, tega nikakor. Rabimo ga živega. Se pravi, vsekakor se je treba izogniti spopadu.

Živko se je še enkrat premaknil, zakašljal in že je bila sekira povsem prosta v njegovih rokah.

— Glej no, kdo bi si mislil? je dejal potihem in se obrnil proti Ranku, ko da bi ga nekaj vprašal, z desnico pa je začel pripravljati sekiro za udarec.

— Psst. Ničesar ne pripoveduj, je rekel Ranko in skočil s sani, držeč se za oje. — Noge mi bodo ozeble, je pristavil, da se Živko ne bi domislil, da se je nalašč umaknil.

Živko se je nagnil naprej in ošvrknil konje ter grizel brke od jeze. Propadla je še ta edina možnost, razsvetljena okna prvih hiš pa so se že videla. Končno je padel v njihove roke in vsak poskus, da bi se rešil, bi se končal

z njegovo smrtjo ali pa, v najboljšem primeru, z begom v gozd. V gozd pa se mu ni dalo, posebno ne zdaj, v tej neizprosni zimi.

— Stoj! je dejal Ranko, ko sta prišla pred poslopje bivšega sokolskega doma, kjer so bili zdaj nastanjeni knojevci. Znotraj je bilo slišati zvoke harmonike, ki je spremljala zbor knojevcev.

— Pokliči kapetana Gaja, je zaklical Ranko stražarju, ki je stal pred vhodom v poslopje.

Kmalu nato se je pojavil Gajo, za njim pa poročnik Duško, nakar sta oba prisrčno pozdravila Ranka.

— Kaj pa imaš tukaj? se je nato obrnil Gajo k Živku in začel stikati po saneh.

— Pa, skoro nič. Odpeljal sem nekaj moke na prodaj. Vem, da je črna borza prepovedana, toda, saj veste, denar je potreben, je začel mečkati Živko.

— Oho, kakšen lonec pa je to? je vprašal Ranko.

— O, seveda, to je mast. Glejte, trgam od ust svojih otrok, da bi prišel do kakšnega dinarja.

— Pečene hlebce tudi prodajaš, kajne?

— To pa ne, jutri sem mislil iz Plandišta nadaljevati pot v Brčko, pa sem vzel s seboj kruha.

— Res ni pošteno, da trgaš od ust svojih otrok ...

— Vem, da je sramota in greh, toda če nimaš denarja — ga je prekinil Živko.

— ... in nositi tolovajem v gozd, je zaključil Ranko začeto misel.

— Kdo, jaz? Daj no mir, Ranko, nikar tako. Lahko bi bil moj sin, pa me imaš za norca. Saj vendar veš, da se nikoli nisem ukvarjal s politiko. So, bratec, takšni, ki so za to rojeni, to ni zame. Moje delo je orati in kopati in ...

— Dovolj, dovolj je tvoje zgodbe, mu je odgovoril Gajo. — Pojdimo.

— Pojdimo, če tako praviš, je dejal Živko in krenil naprej.

— Sedi, Živko, mu je ponudil Gajo, ko so prišli v pisarno.

— Nočem, je dejal Živko nekoliko jezen, medtem ko je obenem živčno vrtel kučmo v rokah in nenehno premeščal težo svojega rejenega telesa iz noge na nogo.

— Dobro, torej, če nočeš, potem pojdimo takoj k stvari, je rekel Gajo, ga gledal naravnost v oči in bobnal s prsti po stolu.

— Jaz, bratje, res ne vem, kaj hočete od mene. Jaz sem miren človek in nisem tako rekoč niti mravlje pohodil, je začel Živko s povišanim glasom, vlivajoč poguma samemu sebi.

— Za kaj takega te niti vprašal nisem, ga je prekinil Gajo. — Zanima me, koliko četnikov je v tej skupini in kateri so to?

— Bog se vas usmili, se je začel Živko križati. — Toda, ljudje božji, jaz sem to odpeljal, da bi prodal in... Gaj, bratec moj, saj me poznaš. Skupaj sva hodila v šolo ali ne, je začel Živko opletati z rokami, ne da bi sam vedel zakaj.

— Živko, ti veš, kaj si zaslužil s svojim dosedanjim delom. Vendar, če boš pameten, boš kolikor toliko spral s sebe umazanijo, ki jo imaš na pretek. Svetujem ti kot človek, kot sosed, če hočeš. Če pa nam boš poskušal s svojim sovražnim stališčem še nadalje škodovati, potem veš, kaj te čaka. Radi bi rešili vse tisto, kar ima v sebi vsaj malo človečnosti in poštenja, vendar pa ne tudi za ceno interesov skupnosti. Mislim torej, da razumeš, da tvoj položaj ni niti najmanj zavidanja vreden.

— Gajo, bratec mili, je začel Živko jokati in moledovati. — Kot lastnemu bratu bi ti povedal, vendar ne vem, pa če tudi ne pridem živ odtod. Raje bi bil mrtev, kakor pa da bi moral prihajati pred oblast.

— Res si ti človek, s katerim ni vredno razpravljati, se je z nervoznim tonom vmešal Ranko. — Človek odkrito pripoveduje, pošteno, ti pa začneš tveziti zgodbe o kraljeviču Marku in jokaš kot baba. Ali misliš, da kdo verjame tvojim solzam?

— Verjemi mi, Gajo, oči naj se mi posušijo, če bi koga skrival pred teboj, pa čeprav bi bil to moj lastni brat.

— Nimamo mnogo časa, ga je prekinil Gajo. — Mislil sem, da si pametnejši človek in da boš bolj mislil na hišo in družino. Ne pozabi, da vemo za tvoje sestanke z nekaterimi ljudmi. Imamo celo neko pismo.

Živko se je zamajal. Brez moči je začel obračati oči, v grlu pa ga je nekaj stiskalo.

— Ali lahko dobim malo vode? je zaprosil s prosečim glasom, ves bled v obraz.

— Sedi, dobil jo boš. Govori zdaj, je rekel Gajo in z roko namignil Ranku, naj prinese vodo.

Živko se je dobesedno sesedel na stol. Cmokal je z jezikom po suhih ustih in se nenehno obračal proti vratom, čakaje Ranka, da prinese vodo. Ranko je prinesel kozarec z vodo. Živko ga je prijel in pohlepno izpil.

— Ah, bratje, tako je. Priznam vse, je govoril z drhtečim glasom.

— Dobro, naj slišimo, je dejal Gajo, ko je Živko obmolknil kot da nekaj premišlja.

— Ali naj začnem od začetka?

— Lahko, je dejal Gajo in ga gledal s svojimi nezaupljivimi očmi.

— Tako je, bratec, je začel Živko potem, ko je globoko vzdihnil, — Kar je, je. Kaj bi skrival. Oblast vse zve, prej ali pozneje. Nasploh pa, znanci smo, zato me boste razumeli, kajne, je dejal in pogledal Gaja, da bi videl, kakšen vtis je napravil.

Gajo ga je samo gledal, ne da bi rekel besedo.

— Torej, nedavno so bili v Vidakovičevi kolibi, je zadihano začel Živko, boječ se, da ga Gajo ne bo hotel več poslušati.

— Kako pa to veš? je dejal Gajo.

— Šel sem nekega dne tam mimo in jih videl. Obstal sem in se ustrašil. Kaj vem, sem dejal...

— In kaj je bilo, ko si jih videl?

— K sreči nič. Neki bradač je prišel ven. Ne poznam ga. »Poslušaj,« je dejal, »če boš komu povedal, da si nas videl, ti bomo hišo požgali.« In, če naj povem po pravici, res nisem smel.

Ranko je živčno zapustil pisarno in zaloputnil vrata.

— Glej no, pa si res revež, saj bi te lahko celo ubili, je porogljivo dejal Gajo.

— Povem ti kot brat bratu, ves sem otrpnil, je nadaljeval Živko, ne da bi opazil ironijo v Gajevem glasu.

Naenkrat se je zaslišal na hodniku močan glas, ki je naglo in zadihano govoril.

— ... Priplazil sem se natanko 100 metrov do baze. Takrat sem nenadoma zagledal za grmom tri moške. Dva sta imela brade. K sreči me nista opazila, sicer jim ne bi ušel po tem snegu.

— Tiše govori, saj nisi sam, ga je »miril« Ranko.

Isti glas je nadaljeval bolj potihem, vendar tako, da je bilo mogoče razumeti vsako besedo. Živko je presenečeno gledal predse prizadevajoč si, da bi slišal vsako besedo.

— Se pravi, da so jih odkrili, je pomislil. Misli so mu z veliko naglico letele po glavi, zato se je hitro znašel.

— Nato se je pojavil Stevo. Stopil je lepo k meni, in dejal: »Poslušaj, Živko, zdaj gremo v gozd pri Lomnici. Jutri zvečer nam prinesi nekaj hrane. Patrulja te bo čakala pri topolu. Samo pazi, naši smo, zato ne bi želel, da bi morali s teboj ravnati kot z nekaterimi.« Kaj sem hotel? Šel sem domov ves omamljen. Če bi jih prijavil, sem se bal maščevanja. Tako sem torej padel v godljo.

Tako prepričljivo je govoril, ko da ni ničesar slišal iz hodnika in se skušal s tem odkupiti, ker bo končno le »izdal« četnike.

— Koliko pa jih je? ga je nekako mimogrede vprašal Gajo, skrivajoč zadovoljstvo zaradi uspele prevare.

— Približno dvajset jih je, Stevo, Luka...

— Kaj pa Pavle Gajič?

— Njega nisem videl.

— Dobro, Živko, videli bomo, je dejal hladno Gajo in krenil k vratom. — Pokazal nam boš njihove baze, je še dejal.

— Kaj tega ne bi mogli brez mene, je začel Živko milo prositi.

— Ne moremo. Gozd je velik, Lomnica pa dolga, zakaj naj bi iskali in ugibali, ko pa ti veš, kje točno je.

— Oh, oh, saj vam bom povedal, kje je to.

— Pustimo to, ga je prekinil Gajo.

Živko je obmolknil in povesil pogled.

— Reci Dušanu, naj pripravi vojake za pohod, je dejal Gajo Ranku, potem ko je odprl vrata.

V oblačni in tihi noči so se razvrščali vojaki Dušanove čete in nestrpno pričakovali srečanja s sovražnikom. Bili so sami prekaljeni knojevci z bogatimi bojnimi izkušnjami, zato jim ni bilo treba mnogo pojasnjevati.

— Tišina in razmak, je ukazal Dušan, bolj iz navade, ki mu je še ostala izza vojne, in stopil na čelo kolone.

V tišini, drug za drugim, je kolona krenila po izhojenih poteh proti Lomnici. Slišati je bilo samo škripanje suhega snega pod odločnimi koraki borcev.

Ko so prišli v bližino cilja, se je kolona ustavila. Nekoliko šepetaje, bolj pa z rokami, je začel Živko pojasnjevati položaj zemljanke, v kateri so bili četniki. Nato je Gajo podrobno opisal komandirju, kje teče Lomnica, ki je na tem kraju zaradi ravnine nekoliko širša in prav nič prijetna za prehod.

Gozd je bil okrašen s snežnim nakitom in kazal podobo velike zbirke najpestrejših lepih figur, ki jih je neznani umetnik skrbno zbral in jih pustil tukaj, da bi jih redki mimoidoči občudovali.

Previdno, tiho, s počasnimi koraki, so šli borci na odkazana mesta in polagoma zapirali prehod, gradeč lok, katerega konca sta se združevala na bregovih rečice. Ko so s krila dali znamenje, da je prehod zaprt, se je začela sredina polagoma pomikati k cilju.

Debeli snežni plašči okrašenega grmovja so skrivali borce pred očmi sovražnika, nekoliko pa so dušili tudi njihove korake. Ko so prišli čisto blizu, so zagledali majhno jaso in k drevesu prislonjenega stražarja, ki je dremal.

Na pol odkrit je za grmom ležal puškomitraljezec in držal na muhi stražarja, medtem ko sta se Ranko in neki vojak pripravljala, da bi se priplazila in ga živega ujela.

— Stoj, kdo je? je naenkrat vzkliknil stražar in z naglo kretnjo pripravil brzostrelko. To pa je bilo tudi vse, kar je še lahko storil. Presekan z rafalom se je stegnil po snegu in nepremično obležal.

Ko so slišali rafale, so četniki, še vsi zaspani, poskakali in grabili za orožje ter planili iz zemljanke. Nekatere je ujela smrt pri samem izhodu, drugi pa so takoj iskali kritje in začeli streljati. Oboroženi z avtomatskim orožjem so neusmiljeno nažigali na vse strani.

— Lovi žive, je zakričal neki četnik, ne da bi dvignil glavo iz kritja.

— Oho, koliko bi jih pa rad? mu je odvrnil puškomitraljezec in med smehom poslal nekaj krogel v smer. odkoder je prihajal glas.

Po gozdu je odmevalo smrtonosno streljanje, Lomnica pa je s svojim hladnim tokom odnašala dalje pesem rafalov, ki so v tej oblačni in gluhi noči nekako čudno odzvanjali.

S četniške strani so začele leteti bombe, ki so po zloveščem sikanju eksplodirale nedaleč od kraja, s katerega so jih vrgli in dvigale oblake drobnih snežink, ki so kot prah, ki ga nosi veter, znova padale na zemljo.

— Ej, če bomo nocoj ujeli Pavla, to bo veselo, je dejal neki borec svojemu tovarišu, ki je skrbno opazoval položaj, odkoder so četniki tolkli. Zdelo se je, da se je nekam zelo poglobil v misli.

— Ali misliš na Pavla Gajiča? je vprašal.

— Seveda, on je glavni.

— Toda, kdo pa je v resnici ta Pavle. Kakšna zverina je to, ko ga toliko preganjamo.

— To je majhen človeček, ves porasel z brado. Med vojno je bil poveljnik vseh četnikov na področju Posavine, je s šepetom pojasnjeval prvi borec.

— Kaj pa je bil pred vojno, verjetno kak oficirček?

— Kje pa, navaden kmet. Pravili so mu pretepač, ker se je rad tepel po shodih.

Njun razgovor je prekinilo žvižganje nekaj krogel, ki so odbrenčale nad njunima glavama.

Ogenj je divjal z nezmanjšano ogorčenostjo na obeh straneh. Skozi zrak je poletela posamezna svetlikajoča se krogla, ki je nekje v daljavi ugasnila.

— Joj, tovar..., je bilo slišati prediren glas puškomitraljezca, nakar je njegovo orožje utihnilo.

Za trenutek se je ogenj na obeh straneh polegel. Vendar zelo kratko. Gaja, ki je bil v bližini, je zabolel tisti boleči vzklik tovariša, zato se je začel naglo plaziti k njemu.

— Juriš, bratje četniki, je odjeknilo od zemljanke, nakar so štirje četniki skočili in z močnim »hura« stekli proti puškomitraljezcu, ki je že onemel. Bili so to glasovi ponorelih ljudi, tako nekako kot kriki ranjenih zveri, ki obupno poskušajo, da bi se rešile. Ko je slišal njihove glasove, je Gajo otrpnil. Pospešil je plazenje, vendar je bil puškomitraljezec še daleč.

— Kaj je vendar s pomočnikom merilca, vrag ga vzemi, menda ni tudi njega zadelo, je jezno pomislil Gajo.

Toda, komaj so četniki napravili nekaj skokov, je oster snop krogel udaril po njih, da so popadali. Uničil jih je prav tisti puškomitraljezec, od katerega je bilo pred kakšno minuto slišati prekinjeni stok. Ko se je priplazil do kraja,

kjer je bil puškomitraljezec, je Gajo z začudenjem opazil puškomitraljezca, kako bistro gleda v smer, od koder je prihajal četniški ogenj. Desno od njega je ležal njegov pomočnik, naslonjen na komolce in polnil šaržerje.

Gajo je občutil nekakšno toploto pri srcu. Bilo mu je, da bi skočil in ju objel. Spomnil se je uspešne prevare, ki jo je ponoči izvedel Ranko, ko je pripeljal v hodnik pred pisarno nekega borca, ta pa je uspešno odigral vlogo človeka, ki je odkril četniško bazo in tako prisilil Živka k priznanju. Rezultat sedanje domiselnosti puškomitraljezca pa so tokrat štirje mrtvi četniki.

Na četniški strani je ogenj čisto pojenjal.

— Kaj le naklepajo? je pomislil komandir Duško in ukazal, da tudi na tej strani ustavijo ogenj.

Po krajšem zastoju so iz zemljanke začeli znova streljati. Zdaj so natanko vedeli, da od tam prihaja edini odpor. Potrebno je bilo samo previdno približevanje in z nekaj bombami razdejati bazo. To nalogo je komandir naložil kar sebi. Ukazal je, naj ogenj ustavijo, da naj samo en puškomitraljezec strelja proti zemljanki, da bi tako omogočili neopazno približevanje. Izkušeni četniki pa so to pričakovali, zato so od časa do časa vrgli kakšno bombo, da bi tako onemogočili približevanje.

Spretno in previdno je komandir, s plazenjem po globokem snegu, skrajševal razdaljo do zemljanke. Ko je prišel na 15 metrov, je iz zemljanke priletela aktivirana bomba in po kratkem sikanju eksplodirala nedaleč od komandirja. Takoj nato je sam nekajkrat skočil in se z dvema bombama v rokah znašel komaj nekaj metrov pred ciljem. Udaril je drugo ob drugo in ju čez nekaj sekund vrgel na zemljanko. Močna eksplozija je zatresla zemljo pod njim, streha zemljanke pa je zletela v zrak.

Pri četnikih je bilo slišati stoke ranjencev in hropenje. Pritekla sta Gajo in Ranko. Komandir se je sklonil nad odprtino zemljanke, vendar takoj odskočil. Trije revolverski streli iz zemljanke so zažvižgali mimo njegove glave.

— Le kaj se igramo z njimi, je jezno vzkliknil Ranko in aktiviral bombo. V odprti luknji četniške baze je šinil plamen, močna eksplozija pa je razmetala še preostale deske skrivališča. Ven ni prišel noben glas več.

Previdno, s svetilkami v rokah, sta se komandir in Gajo spustila v zemljanko, kjer je ležalo sedem nepremičnih trupel, razmesarjenih z drobci granat.

Medtem ko je veter divjal skozi gosto grmovje in sejal drobne snežinke, so borci pobirali trupla ubitih četnikov in njihovo orožje.

Tiste dni je ljudstvo tega kraja slavilo še eno zmago. Toda, to še ni bil konec. Na vidiku je bilo še zahtevno in naporno iskanje druge, še večje skupine, pod vodstvom Pavleta Gajiča, za katerim ni bilo sledu.

Nastopila je pomlad leta 1946. Široke livade in polja nepregledne Posavine, okrašene z raznobarvnim poljskim cvetjem in kulturami, so dajale podobo bogate preproge, katere črte se prelivajo na soncu in nudijo posebno draž opazovalcu. Opojni duh cvetja in vsega, kar je kipelo v tem letnem času, je dramilo ljudi iz zimske otrplosti, zato so hiteli na njive, ki so to leto obetale bogat pridelek. Pomlad, zelenje. Ves svet se veseli. Samo Gajo se je pogosto jezil in godrnjal. Ozeleneli gozdovi in žive meje so dajali idealno možnost četnikom, da se svobodneje in neopaženo gibljejo.

Tiste dni je imel Pavle Gajič sestanek na Majevici s svojo družino in ji sporočil, da se vračajo v Posavino. Na sestanku so se dogovorili, da bodo še bolj neusmiljeni ne samo do komunistov, temveč vseh tistih, ki bodo z eno samo kretnjo pokazali, da podpirajo novo oblast.

In res, nekega dne je zveza sporočila, da so opazili skupino 40 četnikov, ko se je pomikala čez Tinjo. Kmalu nato je bilo čutiti njihovo aktivnost. Najprej so ubili Bojo, voditeljico žensk in mladine v Zgornjem Žabru, nato pa ranili predsednika krajevnega odbora Toma.

Iz Tuzle so zahtevali, da je treba tolpo čimprej uničiti.

Gajo je znova proučeval načrt s tovariši iz KNOJ in milice. Ves aparat za pregon je bil v akciji. Dan in noč so križarili kurirji, patrulje in aktivisti, vse je imelo eno samo nalogo — po vsej sili likvidirati četnike čimprej in se tako izogniti novim žrtvam. Razpredeni Gajovi mreži, ki se je kot nevidna nit raztezala po vsej Posavini, so četniki postavili nasproti svojo tajno mrežo, sestavljeno iz številnih privržencev, med katerimi so bili mnogi vaški bogataši ter člani družin aktivnih četnikov. Razen tega so bili vsi četniki doma iz Posavine in so poznali ta teren, so pa tudi spretno izkoriščali naravno kritje, ki jim ga je nudilo zelenje gozdov in njiv ter stalno mešali sled preganjalcem, tako da so bili slednji vedno v zamudi.

Vendar pa se je krog vedno bolj ožil. Bližal se je razplet krvave uganke. V tem času so bile skupinice in posamezniki likvidirani, vendar je še vedno ostala skupina najbolj zakrknjenih zločincev, zbranih ob Pavlu Gajiču. Zdaj so bili vsi skupaj, kar je bilo v prid preganjalcem, saj jih je bilo razsute po skupinicah teže zasledovati, ker so se z večjo lahkoto neopaženo premikali in izmikali srečanju s preganjalci. Bilo je samo vprašanje dneva, kdaj bo ta nevarna četniška tolpa uničena.

Prišel je tudi ta dan. Nekako opoldne, ko je bila sončna pripeka najmočnejša, zrak pa je drhtel od vročine, se je po prašni vaški cesti bližala kolona preganjalcev svojemu zadnjemu cilju. Na drugi strani vasi so bile že razvrščene sile, katerih cilj je bil onemogočiti morebitni poskus četnikov, da bi se izmaknili.

Ta čas je Pavle Gajič brezskrbno spal, saj je postavil opazovalce na podstrešju hiše in hleva, zato ni slutil, kaj se mu pripravlja. Zanesel se je na svojo družino in somišljenike, ki so ga skrivali.

Približno ena popoldne je bilo, ko je opazovalec s podstrešja hiše s strelom opozoril, da so obkoljeni. Četniki so poskakali z ležišč in zavzeli že prej določena mesta. Začel se je peklenski ogenj. Ko so opazili, da četniki streljajo samo s podstrešja, so preganjalci zaprli krog in začeli streljati z vseh strani. Vendar pa je natančen ogenj obupne obrambe četnikov zasipal kritja preganjalcev in jim ni dovoljeval, da bi se premaknili. Preganjalci so najprej mislili, da bodo boj kmalu končali, v prvem naskoku, z bombami. Pokazalo pa se je, da to ni izvedljivo, ker so četniki kontrolirali vse dostope k hiši in hlevu.

Ogenj je trajal polno uro. Vrelo je kot v kotlu. »Šarci« in »Zbrojevke« preganjalcev so se nenehno »sprehajali« po strehi hiše in hleva, trgali letve in opeko, vrtali zidove in iskali žrtve. Na četniški strani je začel ogenj pojemati. S podstrešja hiše je še vedno tolkel puškomitraljez in onemogočal dostop. Neki borec je skočil iz kritja in stekel k hišnim vratom. Sredi dvorišča je padel. Četniški puškomitraljezec je mislil, da je zadel cilj, zato je začel tolči po položaju preganjalcev. Naenkrat se je borec dvignil in bil z nekaj skoki ob hiši. Četnik ni tega niti opazil.

Ko je vdrl v hišo, je zagledal dve ženski in nekaj malčkov, ki so prestrašeni ležali na tleh.

— Nič se ne bojte, kje so četniki? je vprašal prestrašene ženske.

— Nikogar ni tukaj, bratec mili, vsi so na podstrešju.

Previdno se je povzpel po lestvi in se ogledoval, ko pa je prišel na podstrešje, je zagledal razmetana trupla četnikov, ki so nepremično ležala. Edino puškomitraljezec, skrit za dvema vrstama opeke in vrečami moke, je še vedno neovirano streljal. Borec je pomeril, brzostrelka je zaregljala. Četniški puškomitraljezec ni imel niti toliko časa, da bi se zasukal. Roke so popustile, glava pa je omahnila.

Edini kraj, od koder je še prihajal četniški ogenj, je bil zdaj hlev. Vodnik, imenovan »brko«, je skočil iz kritja in stekel proti hlevskim vratom.

— Brko! je na ves glas zaklical Gajo, saj se je zavedal, kakšni nevarnosti se ta izpostavlja, ko je vdiral v hlev. Toda »brko« ni ničesar slišal. V trenutku se je znašel pred hlevom in z vso silo brcnil v vrata, da so se odprla. Na vratih se je pojavil Pavle. On in »brko« sta se znašla iz oči v oči z naperjenima revolverjema, ki sta obenem užgala. Smrtno zadeta sta se zgrudila drug poleg drugega. Ločeval ju je samo hlevski prag.

Tovarišem je zastal dih. Pritekli so, dvignili »brka« na roke in ga klicali. Bilo je zaman. Prestreljeno s sovražnikovo kroglo, je srce prenehalo biti, obraz pa je že zalila smrtna bledica.

Medtem ko so eni stali in molče gledali mrtvega tovariša, za katerim jim je srce pokalo in s katerim so jih vezali številni spomini na skupne boje, so drugi vlekli iz gorečega hleva še zadnje preživele četnike, ki so z dvignjenimi rokami prihajali ven in preplašeno gledali okrog.

Bila je to zadnja bitka v Posavini in zadnja žrtev na strani preganjalcev je bil pogumni »brko«, od katerega so se tovariši poslovili s težkim srcem, izkazujoč mu zadnjo čast s častno salvo, ki je odjeknila čez široka polja Posavine, medtem ko je poletni vetrič žalostno pihal in s svojim rahlim nihanjem nežno božal vence in šopke cvetja, s katerim je bil okrašen »brkov« grob.

Pero Sapardić

Jevgenij Jevtušenko

Babji Jar

Brez spomenikov zeva Babji Jar.
Le breg nad njim je ko nadgroblje pusto.
O, groza!
Danes toliko sem star,
kot staro samo judovsko je ljudstvo.
In zdi se mi sedaj,
da sam sem Žid.
Glej, po Egiptu starem pot ubiram
in glej, na križ razpet trpeč umiram
in je doslej na meni žebljev žig.

In zdi se:
Dreyfusu sem zdaj enak.
Filister je
moj ovaduh, sodnik in vrag.
V rešetkah ždim.
Popal sem v past ukane.
Zastrupljen,
opljuvan,
oklevetan.
In v čipkah bruseljskih skupina dam
noro vreščeč z dežniki kaže name.

In zdi se,
da sem deček v Belostoku.
Kri lije in razliva se prek polj.
Smrdeči po čebuli, žganju, potu
besne bezniški šefi bolj in bolj.
Nekdo me brcne; od bolečine hude
ves slab zaman pogromarje rotim.
Z vpitjem:
»Rešimo Rusijo, bij Jude!«
mi bije mater mokarski capin.
O, ruski narod moj,
jaz vem, da si
z vsem svojim bistvom v internacionali
po svojem bistvu v internacionali.
A ti, ki niso čistih rok, prav ti
z imenom tvojim svetlim so rožljali.
Za dobrotljivost domovine vem.
A podlo je,
da so, ne da trenili
z očesom bi, antisemiti ime
si »Zveza ljudstva ruskega« lastili!

In zdi se mi,
da Anna Frank sem jaz.
Prosojna,
kakor vejica aprila.
In ljubim prvič.
Ni mi treba fraz.
Le da drug drugemu
v očeh bi pila.
A malo oko uzre,
zazna dih pritajen.

Kje listje je?!
In kje nebo brezbrežno?
A mnogo je mogoče,
če se nežno
v tej temni sobi stisneva v objem.
Prihajajo?
Ne boj se! Grom ropoče
ob zgodnji vesni,
ki prihaja spet.
O, pridi bliže!
Daj mi ustne vroče!
Dver vlamljajo?
Ne, ne! To poka led . . .

Nad Babjim Jarom šelestenje trav.
Zre srepo drevje ko sodniki nemi.
Molče vse tu kriči
in razoglav
občutim sam, kako lasje sive mi,
da sem
kot krik neskončen, brez besed
nad tisočero tisoči mrličev,
in
slednji tukaj ustreljeni ded
in
slednji ustreljenih
otročičev.
Tega nikdar
pozabiti ne da se.
In Internacionala naj na dan
privre, ko bo na svetu za vse čase
antisemit poslednji pokopan.
Čeprav ni v meni judovske krvi,
kot da sem Žid,
s sovraštvom trdoglavim
me vendar vsak antisemit mrzi.
In prav zato sem Rus
in to Rus pravi!

Prevedel Tone Pavček